



Наукові перспективи
Видавнича група



ВІСНИК науки та освіти
ISSN 2786-6165 (ONLINE)



серії: філологія, культура і мистецтво, педагогіка, історія та археологія, соціологія

Bulletin
of Science and
Education

№ 3(3) 2022

Видавнича група «Наукові перспективи»

**Громадська організація
«Християнська академія педагогічних наук України»**

«Вісник науки та освіти»

***(Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія»,
Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)***

Випуск № 3(3) 2022

Київ – 2022

Publishing Group «Scientific Perspectives»

Public organization

"Christian Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine"

"Bulletin of Science and Education"

*(Series" Philology ", Series" Pedagogy ", Series" Sociology ",
Series" Culture and Art ", Series" History and Archeology")*

Issue № 3(3) 2022

Kiev – 2022

«Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)»: журнал. 2022. № 3(3) 2022. С. 323

Рекомендовано до видавництва Президією громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» (Рішення від 03.10.2022, № 7/9-22)

Журнал видається за підтримки Інституту філософії та соціології Національної академії наук Азербайджану, громадської наукової організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання» та громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»

Журнал публікує наукові розвідки з теоретичних та прикладних аспектів філології, соціології, науки про освіту, історії, археології, а також, культурології та мистецтвознавства з метою їх впровадження у сучасний науково-освітній простір.

Цільова аудиторія: вчені, лінгвісти, літературознавці, перекладачі, мистецтвознавці, культурознавці, педагоги, соціологи, історики, археологи, а також, інші фахівці з різних сфер життєдіяльності суспільства, де знаходить застосування тематика наукового журналу.



Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), Research Bible, міжнародної пошукової системи Google Scholar.

Головний редактор: Гурко Олена Василівна - доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри англійської мови для нефілологічних спеціальностей Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, (Дніпро, Україна).

Редакційна колегія:

- ✦ Александрова (Верба) Оксана Олександрівна – доктор мистецтвознавства, доцент, професор кафедри теорії музики Харківського національного університету імені І. П. Котляревського, (Харків, Україна)
- ✦ Вакулик Ірина Іванівна - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)
- ✦ Волошенко Марина Олександрівна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи Державного університету "Одеська Політехніка" (Одеса, Україна)
- ✦ Головня Алла Василівна - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології і перекладу Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- ✦ Ісайкіна Олена Дмитрівна - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету, член Співки краєзнавців України (Київ, Україна)
- ✦ Колмикова Олена Олександрівна - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Дунайського інституту Національного університету "Одеська морська академія" (Одеса, Україна)
- ✦ Котельницький Назар Анатолійович - кандидат історичних наук, доцент кафедри права Чернігівського інституту інформації, бізнесу та права Міжнародного науково - технічного університету імені академіка Юрія Бугая, член - кореспондент Центру українських досліджень Інституту Європи РАН (Чернігів, Україна)
- ✦ Кошетар Уляна Петрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- ✦ Куриш Наталія Костянтинівна – кандидат педагогічних наук, заступник директора з науково-навчальної роботи, Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області (Чернівці, Україна)
- ✦ Линтвар Ольга Миколаївна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології і перекладу Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- ✦ Литвинська Світлана Віталіївна - кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету, (Київ, Україна)
- ✦ Матійчин Ірина Мстиславівна – кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри методики музичного виховання і диригування Навчально-наукового інституту музичного мистецтва Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Дрогобич, Україна)
- ✦ Матяш Ольга Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри алгебри і методики навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)
- ✦ Мацько Віталій Петрович - доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови та літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (Хмельницький, Україна)
- ✦ Михайленко Любов Федорівна - доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри алгебри і методики навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)
- ✦ Михальчук Роман Юрійович - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)

- ✦ Мізюк Вікторія Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
- ✦ Міщенко Ірина Іванівна - кандидат мистецтвознавства, доцент, Заслужений працівник культури України, член Національної спілки художників України, доцент кафедри мистецтвознавчої експертизи Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (Київ, Україна)
- ✦ Ніколаєв Микола Ілліч - доктор історичних наук, професор кафедри історії на методикі її навчання Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Одеса, Україна)
- ✦ Палічук Юрій Іванович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини Буковинського державного медичного університету (Чернівці, Україна)
- ✦ Присяжнюк Олексій Миколайович - кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
- ✦ Прокопович Лада Валеріївна - доктор філософських наук, професор кафедри культурології та філософії культури Національного університету «Одеська політехніка» (Одеса, Україна)
- ✦ Робак Ігор Юрійович - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук Харківського національного медичного університету (Харків, Україна)
- ✦ Руденко Юлія Анатоліївна - доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методикі дошкільної освіти ДЗ "Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського» (Одеса, Україна)
- ✦ Сидоренко Сергій Іванович - кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології і перекладу Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- ✦ Січкаренко Галина Геннадіївна - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри документознавства та інформаційної діяльності Державного університету телекомунікацій (Київ, Україна)
- ✦ Скляр Ірина Олександрівна - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології, доцент кафедри світової літератури Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ Донбаський Державний педагогічний університет, постдокторант(м. Дніпро, Україні)
- ✦ Степанова Наталія Михайлівна - кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти, заступник з науки директора ННІ педагогічної освіти, соціальної роботи і мистецтва Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна)
- ✦ Супрун Володимир Миколайович – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри журналістики та українознавства Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- ✦ Тележкіна Олеся Олександрівна - доктор філологічних наук (спеціальність "Українська мова"), доцент, професор кафедри мовної підготовки, педагогіки та психології Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова, (Харків, Україна)
- ✦ Толочко Світлана Вікторівна – доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна)
- ✦ Хитровська Юлія Валентинівна - доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)
- ✦ Чікарькова Марія Юріївна - доктор філософських наук (спец. "філософія культури"), професор кафедри філософії та культурології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна)
- ✦ Шандра Наталія Андріївна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)
- ✦ Шеремет Інеса Володимирівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри медикобіологічних та валеологічних основ охорони життя і здоров'я Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна)
- ✦ Шологон Лілія Іванівна - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)
- ✦ Щербак Олена Володимирівна - кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри прикладної лінгвістики Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова (Миколаїв, Україна)
- ✦ Янкович Олександра Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і методикі початкової та дошкільної освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, Україна)
- ✦ Ярослав Сирник - доцент кафедри етнології та культурної антропології Вроцлавського університету (Вроцлав, Польща)



ЗМІСТ

СЕРІЯ «ФІЛОЛОГІЯ»

- Pavlichenko L.V., Havryliuk O.O.** 9
*POLITICAL ACTORS IN THE MEDIA COVERAGE OF THE
WAR IN UKRAINE: CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS*
- Ємець О.В.** 24
*ПАРАДОКС ЯК ПРОЯВ СТИЛІСТИЧНОГО ПРИЙОМУ
ВИСУНЕННЯ У СУЧАСНИХ КОРОТКИХ ОПОВІДАННЯХ:
ПРАГМАТИЧНІ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ АСПЕКТИ*
- Лепетюк І.Г.** 38
*РОЛЬ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ У ФОРМУВАННІ
ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ СУЧАСНОЇ
ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ*

СЕРІЯ «КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО»

- Velychko V.V., Jinkun Li** 53
*ZHENG BANQIAO'S LIFE AND CREATIVITY: A
PHENOMENON IN MEDIEVAL CHINA'S FINE ARTS HISTORY*
- Берест П.М.** 68
*КУЛЬТУРНИЙ ТУРИСТИЧНИЙ МАРШРУТ VIA REGIA –
КОРОЛІВСЬКИЙ ШЛЯХ ВІД АТЛАНТИКИ ДО
ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ*
- Ісмаїлів Гюляга Хади оглу** 83
ТЛУМАЧЕННЯ І КЛАСИФІКАЦІЯ ХАДІСІВ
- Мурашкін М.Г.** 99
МІСЦЕ СТАНА ПРИПИНЕННЯ В КАТЕГОРІЇ СВОБОДА

- Полтавець Ю.С.** 115
*ПРИЙОМИ СТВОРЕННЯ ОБРАЗУ МИТЦЯ (НА МАТЕРІАЛІ
АНОТАЦІЙ ДО МИСТЕЦЬКИХ БІОГРАФІЧНИХ ВИДАНЬ)*
- Прокопович Л.В.** 129
*ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ ТЕАТРУ У ВІЗІЯХ АНАТОЛІЯ
БАКАНУРСЬКОГО*
- Савчин Л.М.** 141
*ХОРЕОГРАФІЧНА КУЛЬТУРА В СИСТЕМІ
КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ*
- Трегубов Д.Г., Трегубова І.М.** 155
*СВІТОГЛЯДНІ ВИТОКИ ФОЛЬКЛОРНОГО СЮЖЕТУ
«ЗВІДНИЦТВО ДІВЧИНИ»*

СЕРІЯ «ПЕДАГОГІКА»

- Ковальчук І.В., Кучумова Н.І., Цимбалюк Н.С.** 173
*ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ У
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ У ПРОЦЕСІ
ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ*

СЕРІЯ «ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ»

- Босак О.І.** 195
*ЗНАЧЕННЯ, РОЛЬ ТА РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНИХ
СПІЛОК СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ
СТОЛІТТЯ. ПЕРШИЙ ЕТАП ІСТОРІОГРАФІЧНОГО
ОГЛЯДУ ДОСЛІДЖЕНЬ ДОКТОРА ІСТОРИЧНИХ НАУК
БЕРЕСТА І.Р.*
- Набока С.В.** 206
*ЕВОЛЮЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ІСТОРІЇ
ЛЮДСТВА ТА ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВПЛИВ НА СВІДОМІСТЬ
НАСЕЛЕННЯ В ХОДІ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ*



СЕРІЯ «СОЦІОЛОГІЯ»

- Guyvan P.D.** 221
*SPECIFICS OF THE STUDY OF SOCIAL TIME.
PECULIARITIES OF ITS PERCEPTION BY DIFFERENT
CATEGORIES OF SOCIETY*
- Балаласєва О.Ю.** 234
*РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЖІНОК У ВІТЧИЗНЯНИХ МЕДІА:
АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ
МОНІТОРИНГІВ*
- Бова А.А.** 244
*СТРАХ ПЕРЕД COVID-19: ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ
КИЇВСЬКИХ СТУДЕНТІВ*
- Болгов В.Є.** 258
*СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ
ВІЙНИ, ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ*
- Кислова О.М.** 269
ЦИФРОВІ МЕТОДИ В СОЦІОЛОГІЇ
- Носань Н.С., Кладова О.О.** 286
*ПРОДАКТ-ПЛЕЙСМЕНТ ЯК СУЧАСНИЙ ПРИЙОМ
МАРКЕТИНГУ*
- Худавердієва В.А.** 295
*СОЦІОЛОГІЯ ТУРИЗМУ: СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ
АСПЕКТ*
- Чернова К.О.** 313
*МІГРАЦІЙНА КРИЗА В УКРАЇНІ: ЕТНОСОЦІОЛОГІЧНИЙ
АСПЕКТ*

ДОРОГІ КОЛЕГИ!

СЛАВА УКРАЇНІ! ГЕРОЯМ СЛАВА!



У політико-правових реаліях сьогодення, для досягнення цілей подальшої повоєнної розбудови України і розвитку громадянського суспільства надзвичайної ваги набувають питання підтримки інноваційних наукових досліджень і розробок.

Важливе призначення у реалізації цієї місії належить освітянам та вченим, які, завдяки своїм спеціальним знанням і навичкам, а, також, титанічній праці, наполегливості та принциповості, сприяють утвердженню України на світовому ринку високих технологій.

Користуючись нагодою, висловлюю щирю підтримку та вдячність захисникам нашої Вітчизни. Завдяки їх подвигам, героїзму та мужності ми перемагаємо, продовжуємо будувати наше щасливе майбутнє.

Ви тримаєте у руках черговий номер наукового рецензованого журналу «Вісник науки та освіти».

Цей номер видання містить багато змістовних публікацій, присвячених: пошуку проявів світоглядних витоків формування сюжету «звідництво дівчини» на підставі аналізу елементів сюжету та застосованих відповідних форм; опису результатів лінгвістичної адаптації та первинної апробації FCV-19S на вибірці студентів київського вишу і виявленню гендерних відмінностей у сприйнятті страху перед коронавірусом; критичному дискурс-аналізу (КДА) і мультимодальному дискурс-аналізу (МДА), що досліджують відносини мови та влади, а, також, відносини між мовою та образом; розкриттю технології Mind-fitness як засобу розвитку когнітивної сфери у дітей дошкільного віку; обґрунтуванню особливостей державного регулювання системи стоматологічної допомоги населенню в Україні в умовах воєнного стану.

Бажаю миру, злагоди, успіхів, здоров'я та всіляких гараздів!

З повагою,
директор Видавничої групи «Наукові перспективи», кандидат наук з державного управління, доцент

Ірина Жукова



СЕРІЯ «ФІЛОЛОГІЯ»

UDC 811.111'06

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3\(3\)-9-23](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3(3)-9-23)

Pavlichenko Larysa Vasylivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of English Philology and Intercultural Communication, Educational and Scientific Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Tarasa Shevchenko Blvd, 14, Kyiv, 01601, tel.: (044) 239 3302, <https://orcid.org/0000-0003-3801-2587>

Havryliuk Olha Oleksandrivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of English Philology and Intercultural Communication, Educational and Scientific Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Tarasa Shevchenko Blvd, 14, Kyiv, 01601, tel.: (044) 239 3302, <https://orcid.org/0000-0002-0365-3248>

POLITICAL ACTORS IN THE MEDIA COVERAGE OF THE WAR IN UKRAINE: CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS

Abstract. With the beginning of the war in Ukraine started by Russia in 2022, political discourse on the war in Ukraine has dominated the world media. This research explores the properties of British and American media coverage of war-related news. The media rhetoric highlights the new world threat (Putin's Russia) and appeals to the international community.

The study is based on the Critical Discourse Analysis (CDA) and Multimodal Discourse Analysis (MDA) which explore the relations of the language and power as well as relations between language and image. The article analyses the political and ideological contexts of the war in Ukraine and investigates language means used to verbalise discursive strategies. Political actors are researched by a three-level analytical framework for textual analysis which divides the text analysis into three domains: actors, social actions and argumentation. In the study we focus on historical, cultural and psychological contexts and political implicatures. The content analysis of the articles from British and American newspapers and magazines revealed the extensive employment of crime- and punishment-related vocabulary, the



results of the quantitative analysis presenting the frequency of crime and punishment lexemes' occurrence.

The language means nominating Putin as a political actor include both explicit and implicit means focusing on the negative attitude of the international community rendered by euphemisms, metonymy. To make the audience emotionally involved in condemning the crimes carried by Russian troops, the authors use explicit linguistic means: nouns, adjectives, participles II. Comparing Russian president with Stalin and Hitler, and Russia with Nazis Germany they emphasize his barbaric politics which is at the linguistic level verbalised by metaphors and similes. The similitude with the Nazis' defeat in WWII, punishment render the predictions of Russia's failure in the war, with modal verbs expressing the certainty degree.

Keywords: media discourse, political actors, Critical Discourse Analysis, Multimodal Discourse Analysis, three-level analytical framework of text analysis, language means.

Павліченко Лариса Василівна кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології та міжкультурної комунікації, Навчально-науковий інститут філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, тел.: (044) 239-33-02, бульвар Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, <https://orcid.org/0000-0003-3801-2587>

Гаврилюк Ольга Олександрівна кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології та міжкультурної комунікації, Навчально-науковий інститут філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, тел.: (044) 239-33-02, бульвар Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, <https://orcid.org/0000-0002-0365-3248>

ПОЛІТИЧНІ АКТОРИ У ПОВІДОМЛЕННЯХ ЗМІ ПРО ВІЙНУ В УКРАЇНІ: КРИТИЧНИЙ ДИСКУРС-АНАЛІЗ

Анотація. З початком війни в Україні, розпочатої Росією у 2022 році, політичний дискурс про війну в Україні домінує у світових ЗМІ. У цьому дослідженні розглядаються особливості висвітлення британськими та американськими ЗМІ новин про війну в Україні. Риторика ЗМІ висвітлює нову світову загрозу (путінська Росія) та апелює до міжнародної спільноти.

Стаття базується на критичному дискурс-аналізі (КДА) і мультимодальному дискурс-аналізі (МДА), які досліджують відносини мови та влади, а також відносини між мовою та образом. У роботі



аналізується політичний та ідеологічний контексти війни в Україні та досліджуються мовні засоби вербалізації дискурсивних стратегій. Образ політичних акторів вивчається за допомогою трирівневої аналітичної основи текстового аналізу, яка поділяє аналіз тексту на три домени: актори, соціальні дії та аргументація. У статті ми зосереджуємося на історичних, культурних і психологічних контекстах і політичних імплікаціях. Контент-аналіз газетних та журнальних статей виявив широке використання лексики кримінально-правового характеру, результати кількісного аналізу показують частотність зустрічальності лексем злочинності та покарання.

Мовні засоби номінації Путіна як політичного актора містять як експліцитні, так і імпліцитні мовні засоби, що акцентують увагу на негативному ставленні міжнародної спільноти, переданому евфемізмами, метонімією. Щоб емоційно залучити аудиторію до засудження злочинів російських військ автори використовують експліцитні мовні засоби: іменники, прикметники, дієприкметники II. Порівнюючи російського президента зі Сталіном і Гітлером, а Росію з нацистською Німеччиною, вони підкреслюють його варварську політику, що на лінгвістичному рівні вербалізують метафори та порівняння. Подібність до поразки нацистів у Другій світовій війні, покарання передають передбачення провалу Росії, а модальні дієслова виражають ступінь впевненості.

Ключові слова: медіа-дискурс, політичні актори, критичний дискурс-аналіз, мультимодальний дискурс-аналіз, трирівнева аналітична структура аналізу тексту, мовні засоби.

Statement of the problem. After the beginning of Russian invasion in Ukraine on February 24, Russia began a large-scale military actions. A number of Ukrainian cities were hit by missiles, the whole world was shocked by the atrocities of the Russian military towards the Ukrainian soldiers and civilians. Ukraine started the investigation into war crimes seeing hundreds of civilian bodies in towns from which Russian troops withdrew. Since the beginning of the military actions, political discourse on the war in Ukraine has dominated the world news.

Research analysis. To throw light on the discourse analysis of political actors, studies explore many aspects starting from detailed textual analysis to discourse topics and show the relation of analytical categories to macro-structure on different contextual levels [1, 15, 19]. Critical Discourse Analysis (CDA) may include the analysis of many analytical categories including referential, predicational, and argumentative strategies (topoi) (Wodak; Reisigl & Wodak [10, 18]), discourse topics, positive

Self-presentation and negative-Other presentation (van Dijk [12, 13]; Wodak & van Dijk [17]), categories of the socio-semantic approach by van Leeuwen concerning social actors (van Leeuwen [16]).

Majid KhosraviNik [6] suggested a three-level analytical framework for textual analysis of the political actors which divides the text analysis into three domains: social actors, social actions and argumentation highlighting what the analysis should look at in the text and investigate how these domains are linguistically realized through a set of linguistic processes and mechanisms. The first level accentuates the presence and qualities of the actors. The second one analyses the qualities of actions emphasizing the linguistic processes verbalising the perspectivization that social or political actors add to the manipulation in ideology of the text. And namely, mitigation and hyperbole to play down or exaggerate certain actions; hedging and modality to induce certain ideology, foregrounding or backgrounding of actors or actions, as "... ideologies allow people, as group members, to organize the multitude of social beliefs about what is the case, good or bad, right or wrong, for them, and to act accordingly." [14] The third level covers argumentative strategies and their qualities critically analysing the arguments for or against certain actors and highlighting the linguistic methods of accentuating the arguments (mitigation and hyperbole, implicitness vs explicitness; induced vs blatant argumentation; inductive vs deductive arguments, metaphors, allusions, fallacies and paradoxes (Reisigl & Wodak [10]).

The purpose of the article. The aim of the research is to study the linguistic image of the Russian-Ukrainian war and the coverage of the main political actors in British, American press. The analysis intends to shed light on the political and ideological contexts of the war in Ukraine and give insight into the sociopolitical and cognitive aspects of news coverage applying an interdisciplinary approach considering the language as a social practice. In our study we intend to apply the integrated Critical Discourse Analysis (CDA) and Multimodal Discourse Analysis (MDA) approach to the study of the news reports with the purpose of exploring the media discourse and the language (Hidalgo Tenorio [11]) with CDA focusing on social practice, social power and ideology (Fairclough [3]). As a theoretical basis of the study, Critical Discourse Analysis (CDA) will focus on the problem of applying the language in social contexts and referring it to power (cognitive analysis of discourse by N. Fairclough N. [3-4], German school of CDA (sociolinguistic research by R. Wodak [17-19]). Political Discourse Analysis (PDA) is used to investigate the relation of language and ideology making the comparison of the images of war represented in different news reports.



We will focus the analysis on the language means in news articles which are used to verbalise discursive strategies. And more specifically, in the language analysis we will be interested in studying how certain statements (“war as a crime”, “criminal actions of Russia”, Putin as a criminal” etc.) function at the linguistic level.

And namely, we concentrate on the analysis of:

- Law vocabulary and legal concepts applied in the media discourse.
- Grammar structures (main and auxiliary verbs (tense forms), active and passive voice to see whether the actors are excluded from the arguments;
- Primary rhetoric and literary figures (allegories, metaphors, similes, idioms, proverbs) and additional rhetoric figures (parallelism, hyperboles, synecdoches, rhetorical questions, anaphora) to see how they form the meaning of the specific statements;
- Modal verbs and modal expressions to explore the implied hypothetical meanings.

In the research we intend to turn to historical, cultural and psychological contexts and political implicatures. To form a body of illustrative material we applied methods of information search and continuous sample. The language material was generated from the open access newspapers and magazines issued in the US and Great Britain (The NY Post, The New York Times, The Independent, The New Yorker, The Times, The Guardian, The Telegraph, The Sun and others).

Presentation of the main research material. Content analysis of news reports from media covering the war in Ukraine reveals law, crime and punishment vocabulary (*killer, punishment, accused*) describing the policy of Russia, its president and actions of its troops in depicting the latest news (examples 1-3). The implicature in (1) is the Russia’s president policy and responsibility for the military actions. Comparing the euphemism (“*Russian counterpart*”) and the Joe Biden’s name “*American leader*” highlights the backgrounding of Putin as a president expressing the disparaging attitude, while appreciating the positions and views of Joe Biden. The author applying metonymy in example (3) (*Putin’s troops*) emphasises the responsibility of the Russian president for the atrocities committed in the temporally occupied cities (Bucha), metaphorically used verb “*to butcher*” contributing to the cruelty of the crimes carried out by Russians, the crisis situation and danger.

1. *President Vladimir V. Putin dryly wished President Biden “good health” on Thursday after the American leader assented to a description of his Russian counterpart as a “killer,” and long-running tensions morphed into a furious exchange of trans-Atlantic taunts. [32]*

2. *Joe Biden and European allies intend to keep turning the financial screws on Russia as punishment for its invasion of Ukraine, the White House announced after the US president spoke with various heads of state. [34]*

3. *Mirzayan claimed scenes in Bucha, where Putin's troops have been accused of butchering civilians and burying them in mass graves, were faked and "done by professionals, probably British". [40]*

The inevitability of the imposed punishment for the committed crimes after the trial investigation is what is underlined by the authors enumerating the crimes and their victims in the following paragraph that analyses the qualities of actions :

4. *UN chief on sexual violence warns dozens of cases under investigation are 'tip of the iceberg' Men and boys are among the alleged victims of rape by Russian soldiers in Ukraine, where dozens of cases of sexual violence by the invading forces are already under investigation, UN and Ukrainian [22]*

To claim the guilt for the crimes of all Russian troops, US News declares “responsibility” emphasised by the adverb “obviously” which as an intensifier casting aside all the doubts:

5. *Russian forces are obviously responsible for the atrocities in the Ukrainian town on Bucha, the Pentagon said on Monday, even as it acknowledged it was not yet sure precisely which units were operating in the area. [41]*

The Guardian blaming Putin in the war crimes (*accused*) in (6), appeals to the general public and predicts his being responsible for the crimes committed (7):

6. *Vladimir Putin accused of war crimes . [38]*

7. *Putin will be held responsible for war crimes. [37]*

The cruelty of the multiple crimes carried out on Ukrainian civilians terrified the world, authors of news reports applied the lexical unit “atrocities” to the mass killings and tortures of the peaceful population, including children and elderly people as the next examples demonstrate:

8. *Putin's propaganda machine has repeatedly attempted to cover up Russia's involvement in alleged atrocities, including using cluster bombs to blast Ukrainians. [39]*

9. *And a Russian attack on a maternity hospital, which killed three people including a child, has been condemned as 'an atrocity' by Ukrainian president Volodymyr Zelensky and US vice president Kamala Harris. [29]*

Comparing with the most cruel dictators in the history of mankind like Hitler and Stalin and allegedly even “more dangerous”, and the war



unleashed by Russia with the the “*Germany's 1941 invasion of the USSR*” (examples 10-13), the authors characterise the Russian leader nowadays as a person applying the old days’ views and methods that were notorious in previous century, but not compatible with the modern civilized world, the mentioned examples creating the basic semantic context of the news reports cover the argumentative strategies of the actions:

10. *Yet Putin is committing some of the same blunders that doomed Germany's 1941 invasion of the USSR while using "Hitler-like tricks and tactics" to justify his brutality, military historians and scholars say. [21]*

11. *Polish President Andrzej Duda slammed the leaders of France and Germany over their phone calls with Russian President Vladimir Putin, saying it was like having talks with Adolf Hitler during World War Two, according to the German mass-selling daily Bild. [33]*

12. *Putin’s Russia rose like Hitler’s Germany — and could end the same. [26]*

13. *Vladimir Putin ‘more dangerous than Hitler or Stalin’, says Poland’s prime minister. [30]*

Trying to predict the outcomes of the war in (12), the author compares the Russia ruled by Putin with the Hitler’s Germany applying simile “*like Hitler’s Germany*”, with modal verb “*could*” implying hypothetical meaning.

The following examples demonstrate the similar features of Russia and nazis’ politics, while modal verb “*must*” verbalises the certainty in predicting the similar outcome:

14. *UK defense secretary: Putin, generals are ‘mirroring’ Nazis and must meet same fate. [24]*

Explicitly nominating Russian “*war crimes*” in (15) and (16) BBC and New Yorker recollect the Nuremberg trials against German Nazis Germany for the carried out invasions and other crimes in World War II:

15. *... there is a reasonable basis to believe war crimes have been carried out in Ukraine.*

...It originated at Nuremberg, after the judge sent by Moscow convinced the Allies that Nazi leaders should face justice for "crimes against peace". [28]

16. *The Prosecution of Russian War Crimes in Ukraine. [31]*

Putin is explicitly nominated “*a criminal*”, his politics being ruining for Russia and making him “*enemy of his own people*” (17):

17. *Putin, a criminal and incompetent president, is an enemy of his own people. [35]*

The results of the quantitative analysis are shown in Table 1 below:

TABLE 1. Number of occurrences of crime and punishment vocabulary

Verbalisation of crime and punishment lexemes	Frequency of occurrence
<i>criminal</i>	27
<i>war crimes</i>	19
<i>atrocities</i>	15
<i>victims</i>	13
<i>punishment</i>	7
<i>investigation</i>	5
<i>responsible</i>	3
<i>like Hitler</i>	2
<i>killer</i>	2
<i>accused</i>	2
	95

Realising the multimodal approach (Kress, Leeuwen [6]) allows to conceptualize the relations between language and image (O'Halloran, Pal, Jin [9]) and investigate texts and depictions. Brutality and cruelty of Russian troops defined the characteristics of their leader in comparison him with Hitler and Stalin in pictures and slogans with implications of the outrageous and illegal political steps and crimes:



[25]



[27]



[34]



[23]

[41]

Conclusions. The war in Ukraine is represented on a large scale in British and American media news reports, with the attitude of media towards the war and Russian political actors being definitely negative. The content analysis of the media articles revealed the extensive employment of crime- and punishment-related vocabulary, the most frequent being *criminal*, *war crimes*, *atrocities*, *victims*.

The conducted textual analysis of the political actors based on the three-level analytical framework allows to conclude on the investigation in all three domains (actors, actions and argumentation) and on the linguistic implementation of the discourse strategies. The language means chosen by the authors at the first level to nominating Putin as a political actor and to influence audiences most effectively include both explicit and implicit means focusing on the disparaging attitude of the international community rendered by euphemisms (*Russian counterpart*), metonymy (*Putin's troops*).

The authors are trying to make the audience emotionally involved in condemning the atrocious crimes carried by Russian troops by using explicit linguistic means: nouns, adjectives, participles II (*killer*, *criminal*, *accused*, *responsible*, *etc.*) and comparing Russian president with the most cruel world leaders (Stalin and Hitler) and Russia with Nazis Germany emphasizing Putin's obsolete and barbaric views and politics which is at the linguistic level verbalised by metaphors and similes. The applied predictions on the negative for Russia outcome of the war are based on the comparison with the Nazis' defeat in WWII, punishment (*Nuremberg*) with lower or higher



certainty degree (modal verbs *could*, *must*). As MDA demonstrates, the media rhetoric aims at highlighting the new world threat (Putin's Russia) and is an appeal to emotions of the general public.

References:

1. Barker, P., Gabrielatos, C., Khosravinik, M., Krzyzanowski, M., Mc Enery, T., & Nowak, R. (2008). A useful methodological synergy? Combining critical discourse analysis and corpus linguistics to examine discourses of refugees and asylum seekers in the UK press. *Discourse and Society*, 19(3), 273–306.
2. Fairclough, N. (2006). Genres in political discourse. In K. Brown (Ed.) *Encyclopedia of language and linguistics* (vol. 5, pp.32–38). Boston: Elsevier.
3. Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis*. London: Longman.
4. Fairclough, I. & Fairclough, N. (2012). *Political Discourse Analysis: A Methods for Advanced Students*. London: Routledge
5. 6. Flusberg, S. J., Matlock, T., & Thibodeau, P. H. (2018). War metaphors in public discourse. *Metaphor and Symbol*, 33(1), 1-18. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10926488.2018.1407992>
6. KhosraviNik, M. (2010). Actor descriptions, action attributions, and argumentation: towards a systematization of CDA analytical categories in the representation of social groups. *Critical Discourse Studies*. Vol. 7, No. 1, February, Taylor & Francis. pp. 55–72.
7. Kress, G., & Van Leeuwen, T. (2006). *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. London/ New York: Routledge.
8. Kress, G. (2010). *Multimodality. A social semiotic approach to contemporary communication*. London, England: Routledge.
9. O'Halloran, K. L., Pal, G. & Jin, M.H. (2021). Multimodal Approach to Analysing Big Social and News Media Data. *Discourse, Context and Media* (40) <https://doi.org/10.1016/j.dcm.2021.100467>
10. Reisigl, M., Wodak, R. (2001). *Discourse and Discrimination Rhetorics of Racism and Antisemitism*. Routledge. 312 P.
11. Tenorio, H. E. (2011). Critical Discourse Analysis, An overview. *Nordic Journal of English Studies*, 10(1), p. 198, . DOI: <http://doi.org/10.35360/njes.247>.
12. van Dijk, T. (1992). Elite discourse and racism. *Cahiers de praxématique*, Retrieved from: <https://journals.openedition.org/praxematique/3125>
13. van Dijk, T. (1995). Discourse Semantics and Ideology in *Discourse & Society*, vol. 6, 2: pp. 243-289.
14. van Dijk, T. (1998). *Ideology: a multidisciplinary approach*. London, UK: Sage Publications.
15. van Dijk, T. A. (1997). Political discourse and racism: Describing others in western parliaments. In Riggins S.(Ed.) *The Language and Politics of Exclusion: Others in Discourse* (pp.31–64). Thousand Oaks, CA: Sage.
16. van Leeuwen, Th. (1996). 'The Representation of Social Actors.' In *Texts and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis*, ed. by Carmen Rosa Caldas-Coulthard & Malcolm Coulthard, 32–70, selected 32-36, 36-42. London: Routledge van Leeuwen, 1996
17. Wodak, R. and van Dijk, T. A. (2000) *Racism at the Top. The investigation, explanation and countering of xenophobia and racism*. Drava, Klagenfurt.



18. Wodak, R. (2001). The discourse-historical approach. [ed. by Ruth Wodak and Michael Meyer]. London, GBR: Sage Publications Incorporated. 200 p.

19. Wodak, R. (2005). A new agenda in (Critical) Discourse Analysis. Theory, methodology and interdisciplinarity. Philadelphia, PA: John Benjamins Publishing Company. 320 p.

20. Wodak, R. (2005). Discourse. In Ph. Essed, D.T. Goldberg, A. Kobayashi (Eds.) A Companion to Gender Studies. Oxford: Blackwells. P. 519–530.

21. CNN. Retrieved from: <https://edition.cnn.com/2022/04/02/world/putin-invasion-mistakes-hitler-blake-cec/index.html#:~:text=USSR%20%2D%2D%20while%20using%20%22Hitler%2Dlike%20tricks%20and%20tactics%22%20to%20justify%20his%20brutality%2C%20military%20historians%20and>

22. The Guardian. Retrieved from: <https://flipboard.com/article/men-and-boys-among-alleged-rape-victims-of-russian-soldiers-in-ukraine/f-fbd6ce7e0a%2Ftheguardian.com#:~:text=under%20investigation%20are%20%E2%80%98tip%20of%20the%20iceberg%E2%80%99%20Men%20and%20boys%20are>

23. The Week. Retrieved from: https://mediacloud.theweek.com/image/upload/f_auto,t_content-image-mobile@1/v1645628285/260187_768_rgb.jpg

24. NY Post. Retrieved from: <https://nypost.com/2022/05/09/uk-official-says-putin-mirroring-nazis-must-meet-same-fate/#:~:text=UK%20defense%20secretary%3A%20Putin%2C%20generals%20are%20%E2%80%98mirroring%E2%80%99%20Nazis%20and%20must%20meet%20same%20fate>

25. The Conversation. Retrieved from: <https://theconversation.com/putin-is-hitler-why-we-use-analogies-to-talk-about-the-ukraine-war-and-how-they-can-lead-to-peace-180253#:~:text=why%20we%20use-,analogies,-to%20talk%20about>

26. The Hill. Retrieved from: <https://thehill.com/opinion/national-security/3470515-putins-russia-rose-like-hitlers-germany-and-could-end-the-same/#:~:text=%3ENATIONAL%20SECURITY-,Putin%E2%80%99s%20Russia,-rose%20like%20Hitler%E2%80%99s>

27. Alamy. Retrieved from: <https://www.alamy.com/new-york-ny-march-5-2022-demonstrators-in-times-square-protest-russias-invasion-of-ukraine-image463256726.html?imageid=A5C13E48-E02E-4B90-925D-A047B71EFD7A&p=1849508&pn=1&searchId=22ecae49395e3372e4d961f4092d0995&searchtype=0#:~:text=March%205%2C%202022,provided%20by%20our>

28. BBC. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-60690688#:~:text=It%20originated%20at%20Nuremberg%2C%20after%20the%20judge%20sent%20by%20Moscow%20convinced%20the%20Allies%20that%20Nazi%20leaders%20should%20face%20justice%20for%20%22crimes%20against%20peace%22.>

29. Independent. Retrieved from: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/children-killed-ukraine-war-b2031914.html#:~:text=The%2044%2Dyear%20Dold%20mother%20wrote%3A%20%E2%80%9CWhen%20Russia%20says%20that%20it%20is%20%E2%80%98not%20waging%20war%20against%20civilians%2C%20I%20call%20out%20the%20names%20of%20these%20murdered%20children%20first.%E2%80%9D>

30. Independent. Retrieved from: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/putin-hitler-stalin-poland-nato-b2076304.html#:~:text=says%20Poland%E2%80%99s%20prime-,minister,-Morawiecki%20accuses%20west>

31. New Yorker. Retrieved from: <https://www.newyorker.com/magazine/2022/08/08/the-prosecution-of-russian-war-crimes-in-ukraine#:~:text=The%20Prosecution%20of%20Russian%20War%20Crimes%20in%20Ukraine>
32. NY Times. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/2021/03/18/world/europe/russia-biden-putin-killer.html#:~:text=American%20leader%20assented%20to>
33. Reuters. Retrieved from: <https://www.reuters.com/world/europe/polish-president-says-calls-with-putin-like-speaking-hitler-bild-2022-06-09/#:~:text=slammed%20the%20leaders-,of%20France,-and%20Germany%20over>
34. The Telegraph. Retrieved from: <https://www.telegraph.co.uk/world-news/2022/03/07/putin-might-just-settle-land-grab-leave-puppet-regime-aside/#:~:text=A%20man-,holds%20a%20caricature,-depicting%20Adolf%20Hitler>
35. The Guardian. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/jan/18/putin-criminal-incompetent-president-enemy-of-his-own-people-russia#:~:text=president%2C%20is%20an-,enemy,-of%20his%20own>
36. The Guardian. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/us-news/live/2022/mar/29/joe-biden-ketanji-brown-jackson-ukraine-russia-us-politics-live#:~:text=across%20the%20world%20are%20reading%20the%20Guardian.%20Pause%20to%20consider%20a%20whole%20new%20perspective%20with%20the%20Guardian%E2%80%99s%20weekly%20news%20magazine>
37. The Guardian. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/14/vladimir-putin-war-crimes-icc-sajid-javid-hague#:~:text=Putin%20will%20be-,held,-responsible%20for%20war>
38. The Guardian. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/17/kyiv-ukraine-says-moscow-russia-must-accept-ceasefire-as-west-doubts-putin-sincerity#:~:text=4%20months%20old-,Vladimir-,Putin%20accused%20of>
39. The Sun. Retrieved from: <https://www.thesun.co.uk/news/18169454/russian-propaganda-britain-staged-genocide-bucha/#:~:text=Western%20politicians%20and%20experts%20agree%20with%20Zelensky%20that%20Bucha%20is%20evidence%20of%20egregious%20war%20crimes%20by%20Russia.%C2%A0>
40. The Sun. Retrieved from: <https://www.thesun.co.uk/news/18169454/russian-propaganda-britain-staged-genocide-bucha/#:~:text=Western%20politicians%20and%20experts%20agree%20with%20Zelensky%20that%20Bucha%20is%20evidence%20of%20egregious%20war%20crimes%20by%20Russia.%C2%A0>
41. The Times. Retrieved from: <https://www.thetimes.co.uk/imageserver/image/%2Fmethode%2Ftimes%2Fprod%2Fweb%2Fbin%2F6c925294-d2aa-11eb-bd02-4c692e62e3fd.jpg?crop=1600%2C900%2C0%2C0&resize=1200>
42. US News. Retrieved from: <https://www.usnews.com/news/world/articles/2022-04-04/obvious-russian-forces-responsible-for-atrocities-in-ukraines-bucha-pentagon-says#:~:text=Russian%20forces%20are%20obviously%20responsible%20for%20the%20atrocities%20in%20the%20Ukrainian%20town%20on%20Bucha%2C%20the%20Pentagon%20said%20on%20Monday%2C%20even%20as%20it%20acknowledged%20it%20was%20not%20yet%20sure%20precisely%20which%20units%20were%20operating%20in%20the%20area.>

Література:

1. Barker, P., Gabrielatos, C., Khosravini, M., Krzyzanowski, M., Mc Enery, T., & Nowak, R. (2008). A useful methodological synergy? Combining critical discourse analysis and corpus linguistics to examine discourses of refugees and asylum seekers in the UK press. *Discourse and Society*, 19(3), 273–306.



2. Fairclough, N. (2006). Genres in political discourse. In K. Brown (Ed.) *Encyclopedia of language and linguistics* (vol. 5, pp.32–38). Boston: Elsevier.
3. Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis*. London: Longman.
4. Fairclough, I. & Fairclough, N. (2012). *Political Discourse Analysis: A Methods for Advanced Students*. London: Routledge
5. 6. Flusberg, S. J., Matlock, T., & Thibodeau, P. H. (2018). War metaphors in public discourse. *Metaphor and Symbol*, 33(1), 1-18. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10926488.2018.1407992>
6. KhosraviNik, M. (2010). Actor descriptions, action attributions, and argumentation: towards a systematization of CDA analytical categories in the representation of social groups. *Critical Discourse Studies*. Vol. 7, No. 1, February, Taylor & Francis. pp. 55–72.
7. Kress, G., & Van Leeuwen, T. (2006). *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. London/ New York: Routledge.
8. Kress, G. (2010). *Multimodality. A social semiotic approach to contemporary communication*. London, England: Routledge.
9. O'Halloran, K. L., Pal, G. & Jin, M.H. (2021). Multimodal Approach to Analysing Big Social and News Media Data. *Discourse, Context and Media* (40) <https://doi.org/10.1016/j.dcm.2021.100467>
10. Reisigl, M., Wodak, R. (2001). *Discourse and Discrimination Rhetorics of Racism and Antisemitism*. Routledge. 312 P.
11. Tenorio, H. E. (2011). Critical Discourse Analysis, An overview. *Nordic Journal of English Studies*, 10(1), p. 198, . DOI: <http://doi.org/10.35360/njes.247>.
12. van Dijk, T. (1992). Elite discourse and racism. *Cahiers de praxematique*, Retrieved from: <https://journals.openedition.org/praxematique/3125>
13. van Dijk, T. (1995). Discourse Semantics and Ideology in *Discourse & Society*, vol. 6, 2: pp. 243-289.
14. van Dijk, T. (1998). *Ideology: a multidisciplinary approach*. London, UK: Sage Publications.
15. van Dijk, T. A. (1997). Political discourse and racism: Describing others in western parliaments. In Riggins S.(Ed.) *The Language and Politics of Exclusion: Others in Discourse* (pp.31–64). Thousand Oaks, CA: Sage.
16. van Leeuwen, Th. (1996). 'The Representation of Social Actors.' In *Texts and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis*, ed. by Carmen Rosa Caldas-Coulthard & Malcolm Coulthard, 32–70, selected 32-36, 36-42. London: Routledge van Leeuwen, 1996
17. Wodak, R. and van Dijk, T. A. (2000) *Racism at the Top. The investigation, explanation and countering of xenophobia and racism*. Drava, Klagenfurt.
18. Wodak, R. (2001). *The discourse-historical approach*. [ed. by Ruth Wodak and Michael Meyer]. London, GBR: Sage Publications Incorporated. 200 p.
19. Wodak, R. (2005). *A new agenda in (Critical) Discourse Analysis. Theory, methodology and interdisciplinarity*. Philadelphia, PA: John Benjamins Publishing Company. 320 p.
20. Wodak, R. (2005). Discourse. In Ph. Essed, D.T. Goldberg, A. Kobayashi (Eds.) *A Companion to Gender Studies*. Oxford: Blackwells. P. 519–530.
21. CNN. Retrieved from: <https://edition.cnn.com/2022/04/02/world/putin-invasion-mistakes-hitler-blake-cec/index.html#:~:text=USSR%20%2D%20while%20using%20%22Hitler%2Dlike%20tricks%20and%20tactics%22%20to%20justify%20his%20brutality%2C%20military%20historians%20and>

22. The Guardian. Retrieved from: <https://flipboard.com/article/men-and-boys-among-alleged-rape-victims-of-russian-soldiers-in-ukraine/f-fbd6ce7e0a%2Fthe-guardian.com#:~:text=under%20investigation%20are%20%E2%80%98tip%20of%20the%20iceberg%E2%80%99%20Men%20and%20boys%20are>

23. The Week. Retrieved from: https://mediacloud.theweek.com/image/upload/f_auto,t_content-image-mobile@1/v1645628285/260187_768_rgb.jpg

24. NY Post. Retrieved from: <https://nypost.com/2022/05/09/uk-official-says-putin-mirroring-nazis-must-meet-same-fate/#:~:text=UK%20defense%20secretary%3A%20Putin%2C%20generals%20are%20%E2%80%98mirroring%E2%80%99%20Nazis%20and%20must%20meet%20same%20fate>

25. The Conversation. Retrieved from: <https://theconversation.com/putin-is-hitler-why-we-use-analogies-to-talk-about-the-ukraine-war-and-how-they-can-lead-to-peace-180253#:~:text=why%20we%20use-,analogies,-to%20talk%20about>

26. The Hill. Retrieved from: <https://thehill.com/opinion/national-security/3470515-putins-russia-rose-like-hitlers-germany-and-could-end-the-same/#:~:text=%3ENATIONAL%20SECURITY-,Putin%E2%80%99s%20Russia,-rose%20like%20Hitler%E2%80%99s>

27. Alamy. Retrieved from: <https://www.alamy.com/new-york-ny-march-5-2022-demonstrators-in-times-square-protest-russias-invasion-of-ukraine-image463256726.html?imageid=A5C13E48-E02E-4B90-925D-A047B71EFD7A&p=1849508&pn=1&searchId=22eca49395e3372e4d961f4092d0995&searchtype=0#:~:text=March%205%2C%202022,provided%20by%20our>

28. BBC. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-60690688#:~:text=It%20originated%20at%20Nuremberg%2C%20after%20the%20judge%20sent%20by%20Moscow%20convinced%20the%20Allies%20that%20Nazi%20leaders%20should%20face%20justice%20for%20%22crimes%20against%20peace%22.>

29. Independent. Retrieved from: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/children-killed-ukraine-war-b2031914.html#:~:text=The%2044%2Dyear%20old%20mother%20wrote%3A%20%E2%80%9CWhen%20Russia%20says%20that%20it%20is%20%E2%80%98not%20waging%20war%20against%20civilians%2C%20I%20call%20out%20the%20names%20of%20these%20murdered%20children%20first.%E2%80%9D>

30. Independent. Retrieved from: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/putin-hitler-stalin-poland-nato-b2076304.html#:~:text=says%20Poland%E2%80%99s%20prime-,minister,-Morawiecki%20accuses%20west>

31. New Yorker. Retrieved from: <https://www.newyorker.com/magazine/2022/08/08/the-prosecution-of-russian-war-crimes-in-ukraine#:~:text=The%20Prosecution%20of%20Russian%20War%20Crimes%20in%20Ukraine>

32. NY Times. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/2021/03/18/world/europe/russia-biden-putin-killer.html#:~:text=American%20leader%20assented%20to>

33. Reuters. Retrieved from: <https://www.reuters.com/world/europe/polish-president-says-calls-with-putin-like-speaking-hitler-bild-2022-06-09/#:~:text=slammed%20the%20leaders-,of%20France,-and%20Germany%20over>

34. The Telegraph. Retrieved from: <https://www.telegraph.co.uk/world-news/2022/03/07/putin-might-just-settle-land-grab-leave-puppet-regime-aside/#:~:text=A%20man-,holds%20a%20caricature,-depicting%20Adolf%20Hitler>



35. The Guardian. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/jan/18/putin-criminal-incompetent-president-enemy-of-his-own-people-russia#:~:text=president%2C%20is%20an-,enemy,-of%20his%20own>

36. The Guardian. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/us-news/live/2022/mar/29/joe-biden-ketanji-brown-jackson-ukraine-russia-us-politics-live#:~:text=across%20the%20world%20are%20reading%20the%20Guardian.%20Pause%20to%20consider%20a%20whole%20new%20perspective%20with%20the%20Guardian%E2%80%99s%20weekly%20news%20magazine>

37. The Guardian. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/14/vladimir-putin-war-crimes-icc-sajid-javid-hague#:~:text=Putin%20will%20be-,held,-responsible%20for%20war>

38. The Guardian. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/17/kyiv-ukraine-says-moscow-russia-must-accept-ceasefire-as-west-doubts-putin-sincerity#:~:text=4%20months%20old-,Vladimir,-Putin%20accused%20of>

39. The Sun. Retrieved from: <https://www.thesun.co.uk/news/18169454/russian-propaganda-britain-staged-genocide-bucha/#:~:text=Western%20politicians%20and%20experts%20agree%20with%20Zelensky%20that%20Bucha%20is%20evidence%20of%20egregious%20war%20crimes%20by%20Russia.%C2%A0>

40. The Sun. Retrieved from: <https://www.thesun.co.uk/news/18169454/russian-propaganda-britain-staged-genocide-bucha/#:~:text=Western%20politicians%20and%20experts%20agree%20with%20Zelensky%20that%20Bucha%20is%20evidence%20of%20egregious%20war%20crimes%20by%20Russia.%C2%A0>

41. The Times. Retrieved from: <https://www.thetimes.co.uk/imageserver/image/%2Fmethode%2Ftimes%2Fprod%2Fweb%2Fbin%2F6c925294-d2aa-11eb-bd02-4c692e62e3fd.jpg?crop=1600%2C900%2C0%2C0&resize=1200>

42. US News. Retrieved from: <https://www.usnews.com/news/world/articles/2022-04-04/obvious-russian-forces-responsible-for-atrocities-in-ukraines-bucha-pentagon-says#:~:text=Russian%20forces%20are%20obviously%20responsible%20for%20the%20atrocities%20in%20the%20Ukrainian%20town%20on%20Bucha%2C%20the%20Pentagon%20said%20on%20Monday%2C%20even%20as%20it%20acknowledged%20it%20was%20not%20yet%20sure%20precisely%20which%20units%20were%20operating%20in%20the%20area.>



УДК 81'25: 811.111'38

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3\(3\)-24-37](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3(3)-24-37)

Ємець Олександр Васильович кандидат філологічних наук, професор кафедри германської філології та перекладознавства, Хмельницький національний університет, Хмельницький, вул. Інститутська, 11, тел.: (0382) 72-80-76, <https://orcid.org/0000-0001-6332-2830>.

ПАРАДОКС ЯК ПРОЯВ СТИЛІСТИЧНОГО ПРИЙОМУ ВИСУНЕННЯ У СУЧАСНИХ КОРОТКИХ ОПОВІДАННЯХ: ПРАГМАТИЧНІ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ АСПЕКТИ

Анотація. У роботі розглядається парадокс як прояв стилістичного прийому висунення. Висунення являє собою спосіб організації тексту з метою привернути увагу читача до прагматично важливої інформації (І. В. Арнольд). Більшість сучасних вчених виділяють два типи висунення: девіацію і паралелізм (Дж. Ліч). Проте найбільш експліцитним типом висунення слід вважати стилістичну конвергенцію, яка являє собою концентрацію різних стилістичних засобів. Парадокс є прикладом семантичної девіації і може бути визначений, як фігура думки, що актуалізується стилістичними засобами, які виражають твердження, що суперечать загальноприйнятим поняттям і виявляють нову або незвичну сутність об'єктів або явищ. Дослідження парадоксу у 20 коротких оповіданнях сучасних американських і британських письменників жанру flash fiction та в оповіданнях Ф. Форсайта виявило, що найчастіше парадокс реалізується за допомогою антитези, яка взаємодіє з метафорою та синтаксичним паралелізмом (більше 70 відсотків творів). Інші стилістичні засоби реалізації парадоксу включають гру слів, градацію, іронію та оксиморон. Основні типи парадоксу в аналізованих текстах – прагматичний (або трагічний), сюжетний, ситуаційний, історичний та іронічний. Важлива роль у ряді оповідань належить когезії заголовних слів у сильних позиціях. У перекладі значний виклик становить гра слів як прояв іронічного парадоксу, яку ми передавали за допомогою синонімічної та контекстуальної заміни. Прагматичний та ситуаційний типи парадоксу допомагають виразніше передати ідею взаєморозуміння, толерантності людей різних вікових категорій або різних культур. Сюжетний парадокс найчастіше актуалізується в кінці оповідань Форсайта, де виражена ідея покарання за зло, за нехтування



чужими долями. Іронічний та історичний (алюзивний) типи парадоксу реалізуються за допомогою гри слів або неологізмів і підкреслюють негативне ставлення до певних подій, поведінки людей або гіперболізують певні життєві проблеми. Перспективи подальших досліджень полягають в аналізі парадоксу в індивідуальному стилі оповідань сучасних письменників.

Ключові слова: стилістика, висунення, стилістичний прийом, парадокс, прагматичний ефект, антитеза, оповідання flash fiction.

Yemets Oleksandr Vasylyovych Candidate of Science in Philology, Professor of the department of Germanic Philology and Translation Studies, Khmelnytskyi National University, Institutska St., 11, Khmelnytskyi, 28016, tel.: (0382) 72-80-76, <https://orcid.org/0000-0001-6332-2830>

PARADOX AS A MANIFESTATION OF THE STYLISTIC DEVICE OF FOREGROUNDING IN THE CONTEMPORARY SHORT STORIES: PRAGMATIC AND TRANSLATION ASPECTS

Abstract. The paper considers paradox as a manifestation of the stylistic device of foregrounding. Foregrounding is the ways of text organization the aim of which is attracting a reader's attention to pragmatically important messages (I. V. Arnold). The majority of contemporary linguists single out two types of foregrounding: deviation and parallelism (G. Leech). However, the most explicit type of foregrounding is stylistic convergence which involves the concentration of different stylistic devices. Paradox is the example of semantic deviation and can be defined as a figure of thought which is foregrounded by stylistic techniques that express a statement contradicting to the generally accepted notions and reveal a new or unusual essence of objects or phenomena. The investigation of 20 short stories by the contemporary American and British writers of flash fiction and the stories by Frederick Forsyth showed that most often paradox is realized by means of antithesis in interaction with metaphors and syntactic parallelism (over 70 per cent of the texts).

Other stylistic techniques of realizing paradox include play of words, gradation, irony, oxymoron. The major types of paradox in most stories include pragmatic (tragic), plot, situational, historic and ironic paradoxes. An important role in most stories belongs to cohesion of title words in strong positions. While translating the fragments we faced a big challenge rendering

the play of words, which we reproduced with the help of synonymic and contextual substitutions.

Pragmatic and situational paradoxes enable to more expressively render the idea of mutual understanding, of tolerance between people of different ages or different cultures. Plot paradox is mostly realized in the endings of Forsyth's stories which express the idea of punishment for evil deeds, for ignoring other people's fates. Ironic and historic (allusive) types of paradox are realized with the help of play of words and neologisms (vegelution) and emphasize a negative attitude to certain events or people's behavior. The prospects of further research lie in the analysis of paradox in the individual style of stories by contemporary writers.

Keywords: stylistics, foregrounding, stylistic technique, paradox, pragmatic effect, antithesis, flash fiction stories.

Постановка проблеми. Цікаво і символічно, що одна з найвпливовіших робіт у галузі стилістики останніх 25 років видатного сучасного лінгвіста Міка Шорта називається "Exploring the Language of Poems, Plays and Prose" [1]. Сам заголовок є стилістично маркованим, адже заголовні слова являють собою приклад алітерації, зокрема звукової анафори. Можна погодитись з думкою іншого видатного лінгвіста Джеффри Ліча, що звукові повтори висувають на перший план також морфологічний повтор частин мови – іменників, синтаксичний повтор однорідних членів речення, тобто перелік [2, С. 15]. Досить стислий заголовок актуалізує перспекцію змісту книги, її комплексного принципу стилістичного аналізу.

За останні десятиліття стилістика пройшла значний шлях і стала основою виникнення і розвитку таких галузей, як когнітивна лінгвістика, когнітивна поетика, корпусна стилістика, історична стилістика [3, С. 32]. У найширшому сенсі стилістика визначається як "аналіз художніх текстів із використанням лінгвістичних методів" [2, С. 18]. Проте стилістичний аналіз все ширше застосовується для дослідження нехудожніх текстів, зокрема, реклами, промов, газетних статей. Крім того, стилістичний аналіз стає важливим фактором успішного і якісного перекладу. Як справедливо зазначає Джин Боуз-Байєр, перекладознавство послуговується досягненнями когнітивної стилістики, принципами і прийомами стилістичного аналізу, щоб зрозуміти, як першоджерело взаємодіє зі своєю джерельною аудиторією і як перекладний твір взаємодіє з цільовою аудиторією [4, С. 206-207]. Завдяки своїй лінгвістичній основі



стилістика може чітко визначити і детально описати всі складні аспекти тексту оригіналу та перекладного тексту, а також різницю між ними.

Для читача і перекладача важливо, що сучасна стилістика зосереджується на тому, що імплікує текст, що передають конотації, двозначності, як мова тексту відображає його тематику [5, С. 187-190]. Сучасна перекладацька стилістика розглядає, чи збережено чи змінено у перекладі ключовий момент, завдяки якому читач проникає у чийсь думки [4, С. 209]. Стилістичний аналіз допомагає зрозуміти, завдяки чому один переклад стилістично ближчий до оригіналу, ніж інший. Одним з цікавих і недостатньо досліджених стилістичних явищ є парадокс, класифікація якого включає різні підходи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стилістика як лінгвістична наука володіє фундаментальною теоретичною та методологічною базою для аналізу новітніх мовних явищ і тенденцій у мові засобів масової інформації, Інтернеті, у сучасній художній прозі. Одна з основних теорій стилістики – це теорія **висунення (foregrounding)**, яка дозволяє краще визначити місце парадоксу у системі стилістичних засобів, його типологію та прагматичні функції. Термін “висунення” позичено з мистецтва живопису, де передній план (foreground) є найбільш примітною частиною картини. В. Шкловський, Р. Якобсон та Празька лінгвістична школа сформулювали принцип висунення на перший план частин тексту. Теорія висунення мала на меті пояснити і виявити різницю між повсякденною і поетичною мовою. Досить стисло і чітко визначення стилістичного прийому висунення запропоновано І. В. Арнольд з нашим доповненням: “Висунення – це такі способи організації тексту, які фокусують увагу читача на прагматично важливих елементах повідомлення” [6, С. 100]. Більш розлоге визначення належить Джону Доутвейту: “Висунення – це загальний лінгвістичний прийом, за допомогою якого створюється маркований лінгвістичний вираз, причому цей вираз передає значення, відмінне від синонімічного немаркованого виразу” [7, С. 93].

Більшість західних стилістів, зокрема Мік Шорт та Джеффри Ліч, виділяють два типи висунення – **девіацію та паралелізм** [5, С. 37]. Девіація розуміється дуже широко як відхилення від мовної норми, а паралелізм включає повтор структури та слів у кількох реченнях. Мік Шорт наводить такі види девіації, як фонетична, графічна, семантична, лексична та граматична [1, С. 36-58]. У свою чергу, Віллі Ван Пір та Дж. Хакемюлдер називають такі стилістичні прийоми створення девіації, як неологізми, архаїзми, оригінальні метафори, оксиморон, парадокс [8, С. 547]. Наше дослідження прийому висунення у сучасних

оповіданнях американських письменників жанру flash fiction виявило, що найбільш експліцитним і виразним типом висунення є стилістична конвергенція, тобто накопичення низки різних стилістичних засобів – фонетичних, синтаксичних, семасіологічних – у тексті або його фрагменті [6]. Причому конвергенції функціонують не лише у художніх творах, але й у рекламних і публіцистичних текстах, політичних промовах, як у знаменитій промові Мартіна Лютера Кінга “I Have a Dream”.

Як можна побачити, парадокс відносять до різновидів семантичної девіації. За останні роки найбільш глибокий і змістовний аналіз парадоксу у вітчизняній лінгвістиці здійснено Оленою Маріною [9]. У своїй монографії вчена розглядає парадоксальність крізь призму когнітивної семіотики на матеріалі сучасного англомовного поетичного дискурсу. Продовжує викликати інтерес парадокс у творах О. Вайлда, про що свідчать дослідження української вчених Ганни Яловенко (2015) та Юлії Кабіної (2018), а також вірменської дослідниці Манани Далалян. Змістовна робота іспанського вченого Хав’єра Ерреро Руїза присвячена аналізу відмінностей між оксимороном і парадоксом [10, С. 199-203]. У нашій монографії 2012 року парадокс характеризується як одна з рис поетичності класичної прози завдяки тому, що цей прийом надає тексту значної емоційності і певної загадковості [6, С. 56-57].

Мета статті. Актуальність нашого дослідження полягає у значному інтересі сучасної лінгвістики до стилістичного прийому висунення в його різних проявах та відсутності детальної характеристики парадоксу у сучасних коротких оповіданнях. **Об’єктом** дослідження є парадокс у сучасній художній прозі. **Мета** роботи полягає у класифікації типів парадоксу у коротких оповіданнях та визначенні лінгвістичної основи парадоксальності у цих творах, включно з виявленням прийомів перекладу парадоксальних висловлювань. **Матеріалом роботи** є оповідання сучасних британських і американських письменників, у тому числі оповідання flash fiction. Оповідання написано і надруковано після 2000 року. Тексти flash fiction невеликі за розміром, переважно 2-3 сторінки, відзначаються емоційністю і поетичністю. Ми проаналізували 20 оповідань із збірки “Flash Fiction Forward” 2006 року та електронного журналу “Flash Fiction Magazine” 2021 та 2022 років [11;12]. У всіх випадках ми подаємо власний переклад заголовків та фрагментів творів.

Виклад основного матеріалу. Парадоксальність притаманна людському мисленню. Вона викликана необхідністю зрозуміти і пояснити складні явища і події сучасного світу. Характеризуючи



парадоксальність як категорію, Олена Маріна відзначає, що лінгвістичні форми вираження парадоксу “застосовуються для вираження суперечності або спростування загальноприйнятої думки, судження, діяльності або поведінки людини, протиріччя або несумісності в її думках, судженнях, висновках, котрі суперечать здоровому глузду чи є неочікуваними, дивакуватими, незвичними та / або оригінальними” [9, С. 16]. Виходячи з цієї характеристики, ми пропонуємо наступне визначення парадоксу як виду девіації: парадокс – це фігура думки, що актуалізується стилістичними засобами, які виражають твердження, що суперечать загальноприйнятим поняттям і виявляють нову або незвичайну сутність об’єктів чи явищ [6, С. 60]. Нерідко парадокс виражається різними стилістичними засобами в одному реченні, комбінацією цих засобів. Розглянемо відомий літературний анекдот. *The bus with American tourists in Britain stopped at Dover. One tourist asked the guide: “What happened in this city?” The guide answered: “From here the Allied invasion into Europe in 1944 began”. The wife of the tourist exclaimed: “Let’s hurry. We are twenty minutes late”.*

Парадокс актуалізується за допомогою сполучення двох стилістичних засобів: алюзії (1944 – рік відкриття другого фронту в Європі) та гри слів на основі омонімії (назва року і часу за годинником). Відповідно, парадокс можна охарактеризувати як **історичний** (або алюзивний). Прагматичний ефект є дуже виразним, оскільки висміюється неосвіченість, дурість. Гру слів непросто відтворити, тому що в українській мові немає подібних омофонів. Тому для передачі гри слів та прагматичного ефекту доцільно використати лексичну заміну як різновид компенсації: *Автобус з американськими туристами у Британії зупинився у Дуврі. “А що трапилось у цьому місті?” запитав екскурсовода один з туристів. Гід відповів: “Звідси союзники почали операції другого фронту в Європі”. Дружина туриста вигукнула: “Давайте поспішимо. Ми ще зможемо побачити третій фронт”.*

Афоризми традиційно являють собою приклад **філософського** парадоксу: *Silence is the great art of conversation; Actors are the only honest hypocrites* (У. Хезліт) [13, С. 79]. Лінгвістичну основу такого виду парадоксу становить абстрактна лексика, що реалізується як розгорнута метафора концептуального характеру “мовчання – це мистецтво”. Крім того, метафора взаємодіє з оксимороном, завдяки чому розкривається незвичний сенс абстрактного поняття: “мовчання – це розмова”; “чесність – лицемірство”. Філософські парадокси перекладаються дослівно, з максимальним збереженням прагматичного ефекту: *Мовчання – це велике мистецтво розмови.*

Значний емоційний ефект справляє парадокс, який Франсуа Реканаті визначає як **прагматичний парадокс**. Він полягає у протиріччі між тим, що людина говорить і що відбувається насправді, тобто змістом мовленнєвого акту є твердження *I don't think (Я не думаю)*, *I don't speak (Я не говорю)*, а насправді людина думає і говорить [14]. У нашому дослідженні оповідань Ділана Томаса ми виявили цей парадокс у творі “The Visitor” (“Відвідувач”). Головний персонаж оповідання Пітер смертельно хворий, але живий, навіть зберігає метафоричне мислення та пробує створити поетичний рядок, але письменник використовує по відношенню до нього слова з семантичного поля “Смерть”. Тим самим прагматичний парадокс відображає трагічний контраст між силою людського духу, інтелекту та фізичною смертю [6, С. 59-60]. Відповідно, вважаємо більш доречним термін **трагічний парадокс**. Саме такий парадокс актуалізується в оповіданні відомого сучасного американського письменника Дона Ші “Jumper Down”, який включено у збірку оповідань жанру flash fiction. У творі розповідається про роботу парамедиків. Головний персонаж Генрі намагається врятувати людей, які хочуть скоротити себе життя, стрибнувши з Бруклінського мосту. Одного разу йому не вдається попередити самогубство, тому що хлопець стрибнув дуже швидко, зробивши сальто. Коли Генрі підходить до самогубця, той вже не дихає. Трагічний парадокс виражений антитезою: *He was dead, but he hasn't died yet*. І тоді Генрі говорить прощальні слова втіхи: *“I know you can hear me, 'cause hearing's the last thing to go. I just gotta tell ya, I wanted you to know, that jump was fucking magnificent”* [11, С. 6]. У перекладі ми зберегли розмовний стиль та емоційний ефект: *Я знаю, ти чуєш мене, бо слух зникає в останню чергу. Я скажу тобі, я хочу, щоб ти знав – той стрибок був до дідька класний*. Крім того, значний виклик створював заголовок оповідання, оскільки у тексті лейтмотивом є антитеза jumper up – jumper down. Ми обрали контекстуальний варіант перекладу: “Стрибок самогубця”. Проте можливий дещо інший, більш трагічний і парадоксальний варіант: “Красивий стрибок самогубця”.

Трагічний, або прагматичний парадокс актуалізується і в новому оповіданні flash fiction 2022 року письменниці Вікі Ервін Бергер “All Part of the Job” (“Вся робота”). Це дуже сумне оповідання про сімейну пару, яка не мала ні дітей, ні друзів. Коли померла дружина, Вільям сумує від самотності та неможливості знайти гроші на поховання: *Who would prepare his breakfast? Lay out his clothes? Sing silly songs with him? Kiss him goodnight? And where would he find the money to pay her burial*



expenses? [12, с. 2]. У перекладі ми відтворили синтаксичний паралелізм та риторичні питання: *Хто готуватиме йому сніданки? Складати його одяг? Співатиме разом з ним простенькі пісні? Цілуватиме його на ніч? І нарешті, де він візьме гроші на поховання?*

Вільям і дружина мешкали поблизу гарного, затишного кладовища, товаришували і спілкувались з власником похоронного бюро. Біля кладовища був ставок, на березі якого вони часто відпочивали. Але парадокс полягає в тому, що Вільям не має змоги поховати дружину на цьому кладовищі. Тому він загортає тіло дружини у ковдру, відносить його до ставка, заходить з ним у воду і потопляє. Стилістичним засобом створення парадоксу є антитеза. Крім того, оповідання побудовано за принципом поступового збільшення напруги, кульмінацією стає кінцівка твору. Відповідно, оскільки головну роль відіграє структура тексту, тобто сюжет, такий вид парадоксу можна назвати також **сюжетним парадоксом**.

Особливо яскраво сюжетний парадокс проявляється в оповіданнях відомого британського письменника Фредеріка Форсайта. Твори цього автора більші за обсягом, ніж тексти flash fiction, але завжди мають несподівану кінцівку. Сюжетний парадокс в оповіданні “No Comebacks” актуалізується завдяки дистантній когезії, тобто рамковому повтору заголовних слів в іншій сильній позиції – кінці тексту. Крім того, інші семантично і прагматично важливі стилістичні засоби – антитеза та паралелізм – допомагають зрозуміти сенс парадоксального кінця твору.

Головний персонаж цього оповідання Форсайта на ім'я Марк Сендерсон – плейбой і мільйонер. Він не знає відмови ні в чому і не від кого: *Whatever Mark wants, Mark gets*. Якось на вечірці він познайомився з красивою жінкою на ім'я Анжела Самерс. Сендерсон закохався до нестями вперше в житті. Проте місіс Самерс заміжня. Освідчившись у коханні, Марк почув від місіс Самерс, що вона могла б його покохати. Але, по-перше, жінці не подобається його стиль життя, а по-друге, вона потрібна своєму чоловікові, вченому і досить непрактичній людині. Відповідь жінки є певною мірою парадоксальною і афористичною, вона побудована на стилістичних прийомах градації та синтаксичного паралелізму: *Women love to be loved and adore to be adored. They desire to be desired, but more than all these together a woman needs to be needed. And Archie needs me like the air he breathes* (Жінкам подобається бути коханими, і вони обожають бути обожнюваними. Вони бажать бути бажаними, але більше за це все жінці потрібно бути потрібною. А я потрібна Арчі, як повітря, яким він

дихає) [13, С. 37]. І тоді Сендерсон вирішує діяти кардинально, позбутися суперника – немає чоловіка, немає проблеми. Він шукає і наймає кілера. Якщо Анжела Самерс залишиться одна, їй непотрібно буде турбуватись про свого чоловіка-невдачу, вона буде належати лише Сендерсону. Форсайт детально описує пошуки кілера, потім його підготовку, створюючи ретардацію, знімаючи певну напругу, проте це робить кінець твору, його кульмінацію несподіваною і шокуючою. Кілер знаходить чоловіка Анжели в Іспанії, холоднокрівно вбиває його в кабінеті. Про це він із задоволенням повідомляє Сендерсону при зустрічі. Проте свідком вбивства була інша людина, жінка. Кілер-корсиканець з гордістю говорить: “*Don’t worry, monsieur.[...] There will be no comebacks. I shot her too.*” (“Не хвилюйтесь, месьє. Ніяких наслідків не буде. Я вбив її теж.”)

Парадокс реалізується у побудові сюжету та в ефекті ошуканого очікування – кілер вбиває жінку, яку кохає Сендерсон. Форсайт не подає пряму реакцію Сендерсона на подію, проте ще під час розмови з найманим вбивцею головний персонаж мав якийсь неприємне передчуття. Письменник передає його лексичними одиницями з негативною прагматикою: *horror, panic: The Englishman stared at him in horror; He looked down at the expression of panic on the client’s face.* Читач розуміє трагічну іронію ситуації, контраст між заспокійливими словами кілера *there will be no comebacks* та тривогою Сендерсона. Проте Сендерсон – замовник вбивства. Форсайт використовує сюжетний парадокс, щоб розкрити морально-етичний бік проблеми досягнення мети будь-якими, перш за все злочинними засобами. Важлива роль рамкового повтору заголовних слів у створенні парадоксу полягає у тому, що вони становлять імпліцитну антитезу до реальної ситуації і реальних почуттів головного персонажа. Вони становили і певну проблему у перекладі, оскільки подібні до юридичного терміну. Ми переклали їх за допомогою синонімічної заміни – “Ніяких наслідків”, оскільки слово “наслідки” має як юридичні, так і моральні конотації.

Сюжетний парадокс, що базується на антитезі, актуалізується у короткому оповіданні Дейва Еггерса “Accident”. Цей твір є досить типовим для жанру *flash fiction* – простий сюжет, дещо несподіваний кінець, розгорнуте метафоричне порівняння у сильній позиції. Головний персонаж є винуватцем транспортної пригоди, він пошкодив нову автівку, в якій їхали три підлітки. І коли вони виходять з машини, чоловік очікує на бурхливу і навіть агресивну реакцію. Він визнає свою



провину і готовий компенсувати витрати на ремонт: *You tell him that you are sorry. That you are so,so sorry. That it was your fault and that you will cover all costs* [11, С. 102]. Проте молоді люди поведуться досить спокійно і навіть доброзичливо. Саме тут виявляється толерантність та взаєморозуміння. Але парадоксальним є розгорнуте метафоричне порівняння в останньому абзаці, де проводиться аналогія між можливими ворогами і боксерами, які в якийсь момент можуть пожаліти своїх супротивників: *In a moment of clarity, you finally understand why boxers, who want so badly to hurt each other, can rest their heads on the shoulders of their opponents, can lean against one another like tired lovers, so thankful for a moment of peace* [12, С. 102]. (У мить прозріння ти нарешті розумієш, чому боксери, які так сильно хочуть лупцювати один одного, можуть покласти голову на плече своїм супротивникам, можуть прихилитись один до одного, як втомлені коханці, вдячні за миттєвість миру). Таким чином, контраст між складною і навіть небезпечною ситуацією та її толерантним вирішенням актуалізує важливу ідею толерантності різних за віком, за походженням людей. Толерантність є життєво необхідною в наш час, коли європейські цінності і політика мирного співіснування порушено. Якби народ сусідньої держави, його лідери керувались цим принципом, жахливої війни можна було б уникнути.

Кожен з вищенаведених типів парадоксу – історичний, сюжетний, трагічний – не є окремим, ізольованим явищем. Зокрема, сюжетний парадокс в оповіданні Фредеріка Форсайта має трагічну кінцівку, а історія з американськими туристами має іронічні конотації. Половина проаналізованих нами оповідань базується на **ситуаційному парадоксі**. Сюжетний і ситуаційний парадокси мають спільні риси, проте сюжетний парадокс найчастіше актуалізується в кінцевій позиції тексту, тоді як ситуаційний парадокс створюється незвичною подією, незвичайною, навіть фантастичною ситуацією і розгортається протягом усього тексту. Парадокс розвивається саме під час цієї незвичайної ситуації, як в оповіданнях Девіда Геліфа, Семюела Едвардса, Едварда Хоука. Оповідання Девіда Геліфа “My Date with Neanderthal Woman” (“Моя зустріч з неандерталкою”) можна вважати одним з найкращих творів жанру flash fiction нового століття. Історичний парадокс закладено у самій назві твору, оскільки це анахронізм. Крім того, сама ситуація є фантастичною: побачення сучасного чоловіка з жінкою з іншої, примітивної епохи. Тому стилістичною основою парадоксу є антитеза, підкреслюється різниця в зовнішності, поведінці, культурі і

смаках. Вже на початку фантастичної зустрічі головний персонаж розмірковує про подарунок Глені. Якщо подарувати квіти, вона не зрозуміє, а якщо сирий біфштекс – вона не буде їсти, адже неандертальці були вегетар'янами. Тому він дарує шоколад, який Глена з'їдає з обгорткою. У ресторані одяг Глені виглядає незвично, оскільки вона носила лише пов'язку на стегнах: *I didn't know the place had a dress code. In fact, the little loincloth Gena wore made me feel overdressed* [11, С. 110]. Навіть рукостискання вона не розуміє, тому що воно не притаманне її культурі: *When I reached for her hand, she jerked back – different cultures have different intimacy rites* [11, С. 111].

Оповідання завершується стилістичною конвергенцією в останньому абзаці, яка включає антитези, метафору і гру слів, синтаксичний паралелізм, завдяки чому цей фрагмент тексту набуває особливого семантичного змісту і прагматичного ефекту: *Yes, I know all the objections. Some couples are separated by decades, but we are separated by millenia. I like rock music and she likes the music of rocks. I'm modern Homo Sapiens and she's Neanderthal, but I think we can work out differences* [11, С. 111]. У перекладі цієї конвергенції виклик становила гра слів, що включає метафору та зворотний паралелізм *rock music – music of rocks* (рок музика – музика скель). Наша студентка Оксана Кравець у цільовому тексті застосувала лексичну заміну (*rocks – рік*), тим самим за допомогою паронимасії (*рок – рік*) зберегла гру слів і метафору: *Так, я розумію наші розбіжності. Деякі пари розділяють десятиліття, а нас – тисячоліття. Я люблю слухати важкий рок, а вона – музику рік. Я сучасний Гомо Сапієнс, а вона – неандерталка, але я переконаний, що ми подолаємо всі труднощі, якщо постараємось. Як і в оповіданні “Аварія”, парадокс стає ефективним засобом висунення, підкреслення ключової ідеї більшості творів цього жанру – ідеї толерантності, пошуку взаєморозуміння. Разом з тим, ситуаційний парадокс у творі “Моє побачення з неандерталкою” реалізується за допомогою більшої кількості стилістичних засобів, серед яких не останню роль грає іронія. Іронія застосовується при описі поведінки Глені, яка шокує сучасного чоловіка.*

Ситуаційний та іронічний типи парадоксу характерні для оповідання Семюела Едвардса “Viva la Vegelution”. Сюжет цього твору фантастичний – головний персонаж не любить овочі, тому що через них має певні проблеми, і тому овочі піднімають повстання проти нього, намагаються захопити його будинок, задушити його самого. Парадокс реалізується за допомогою таких стилістичних засобів, як розгорнута



метафора, гіпербола та градація: *Arms of potato and fingers of selery clawing through the dirt, reaching out the moonlit sky* [12, С. 4]. Студентка 3 курсу Катерина Міщенко відтворила антропоморфну метафору у перекладі: *Руки картоплі та пальці селери тягнулись до нічного неба*. Іронія полягає у перебільшенні ворожнечі між людиною і овочами. Чоловік в решті решт відмовляється від овочевої дієти і повертається до нездорової їжі – макаронів, чіпсів, тістечок. Парадоксальним є заголовне слово, неологізм, яке утворено методом телескопії: *vegetable + revolution*. Під час обговорення було запропоновано два варіанти перекладу: збереження девіації та телескопії у цільовому тексті (Нечай буде овочелюція), який запропонувала К. Міщенко, та переклад словосполученням із збереженням парадоксу, який мені більше імпонує: *Хай живе овочева революція!*

Гіпербола і градація як стилістичні засоби створення іронічного парадоксу яскраво виявляються в оповіданні Ендера Монсона “*To Reduce Your Likelihood of Murder*” (“Як зменшити вірогідність вашої загибелі”). У тексті фактично немає сюжету, це своєрідний монолог – звернення до жінок, порада, як не стати жертвою вуличних злочинців. А “чорна” іронія полягає в тому, що жінці фактично нічого не можна робити – гуляти, ходити на побачення, зустрічатись з чоловіками, навіть друзями, носити темний одяг і т.і.: *Do not go on dates with men. [...] Do not be alone [...]. Do not like so much* [11, С. 141-142]. Синтаксичний паралелізм і анафора підкреслюють головну ідею небезпеки, а градація доводить ідею до абсурду: *Everyone is a potential murderer. You are a murderee [...] Still you will be killed. You're born for it* [11, с. 142]. Наша студентка Анастасія Захарчук вдало відтворила парадоксальний текст: *Кожний чоловік потенційний вбивця. Ти жертва.[...] Хай там як, а все одно тебе вб'ють. Ти народжена для цього*. Стилiстична конвергенція охоплює весь текст, тобто дві сторінки, і включає сполучення синтаксичних повторів, лексико-синтаксичних засобів (градація) та тропів кількості (гіперболи) і якості (метафора). Така концентрація стилістичних засобів створює значний емоційний ефект.

Висновки. В аналізованих оповіданнях парадокс можна розглядати з лінгвістичної точки зору (іронічний, алюзивний) та з літературознавчої точки зору (трагічний, сюжетний, ситуаційний). У більшості творів типологія парадоксу змішана, наприклад, сюжетний і трагічний (Форсайт, Бергер), ситуаційний та іронічний (Едвардс, Геліф). Тому строга класифікація не завжди можлива, але головними факторами є прагматичний ефект та основні стилістичні засоби. За

нашими підрахунками, у більшості оповідань парадокс реалізується за допомогою антитези у сполученні з розгорнутою метафорою (70 відсотків творів). У двох оповіданнях такий троп кількості, як гіпербола, у взаємодії з градацією актуалізує іронічний парадокс. Серед синтаксичних стилістичних засобів головне місце належить паралелізму, який підкреслює єдність ідей. Емоційна напруга створюється завдяки стилістичній конвергенції у творах Еггерса, Форсайта, Ші та Монсона. Перекладацькі труднощі зумовлені грою слів у текстах Геліфа та Форсайта, яку ми передали за допомогою контекстуальної та синонімічної заміни. Парадоксальний неологізм у заголовку оповідання Едвардса можна передати як аналогічною телескопією (овочелюція) б так і словосполученням із збереженням парадоксу.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні типів та функцій парадоксу в індивідуальному стилі оповідань сучасних письменників.

Література:

1. Short M. Exploring the Language of Poems, Prose and Plays. – London: Longman, 1996. – 416 p.
2. Leech G. Analysing Literature through Language: Two Shakespearean Sonnets. In: Language and Style. In Honour of Mick Short. – London: PALGRAVE MACMILLAN, 2010. – P. 15-31.
3. Busse V. Recent Trends in Historical Stylistics. In: Language and Style. In Honour of Mick Short. – London: PALGRAVE MACMILLAN, 2010. – 32-54 p.
4. Боуз-Байер Д. Стилiстика i переклад. Енциклопедiя перекладознавства: у 4-х тт. Т.2: пер.з англ. / Д. Боуз-Байер. – Вiнниця: Нова Книга, 2020. – С. 206-211.
5. Leech G. Language in Literature. Style and Foregrounding. – Harlow: Longman, 2008. – 234 p.
6. Yemets A. Investigating Poeticalness of Prose. – Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing, 2012. – 70 p.
7. Douthwaite J. Towards a Linguistic Theory of Foregrounding. Alessandria: Edizioni dell'Orso, 2000.
8. Van Peer W. & J. Hakemulder. Foregrounding. In: Encyclopedia of Language and Literature. – Amsterdam: Elsevier. – P. 546-551.
9. Марiна О. С. Семiотика парадоксальности у когнитивно-коммуникативному висвітленнi: Монографiя / О.С.Марiна. – Херсон: Айлант, 2015. – 436 с.
10. Herrero Ruiz J. Paradox and Oxymoron Revisited. Proceedings of Social and Behavioral Sciences. 2015. № 173. – P. 199-204.
11. Flash Fiction Forward: 80 very short stories. – London: W. W. Norton, 2006. – 254 p.
12. Edwards S. Viva la Vegetation. Flash Fiction Magazine. March 30, 2022. P. 2-3.
13. Yemets O. V. Linguistic Text Analysis: Stylistic and Translation Aspects. – Хмельницький: ХНУ, 2020. – 86 p.



14. Recanati F. Truth-Conditional Pragmatics. – Oxford: Clarendon Press, 2010. – 324 p.

References:

1. Short, M. (1996). *Exploring the Language of Poems, Prose and Plays*. London: Longman.
2. Leech, G. (2010). Analysing Literature through Language: Two Shakespearean Sonnets. *Language and Style. In Honour of Mick Short*. (pp. 15-31). London: PALGRAVE MACMILLAN.
3. Busse B. Recent Trends in Historical Stylistics.(pp. 32-54). *Language and Style. In Honour of Mick Short*. London: PALGRAVE MACMILLAN, 2010.
4. Boase-Baier, J. (2020). Stylistyka i pereklad (Stylistics and translation). *Entsyclopedia perekladoznavstva - Encyclopedia of translation studies*. In 4 vol. (Vol. 2) (pp. 206-211). Vinnytsia: Nova Knyha. [in Ukrainian]
5. Leech, G.(2008). *Language in Literature. Style and Foregrounding*. Harlow : Longman.
6. Yemets, A. (2012). *Investigating Poeticalness of Prose*. Saarbrucken: LAP Lambert Academic Publishing.
7. Douthwaite, J. (2000). *Towards a Linguistic Theory of Foregrounding*. Alessandria Edizioni dell'Orso.
8. Van Peer, W. & Hakemulder J. (2006). Foregrounding. *Encyclopedia of Language and Literature* (pp. 546-551). Amsterdam: Elsevier. P.
9. Marina, O. S. (2015). *Semiotyka paradoksalnosti u kognityvno-komunikatyvnyomy vysvitlenni [Semiotics of paradoxical in cognitive-communicative interpretation]*. Kherson: Ailant.
10. Herrero Ruiz, J. (2015). Paradox and Oxymoron Revisited. *Proceedings of Social and Behaviorial Sciences*, 173, 199-204.
11. *Flash Fiction Forward: 80 Very Short Stories*.(2006). London: W. W. Norton.
12. Edwards, S. (2022). Viva la Vegelution. *Flash Fiction Magazine*. March 30, 2-3.
13. Yemets, O. V. (2020) *Linguistic Analysis: Stylistic and Translation Aspects*. Khmelnytskyi: KhNU.
14. Recanati, F. (2010). *Truth-conditional Pragmatics*. Oxford: Clarendon Press.



УДК 37-81'27:811.133.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3\(3\)-38-52](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3(3)-38-52)

Лепетюк Ірина Григорівна кандидат філологічних наук, доктор університету Монпельє III (Франція), доцент кафедри романської філології, Навчально-науковий інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, бульвар Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, тел.: (044) 239-33-43, <https://orcid.org/0000-0002-0512-0859>

РОЛЬ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ У ФОРМУВАННІ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

Анотація. Сучасний підхід до вивчення іноземної мови передбачає багатоплановий, комплексний підхід, за яким для ефективної комунікації необхідне оволодіння інформацією про культурну, історичну і ментальну складову країни, мова якої викладається. Це пояснює актуальність і необхідність врахування у викладанні іноземної мови такого феномену як лінгвокультурні репрезентації, що базуються на соціальних репрезентаціях, етнокультурних (зокрема історичних) реаліях і відіграють значну роль у формування національної ідентичності. Вони опосередковані мовою та використовуються в комунікації, набуваючи при цьому знакового, семіотичного характеру. Ці лінгвістичні явища знаходяться на перетині мови і культури і створюють лінгвістичні ідіоми, за якими стоять більші за своїм семантичним об'ємом поняття. Вони належать також до сфери психології і базуються на ідеї співвідношення індивідуального і соціального, передбачають створення спільних знань та вірувань, створених в процесі пізнання реальності і притаманних певному колективу, соціальній групі і суспільству в цілому

В статті використовується лаканівський прийом аналізу дискурсів в їх взаємодії, а саме перехресщення університетського дискурсу з історико-соціальним. Завданням дослідження є виявлення видів і типів лінгвокультурних репрезентації, які виникають в результаті такого взаємопроникнення і визначення їх ролі у викладанні іноземної мови. Проаналізовано лінгвокультурні репрезентації, по'язані з рисами і традиціями французів, історичними постатями та



висловлюваннями видатних історичних осіб. Досліджено також які саме лінгвокультурні репрезентивції французької мови впливають на сучасний менталітет французів. Саме ці глибинні характеристики французької нації є предметом дослідження, оскільки саме на них базуються картина мовленнєвого світу француза, яку не можна не враховувати у викладання французької мови. Текст статті супроводжується цікавим ілюстративним матеріалом.

Ключові слова: лінгвокультурні репрезентації, мовні картини світу, історико-соціальний дискурс, викладання іноземної мови, соціальні стереотипи, французькі традиції.

Lepetyuk Iryna Hryhorivna Doctor of Philology, Doctor of the University of Montpellier III (France), Associate Professor of the Department of Romance Philology of the Educational and Scientific Institute of Philology of Taras Shevchenko Kyiv National University, Taras Shevchenko Boule., 14, Kyiv, 01601, tel.: (044) 239-33-43, <https://orcid.org/0000-0002-0512-0859>

THE ROLE OF HISTORICAL MEMORY IN THE FORMATION OF LINGUISTIC-CULTURAL REPRESENTATIONS OF THE MODERN FRENCH LANGUAGE

Abstract. The modern approach to learning a foreign language provides a multifaceted, complex approach, according to which effective communication requires the possession of information about the cultural, historical and mental components of the country whose language is taught. This explains the relevance and the need to take into account in the coverage of a foreign language such a phenomenon as linguistic and cultural representations, which are based on social representations, ethno-cultural (in particular, the role of historical) realities and acquire importance in the formation of national identity. They are mediated by language and used in communication, acquiring a symbolic, semiotic character. These linguistic phenomena are at the intersection of language and culture and create linguistic idioms, behind which are concepts that are larger in terms of their semantic volume. They also belong to the field of psychology and are based on ideas on the part of the individual and social, they involve the creation of common knowledge and beliefs, created in the process of learning about reality and inherent in a certain team, social group and society as a whole.

The article uses the Lacanian method of analyzing discourses in their interaction, and the idea of cross-breeding the university discourse with the

historical-social one. The task of the research is to identify the types and types of linguistic and cultural representations that arise as a result of such interpenetration and to determine their role in teaching a foreign language. The linguistic and cultural representations associated with the features and traditions of the French, historical figures and statements of prominent historical figures are analyzed. It was also investigated which linguistic and cultural representations of the French language influence the modern mentality of the French. It is these deep characteristics of the French nation that are the subject of research, since it is on them that the picture of the speech world of the French is based, which cannot be ignored in the teaching of the French language. The text of the article is accompanied by interesting illustrative material.

Keywords: linguistic and cultural representations, linguistic pictures of the world, historical and social discourse, teaching a foreign language, social stereotypes, French traditions

Постановка проблеми. Розширення міжнародних зав'язків України і поглиблення євроінтеграційних процесів зумовили суттєві зміни в галузі викладання іноземних мов, статус яких у нашій країні постійно зростає. Здійснювана в сучасній освіті перебудова у зв'язку із вимогами Болонського процесу висуває нові завдання для вдосконалення навчального процесу та відповідність його сучасним вимогам. Сучасний підхід до вивчення іноземної мови передбачає багатоплановий, комплексний підхід, за яким для ефективної комунікації необхідне оволодіння інформацією про культурну, історичну і ментальну складову країни, мова якої викладається. Це пояснює актуальність і необхідність врахування у викладанні іноземної мови такого феномену як лінгвокультурні репрезентації, що базуються на соціальних репрезентаціях, етнокультурних (зокрема історичних) реаліях і відіграють значну роль у формування національної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першоджерельним було поняття соціальних репрезентацій, яке було запропоновано лінгвістом Московічі у 1961 році [1]. Воно належить до сфери психології і базується на ідеї співвідношення індивідуального і соціального, передбачає створення спільних знань та вірувань, створених в процесі пізнання реальності і притаманних певному колективу, соціальній групі і суспільству в цілому.

В подальшому це поняття розширювалося і доповнювалося іншими дослідниками. Для нас найбільш вдалим на сьогоднішній день є визначення Жоделе: це «форма суспільної свідомості, вироблена і



сприйнята, що має на меті створення спільної реальності для певного соціального колективу». [2, С.36]

І ці соціально вироблені знання, з одного боку, базуються на реальності, а, з іншого боку, їх можна розглядати як інтерпретацію цієї реальності. Вони виконують наступні функції:

- Функція знань
- Функція ідентифікації
- Функція співвідношення (з іншими групами)
- Функція цінностей

Соціолінгвістика оперує також поняттям соціолінгвістичних репрезентацій, які розробляються відомим французьким дослідником А. Буайе. [3] Маються на увазі фонологічні, лексичні, просодичні та ін. особливі прояви в мовленні певних соціальних груп чи населення виокремлених територій (patois). А також лінгвістичні явища, що знаходяться на перетині мови і культури і створюють лінгвістичні ідіоми, за якими стоять більші за своїм семантичним об'ємом поняття: Єлисейські поля, Собор Паризької Богоматері, круасан, багет тощо.

Наше дослідження базується на лаканівському підході аналізу дискурсів в їх взаємодії, а саме перехрещення університетського дискурсу з історико-соціальним. Однією з особливостей структурного психоаналізу Жака Лакана є його багатовимірність та мультідисциплінарність. Так в своєму опусі «Зворотній бік психоаналізу» [4, С.132] психоаналітик вдається до такого поняття як дискурс (явище, притаманне сфері мовлення), розглядаючи та аналізуючи такі типи дискурсу як дискурс господаря, дискурс університету, дискурс істерика і аналітичний дискурс або дискурс (психо)аналітика. При чому ці поняття досліджуються в своїй діалектичній єдності, в протистоянні один одному і в виявленні взаємозв'язку між ними. Так Гріг Расел, дослідник творчості Ж.Лакана, вважає, що «Лакан схилився до думки, що дискурс господаря в його сучасній формі має бути представленим дискурсом університету. Цю необхідність він вбачав в тій ролі, яку відіграє бюрократія у капіталістичній системі: S2, знання як втілення сучасної бюрократії знаходиться в ній в домінуючій позиції агента. Таким чином, бюрократичний капіталізм володіє структурою дискурсу університету» [5, С.68].

В нашому дослідженні ми будемо використовувати лаканівський підхід до аналізу дискурсів в їх взаємодії, а саме перехрещення університетського дискурсу з історико-соціальним. Нашим завданням буде виявити види і типи лінгвокультурних репрезентації, які

виникають в результаті такого взаємопроникнення і підкреслити їх роль у викладання іноземної мови. А саме ми проаналізуємо, які саме лінгвокультурні репрезентативні французької мови запозичені в історичному дискурсі і який вплив вони мають на сучасний менталітет французів.

Перш за все з'ясуємо термінологічно, що ми розуміємо під поняттям – лінгвокультурні репрезентації.

Мета дослідження є визначення лінгвокультурних репрезентації і їх ролі у викладанні французької мови. Лінгвокультурні репрезентації базуються на соціальних репрезентаціях, етнокультурних (зокрема історичних) реаліях, що формують національну ідентичність. Вони опосередковані мовою та використовуються в комунікації, набуваючи при цьому знакового, семіотичного характеру, розриваючи інколи зв'язок зі своїм референтом та набуваючи вторинних значень і функцій. Без їх вивчення неможливе якісне опанування французької мови як іноземної.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо основні види таких репрезентацій, на яких базується сучасне уявлення про французьку націю. Так, згадуючи образ француза, у нашій уяві неодмінно з'являється людина в береті, часто на велосипеді і з багетом у руках. Або як ця кумедна бабця, яка втілює справжню француженку на карикатурі (Рис 1), неодмінно в береті і з сиром замість багета на фоні Ейфелевої вежі з іронічним надписом: «У 2050 році французька мова буде першою мовою в світі».



(Рис.1)

І цей надпис є також ілюстрацією до характеру французів, які вважають Францію найкращою країною, Париж – столицею світу і впевнені, що замість опанування ними іноземних мов всі мають вивчати французьку мову. Звідки – міжнародна організація Франкофонії, велика кількість Французьких Культурних центрів та Alliances Françaises, які сприяють розповсюдженню французької мови та французької культури



у світі. Що, безумовно, є позитивним моментом, який можна наслідувати іншим.

Так от саме глибинні характеристики французької нації привертають нашу увагу, оскільки саме на них базується менталітет сучасного француза, який не можна не враховувати у викладання французької мови.

1. «Nos ancêtres – Gaulois !» Наші пращури – Гали.

1.1 Основні риси та характеристики.

Основні характерні риси французів своїм корінням походять від їх пращурів – Галів. Так назвав кельтські племена Юлій Цезарь в своїх замітках «Про Галльську війну», які він написав під час завоювання сучасної території Франції і I столітті н.е. Це були схожі за своєю культурою але окремі язичницькі племена, які на той час володіли плавленням металу, мали добру зброю і були завзятими воїнами. Саме їх запальний характер та руде довге волосся асоціювалося у римлян з образом півня (gallus («півень») = Gallus («галл»). І зараз ми можемо побачити півня на багатьох зображеннях, пов'язаних з французами, Францією, французькою культурою. Як і гали французи мають запальний та завзятий характер, що часто сприяє їхнім перемогам у спортивних змаганнях. Вважається, що саме від галів походить їх любов до м'ясних страв. Відомо, що у французів є чотири види прожарки м'яса: bleu, saignant, à point, bien cuit. При чому, якщо ви замовите останній ви повністю втратите повагу офіціанта. М'ясо обов'язково має бути якщо не з кров'ю, то хоча б з рожевим соком.

Французи настільки прив'язані до ідеї зв'язку зі своїми пращурами галами, що на противагу побудованому під Парижем Диснейлендом, створили аналогічний парк, але з персонажами коміксів про дотепних галів, що борються з римлянами – Астеріксом, Обеліксом та ін.



(Рис.2)

Цікавим є той факт, що коли президент Французької республіки Е. Макрон у своїй промові в 2021 році розкритикував французів за їх впертий гальський характер [6], це не пройшло непоміченим і викликало певну реакцію обурення в інтернеті, що знайшло своє відображення в даному малюнку, розповсюдженому в мережах інтернету.



(Рис.3)

1.2 Традиції.

Саме за часів Галії закладалися сучасні традиції французів, ключ до яких може підібрати хіба спеціаліст з історії Франції. На лекціях з лінгвокраїнознавства пропонуємо студентам розшифрувати, якому святу присвячена листівка (Рис 4)



(Рис.4)

Перша підказка – хризантема. Для французів це – квітка, яку ніколи не дарують. Це квітка мертвих, яку несуть на кладовище родичам в День всіх святих – 1 листопада. В ніч з 30 жовтня на 1 листопада, вважалося в давнину, зникає бар'єр між світом мертвих і світом живих. Для друїдів, кельтських жреців, це була особлива ніч, в яку вони святкували Новий рік і зрізали срібним серпом гілки омели,



яка на їх думку була наділена магічними якостями, що в цей день мали особливу силу (Рис. 5).



(Рис.5)

Таким чином, художник зашифрував цією листівкою поздоровлення з Новим роком. І у французів і досі залишається традиція прибавати над дверима на новий рік гілочку омели над дверима і ставати під неї, примовляючи: «Гілка омели, принеси нам щастя».

Події і персоналії.

Частиною національної ідентифікації у французів є певні історичні постаті і події, які стали знаковими.

Так, якщо повертатися до Галів, то такою постаттю є Верцингеторікс, вождь арвернів, галльського племені, яке чинило супротив Юлію Цезарю, але потерпіло поразку і здалося Юлію Цезарю.



(Рис.6)

Але тим не менш, Верцингеторікс став символом такого супротиву, а регіон Овернь, назва якого походить від назви арвернів, є регіоном, який найбільше протистоїть глобалізації, відстоює традиційні цінності і культуру. Саме там народився Жозе Бове, який організував і очолив потужний рух боротьби з ГМО, неправильним швидким харчуванням та іншими негативними проявами цивілізації. Саме від

Вецингеторікса були утворені імена гальських героїв коміксів: Астерікс – це *astérisque* (зірочка в тексті) + суфікс – *ix* ; Обелікс - це *obelisque* + суфікс –*ix*.

Ми розмістили Рис 6, який ілюструє момент капітуляції Верцингеторікса, щоб проаналізувати ще один цікавий феномен французького навчального дискурсу – вивчення історії, особливо в рамках шкільної програми, базується на знакових малюнках-легендах, які закладаються в пам'ять учням і слугують потім певними орієнтирами і відправними точками для певних епох і подій.

Так образ Святого Людовіка для французів асоціюється з картинкою доброго і справедливого короля. Який сидить під дубом і чинить справедливий суд, захищаючи скривджених і нужденних (Рис. 7)



(Рис.7)

Якщо іноземний турист потрапить у французьке місто Суасон, він буде здивований незвичайним фонтаном, в якому вода виливається з розколотої чаші. (Рис. 8)



(Рис.8)

Цей фонтан пов'язаний ще з одною легендою-замальовкою, присутньою у підручниках з історії Франції, починаючи з середніх класів, яка слугує ілюстрацією до жорсткого і непохитного характеру одного з перших королів франків, найвідомішого представника династії



Меровінгів - Хлодвіга. Оскільки за цих давніх часів вся здобич розподілялася серед воїнів, одному з воїнів потрапила церковна чаша, з розграбованої церкви. Єпископ цієї церкви надіслав попросив Хлодвіга повернути чашу йому. У відповідь франкський король повелів послам слідувати за ним в Суасон, де мав відбуватися за військовими звичаями франків рівноправний поділ здобичі, і обіцяв повернути чашу в тому випадку, якщо вона дістанеться йому. І от коли військо прибуло в Суассон, всю здобич склали посередині, і Хлодвіг звернувся до франків з проханням віддати крім його частки ще цю чашу. Всі воїни погодились, крім одного, який розрубав цю чашу своєю сокирою. Проте один запальний воїн, незадоволений бажанням Хлодвіга забрати більше, ніж йому належало б взяти по праву, розрубав чашу своєю сокирою, вигукнувши: *«Ти отримаєш звідси тільки те, що належить тобі за жеребом»*. Всі були вражені його зухвалістю, проте король, заचाївши в душі глибоку образу на солдата, ніяк на це не відреагував. Він взяв розрублену чашу та передав її послам єпископа. Рік потому під щорічних зборів франкських вояків, на якому вони зобов'язані демонструвати, наскільки справно стежать за своєю зброєю, Хлодвіг обходив ряди франків. Коли він підійшов до воїна, що розрубав Суассонську чашу, король висловив незадоволення станом його зброї. Він вирвав у солдата його сокиру і кинув її на землю. Коли той нахилився, щоб підняти її, Хлодвіг розрубав йому голову надвоє зі словами: *«Ось так і ти вчинив з тією чашею в Суассоні»*.



(Рис.9)



(Рис.10)

Знаковими можуть бути також не тільки історичні персоналії, а певні події. Так велике значення для французів мала битва Карла Мартела при Пуатьє, в результаті якої він зупинив навалу сарацинів на Францію. Ця подія також ілюструється певним класичним малюнком.



(Рис.11)

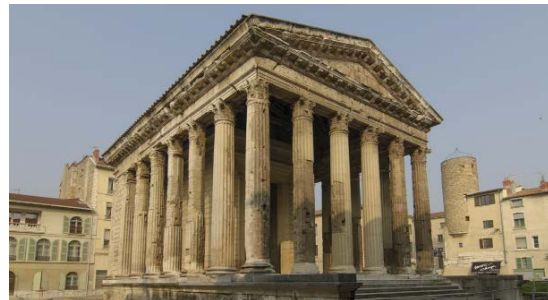
Для французів вона стала настільки важливою, що підписання договору про зупинення японської експансії у Францію відеоманітофонів відбулося саме у місті Пуатьє. Саме вибір цього міста для цієї події вважає знаковим і не випадковим французький фахівець з соціолінгвістики Анрі Буає [3, С.27].

Соціокультурна ідентифікація.

Часто певні соціо-культурні стереотипи експлуатуються політичними діячами для створення певного іміджу. Так Наполеон Бонапарт, проголосивши себе імператором, намагався підкріпити цей образ паралелями з його попередниками, приміряючи до себе їх образ та експлуатуючи при цьому відомі історичні асоціації. За часів його правління в побут активно вводиться стиль ампір, що імітує стиль одягу і меблів періоду Римської Імперії. В Парижі будується церков Мадлен (Рис. 12), яка є копією залишків античного храму (Maison carée) в Німі (Рис 13) періоду римської імперії.



(Рис.12)



(Рис.13)

У Франції будуються тріумфальні арки (мал15) на кшталт тих, через які проходили римські імператори і які теж можна віднайти на півдні Франції (Рис.14)



(Рис.14)



(Рис.15)

Дуже прозорою є також паралель між картиною коронації Карла Великого (Рис. 16) і картиною Давіда, на якій зображена коронація Наполеона Бонапарта (Рис.17). Так останній за рахунок вже існуючих в уяві французів соціокультурних репрезентацій стверджував свою імператорську велич. Тільки на останньому імператор ще й сам проводить коронацію в імператриці своєї дружини Жозефіни. Художник відобразив саме цей момент, підкреслюючи на догоду імператору його всемогутність, яка перевершує навіть служителів церкви.



(Рис.16)



(Рис.18)

Ще одна історична постать, яка стала символом багатьох поколінь – це Жанна Д'Арк. Для французів вона уособлює перемогу, визвольних рух і нескореність французького духу. Так, на обкладинці книги (Рис.18), яка оповідає біографію Жани, французька героїня надихає французьке військо часів франко-пруської війни [7].



(Рис.19)

На сьогодні Жанна Д'Арк стала символом Національного фронту у Франції, оскільки для цієї політичної партії вона уособлює незалежність країни та її протистояння зовнішньому впливу[8].

Історичні висловлювання.

Цікавим соціокультурним феноменом стали вирази історичних осіб. Прив'язані до певної історичної події чи особистості, вони з часом трансформувалися у фразеологізми, а деякі з них пройшли свою семантичну еволюцію. До таких виразів належать знамениті фрази «Париж коштує меси» (Генріх IV), «Після мене хоч потоп» (Людвік XIII), «Курка у горщику» (Генріх IV). Останній вираз, що мав уособлювати забезпечення народу достатку та щасливого життя вдало був використаний у заголовку в одній з французьких газет у 1997 році - «Depuis la roule au pot on n'a pas fait mieux» (Після курки у горщику так нічого кращого і не зробили). Розшифрування цієї фрази, безумовно, вимагає для людини, що вивчає французьку мову, знання первинного сенсу фрази і історичного контексту, в якому вона з'явилася.

Так певну еволюцію пройшов і лозунг «Touche pas à mon pote!», який означав – «Не чіпай мого друга!» і означав протидію расизму (Рис.19). На сьогодні він значно розширив своє значення і використовується в різних контекстах. Так він може означати лозунг захисту тварин – Не чіпай мого чотирилапого друга (Рис.20), або використовуватись автором статті в заголовку – «Не чіпай мої історичні пам'ятники» [9].



(Рис.19)



(Рис.20)

Висновки. Таким чином, ми бачимо, що створені в історичному контексті лінгвокультурні репрезентації відіграють значну роль в формуванні національної ідентичності, самоусвідомлення і менталітету французької нації. Без їх урахування в курсах викладання французької мови неможлива підготовка високопрофесійного і компетентного фахівця.

Література:

1. Moscovici, S., La psychanalyse, son image, son public. Paris, PUF, 1961.
2. Jodelet D. Représentations sociales : un domaine en expansion in Jodelet (ed) Les représentations sociales. Paris. Presses Universitaires de France. 1989.
3. H., Boyer, De l'autre côté du discours. Recherches sur le fonctionnement des représentations communautaires, Paris, L'Harmattan, 2003.
4. Lacan J., Le Séminaire, livre XVII, L'Envers de la psychanalyse, Paris, Seuil, 1991.
5. G. Russel, Discourse // Compendium of Lacanian Terms, New York, 2001.
6. <https://www.agoravox.fr/tribune-libre/article/du-maire-du-palais-a-l-officier-49808>
7. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k3733849/f10.item>
8. https://www.francetvinfo.fr/replay-radio/histoires-d-info/comment-jeanne-d-arc-a-ete-privatisee-par-le-front-national-1985-2015_1776401.html
9. <https://quid.ma/culture/ne-touchez-pas-a-mes-monuments-!-le-coup-de-gueule-de-gabriel-banon>

References:

1. Moscovici, S., La psychanalyse, son image, son public. Paris, PUF, 1961.
2. Jodelet D. Représentations sociales : un domaine en expansion in Jodelet (ed) Les représentations sociales. Paris. Presses Universitaires de France. 1989.
3. H., Boyer, De l'autre côté du discours. Recherches sur le fonctionnement des représentations communautaires, Paris, L'Harmattan, 2003.
4. Lacan J., Le Séminaire, livre XVII, L'Envers de la psychanalyse, Paris, Seuil, 1991.
5. G. Russel, Discourse // Compendium of Lacanian Terms, New York, 2001.
6. <https://www.agoravox.fr/tribune-libre/article/du-maire-du-palais-a-l-officier-49808>
7. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k3733849/f10.item>



серії: філологія, культура і мистецтво,
педагогіка, історія та археологія, соціологія

**ВІСНИК НАУКИ ТА
ОСВІТИ**
ISSN 2786-6165 (ONLINE) №3(3) 2022

8. https://www.francetvinfo.fr/replay-radio/histoires-d-info/comment-jeanne-d-arc-a-ete-privatisee-par-le-front-national-1985-2015_1776401.html

9. <https://quid.ma/culture/ne-touchez-pas-a-mes-monuments-!-le-coup-de-gueule-de-gabriel-banon>



СЕРІЯ «КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО»

UDC 75.052(510)7.041.7

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3\(3\)-53-67](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3(3)-53-67)

Velychko Valentyn Viktorovich PhD candidate of economic sciences, associate professor, head of the department of international relations and work with foreign students, National Academy of Fine Arts and Architecture, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-8335-9128>

Jinkun Li PhD student, National Academy of Fine Arts and Architecture, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-7875-5142>

ZHENG BANQIAO'S LIFE AND CREATIVITY: A PHENOMENON IN MEDIEVAL CHINA'S FINE ARTS HISTORY

Abstract. In the mid-Qing Dynasty, there were many famous artists resided in Yangzhou area of China. Later generations called them “Eight Eccentrics of Yangzhou”. They made great achievements in the history of Chinese painting. At the same time, these painters were also poets, thinkers, and writers. The application of artistic concepts to poetry creation has formed a unique artistic culture. Zheng Banqiao (Zheng Xie) is the most representative painter among the Eight Eccentrics of Yangzhou. Zheng Banqiao grew up in a poor family, but he was talented and very hardworking. Zheng Banqiao's life was very difficult and bumpy. Zheng Banqiao was born in a poor family. His mother died when he was 3 years old, and his stepmother died when he was 14 years old. The poverty of the family caused him to often starve. Memories; but it also has a positive and beneficial influence, cultivating his hard-working quality, indomitable character and concern for people's livelihood. When he became an adult, his son and father also passed away one after another. Zheng Banqiao was unable to support his family. He was stubborn and decided to go out to make a living and rely on his own wisdom to change the situation of poverty. In order to make a living, he had to continue to study and also began a ten-year career selling paintings in Yangzhou. This period of arduous study also laid the foundation for future artistic creation. He advocated innovation and expressed his personality, and

had an artistic style that completely deviates from the “orthodox” school of painting at that time. Because of poverty, he went to Yangzhou to sell paintings and met many friends who had the same dream. He served as an official in the imperial court in his middle age. Because of his poverty, he could deeply understand the suffering of the people, and his works are often connected with the reality which make his works particularly profound. He often uses orchids (tolerant), bamboo (tall and straight), and stones (perseverance) to describe himself, and he thinks we should have the same quality as these things. At the same time, he also advocates that the process of artistic creation should not only pursue the “soul” of the work, but also, we should make the works have a certain social value.

Keywords: medieval China; fine arts history; Zheng Banqiao; artist's occupation; thoughts on fine arts

Величко Валентин Вікторович кандидат економічних наук, доцент, начальник відділу міжнародних зв'язків і роботи з іноземними студентами, Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-8335-9128>

Джінкун Лі PhD студент, Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-7875-5142>

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ ЧЖЕН БАНЦЯО: ФЕНОМЕН В ІСТОРІЇ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА СЕРЕДНЬОВІЧНОГО КИТАЮ

Анотація. У середині династії Цін багато відомих художників проживали в районі Янчжоу в Китаї. Пізніше покоління називали їх «Вісім диваків Янчжоу». Вони мали великі досягнення в історії китайського живопису. Водночас ці художники були й поетами, мислителями, письменниками. Застосування художніх концепцій до поезії сформувало своєрідну художню культуру. Чжен Баньцяо (Чжен Се) є найбільш репрезентативним художником серед «восьми диваків». Чжен виріс у бідній родині, але він був талановитим і дуже працьовитим. Життя художника було дуже важким і залежним. Чжен Баньцяо народився в бідній родині. Його мати померла, коли йому було 3 роки, а мачуха померла, коли йому було 14 років. Бідність сім'ї змушувала його часто голодувати. За спогадами, це також має позитивний і благотворний вплив, культивує його працелюбність, незламний характер і турботу про засоби до існування людей. Коли він



став дорослим, один за одним пішли з життя його син і батько. Чжен Баньцяо не міг утримувати сім'ю. Він був наполегливим і вирішив піти, щоб заробити на життя та покласти на власну мудрість, щоб змінити ситуацію бідності на краще. Щоб заробляти на життя, йому довелося продовжувати навчання, а також почав кар'єру, продаючи картини в Янчжоу протягом десяти років. Цей період напруженого навчання також заклав основу майбутньої мистецької творчості. Він виступав за інновації та виражав свою особистість, і мав художній стиль, який повністю відхилився від «ортодоксальної» школи живопису того часу. Через бідність він поїхав до Янчжоу продавати картини та зустрів багатьох друзів, які мали таку ж мрію. У зрілому віці він служив чиновником при імператорському дворі. Через свою бідність він міг глибоко зрозуміти страждання людей, і його роботи часто пов'язані з реальністю, що робить його роботи особливо глибокими. Він часто використовує орхідеї (толерантний), бамбук (високий і прямий) і каміння (наполегливість) щоб описати себе, і він вважає, що ми повинні мати таку саму якість, як ці речі. У той же час він також виступає за те, що процес художньої творчості повинен не тільки шукати «душу» твору, але також ми повинні зробити так, щоб твори мали певну соціальну цінність.

Ключові слова: середньовічний Китай; історія образотворчого мистецтва; Чжен Баньцяо; професія художника; думки про образотворче мистецтво

Problem statement. Although Zheng Banqiao's calligraphy and painting and his art theory have attracted the attention of many scholars today, the research on his official career is relatively weak, especially the influence of Zheng Banqiao's official career on his painting art is rarely studied. Therefore, the author It is considered necessary to conduct in-depth research on this issue. The research of this topic is mainly based on Zheng Banqiao's slaughter in Shandong, and takes this characteristic period as the focus of the study. The main purpose is to focus on how Zheng Banqiao lived in Shandong, how he was obsessed with artistic creation, what activities he had and who he interacted with. and a series of related issues, analyzes his artistic achievements and thoughts when he was an official in Shandong, and tries to explore the influence of Zheng Banqiao's official career on his painting art based on previous research and related historical materials, in order to further interpret Zheng Banqiao's life thoughts. In view of Zheng Banqiao's official career occupying a very special and very important



position in his life and artistic creation, it is of great significance to study this topic.

Analysis of recent research and publications. The research on Zheng Banqiao reached its peak in the 1990s, and the research results are quite rich. Whether it is the papers on the academic journals online or the research monographs that have been published, there are many, and the angles are also multi-faceted, but about Zheng Banqiao However, the positive research on the influence of his official career on his painting art is very rare. Through the understanding of the previous research results, it is not difficult to see that most of the existing research mainly focuses on four aspects:1. A study on Zheng Banqiao's life and contacts. There are many research achievements in this area, and the more influential works are Chen Shuliang's "Zheng Banqiao Commentary", Jin Shiqiu's "Zheng Banqiao and Zen Buddhism" and so on.Mr. Chen Shuliang's book "Chen Shuliang Says: Zheng Banqiao's Poetry, Calligraphy, Painting, and Sealing "Confused People", makes a detailed analysis of Zheng Banqiao's life traces and his poems, calligraphy, and paintings. Chapter 8 of the book focuses on Zheng Banqiao's The political achievements and thoughts of Shandong as an official for more than ten years are of great help to the writing of this article. Although there is little reference to Zheng Banqiao's painting and artistic creation as an official in Shandong, it is very important to Zheng Banqiao's time, environment and social conditions when he was an official. After the discussion, we can see the influence of the creative environment at that time on Zheng Banqiao's painting art from the side, so the author needs to further excavate and demonstrate.Mr. Jin Shiqiu's book "Zheng Banqiao and Zen Buddhism" made a detailed study on Zheng Banqiao's friendship, and comprehensively and deeply discussed the relationship between Zheng Banqiao and monks, Taoists, and children of the Eight Banners. Among them, there are also some related to Zheng Banqiao's friendship activities in Shandong. Some clues, these social activities inevitably have an impact on Zheng Banqiao's painting art, which helps us to understand Zheng Banqiao in depth, and also has a certain help in discussing the influence of Zheng Banqiao's career on his painting value in this article.2. Research on Zheng Banqiao's calligraphy and painting, especially his painting creation and artistic style. The research monographs in this area mainly include Zhou Jiyin's "The Art of Painting and Calligraphy of Zheng Banqiao" and Yang Shilin's "Commentary and Biography of Zheng Banqiao". Mr. Yang Shilin specially described Zheng Banqiao's painting art in the seventh chapter of "Zheng Banqiao Commentary", which mentioned that Zheng Banqiao's



sparse and elegant, not strange literati painting style and its calm, neutral and inner personality traits. This has certain reference significance for the writing of this article. In the article "Paintings of Zheng Banqiao", Mr. Zhou Ji Yin made a very detailed discussion of Zheng Banqiao's painting themes and painting styles, focusing on the analysis of the orchid, bamboo and stone themes often painted by Zheng Banqiao and the relationship between teachers and teachers in his paintings.³ The research on Zheng Banqiao's thought mainly focuses on his behavior, behavior and cultural mentality. In his article "Zheng Banqiao in Shandong", Gao Baoqing made a relevant discussion on Zheng Banqiao's way of being an official in Shandong, his life thoughts and artistic achievements. The article focused on analyzing the changes in Zheng Banqiao's thinking before and after he became an official. He pointed out: " 'Banqiao Thought' is the soul of 'Banqiao Style'. During the Shandong period, Banqiao's thought underwent three major changes: first, it gradually turned from praise to the supreme ruler of the Qing Dynasty to public criticism; The pursuit of officialdom has gradually turned to disgust and disgust; the third is to go from 'hi and Zen sects to Qimen and Yulin's children' to go to the people and communicate with the people, which enhances the thoughts and feelings of the working people. Through these ideological changes, Banqiao was able to resist the secular politically, sympathize with the people, and formed the valuable 'Itabashi Thought' style', thus making Banqiao an immortal figure in history." This change of thinking will also be reflected in his painting creation from another aspect. From this, it can be seen that Zheng Banqiao's official career inevitably paints his paintings. Art has had a certain influence, which has a great enlightening effect on the starting point of this article. The author attempts to conduct a more in-depth study of Zheng Banqiao's career on this basis. However, none of the above treatises have made a special in-depth study on the influence of Zheng Banqiao's life on his painting art. Judging from the data collected by the author so far, there are few systematic discussions on this aspect, and there are few monographs. involved. Therefore, the research on Zheng Banqiao in this period of time in Shandong is an important subject to be strengthened and further explored.

Presenting main material. The purpose of the article. The purpose of the article is to form a comprehensive understanding of Zheng Banqiao's art (painting, poetry, calligraphy) through the study of Zheng Banqiao's life, to explore the deep meaning behind Zheng Banqiao's art works, and to explore the economy, politics and society based on the background of the times. The influence of the environment on the artist, explaining the psychological



activities of the characters when creating, looking for the factors that affect the artist's creation, as well as the inspiration for contemporary and future artists.

1. Zheng Xie's start

Zheng Xie (1693-1766) had nickname: Zheng Banqiao, a native of Xinghua County, Yangzhou Prefecture, is one of prominent representatives of the Yangzhou school of painting better known as “Eight Eccentrics of Yangzhou”. He was highly esteemed as a famous artist and writer in the Qing Dynasty (1644-1911). Even now he holds a very important position in the history of Chinese art.

Zheng Banqiao was born into a poor but knowledgeable family. When he was young, he followed his father to learn painting and calligraphy. He showed extraordinary talent since childhood. However, because of the poverty of the family, they often do not have enough to eat, so they can only eat rice bran and wheat porridge in “shabby houses”. But although they live in poverty, they still could not have enough money to live on. Zheng Banqiao became a tutor at the age of 26. He frankly expressed his helplessness and difficulties in a poem: “Life is uncertain, and I have been idle in the village for another year. When I think of good poems and sentences, I fold flowers and leaves and write them down. When I get tired from reading a book, I use the book as a pillow to sleep. Life is not satisfactory. I want to buy a boat and float in the middle of the lake watching the spring drizzle and green smoke.”

Fighting the poverty

When Zheng Banqiao was 30 years old, his father died, and Zheng Banqiao has to be responsible for his family. However, his life became even more difficult. In order to maintain his life, Zhen Banqiao had to go to Yangzhou to sell paintings. At that time, Yangzhou had a prosperous city life and a rich and diverse consumer culture. From 1684 to 1799, Yangzhou presented unprecedented prosperity. Thousands of salt merchants gathered here, the city's economy was developed, and the market was prosperous. The salt merchants not only reshaped the appearance of Yangzhou through various construction activities, but also made friends with cultural celebrities, sponsoring artists, and participating in cultural activities, which greatly enriched the local cultural life. Yangzhou has ushered in unprecedented development, and especially at that time, Yangzhou has formed a mature painting trading market. And selling paintings has become an inevitable choice for Zheng Banqiao to make a living. However, because Banqiao didn't sell paintings for a long time, his painting techniques were immature and he did not form his own characteristics, so his business was not satisfactory.



Zheng Banqiao said in his works: “I have worked as a New Year painter in Yangzhou for many years, and my works cannot be appreciated.” [1] For ten years, no one paid attention to his work. He can only drink alcohol to relieve his sorrows every day, which has become the most vivid scene in his memory. From his works, we can read Zheng Banqiao’s sorrow and bitterness at that time. For the depressed painter, the prosperous city forms a strong contrast with his own poverty. Zheng Banqiao once wrote a poem: “The dream of ten years is broken, but the prosperity in the dream is not really. In the dream, luxurious red houses are covered with thousands of ribbons: “ colorful boats roaming the river. Isang and cried while drinking. At the same time others laughed at me as someone who was easy to grieve.” [2] Behind the bustling and prosperous in the reality and dreams is the helplessness and despair of Zheng Banqiao.

Zheng Banqiao could not support his family by selling paintings at that time, causing his son to starve to death, and his wife died soon after. The difficulties and failures in life forced him to make changes, and he went to Beijing in 1725 to look for opportunities [3]. During his stay in Beijing, Zheng Banqiao drew on his talent and personality to meet many people, and even made friends with the royal aristocrat Yun Xi. The two often exchanged poems and letters. Yun Xi recorded the deep friendship between the two in a poem: “The places where horseback rides have become green grass in spring, and the places where the piano is played at night are illuminated red by candlelight. Time passes too slowly, everything in the world is illusory. But when we parted, it was too hasty.” [4]

Choice in favor of government service

Because of his contacts with officials and nobles, Zheng Banqiao had realized the importance of the career as an official. At that time, Zheng Banqiao was very envious of officials and hoped that he could achieve something, so he studied hard at Tianning Temple school in Yangzhou in 1728 [5]. It can be seen that the persecution of life has a great impact on Zheng Banqiao. After several years of hard work, the artist finally passed the imperial examination in 1732. He was overjoyed and wrote the poem “Celebration Poems: “The sudden change made me happy and also added a bit of sadness. Although it was not a great achievement, it was all too late. Even if I entered a luxurious palace, what good would it be? I can only caress the gravestones of my relatives.” [6]

Even after passing the imperial examinations, Zheng Banqiao’s career was not smooth. He constantly pursued higher positions. Finally, in 1742, with the help of Yunxi, Zheng Banqiao got the post of county magistrate and

served for seven consecutive years [8]. Although he was busy with complicated matters such as handling large and small cases, he did not abandon his favorite calligraphy and painting creation. He was a county magistrate, but he was also an artist and often created very good works. At this stage Zheng Banqiao's painting style began to take shape, and his post-official life made him more fond of depicting orchids, bamboos, and stones, and because orchids (tolerance), bamboo (upright), and stones (perseverance) can better represent the quality of a person, other themes are less common in the paintings of Zheng Banqiao [9]. The bamboos he painted are taller and denser than before, and the orchids he painted are often orchids in potted plants. Stones, orchids and bamboos echo each other, and poems, calligraphy, paintings, and seals are ingeniously integrated and coordinated.

Zheng Banqiao against corruption

During his tenure, Zheng Banqiao's state of mind was relatively peaceful, and the contradiction between ideology and reality had not yet been clearly exposed, and the political calmness manifested in his artistic creations. This is not difficult to see in the poems in Zheng Banqiao's painting in 1745: "Bamboo leaves on the riverside swayed in the morning light, a mass of emerald green flickering on and off. The peony flower and the peony set off each other, and I also feel very proud of it." [10] Another passage can also reflect his mood at the time: "Today, I painted three pieces of stone, and one was sent to Gao Fenghan in Jiaozhou, and another one was sent to Tuqingge in Beijing, and the other was sent to Li Qifu in Jiangnan [11]. Our friendship is as hard as a stone. Someone once said: the stone can be sended, but the heart cannot be sended. Can the stone in the painting besended? Sending pictures for thousands of miles, my heart and stones have been delivered." [12]

During Zheng Banqiao's tenure as an official, he was upright and upright. As an official, his intention was to "achieve achievements and return the people the gifts." Therefore, when he was in power, he was sympathetic to the common people and merchants, reformed the maladministration, and safeguarded their interests by laws and measures. Banqiao is diligent and honest, and serves the people wholeheartedly. However, in the second year of Zheng Banqiao's tenure, serious natural disasters occurred. Plagues, droughts and floods continued to alternate for five years [13]. However, the local officials lied about the seriousness of the disaster, and the tycoons and big businessmen took the opportunity to plunder their wealth. Zheng Banqiao witnessed the darkness of the society and the filth of the officialdom with his



own eyes, and began to have a profound feeling for the corruption of the society. And he began to create more poems and paintings to express his own emotions. All these personal experiences and life feelings gave him more opportunities to express his own feelings in painting and opened up a new angle in his artistic creation. During Zheng Banqiao's tenure, he created many works, which can be said to have greatly improved his painting skills, but the works are seriously lost [14]. By looking for the surviving paintings of orchid, bamboo and stone, we can appreciate Zheng Banqiao's unique artistic style. It is undeniable that the maturity of Zheng Banqiao's painting techniques must have benefited from his many years of self-exploration, his social activities when he was an official, and his personal tempering and experience.

Back to artist life

Serving few years as an official in local government, Zheng Banqiao gradually had the idea of resigning, and began to feel remorse, disgusted with the corruption and vulgarity of the officialdom, and felt trapped in the county more and more strongly [15].

Zheng Banqiao sympathized with the people and raised the responsibilities of officials to an unparalleled level, and he would inevitably be ostracized and envied by his colleagues and landlords and gentry. Therefore, his career path was very bumpy. What's more, he is upright and unflattering, and his personality has always been unrestrained. It is inevitable that his boss will be dissatisfied with him, how can he be



Fig. 1 "orchids in pots" Zheng Banqiao 1750 [16]

appreciated and promoted, and how can he adapt to the dark official life. During this period, Zheng Banqiao's psychology was depressed and distressed. Therefore, he often depicts orchids in pots, which is consistent with his mood.

This picture is "Orchid in a Pot" (Fig. 1) painted by Zheng Banqiao in 1750. The picture reads: "A bunch of orchids are planted in a flower pot, like a girl in a village, with a beautiful rhyme, like the dew in the morning. The blooming orchids seem to be wafting from the fragrance." At this time, Zheng Banqiao was already tired of being an official, and he already had the intention of resigning in his heart. In this painting, the orchid grows in a pot, which is the same as he is trapped in the county government office. He compares himself to an orchid. The ink color flowerpot is light and the brushstrokes of the orchid is not so strong. Long and short, dark and light colors, elegant and unrestrained, alludes to Zheng Banqiao's desire for freedom [17].

But it was also because of the various inequalities in the society and the suffering of the people that came into his eyes, coupled with the fact that he had lived a poor life before becoming an official, and had a deep understanding of the warmth and coldness of society, it deeply touched his benevolent heart. It are expressed in the poems and paintings, and deep emotions are integrated into them, and the works "The Orphan", "Going Home", "Bamboo Picture", etc. are powerful witnesses [19]. He often reflects social reality through his artistic works, accuses ruthless officials, and connects his paintings of orchid and bamboo with the feelings of the working people, giving his paintings a deeper meaning. For an official in the Chinese feudal era, it is very rare.

In the spring of 1753, he bid farewell to his ten-year career as an official. When he left the county seat, it was said that he had only three donkeys, one carrying his very simple luggage, the other carrying a few boxes of books and musical instruments, etc. A donkey is led by the student. It can be seen that Zheng Banqiao has been an official for more than ten years, but he is still not rich. Before leaving, the people cried bitterly to keep them, and the streets were crowded with people who saw them off. [20]

Zheng Banqiao: late success in selling works

After resigning, Zheng Banqiao returned to Yangzhou, his former homeland, and started the second part of his life by creating and selling paintings. Different from 20 years ago, when he sold his paintings in Yangzhou again, Zheng Banqiao was no longer a fledgling boy. His popularity has been greatly improved, and there are many buyers. People who get a piece of paper and a book from him will cherish and collect them [21].



Although Zheng Banqiao was unsatisfactory in his career, his art can be said to have reached a peak in his later years. However, Zheng Banqiao often rejected those rich people who bought paintings with a lot of money, and was very happy to paint for some of his friends and ordinary people and sometimes give them for free too. Many rich people tried to get Zheng Banqiao's paintings and to avoid being disturbed by these people, Zheng Banqiao set the price under the advice of the monk Zhuo Gon: "The large size is 6 taels of silver, the medium size is 4 taels, the small size is 2 taels, and the fan is five cents [22]. If you give gifts and food, it is not as good as silver; what you give may not be what I like, but I will be happy with silver. I'm getting old, get tired easily, and can't talk a lot with everyone." In this way, it seems that Zheng Banqiao prefers money and makes money by painting. In fact, it is just a special way of Zheng Banqiao's "euphemistic rejection", mainly rejecting those unsightly and malicious guests. Twenty years ago, the career of selling paintings was so difficult. He was full of talent but was not appreciated. His paintings were often sold to people who didn't know much about painting, which left a deep hurt and irritation in his heart. After resigning and returning from office, he returned to Yangzhou, a familiar city, which inevitably caused pain in his heart [23]. What happened 20 years ago is also a satire of his current situation. Zheng Banqiao sells paintings not only because of the compulsion of life, but also because of his own ambition. Selling paintings used to be an important means of making a living for him, but Zheng Banqiao also has a conflicting and tangled complex with merchants and commercial culture. On the one hand, he was deeply influenced by commercial culture, and his paintings were marked with utilitarianism; on the other hand, he had a strong criticism of the pervasiveness of businessmen and business culture, and was worried about the development of businessmen-led culture [24]. This kind of contradiction and entanglement is closely related to his Qing gang, arrogant and conceited personality.

The artists' decline

In his later years, Zheng Banqiao often drank and recited poetry with his fellow friends, and traveled between Yangzhou and Xinghua. He built a quiet and elegant small courtyard next to the manor of his fellow friend Li Jie, and planted his favorite orchids, bamboo forest and flowers around Zheng Banqiao. During this period, Zheng Banqiao's friends also passed away, which was another big blow to Banqiao, and there were not many confidants who would drink and chat with him and exchange skills with him [25].

On December 12, 1766, Zheng Banqiao passed away, ending his tortuous life at the age of seventy-three.

Conclusions:

1. As one of successful and well-known medieval China artists Zheng Banqiao was an important representative of the fine arts school known as “Eight Eccentrics of Yangzhou”. His status is second to none in the entire history of Chinese art. His paintings, works and poems, especially his personalities are appreciated by people and influence greatly on people of different periods.

2. The ups and downs of his career have contributed to the improvement of Zheng Banqiao’s painting art. If Zheng Banqiao’s career has been smooth without any twists and turns, then he will not have much creative enthusiasm, and it is difficult to create shocking and excellent works. Because of his unsatisfactory career, he was prompted to put his inner emotions in pen and ink, and his lofty ambitions could be expressed. In other words, if Zheng Banqiao’s career has always been smooth and his career is prosperous, perhaps there will be no such outstanding Zheng Banqiao in the history of art.

3. After more than ten years of official career, Zheng Banqiao’s painting has made rapid progress, the value of painting has been significantly improved, and his artistic thinking has become more and more mature. Zheng Banqiao, a soul that has suffered from the vicissitudes of life and the hardships of reality, undoubtedly has a deeper perception of this society and a more thorough understanding of life, which is exactly the kind of artistic nutrition and quality that an artist should have.

4. The status of Zheng Banqiao’s official career was extremely important, which had a profound impact on his painting style and application, enhanced his painting value, and played a great role in promoting the maturity of his artistic thought.

References:

1. Zheng Xie(1997). Collected Works of Zheng Banqiao.-Chengdu: Bashu Publishing House. - 214 pp.
2. Zheng Xie (2002). Collected Works of Zheng Banqiao.Hefei: Anhui People's Publishing House, p. 73
3. Zheng Xie. (1997). Collected Works of Zheng Banqiao.Chengdu: Bashu Publishing House, p. 234
4. Zheng Xie (1998). Collected Works of Zheng Banqiao.Zhongzhou: Ancient Books Publishing House, p.59.
5. Zheng Xie (2009). Banqiao on Painting.Jinan: Shandong Pictorial Publishing House, p.88
6. Zheng Xie (2009). Banqiao on Painting.Jinan: Shandong Pictorial Publishing House, p. 40



7. Chen Shuliang (2011). Chen Shuliang said that Zheng Banqiao: Poetry, calligraphy, painting and printing are "confused people». Changsha: Central South University Press, p.58-77
8. Jin Shiqiu (2001). Zheng Banqiao and Zen Buddhism. Beijing: Religious Culture Press, p.38-67
9. Zhou Jiyin (1998). Zheng Banqiao's Painting and Calligraphy Art. Tianjin: People's Fine Arts Publishing House, p.136-150
10. Yang Shilin (1992). Commentary on Zheng Banqiao. Hefei: Anhui People's Publishing House, p.139
11. Gao Baoqing (1982). Zheng Banqiao in Shandong. Beijing: Dongyue Lun Cong, p. 97-101.
12. 探析郑板桥美学思想 (2022). [Explore Zheng Banqiao's Aesthetic Thought] . Retrieved from <https://www.docin.com/p-2317663991.html>
13. 郑板桥(2013). [Zheng Banqiao]. Retrieved from <https://www.docin.com/p-2317663991.html>>
14. 郑板桥一生的事迹 (2018). [Zheng Banqiao's Life Story]. Retrieved from <https://baijiahao.baidu.com/s?id=1614648300670974917&wfr=spider&for=pc>>
15. 浅谈郑板桥笔下的“萧萧竹声”>个人图书馆 (2022). [Talking about the "Bamboo Sound" written by Zheng Banqiao]. Retrieved from http://www.360doc.com/content/14/0918/09/2634283_410365766.shtml >
16. Fig. 1 《盆兰图》.郑板桥1750年 [Orchids in pots”Zheng Banqiao 1750] (2022). Retrieved from <https://new.qq.com/omn/20220403/20220403A03Y7100.html> >
17. Bian Xiaoxuan, Zhang Yuming (1985). Zheng Banqiao's Poems. Qilu Book Club, p. 41
18. Xue Yongnian (1992). The Eight Eccentrics of Yangzhou. Nanjing: Jiangsu Fine Arts Publishing House,
19. Zhou Jiyin (1996). Zheng banqiao. Jilin Fine Arts Publishing House, (1996), p. 60.
20. Ding Xiangqing (2010). An Analysis of the Formation and Style Characteristics of "Yangzhou School of Painting". Journal of Mudanjiang Institute of Education # 2, p. 101-102. Print.
21. Zheng Xie (2012). Self-deprecating. Hong Kong: Phoenix Publishing House, p.111
22. Zheng Xie (2012). Seven Songs. Hong Kong: Phoenix Publishing House, p. 9
23. Valentyn Velychko, Li Jinkun (2022). Yangzhou school of painting: leading an important revolution in Chinese art. Kyiv: Ukrainian National Academy of Fine Arts and Architecture, p.22.
24. Zhou Jiyin, Wang Fengzhu (1991) Zheng Banqiao Chronicle. Shandong Fine Arts Publishing House, p. 116
25. Meng Fanxin (2018). Research on Yangzhou Painting School Regarding Landscape Painting Creation Innovation. Bohai University, p.25-37

Література:

- 1 . Zheng Xie (1997). Collected Works of Zheng Banqiao. - Chengdu: Bashu Publishing House. - 214 pp.

2. Zheng Xie (2002). Collected Works of Zheng Banqiao. Hefei: Anhui People's Publishing House, p. 73
3. Zheng Xie. (1997). Collected Works of Zheng Banqiao. Chengdu: Bashu Publishing House, p. 234
4. Zheng Xie (1998). Collected Works of Zheng Banqiao. Zhongzhou: Ancient Books Publishing House, p. 59.
5. Zheng Xie (2009). Banqiao on Painting. Jinan: Shandong Pictorial Publishing House, p. 88
6. Zheng Xie (2009). Banqiao on Painting. Jinan: Shandong Pictorial Publishing House, p. 40
7. Chen Shuliang (2011). Chen Shuliang said that Zheng Banqiao: Poetry, calligraphy, painting and printing are "confused people". Changsha: Central South University Press, p. 58-77
8. Jin Shiqiu (2001). Zheng Banqiao and Zen Buddhism. Beijing: Religious Culture Press, p. 38-67
9. Zhou Jiying (1998). Zheng Banqiao's Painting and Calligraphy Art. Tianjin: People's Fine Arts Publishing House, p. 136-150
10. Yang Shilin (1992). Commentary on Zheng Banqiao. Hefei: Anhui People's Publishing House, p. 139
11. Gao Baoqing (1982). Zheng Banqiao in Shandong. Beijing: Dongyue Lun Cong, p. 97-101.
12. 探析郑板桥美学思想 (2022). [Explore Zheng Banqiao's Aesthetic Thought] . Retrieved from <https://www.docin.com/p-2317663991.html>
13. 郑板桥(2013). [Zheng Banqiao]. Retrieved from <https://www.docin.com/p-2317663991.html>
14. 郑板桥一生的事迹 (2018). [Zheng Banqiao's Life Story]. Retrieved from <https://baijiahao.baidu.com/s?id=1614648300670974917&wfr=spider&for=pc>
15. «浅谈郑板桥笔下的“萧萧竹声”»个人图书馆 (2022). [Talking about the "Bamboo Sound" written by Zheng Banqiao]. Retrieved from http://www.360doc.com/content/14/0918/09/2634283_410365766.shtml
16. Fig. 1 《盆兰图》. 郑板桥1750年 [Orchids in pots"Zheng Banqiao 1750] (2022). Retrieved from <https://new.qq.com/omn/20220403/20220403A03Y7100.html>
17. Bian Xiaoxuan, Zhang Yuming (1985). Zheng Banqiao's Poems. Qilu Book Club, p. 41
18. Xue Yongnian (1992). The Eight Eccentrics of Yangzhou. Nanjing: Jiangsu Fine Arts Publishing House,
19. Zhou Jiying (1996). Zheng Banqiao. Jilin Fine Arts Publishing House, (1996), p. 60.
20. Ding Xiangqing (2010). An Analysis of the Formation and Style Characteristics of "Yangzhou School of Painting". Journal of Mudanjiang Institute of Education # 2, p. 101-102. Print.
21. Zheng Xie (2012). Self-deprecating. Hong Kong: Phoenix Publishing House, p. 111
22. Zheng Xie (2012). Seven Songs. Hong Kong: Phoenix Publishing House, p. 9
23. Valentyn Velychko, Li Jinkun (2022). Yangzhou school of painting: leading an important revolution in Chinese art. Kyiv: Ukrainian National Academy of Fine Arts and Architecture, p. 22.



24. Zhou Jiyin, Wang Fengzhu (1991)Zheng Banqiao Chronicle.Shandong Fine Arts Publishing House, p. 116
25. Meng Fanxin (2018). Research on Yangzhou Painting School Regarding Landscape Painting Creation Innovation. Bohai University, p.25–37



УДК 008:379.85(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3\(3\)-68-82](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3(3)-68-82)

Берест Павло Михайлович аспірант кафедри культурології та міжкультурних комунікацій, Національна Академія Керівних Кадрів Культури і Мистецтв, вул. Лаврська, 9, корпус 18, м. Київ, 01015, тел.: (044) 288-80-46, <https://orcid.org/0000-0002-5218-4812>

КУЛЬТУРНИЙ ТУРИСТИЧНИЙ МАРШРУТ VIA REGIA – КОРОЛІВСЬКИЙ ШЛЯХ ВІД АТЛАНТИКИ ДО ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджуються та аналізуються основні етапи становлення та розвитку культурного туристичного маршруту Королівський Шлях, як на теренах всієї Європи, так й, окремо, Центральної України. Встановлено, що економічні, політичні, культурні, туристичні зв'язки, що існували між Україною та іншими європейськими державами формуються ще з античних часів та часів Римської імперії, й продовжували активно розвиватись за доби Середньовіччя. Підкреслено, що процеси українського державного і культурного розвитку були пов'язані з економічними, торговими, туристичними шляхами, що проходили по всьому Європейському континенту.

Методологічна основа праці ґрунтується на застосуванні загальнонаукових та спеціальних методів, зокрема: аналізу та синтезу, генетичного, порівняльного, історичного, культурологічного, аналітичного, хронологічного та інших. Залучення та комплексне поєднання цих методів надало можливість систематизувати фактологічний матеріал та дослідити взаємозв'язок розвитку найдовшого в Європі сухопутного торгового шляху Via Regia та генези туристичних destinations в Центральній Україні.

Наукова новизна роботи полягає у визначенні основних взаємозв'язків, що пов'язують розвиток Королівського Шляху, в контексті формування туристичних destinations в Центральній Україні. Це дослідження надає змогу, хоча б частково, заповнити прогалину в культурологічних студіях даної проблематики.

Встановлено, що функціонування єдиного транс-континентального шляху, протяжністю близько 4500 кілометрів, що



пересікав 8 сучасних європейських країн, мало величезний вплив на політичну, економічну, культурну ситуації та розвиток туризму в цілій Європі. З'ясовано, що виникнення та становлення відомих туристичних DESTINATION від Атлантичного узбережжя до Центральної України, напряму пов'язані з наявністю та функціонуванням Via Regia, протягом майже двох тисячоліть історії розвитку торгівлі, культури мандрів та прототуризму.

Ключові слова: Королівський шлях, Via Regia, туристичні DESTINATION, культурологія туризму, історія Європи, Центральна Україна.

Berest Paulo Myhaylovych Postgraduate student of the Department of Cultural Studies and Intercultural Communications, National Academy of Culture and Arts Management, Lavrska St., 9, Kyiv, 01015, tel.: (044) 288-80-46, <https://orcid.org/0000-0002-5218-4812>

CULTURAL TOURIST ROUTE VIA REGIA – THE ROYAL ROAD FROM THE ATLANTIC TO CENTRAL UKRAINE

Abstract. The article examines and analyzes the main stages of the formation and development of the cultural tourist route of the Royal Route, both throughout Europe and, separately, in Central Ukraine. It has been established that the economic, political, and cultural ties that existed between Ukraine and other European states have been formed since ancient times and the times of the Roman Empire, and continued to develop actively during the Middle Ages. It is emphasized that the processes of Ukrainian state formation were connected with economic, trade, and tourist routes that passed throughout the European continent.

The methodological basis of the work is based on the application of general scientific and special methods, analysis and synthesis, genetic, comparative, historical, cultural, analytical, chronological and others. The involvement and complex combination of these methods made it possible to systematize factual material and investigate the relationship between the development of Via Regia, Europe's longest overland trade route, and the genesis of tourist destinations in Central Ukraine.

The scientific novelty of the work consists in determining the main relationships connecting the development of the Royal Road in the context of the formation of tourist destinations in Central Ukraine. This study makes it possible to at least partially fill the gap in cultural studies of this issue.

It was established that the operation of a single trans-continental route, with a length of about 4,500 kilometers, which crossed 8 modern European

countries, had a huge impact on the political, economic, cultural situation and the development of tourism throughout Europe. It has been found that the emergence and formation of famous tourist destinations from the Atlantic coast to Central Ukraine are directly related to the existence and functioning of the Via Regia, during almost two thousand years of the history of the development of trade, travel culture and proto-tourism.

Keywords: Royal Road, Via Regia, tourist destinations, cultural tourism, history of Europe, Central Ukraine.

Постановка проблеми. Королівський шлях або Via Regia – так називається найстаріший та найдовший сухопутних торговий шлях континенту, що пролягав між Східною і Західною Європою. Його довжина сягає близько 4500 кілометрів, й існує він вже понад 2000 років, поєднуючи, нині, 8 європейських держав. В сучасному форматі це є міжнародний культурний туристичний маршрут та Європейський транспортний коридор ED-C III. Міжнародна спільнота використовує історико-культурний і торгово-економічний потенціал Via Regii як один з символів об'єднаної Європи. 2006 року Королівський шлях було офіційно визначено як Великий культурний шлях Ради Європи.

Якщо розглядати різноманітні сполучення та перші торгові шляхи Європейського континенту, то напрямок Схід-Захід з давніх-давен мав дуже важливе й першочергове значення для культурного та економічного розвитку всієї Європи. В межах пізнішого Королівського тракту, що був найважливішим фундаментом сполучення по всій Європі, у різних варіаціях, він відомий ще у кам'яному віці, як рух зі Сходу на Захід. Одна з основних причин цього географічна: подолати цей шлях було порівняно легко, адже на півночі від нього знаходилася зона льодовикового періоду, а на півдні гори середньої висоти [5]. Саме на цьому напрямку виникали перші міста, дороги, розвивалась міжнародна торгівля, туризм, міграція та паломництво.

Вздовж цього шляху відбувався економічний та культурний обмін, вирушали мандрівники в свої подорожі, формувались перші туристичні дестинації – місця куди їхали, які відвідували й де перебували подорожуючі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження культурного туризму, туристичних дестинацій, місць, що пов'язані з Королівським Шляхом, студіювання історико-культурологічних та економічних аспектів виникнення й розвитку культурного маршруту Via Regia здійснювали вітчизняні та зарубіжні вчені Л. Войтович,



Н. Бобрун, Ю. Гудима, Ю. Диба, К. Терещук О. Фастовець, Д. Чобіт, О. Бордун і Ю. Шуманська, З. Вольф, Ф. Мроз і Л. Мроз, А. Яковський та інші.

В той же час, аналіз останніх наукових публікацій засвідчує, що обрана нами тематика є недостатньо ґрунтовно опрацьованою. Особливо це стосується вивчення питань культурологічного взаємовпливу та виявлення чинників, що пов'язують існування Королівського Шляху та формування туристичних дестинацій в Центральній Україні.

Сьогодні, після відновлення територіальної цілісності нашої держави та повернення туристичних потоків, постане актуальне питання належної демонстрації цивілізованому світу, як українського культурного надбання, так й нових цікавих туристичних маршрутів та дестинацій, що історично пов'язані з цілою Європою. Культурний туристичний маршрут Via Regia є чудовим прикладом подібного поєднання й може слугувати для розвитку нових та реставрації та відновлення існуючих туристичних дестинацій та історико-культурних об'єктів й пам'яток. Все вищеперераховане й становить наукову новизну та актуальність даної праці.

Мета статті – виявити, проаналізувати основні культурологічні складові розвитку та формування транс-європейського Королівського Шляху; здійснити історико-культурологічний екскурс розвитку території та туристичних дестинацій, що пов'язані з цим Шляхом, як в Європі, так й в Україні. Результати дослідження можуть бути використанні при створенні місцевих культурно-туристичних маршрутів, що входить в міжнародний культурний маршрут Ради Європи.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до археологічних досліджень, Європа торгувала ще в доісторичні часи. Золото, хутро, мед, віск, скло, бурштин, метали, збіжжя, сіль везли торговці у різні напрямки. Головні транс-європейські шляхи існували ще в епоху міді й бронзи (3-2 тисячоліття до н. е.) і цей період був часом зародження міжрегіональної торгівлі, коли з'явилися перші великі торгові шляхи: соляні, мідні, олов'яні, бурштинові, шовкові тощо. У I столітті н.е. у Центральній Європі, Причорномор'ї і Центральній Україні вже жваво діяли постійні комунікації, що зв'язували окремі племена та народності: шляхи від Прибалтики до верхів'їв Дністра і далі на південь; шлях уздовж Дніпра, що зв'язував верхньодніпровських полян й дерев'ян через северян із середньодніпровськими борусками (меншканці края Борисфена, державне утворення антів), і далі на південь до Чорного

моря. Також активно діяв шлях з Дакії через узбережжя Чорного моря до Середньої Волги та Ками й інший шлях – через степи північного Причорномор'я на схід, вздовж якого складався потім широкий військовий союз аланських племен; від Північного моря через Райн до Дунаю і далі на південь до Риму чи Візантії. Вздовж цих шляхів були найбільші поселення місцевих державних утворень, що сприяли, поруч зі старовинними античними містами на всьому українському Причорноморському, Нижньому Подніпров'ї та Азовському узбережжі, торговим і культурним відносинам на великих просторах Центральної, Південної і Східної Європи [3].

Дослідники вказують на існування наступних основних торгових шляхів в Європі, якими рухалися мандрівники від Римської та Франкської імперії, через Великоморавію, до України й Хозарії:

- Саркел – Київ – Візантія;
- гирло Дунаю – Дністер – Вісла – Балтика;
- Магдебург – Ребус – Познань – Київ;
- Київ – Краків – Бауцен – Ерфурт – Прага [3].

Для утворення довготривалого транспортного сполучення з Центральної Європи в східному напрямку велике значення мали часи Римської імперії. На початку нашої ери існували укріплені дороги від сьогоднішніх міст Тур, Пуатьє, Бордо, Орлеан, Париж, Мец, Реймс, Саарбрюкен до Майнца і далі на схід, які використовувались протягом сторіч. Ще в I столітті до н.е. видатний римський полководець Друз здійснив свій похід від Майнца на схід в напрямку Ельби, завдяки чому пізніше розвинулось відносно стабільне дорожнє сполучення в цьому регіоні [1]. Економічні, політичні, культурні зв'язки та шлях між Україною та іншими європейськими державами, які активно діяли за часів раннього Середньовіччя, міжнародна торгівля, що з IX століття бурхливо розвинулась в Київській Русі, паломництво, як головна форма середньовічних далеких подорожей, військові походи, боротьба за владу та сфери впливу привели до постійного зростання значення шляху Via Regia на просторах всього материка від Києва до Атлантичного океану на багато віків.

Стародавній шлях VIA REGIA є одним з найважливіших транспортних сполучень Європи від часів Римської імперії до наших днів. В Галлії за часів Римської імперії існували стабільні дороги постачання між Парижем та півднем, а також сходом сучасної Франції, якими пізніше користувались і франки, в процесі їх нападу на Галлію. Після смерті короля франків Хлодвіга I, цей шлях з'єднав на заході



столиці чотирьох новостворених королівств: Реймс, Суассон, Париж та Орлеан. У письмових джерелах різних країн цей шлях фігурує під різними назвами. Найстаріша відома письмова згадка під латинською назвою „strata regia“ (королівський шлях) датується 1252 роком, де він згадується у грамоті, яку маркграф Генріх Достоний підписав для Мейсенського абатства. Німецька назва „Високий шлях“ існує з XV-XVI століття. Вона застосовується на німецькомовних територіях як назва для відрізка шляху, який лежить від Франкфурта-на-Майні до Вроцлава [1]. Але історія Віа Регія, очевидно, починається в Європі ще до нашої ери. Існував також т.з. Олов'яний шлях – великий торговий маршрут, що зв'язував Рим, Галлію, Германію, Паннонію, франків, скандинавів, балтів та русинів-українців. Олов'яний шлях накладався на бурштиновий. З Одри олово йшло також у Карпати – ймовірно, через Краків, Перемишль і далі в Подністров'я та Київ [3].

Археологічні знахідки товарообміну Європи та Русі-України, як то глазурована кераміка, овруцькі вироби, київські писанки, монети Великого князя Київського Володимира Святославовича, а також інші численні речі та прикраси, добре ілюструють загальну картину розвитку торгових шляхів по всій Європі. Вони свідчать про те, що розвиток торгівлі з Київською Руссю, по всьому континенту, йшов великою мірою зі сходу на захід, а не лише навпаки. У Середньовіччі частина стародавніх шляхів, відомих ще навіть з епох міді та бронзи занепадає, одночасно, частина розвивається ще більше, з'являються нові, на цих трактах формуються нові міста, нові центри та туристичні дестинації, що стають регіональними чи державними столицями [3].

У 711 – 714 роках Піренейський півострів був завойований маврами. Тільки невелика гірська область Астурія на півночі країни зберегла незалежність. Крім маврів участь у завоюванні брали корінні жителі Північної Африки – бербери. Вест-готське королівство зазнало поразки. Однак, подальше просування маврів на територію Франкського королівства було зупинено Карлом Мартеллом. Із Півдня були принесені нові культури, що набули поширення по всій Європі: рис, цукрова тростина, гранатове дерево, пальма, шовковиця. Прогрес був і в ремеслі – видобутку металів, кераміці, шкіряних виробках. Значна частина завойовників жила в містах, що стали торгово-ремісничими центрами, особливо Кордова. Жвава торгівля йшла по всьому Середземному та Чорному морю [5].

В той же час формувалася й Шлях святого Якова або «Каміно-де-Сантьяго» – паломницька дорога до могили апостола Якова в

іспанському місті Сантьяго-де-Компостела, головна частина якої пролягає Північною Іспанією. Першим відомим паломником тут був єпископ Годескальк (Готшалк) з Ле-Пюї. Він здійснив подорож із Франції в Компостелу взимку 950–951 років. Собор в Сантьяго де Компостела, Іспанія, став один з трьох найбільших центрів паломництва в Середні віки. Тут у 813 року був віднайдений гріб Апостола Якова. З того часу мільйони віруючих почали перетинати континент, користуючись торгівельними шляхами, в тому числі й дорогою Via Regia, створюючи сітку шляхів, постійних дворів, харчевень з найдальших закутків Європи в напрямку до північної Іспанії. Таким чином відбулось продовження Королівського Шляху з Німеччини та Франції у Іспанію, до Атлантичного узбережжя [5]. Таким чином формувались тогочасні туристичні паломницькі маршрути.

Отже, відбулось продовження шляху на Захід, в бік Іспанії, де Королівський тракт досяг своєї крайньої західної точки – міста Сантьяго-де-Компостела, на березі Атлантичного океану, в якому похований Святий апостол Яків, що стало наслідком масового релігійного паломництва всієї Європи до цієї святині. Знак Святого Якова – морська черепашка (мушля) тепер є одним з офіційних символів культурного маршруту Ради Європи «Via Regia» [5].

Загалом, формування шляху Via Regia у варіанті, наближеному до сучасного, відбувалося з кінця десятого до першої половини п'ятнадцятого віків. Цей шлях поширення ідей, культури, законів, розвитку мандрів та туристичних destинацій відігравав значну цивілізаційну роль в житті всіх народів Європи. Вже у XIII столітті склався стійкий маршрут завдовжки 4500 кілометрів, який перетинав вісім сучасних європейських країн із Заходу на Схід: Іспанію, Францію, Бельгію, Німеччину, Польщу, Литву, Україну та Білорусь [4].

Французьке Блуа було невеликим містечком у римські та меровінгські часи. За правління Каролінгів воно перетворилося на столицю графства Блуа, який згодом був об'єднаний для утворення округу Шампань та Блуа. За цей час місто стало резиденцією уряду та адміністрації регіону, а також важливим торговим пунктом на шляху VIA REGIA, завдяки своєму географічному розташуванню на кордоні між долиною Луари, регіонами Турень, Бос (Beauce) та Солонь. Перші згадки про фортецю Блуа є в документах IX століття. Однак відомо, що люди звернули увагу на це зручне місце набагато раніше. Високий скелястий стрімчак, омиваний водами Луари, забезпечував надійне укриття і захист. У X столітті граф Тибо, заснував тут фортецю, яка



стала столицею всього центрального регіону Франції. Наприкінці XIV століття графство Блуа було продано принцові Людовику Орлеанському, синові французького короля Карла V. А онук Людовика Орлеанського, який в 1498 році став королем Франції під іменем Людовика XII, уродженець Блуа, облаштував тут свою резиденцію. Невелике місто стало королівським палацем і було столицею протягом XVI століття. Іншим відомим містом цього регіону є Орлеан – одне з найдавніших міст Франції, що було засноване як головне місто кельтського племені карнунтів ще в доісторичні часи і називалось Ценабум (лат. Cenabum). 52 року до н. е. місто було зруйноване Цезарем та відновлене 275 року імператором Авреліаном. 451 року правитель союзу Причорноморських і Придніпровських племен гунів та антів Аттила осадив місто, але в останній момент був зупинений армією під спільним командуванням короля вестготів Теодориха I та римського полководця Аеція. До цієї армії приєдналася також частина аланів, що прийшли разом з вандалами та оселилися в околицях міста з 408 року. У битві на Каталаунських полях армія гунів, антів та інших східноєвропейських племен Аттили зазнала поразки й була змушена відступити. Найбільшими містами Франції на Королівському Шляху, окрім Блуа і Орлеану, були Париж, Санліс і Комп'єнь. Місто Сенліс, який в Римську добу називався "Augustomagus" (з лат. - ринок Августа), знаходився на перехресті доріг, що вели з північі на південь і з заходу на схід, й був великим торговим центром того часу. Це також була предтеча пізнішої VIA REGIA [5].

Отже, найдовший культурний і торговий шлях Європи, що пізніше став основою для формування багатьох туристичних дестинацій, почав розвиватись ще в період свого розквіту Римської імперії, яка приділяла багато уваги створенню зручного якісного транспортного сполучення на свій своїй території. На початку нашої ери вже існували укріплені дороги від сьогоденних міст Бордо, Пуатьє, Тур, Орлеан, Париж, Реймс, Мец, Саарбрюкен, Кайзерслаутерн до Майнца і кордонів по Рейну [1]. Також існували шляхи вздовж Дуная, на Західній Україні та Північному Причорномор'ї. Ці шляхи згодом використовувались протягом сторіч як основні транспортні сполучення зі Заходу на Схід Європи.

Територія нинішньої Саксонії до X ст. була населена слов'янськими племенами. Лужичани, лютичі, бодричі, укри, поморяни, руяни здавна заселяли територію сучасної східної, північної і частково центрально-східної Німеччини, а також частину Баварії. Дослідники

відзначають цікавий зв'язок найменувань полабських, поморських та інших західнослов'янських племен з найдавнішими письмовими назвами цього прикордоння, перших століть нашої ери, що збереглися в давньоримських писемних джерелах. Розквіт торгівлі південної Балтики та західно-слов'янських земель з Київською Руссю припадає на IX століття. Підтвердження функціонування південно-балтійського торгового шляху наприкінці першого тисячоліття знаходимо в істориків Адама Бременського й Гельмольда. Вивчені торгові зв'язки дають змогу говорити про існування прямого сполучення населеного слов'янами півдня Балтики з центрально-українськими землями протягом усього раннього Середньовіччя, що проіснували аж до німецької колонізації цих земель у 12 столітті.

Ще одним важливим історичним фактором просування Via Regia на схід стало існування королівства Тюрінгія у V-VI столітті н.е. Після завоювання Тюрінгії франками у 531-534 роках ці терени, знаходились на слов'яно-франкському прикордонні. Аж до другої половини X століття Тюрінгія межувала з землями щільного розселення західнослов'янських племен. Через це Тюрінгія відігравала важливу політичну, економічну, культурну роль для імперії франків, так й для слов'янського світу. Ці взаємодії призводили, в тому числі, до створення розвинутої мережі шляхів, допомагало більш ефективно управляти великою державою та захоплювати нові землі далі на схід [1].

Західнослов'янське поселення Липськ (нині Лейпциг) виникло близько 900 року. Липськ знаходився на перетині Королівського (Via Regia) та Імператорського (Via Imperii) шляхів, завдяки чому поступово став великим центром торгівлі. Лейпцизький торговий ярмарок був одним з перших великих торгових заходів у світі, привертав увагу багатьох мандрівників та мав велике значення для економічних відносин з Україною [5].

Місто Ополе також завдячує своєму розвитку зручному географічному розташуванню на перехресті стародавніх торгових маршрутів від Адріатичного і Чорного до Балтійського моря, а пізніше торговому шляху VIA REGIA, що пролягав з Києва, через Львів, Краків, Ополе та Вроцлав й далі на захід [5].

Археологічні дослідження доводять, що перші поселення на території сучасного Києва виникли приблизно 15-20 тисяч рок тому. Це були невеликі городи в районі Замкової гори, Подолу, Оболоні тощо. Хоча вже у 25 тисячолітті до н. е. існувала відома Кирилівська стоянка.



У 4-3 тисячоліттях до н. е. тут розвинулась Трипільська культура, поселення якої існували у самому Києві та навколо нього. У I-II століттях нашої ери на місці сучасного Київського Подолу було розвинене міське поселення *Castrum Azagarium* часів Римської імперії, позначене на карті Сарматії Клавдієм Птолемеєм (бл. 87-165 pp.) на берегах Борисфена (Дніпра). Ще в VIII-V ст. до н.е. з'являються на теренах України т.з. "Змієві вали" - оборонні споруди, що захищали мешканців міст-городищ від орд степу. Існували ці оборонні споруди "змієвих валів" й на південних підступах до сучасного Києва: між Дніпром та Ірпенем, по річках Віта, Красна, Трубіж, Стугна і Рось. Ці вали підтримувались в належному стані й виконували свою функцію аж до кінця X століття н. е. [8].

В IV-VI ст. н.е. на теренах Києва та всього середнього Подніпров'я існувала держава племінного союзу антів, яких історики відносять до прямих попередників української нації. Існує легенда, що князь антів Бож (Бус) мав свою резиденцію на Бусовій горі, що зараз знаходиться в Печерському районі Києва. Князь Бож згадується також східно-римським (візантійським) істориком Йорданом у контексті війни готів з антами. Згідно з Йорданом військо антів спочатку перемогло готів, але у 375 році було розбите, Бож із синами і 70 старійшин ми був розіп'ятим готами для залякування інших антів. 374 року гуни (союз низки племен в який входили й давні українці) обрали своїм великим князем Баламира (прадіда Атили), який пішов походом на готів й вбив вождя готів Вінітара за вбивство антського князя Божа. Взявши остготську столицю Данарштадт (місто Донара — бога грому і війни), що знаходилось на місці сучасного Києва, Баламир зводить нову фортецю Ківи [8].

Хоча офіційно прийнятою датою заснування Києва полянським князем Києм, його братами Щеком, Хоривом та сестрою Либідь є 482 рік, з історичних джерел ми бачимо, що місто існувало й до того часу. Підомий також переказ, що це були вожді-прабатьки трьох давньослов'янських народів Кий (українського), Щек (чеського), Хорив (хорватського).

Наприкінці V століття засновано постійне давньоукраїнське укріплене поселення на Замковій горі. У VII столітті заселено сусідні із Замковою горою холми. Таким чином ми бачимо, що ще з часів Римської імперії, Київ був центром торгівлі праукраїнських племен з навколишніми країнами. У другій половині VII ст. Київ підпадає під зверхність Хозарського каганату, який упорядкував трансконтинентальну торгівлю від Китаю до Західної Європи. Основний сухопутний шлях цієї торгівлі також проходив через Київ.

На території Центральної України між Балтійським і Чорним морями, вздовж басейнів Дніпра VII–X ст. сформувалися давньоукраїнські об'єднання племен, які з часом розвинулися в централізовану державу Київська Русь або Велике князівство Київське. Це були князівства білих хорватів (засян, теробовлян, поборан), волинян (власне волинян, бужан, лучан, черв'ян, дулібів), антів (древлян, полян, сіверян, дреговичів, кривичів, радимичів), в'ятичів і словен [3].

З VIII століття Київ стає головним містом Руської (Української) землі навколо якого починають об'єднуватися навколишні племенні союзи в єдину державу Велике князівство Київське або Київську Русь. На рубежі VIII - IX століть в Києві правив давньоукраїнський князь Бравлін, що здійснив з Дніпра успішний великий морський похід проти Східно-Римських (Візантійських) колоній на південному березі Криму і пройшов все Кримське узбережжя від Корсуня (нинішнього Севастополя) до Керчі включно. В цей час важливим руським (давньоукраїнським) портом у гирлі Дніпра стають Олешки, а Дніпро закріплюється як торговий шлях для київських купців. Безпеку цього торгового шляху забезпечував княжий флот. В «Житті Стефана Сурозького» є також згадка про те, що між Київським князем Бравліном та Константинополем було укладено угоду, за якою Бравлін приймав хрещення й отримував торгові привілеї від Візантії, а натомість звільняв захоплене місто Сурож (нині місто Судак) та відводить свої війська з Криму. У 860–882 рр. відбувалось правління давньоукраїнських князів Київських Аскольда і Діра, які також активно займалися торгівлею та ходили походами на Константинополь [8].

До 1000 р. Київська Русь або Велике князівство Київське стало однією з найбільших держав Європи, сягаючи на півночі Білого моря, на північному заході Балтійського моря; на заході – середньої течії Німану, Західного Бугу і Сяну, на південному Заході – Карпат та верхньої течії Дністра, Пруту і Дунаю; на півдні – дельти Південного Бугу, Поросся, Ворскли та Чорного Моря; на сході – басейну Оки до її впадіння у Волгу [2].

Великий князь Київський Володимир Святославович у 989 р. одружився з

принцесою Анною, донькою імператора Східної Римської імперії (Візантії) Романа II з Македонської династії. За часів Ярослава Мудрого та його спадкоємців, правляча династія Святославовичів через династичні зв'язки поріднилася з королівськими династіями:



шведськими Шетконунгами-Інґлінгами, польськими П'ястами, угорськими Арпадами, норвезькими Харфаргами-Інґлінгами, французькими Капетінгами, німецькими династіями Штаде та Орламюнде. Все це сприяло економічним і торговим зв'язкам Руси-України з європейськими країнами.

Отже, бачимо, що в період існування Великого князівства Київського або Київської Русі, цю територію пересікали три масштабні торгові тракти:

* Бурштиновий шлях: з Балтійського моря в Чорне через Віслу, Сян і Дністер;

* Шлях із варяг у греки: з Балтійського моря в Чорне через річку Дніпро ;

* Шлях з Хозар, пізніше з Булгар на Волзі, в Іспанію: через Чернігівське князівство, Київ, Волинь, Галич, Перемишль, Краків, Прагу, німецькі та французькі землі [6].

Останній шлях, що пересікав весь Європейський континент, й є Via Regia, що став головним транс-європейським торговим, культурним, туристичним трактом тисячоліть.

Після того як, спочатку суздальсько-половецький князь Андрій Боголюбський 1169 року, а пізніше Золота Орда 1241 року, зруйнували та пограбували Київ, місто знелюдніло протягом століть, основний державний, культурний, торговий центр українців переходить далі на захід, в Королівство Руси-України, під управління династії Романовичів. Хоча, видатне значення Києва як духовної столиці всього українського народу не було втрачено. Крім того, слід пам'ятати, що традиційний шлях через Київ, тепер до столиці ханства Золотої Орди й далі схід, зберігся. Й тепер по ньому торгувала Західна Європа з Монголією та Китаєм.

З Києва торговий тракт Via Regia складав такі три основні маршрути:

1. Київ – Білгород – Междибіж – Теревовля – Микулинці – Галич – Перемишль – Ярослав – Краків;

2. Київ – Білгород – Ярополч – Колодяжне – Кременець – Броди – Буськ – Белз – Червень – Люблін, Сандомир;

3. Київ – Білгород – Ярополч – Полоний – Кременець – Мичеськ – Звягель – Дорогобуж – Луцьк – Володимир – Холм і далі на захід [2].

Багато науковців підкреслюють, що торгові тракти були шляхами поширення не лише товарів, але й культури і цивілізацій. Мандруючи люди, будучи торговцями, паломниками чи туристами,

розповсюджували та сприймали нові ідеї та знання. Природно, що значення сухопутних доріг зростало разом зі зростання їх якості, та тих супутніх зручностей, які могли запропонувати торгові та туристичні дестинації. Якісні дороги, ще з римських часів, мали, окрім торгівлі й подорожей, ще одну основну функцію, а саме військову. Тому бездоріжжя місцевості або наявність шляхів, особливо у Східній Європі, мало стратегічне значення. Особливо для тих, хто приходив в Русь-Україну з заходу, адже печеніги, монголи, татари, та інші східні орди не потребували для нападу гарних доріг. А причинами їх зазіхань були багатства України та жадібність чужоземних завойовників [7].

Після окупації Центральної України армією Російської імперії, на початку XVIII століття по всьому Європейському континенті точилися руйнівні війни, що призвели до загального занепаду міст, міжнародної торгівлі та системи шляхів й сполучень. Крім того, після поразки Наполеона, союз імперії, що виник, з часом між Віднем, Берліном та Москвою, сформував нові торгові та культурні умови, на яких базувався подальший розвиток транспорту. Тож VIA REGIA втратила своє домінуюче значення сухопутного сполучення по вісі схід-захід у Європі. Тим не менш, вона залишилася однією з найважливіших доріг на сході континенту, в тому числі в Україні [5].

В XIX столітті, з розбудовою дороги з Києва через Житомир, Звягель, Острог, Дубно, Луцьк до Володимира, з відгалуження через Кременець до австро-угорського кордону біля Бродів, всі ці шляхи зберігали контури давніших варіацій дороги Via Regia. Аж до 1914 року, торгівля та рух людей між Російською та Австро-Угорською імперіями, цими старовинними напрямками, не припинялася [2].

Отже, Via Regia або Королівський Шлях це одна з головних історичних, торгових, культурних, туристичних доріг Європи. Тисячоліття вона залишалась важливою складовою економічної та культурної історії всього нашого континенту. Цей тракт завжди зближував людей, полегшуючи обмін товарами, інформацією та знаннями, з'єднуючи Схід і Захід. Шлях, що сполучав всі стародавні міста на лінії між Києвом у Східній Європі та Сантьяго-де-Компостела на березі Атлантичного океану. Кожне з міст на цьому великому торговому шляху було кошовною перлиною в намисті пан'європейського спілкування. Назви міст, таких як Луцьк, Володимир, Львів, Перемишль, Краків, Лейпциг, Прага, Франкфурт, Мец, Париж, Бордо, Орлеан, що пролягали вздовж Via Regia втілюють важливу складову культурного коду Європейського континенту. Королівський шлях був та залишається символом та засобом мирною



співіснування, соціокультурним інструментом розвитку в багатьох країнах Європи, та залишив такий історико-культурний та економічний слід, як не змогла жодна інша дорога. Він став справжнім, практичним символом об'єднання цілого континенту [5].

Крім того, безумовно, протягом всіх цих століть, що тривала торгівля та мандрівки шляхами Via Regia, відбувався не лише економічний, освітній, культурних обмін, а також формувались основи виникнення туристичних дестинацій, з відповідним супутнім сервісом для подорожуючих. Особливо в епоху т.з. Гранд-Турів та елітного туризму, у XVIII-XIX століттях, коли стало модно подорожувати не лише через справи, торгівлю, дипломатію, навчання, але й для власного задоволення та відпочинку, відбувається процес формування прообразів сучасних туристичних дестинацій – тих місць та об'єктів, які спеціально хотіли відвідати мандрівники.

Висновки. У статті, відповідно до поставленої мети, проведено комплексний історико-культурологічний аналіз розвитку Королівського Шляху або Via Regia, в Європі та Центральній Україні. Відображено основні, ключові моменти формування та розвитку торгових шляхів та осмислено їх вплив й взаємозв'язок з генезою та виникненням туристичних дестинацій на цьому великому шляху, що сполучав Центральну Україну з Атлантичним океаном.

З'ясовано, що функціонування єдиного транс-континентального шляху, протяжністю близько 4500 кілометрів, що пересікав 8 сучасних європейських країн, мало величезний вплив на політичну, економічну, культурну ситуації та розвиток туризму в цілій Європі.

Виникнення та становлення відомих туристичних дестинацій від Атлантичного узбережжя до Центральної України, напряду пов'язані з наявністю та функціонуванням Via Regia, протягом майже двох тисячоліть історії розвитку торгівлі, культури мандрів та прототуризму.

Це дослідження зачепило лише деякі аспекти взаємозв'язку історії розвитку Королівського Шляху та пов'язаних з ним питаннями зародження та становлення туристичних дестинацій, як в Європі, в цілому, так й в Україні, зокрема. Тому, подальші наукові пошуки у відповідному напрямку можуть мати важливе теоретичне та практичне значення для розвитку вітчизняної наукової думки, туристичної галузі та привабливих, конкурентоздатних туристичних дестинацій.

Література:

1. Сайт «Via Regia – Культурний шлях Ради Європи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.via-regia.org/ukr/index.php>.

2. Войтович Л. В. Історичний коридор ВІА РЕГІА (VIA REGIA) в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.via-regia.org/bibliothek/pdf/Woitowitsch.VIA.REGIA.Ukr.pdf>.

3. Іскра Явір Борис. Населення Галичини за Баварським географом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.academia.edu/25683528/Борис_Явір_НАСЕЛЕННЯ_ГАЛИЧИНИ_ЗА_БАВАРСЬКИМ_ГЕОГРАФОМ_

4. Сайт «Історико-культурний комплекс «Замок Радомисль» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radozamonk.com.ua/ua/istoriya/via-regia>.

5. Сайт «VIA REGIA – Ein Streifzug durch Europa» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.via-regia.org/bibliothek/pdf/VIA_REGIA.pdf.

6. Сайт «Via Regia Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://via-regia.org.ua/>

7. Wolf S. Durchgangsstr. IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.via-regia.org/bibliothek/pdf/S.Wolf.Durchg.4.pdf>.

8. Сайт «Wikipedia, the free encyclopedia» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/>.

References:

1. Sait «Via Rehiia – Kulturnyi shliakh Rady Yevropy» [Site «Via Regia – the Cultural Route of the Council of Europe»]. *via-regia.org*. Retrieved from <https://www.via-regia.org/ukr/index.php> [in Ukrainian].

2. Voitovych L. V. Istorychnyi korydor VIA REHIIa (VIA REGIA) v Ukraini [Historical corridor VIA REGIA in Ukraine]. Retrieved from <https://www.via-regia.org/bibliothek/pdf/Woitowitsch.VIA.REGIA.Ukr.pdf> [in Ukrainian].

3. Iskra Yavir Borys. Naselennia Halychyny za Bavarskym heohrafom. [The population of Galychyna according to the Bavarian geographer]. Retrieved from https://www.academia.edu/25683528/Борис_Явір_НАСЕЛЕННЯ_ГАЛИЧИНИ_ЗА_БАВАРСЬКИМ_ГЕОГРАФОМ_ [in Ukrainian].

4. Sait Istoryko-kulturnyi kompleks «Zamonk Radomysl» [Historical and cultural complex Radomyshl Castle]. *radozamonk.com.ua*. Retrieved from <http://www.radozamonk.com.ua/ua/istoriya/via-regia> [in Ukrainian].

5. Site «VIA REGIA – Ein Streifzug durch Europa». *via-regia.org*. Retrieved from https://www.via-regia.org/bibliothek/pdf/VIA_REGIA.pdf [in German].

6. Site «Via Regia Ukraine». *via-regia.org.ua*. Retrieved from <https://via-regia.org.ua/> [in Ukrainian].

7. Wolf S. Durchgangsstr. IV. Retrieved from <https://www.via-regia.org/bibliothek/pdf/S.Wolf.Durchg.4.pdf> [in German].

8. Site «Wikipedia, the free encyclopedia». *uk.wikipedia.org*. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/> [in Ukrainian].



УДК 100

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3\(3\)-83-98](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3(3)-83-98)

Ісмаїлів Гюляга Хади оглу докторант, Інститут Рукописів Національної Академії Наук Азербайджану імені Мухаммеда Фізулі, <https://orcid.org/0000-0003-2649-4128>

ТЛУМАЧЕННЯ І КЛАСИФІКАЦІЯ ХАДІСІВ

Анотація. Основна мета статті - У цій статті розповідається про збирання хадисів, а також наступні класифікації хадисів, написаних у середні віки. Крім цього, у статті докладно описані праці таких знаменитих мусульманських теоретиків, як Кулеїні, Асбахі, Багаві тощо.

Методологія та методи статті, що використовуються, - певні матеріали, які включають вивчення хадисів, їх класифікацію, процес порівняння творів зазначених століть даного напрямку. Методи дослідження цієї теми включають розвиток процесу як теоретичну та методологічну основу діяльності.

Основне наукове нововведення: із залученням великої кількості робіт зарубіжних та вітчизняних ісламознавців було вивчено становище Сунни у світоглядній системі ісламу, застосовано новий підхід до визначення місця хадисів у навчанні. Простежуються еволюційні параметри розвитку хадисознавства та хадисної літератури, ставиться і вирішується питання визначення характеристик текстів хадисів як рідкісної релігійно-історичної літератури, що зародилася і набула широкого поширення в мусульманському світі. Аналізуються термінологія хадисів та традиційна класифікація хадисів. У науковий обіг включається широке коло текстів хадисів, що відображають еволюцію вчення норм ісламського права, з новими тлумаченнями, що розглядаються в порівняльно-історичному значенні, а також проєкцією на сучасні процеси.

Результати дослідження: в результаті дослідження:

1. Була спроба встановити зв'язок між контекстуальним та порівняльним аналізом матеріалу хадисів, змісту та аятів Корану, що відповідають за змістом та ідеологічним змістом, а також визначити умови для хадисів.

2. Відзначено факт того, що зарубіжні та місцеві ісламознавці зазначають, що література хадисівництва недостатньо вивчена, тому



актуальність наукових досліджень у цій галузі не викликає сумнівів.

3. Зробили висновок, що сама проблема науки про релігійні хадиси вимагає проведення теоретичних та прикладних досліджень у галузі хадісведення, підходу до цього унікального явища в ісламській культурі з суто наукової точки зору.

У роботі представлені результати наукового аналізу різних груп хадісів з урахуванням історико-світоглядного контексту, що базується на граничній точності, що активно впливає на повсякденне життя мусульман.

Ключові слова: Хадіс, твір, класифікації, Багаві, Асбахі, Кулейні.

Ismayilov Gyulaga Hady oglu Institute of Manuscripts of ANAS named after Muhammad Fuzuli, doctoral student, Mobile: +994 55 928 76 77, <https://orcid.org/0000-0003-2649-4128>

INTERPRETATION AND CLASSIFICATION OF HADITH

Abstract. The main purpose of the article - This article tells about the collection of hadiths, as well as subsequent classifications of hadiths written in the Middle Ages. In addition, the article describes in detail the works of such famous Muslim theorists as Kuleini, Asbahi, Bagavi, etc.

The methodology and methods used relate to certain materials, which include the study of hadiths, their classification, the process of comparing the works of these centuries of this direction. Research methods of this topic include the development of the process as a theoretical and methodological basis of activity.

The main scientific innovation: with the involvement of a large number of works of foreign and domestic Islamic scholars, the position of the Sunnah in the worldview system of Islam was studied, a new approach was applied to determine the place of hadith in teaching. The evolutionary parameters of the development of hadith studies and hadith literature are traced, the issue of determining the characteristics of hadith texts as a rare religious and historical literature that originated and became widespread in the Muslim world is raised and solved. The terminology of hadiths and the traditional classification of hadiths are analyzed. The scientific circulation includes a wide range of texts of hadiths reflecting the evolution of the teachings of the norms of Islamic law, with new interpretations considered in a comparative historical sense, as well as a projection on modern processes.

Research results: It is noted that:



1. An attempt was made to establish a connection between the contextual and comparative analysis of the material of hadiths, the content and verses of the Qur'an, corresponding in meaning and ideological content, as well as to determine the conditions for hadiths.

2. The fact is noted that foreign and local Islamic scholars note that the hadith literature has not been sufficiently studied, therefore the relevance of scientific research in this area is beyond doubt.

3. We came to the conclusion that the very problem of the science of religious hadith requires theoretical and applied research in the field of hadith studies, an approach to this unique phenomenon in Islamic culture from a purely scientific point of view.

The paper presents the results of a scientific analysis of various groups of hadiths, taking into account the historical and ideological context, based on the utmost accuracy, which actively influences the daily life of Muslims.

Keywords: Hadith, interpretation, classification, Baghavi, Asbahi, Kuleini.

Постановка проблеми. Без сумнівів, хадиси в ісламі після Корану є другим основним джерелом релігійної думки та постанов. З цієї причини за часів сподвижників хадисам надавалося велике значення, і докладалися величезних зусиль для їх збереження та передачі майбутнім поколінням. На жаль, у початкові періоди хадиси не писалися та не збиралися офіційно. Звичайно, хоч і неофіційно, хадиси записувалися і зберігаючись передавалися у наступні періоди. Яскравим прикладом цього є писання, які деякі сподвижники записали, почувши від Пророка (мир йому і благословення) і в історії літератури Хадіс назвали їх «Сахіфа». На щастя, в пізніші періоди було реалізовано роботу з офіційного написання та збору хадисів. Як відомо, під час халіфату Рашида (632-661) офіційне написання хадисів не було розпочато. У період двох попередніх халіфів навіть не те, що офіційно взагалі заборонялося писати або переповідати хадиси. Перший халіф ісламу Абу Бакр (632-634) спочатку зібрав кілька хадисів, а потім спалив їх (1.5). Також другий халіф Умар ібн Хаттаб (634-644) прийняв указ офіційного збору хадисів, але пізніше передумав і заборонив навіть їхню оповідь. Урва ібн Зубайр передавав: «Халіф Умар ібн Хаттаб дізнався про думку сподвижників про написання хадисів. Вони приєдналися до цієї зустрічі. Халіф Умар сумнівався, тому для ухвалення рішення знадобився місяць. Нарешті, якось він ухвалив остаточне рішення і сказав: «Як ви знаєте, я попросив вас записувати хадиси, потім подумав

і прийшов до такого рішення: деякі до вас писали інші книги не про Книгу Аллаха, і вважаючи важливим цю книгу, відкладали у бік Книги Аллаха. Клянуся Аллахом, що ніколи ні з чим не сплутаю Його книги» (2, 50, 64).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Є відомості про перших людей історії хадісів, які класифікували хадиси. Рамахурмуз (пом. 360), один із учених, які написали першу роботу з науки про Дірай, дає таку інформацію про класифікацію: «Наскільки мені відомо, першою людиною, яка класифікувала і розділила хадиси на глави, був ар-Рабі ібн Шубайл (розум. за хіджрі в 160 р.) у Басрі, Сад ібн Абі Аруба (пом. за хіджрі в 156 р.), Халід ібн Джаміль і Мумар ібн Рашид (пом. за хіджрі в 153 р.), відомі в Ємені як Ахд (Заповіт), Ібн Джурайдж (пом. за хіджрі в 150 р.) в Мецці, Суф'ян ас-Саврі (пом. за хіджрі в 161 р.) в Куфі, Суф'ян ібн Уяйна (пом. за хіджрі в 198 р.), аль-Валід ібн Муслім (пом. за хіджрі у 195 р.) у Дамаску, Абдулла ібн Мубарак (пом. за хіджрі у 181 р.) у Хорасані та Марві» (7, 430).

Мета статті - на основі першоджерел – хадісів та відповідних коранічних аятів – а також праць зарубіжних та вітчизняних ісламознавців провести аналіз типології Сунни, історичних умов її виникнення та становлення як теоретичного джерела ісламу, визначення місця Сунни у догматичній системі ісламу та її ролі у сучасній мусульман.

Методологія та методи, що використовуються, - певні матеріали, які включають вивчення хадісів, їх класифікацію, процес порівняння творів зазначених століть даного напрямку. Методи дослідження цієї теми включають розвиток процесу як теоретичну та методологічну основу діяльності. Теоретико-методологічну основу роботи становлять науково-філософські засади історіографії, сукупність загальнонаукових методів вивчення релігійних вірувань та систем. Важливим методологічним положенням є принцип конкретно-історичного підходу до аналізу хадисного матеріалу та хадисної літератури, що розглядається з усіх можливих поглядів.

Основне наукове нововведення із залученням великої кількості робіт зарубіжних та вітчизняних ісламознавців було вивчено становище Сунни у світоглядній системі ісламу, застосовано новий підхід до визначення місця хадісів у навчанні. Простежуються еволюційні параметри розвитку хадисознавства та хадисної літератури, порушується і вирішується питання про визначення характеристик текстів хадісів як рідкісної релігійно-історичної літератури, що



зародилася і набула широкого поширення в мусульманському світі. Аналізуються термінологія хадісів та традиційна класифікація хадісів. У науковий обіг включається широке коло текстів хадісів, що відображають еволюцію вчення норм ісламського права, з новими тлумаченнями, що розглядаються в порівняльно-історичному значенні, а також проекцією на сучасні процеси. Зарубіжні та місцеві ісламознавці відзначають, що література хадісівництва недостатньо вивчена, тому актуальність наукових досліджень у цій галузі не викликає сумнівів. Сама проблема науки про релігійні хадиси вимагає проведення теоретичних та прикладних досліджень у галузі хадісознавства, підходу до цього унікального явища в ісламській культурі з суто наукової точки зору.

Ступінь вивченості теми: Сунна пророка Мухаммеда (мир йому та благословення) відома як друге після Корану джерело доктрини мусульман. Релігійний досвід пророка узагальнений у хадисах, зібраних у відповідних збірниках, найбільш авторитетними та бездоганними з яких є роботи, складені Кулейні та Шейх Садугом. Існує широкий спектр мусульманської літератури, де хадиси розглядаються з різних точок зору. Цьому ж присвячені численні книги, монографії та наукові статті зарубіжних та вітчизняних авторів.

Виклад основного матеріалу.

Хадиси та процес їх правильного тлумачення.

Що стосується тлумачення хадісів (тлумачення означає записування та збирання хадісів, переданих різними сподвижниками, а також з'єднання сторінок, написаних різними сподвижниками. З точки зору часу тлумачення та збирання хадісів належать до кінця 1 століття і початку 2 століття хіджри) слід зазначити, що ця робота належить немає періоду сподвижників, а офіційно до періоду послідовників. Як відомо, між написанням хадісів (кітаб аль-хадіс) та їх тлумаченням є деякі відмінності. Загалом, тавдін походить від дієслова "даввана", що в словнику означає "перетворити на книгу", "зібрати". Його значення в науці про Хадиси - "офіційне написання і перетворення Хадіс в книгу". Деякі вчені описали вираз тлумачення хадісів наступним чином: «Офіційний запис хадісів, що проводиться рукою держави, на початку другого століття хіджри» (3, 106). Офіційне тлумачення хадісів, тобто їх запис у книгу, відбулося на початку другого століття Хіджри (початок восьмого століття нашої ери). Початок цієї роботи було покладено відомим омейядським халіфом Умаром ібн Абдулазіз (пр. 717-719). Згідно з усіма джерелами, діяльність офіційного і систематичного

тлумачення пов'язана з ім'ям халіфа Умара ібн Абдулазіза, який жив наприкінці першого і на початку другого століття хіджри. Через певний період після свого призначення халіфом він побачив, що нащадки сподвижників, які знали Сунну, зникли, і таким чином, побоюючись знищення Сунни Пророка (мир йому та благословення), видав офіційний наказ про написання та збирання хадисів. Халіф розіслав листи підлеглим йому правителям і емірам, і закликав вчених, які у різних регіонах до тлумачення хадисів. Один із листів, який він надіслав, був адресований правителю Медіни Абу Бакру ібн Хазме. Текст листа був такий: «Досліджуй, зберіть і запиши будь-які хадиси пророка (мир йому і благословення). Я боюся, виснаження науки (Хадіса) і вчених. При цій діяльності прийматиме лише хадиси Пророка (мир йому і благословення). Нехай вчені сидять у відкритих та доступних для всіх місцях, і займаються викладанням та поширенням науки, навчають тих, хто не знає. Бо якщо знання не приховано, воно не зникне» (4, 33).

Після цього офіційного наказу халіфа, правителі регіону відправили записані хадиси у вигляді книг у центр халіфату. Ібн Шихаб аз-Зухрі розповідав: Умар ібн Абдулазіз наказав скласти Сунну. Ми записували їх у вигляді книжок. Умар ібн Абдулазіз розіслав по примірнику книги у всі місця, що знаходяться під його владою» (5, 109). Після згаданого вище офіційного указу Омейядського халіфа, автори писали хадиси не тільки Пророка Мухаммеда (мир йому та благословення), а й сподвижників та їхніх послідовників. Також при складанні хадисів збирали всі види хадисів (достовірні - цугих, добрі - хасан, слабкі), не відрізняючи їх один від одного.

Таким чином, слово «класифікація» в арабській мові означає «об'єднання речей однієї статі та відокремлення їх від інших статей». Значення цього слова в науці про Хадис полягає в тому, щоб розділити хадиси відповідно до їхніх тем і зібрати їх по одній і тій же темі в одному розділі (6, 429). З історії хадисів нам відомо, що хадиси (Китаб аль-Хадіс) були написані сподвижниками в часи або після смерті Пророка Мухаммеда (мир йому і благословення), а потім за офіційним указом халіфа Умара ібн Абдулазіза, був складений у вигляді тасулін-хадіса, то є книги Шихаб Ібн аз-Зухрі (Хіджрі, 58-124). Відразу після тлумачення хадисів розпочався період класифікації. Оскільки важко знайти якийсь хадис у представлених збірниках хадисів, існувала велика потреба у їхній класифікації. Тому вчені-хадисоведи класифікували хадиси в книгах, в яких вони зібрані та записані



відповідно до розділів тем. Деякі з хадісів, класифікованих за розділами, називаються «сунанами», деякі називаються «джамі», а деякі називаються «мусаннаф». Крім того, існують збірки хадісів, які називають «муснадами», в яких хадиси цієї групи класифікуються не за розділами тем, а за іменами сподвижників, які їх передали або за розповідями відомих шейха. Збірники хадісів, класифіковані під назвою Сунани, включають хадиси з питань фікх та поклоніння. Джамі, як і книги Сунан, містять теми фікх (знання). Однак, на відміну від Сунан, Джамі містять матеріали, що не належать до фікх, у тому числі хадиси, що містять гідності Корану, тлумачення Корану, життя Пророка Мухаммеда (мир йому та благословення) та історії попередніх пророків. Мусаннафи дуже схожі на Сунани. Однак особливістю, яка відрізняє їх від Сунан та Джамі, є те, що теми, які вони охоплюють, більші, ніж Сунани, і менше, ніж Джамі. Тобто, твори, що носять ім'я Мусаннаф, містять більше тим, ніж твори під назвою Сунани, і менше, ніж твори під назвою Джамі.

Класифікація хадісів

Є відомості про перших людей історії хадісів, які класифікували хадиси. Один з відомих хадисоведів, Тірмізі, відзначаючи, що перша класифікація хадісів відбулася в другому столітті хіджри (восьмому столітті нашої ери) пише: Ми знаємо багатьох хадисоведів, які намагалися класифікувати хадиси і керували ними щодо цього: Хішам ібн Хасан/. 764), Абдулмалік ібн Абдулазіз ібн Джурайдж (пом. 150/767), Малік ібн Анас (пом. 179/795), Хаммад ібн Салама (пом. 167/783), Абдулла ібн Мубарак (пом. 181) інші вчені створили витвори мистецтва. Таким чином, вони взяли на себе ініціативу у класифікації хадісів» (8, 304-305).

Абу Таліб аль-Маккі (пом. 386/986), який розповів про класифікацію хадісів, так описує початок класифікаційної літератури: «Ці книги мистецтва Мусаннаф з'явилися після 120 або 130 р.х. (738-748 рр. н.е.). Кажуть, що першими мусаннафами в ісламі були книга Ібн Джурайджа з Хадіс і деякі книги в Мецці, створені сучасниками Муджахіда, Ати та Ібн Аббаса. Потім Мумар ібн Рашид красиво зібрав сунани за певними розділами. Малік ібн Анас виявив Мувадду в Медіні» (9, 324-325).

Підсумовуючи, досить сказати, що у другому столітті хіджі хадисоведи створювали праці під різними назвами. Опубліковані роботи були переважно під двома основними системами. Одна з них класифікується за іменами сподвижників, що передали хадиси (алар-Ріджал), а інший за їх темами (алал-абваб).

Хочемо відзначити, що історія літератури Хадіс має особливе значення у II столітті хіджри (VIII н. Е.). Тому що в цьому столітті вирішено два важливі питання – тлумачення та класифікація. Таким чином, хадиси на сторінках були зібрані заздалегідь, а потім зібрані хадиси були класифіковані.

Так, прикладом найвідоміших і видатних праць цього періоду можна вказати твір хадисоведів другого століття хіджри, Маліка ібн Анаса ібн Абі Амра аль-Асбахі (х. 93 / м. 709) "Муватта", праці одного з найбільших наукових діячів цього століття Мухаммада Ідріса аш-Шафей (х. 150 / 767 н.е.) "Ар-Рісала аль-Кадіма", "Іхтілаф аль-Хадіс", "Муснад", твір одного з відомих хадисоведів того століття Суф'яна ібн Уяйна ібн Маймуна аль-Х "Мусаннаф" (х. 107 / 722 н.е.), твір Мумара ібн Рашида "Джамі" (х. 152 / 769 н.е.) і праця "Джамі" одного з відомих хадісознавців і правознавців, Абдуллаха ібн Вахб ібн Муслі аль-Курасі (х. 107/813 н.е.) (10, 92).

Наступний період, третє століття хіджри, характеризується як із найпродуктивніших періодів історія вивчення хадисів. Тому що в цей період література Хадіс вийшла на новий етап розвитку в результаті деяких серйозних подій, що відбулися в другому столітті хіджри. Так, у третьому столітті хіджри література хадисів переважала над книгами хадисів, написаними у минулому столітті. Хадисоведи, що жили в цей період, вмільо використовували багату спадщину попереднього періоду, додаючи хадиси до своїх праць, глибше уточнюючи їх. Справді, знавці хадисів справедливо відрізняли хадиси, написані в третьому столітті хіджри, за нові якості. Безперечно, найважливішою з цих якостей є глибша перевірка зібраних та записаних хадисів.

Роль хадисоведів у розвитку науки про хадисах

У цей час великі хадисоведи на той час зіграли значної ролі у розвитку науки про хадисах і складання хадисів. Недарма Ахль ас-Сунна, найбільша із сучасних ісламських сект, щодо шариатських питань і засвоєння базових питань безпосередньо посилаються на книжки, написані у період. Коли ми говоримо про літературу хадисів, написану в третьому столітті хіджри, безперечно, насамперед згадується Кутубус-Сітта (шість книг), яка була написана на той час і сьогодні вважається джерелом постанови базових шариатських знань серед мусульман. Тому, що в порівнянні з іншими авторами, які жили і творили в цьому столітті, автори «Кутубус-сітти» вважаються більш універсальними та їх твори вважаються більш цінними, ніж інші твори. Автори збірок хадисів під назвою «Кутубус-сітта» перераховані



відповідно до стану їхніх книг наступним чином: 1. Бухарі та твір «Аль-Джаміус-сахіх», 2. Муслім та твір «Аль-Джаміус-сахіх», 3. Тірмізі та твір «Сунан», 4. Абу Давуд та твір «Сунан», 5. Насаї та твір «Сунан», 6. Ібн Маджа та твір «Сунан» (10, 93).

IV століття хіджри - один із найяскравіших періодів в історії ісламської науки, особливо в історії літератури хадісів. Тому що саме в цьому столітті були написані найважливіші твори хадісів. Звісно, прекрасні твори створювалися й у період до цього століття. Проте твори, створені IV столітті хіджры, значно від інших попередніх творів своєю оригінальністю та іншими особливостями. Справді, якщо ми подивимося на найдостовірніші історичні та інші книги, то побачимо, що деякі зі сподвижників за часів пророка (мир йому та благословення) записували та узагальнювали почуті від нього хадиси. Джерела свідчать, що перший твір у галузі хадісів був написаний імамом Алі(а). Великі ісламські вчені, у тому числі Саїд Садр у його праці «Тасісуш-шія» (Основник-шиїт), Мохсун Емін у «Аянуш-шиїт», Наджаші в «Ріджалі» писали: «Справді, першою працею в області хадісів є книга Імама Алі(а.). Він написав на сторінці під диктування пророка (мир йому і благословення). Є інформація про халял і харам». «Мусхаф» Фатіми (а.) також є одним із важливих творів.

До Фатіми (а) підійшов чоловік і сказав: «О дочка Пророка (мир йому та благословення)! Чи є щось, що дав вам Пророк (мир йому і благословення) і що ви бережете зараз?» Фатіма (а) сказала: «О слуга! принеси цю шовкову тканину. Слуга шукала тканини, але не знайшла. Фатіма (а) сказала: «Горе тобі! Знайти її. Тому що вона цінна для мене так само, як Гасан та Гусейн». Слуга шукала і нарешті згадала, що підмела та викинула. Вона знайшла тканину там, куди викидала, і на ній було написано: «Пророк Мухаммад (мир йому та благословення) сказав: «Людина, яка не захищає свого сусіда і людина, якій не довіряє сусід, не вважається віруючим». Той, хто вірить в Аллаха і в потойбічне життя, не завдасть шкоди своєму сусідові. Той, хто вірить в Аллаха і в потойбічне життя, повинен говорити або добро, або повинен мовчати. Тому що Аллах любить добро. Аллах не жорстокий і далекий від мерзенності та потворності. Аллах не любить пізнання, лицемірство, жебрацтво. Справді, скромність у вірі. А віра – це рай. Безсоромність буває від підлості. А підлість – це пекло. (11, передмова).

З цієї розповіді можна дійти висновку, що хадиси дійсно були написані пророком Мухаммедом (мир йому та благословення) і що Його послідовники відчували велику відповідальність за збереження цих хадісів.

Однією з особливостей, яка відрізняє літературу з хадисів, написану в 4 столітті хіджри, від інших книг з хадисів, є те, що хадиси з Ахл аль-Бейт (а) Пророка (мир йому та благословення) також включені в ці роботи. З тієї чи іншої точки зору деякі твори, написані в 4-5 століттях хіджри (10-11 століття н.е.), відрізняються своєю оригінальністю, а також тим, що дійшли до наших днів, пройшовши складний тимчасовий шлях. Як відомо, секта імамата має віру питанням імамата після пророка (мир йому та благословення), і з цієї причини хадиси від імамів вони також вважають основою вивчення релігії. Про це писав великий вчений Джафар Субхані: «Хадиси та оповідання, передані від безгрішних імамів з достовірним документом, вважаються джерелом доказів та посилянь на постанови Шаріату. Повинно дотримуватися його змісту, і відповідно до цього має бути видана фетва (12, 212).

Отже, вчені секти Імамата, крім хадисів Пророка (мир йому і благословення), вважали головним джерелом релігії також хадис від його чистого Ахл аль-Бейта (а). Тому з часів Пророка (мир йому та благословення) до четвертого століття хіджри було створено велику кількість хадисів та інших праць у галузі різних наук. У деяких джерелах кількість цих робіт відзначається шість тисяч шістсот (6600). Найточніші відомості про це дає великий ісламський учений Саїд Мохсун аль-Емін. Він писав: «Шіїти написали шість тисяч шістсот (6600) книг із часів Алі(а) до часів імаму Гасана Аскарі(а)...» (13, 140).

Серед цих робіт чотириста книг мають особливі привілеї, які ісламські вчені називають «Усуль арба міа». Відомий ісламський учений Шейх Муфід писав: «Секта Імамата класифікувала чотириста книг з часів Імама Алі(а) до часів Імама Гасана Аскарі(а), і вони називаються «Усул», оскільки ці книги вважаються «Справжніми» (13, 140).

Однак деякі автори, на відміну від шейха Муфіда, кажуть, що чотириста книг містять хадиси від імама Садика (а). Цю зустріч прийняли шейх Табарі та Мухаггіг аш-Шахид. На жаль, жодний із цих творів не зберігся до наших днів. Тому нікому не вдалося розповісти та дослідити ці твори. Можливо, саме тому секта імамату отримує свої шаріатські та релігійні постанови із творів «Аль-Кафі» та «Ман ла йахзур аль-факіх», які збереглися до наших днів і вважаються фундаментальними творами. Безперечно, ці твори користуються великою популярністю в ісламському світі та вважаються перлинами історії літератури хадисів. Обидва твори є продуктами IV століття Хіджри (X століття нашої ери). Перше написано Шейхом Кулейні (х. 265- 879 н.е.), (14, 212), а друга - Шейхом Садугом (х. 305/915 н.е.) (15, 20).



Безсумнівно, цей твір Кулейні має велике значення історія літератури хадисов. У цьому творі він зібрав оповідання Пророка (мир йому і благословення) і безгрішних Імамів (а) з його чистої родини і помістив їх під певними заголовками. Кулейні писав цей твір протягом двадцяти років (16, 50). Автор пояснює причину написання твору аль-Кафі так: «Ти кажеш: я хочу мати книгу, якої вистачить на все. Ця книга має охоплювати всі галузі релігійних наук. Так що цієї книги має бути достатньо для всіх, хто хоче вивчати релігію. З цією книгою має ознайомитись кожен, хто хоче знайти істину. Той, хто хоче вивчити релігію, жити релігією за достовірними розповідями Садика (двох Садиків: Імама Бакіра (а) та Імама Садика (а)) повинен знайти в цій книзі те, що він шукає» (17, 25).

Згаданий твір Кулейні складається з трьох частин: «Усулу-кафі», «Фуруї-кафі», «Равзатул-кафі». У частині твору «Усулу-кафі» зібрано хадіси про віру, у частині «Фуруї-кафі» — хадіси про фікх, а в частині «Равзатул-кафі» зібрані хадіси на різні теми. Розділи "Усуль" та "Фуру" книги "Кафі" складаються з тридцяти п'яти основних розділів. У цьому творі Кулейні 16199 хадисів. Цей факт підтверджує і шейх Муфід (18, 137).

Шейх Садуг, який вважається вчителем хадисоведів, написав цінні праці практично у всіх галузях ісламських наук, включаючи фікх, усуль, хадіси, тафсир, акиду і ріджал, і збагатив нашу релігійну літературу.

Безперечно, найвідомішим із творів, написаних шейхом Садугом, є твір «Ман ла йахдурухул-факіх», що є другою за популярністю книгою «Кутубу арбаанін». У цьому творі він зібрав слова пророка (с) та інших безгрішних імамів (а) і склав їх на основі глав фікх. Про кількість хадисів у цьому творі шейха Садуга вчені дають таку інформацію: Книга «Ман ла йахдурухул-факіх» містить 3913 хадисів муснад і 2050 хадисів мурсаль» (19, 110), «Аль-Факіх» містить 5963 хадіса, мурсаль» (20, 59).

Бахрани писав у своєму творі «Лулуа»: «Деякі наші шейхи стверджують, що Аль-Факіх має чотири томи і містить 666 розділів».

Висновки. Як відомо, п'яте століття хіджри (11 століття н.е.) характеризується як багатий період ісламських наук, особливо науки хадисів. Справді, написання хадисів, які офіційно розпочалися у другому столітті хіджри (VIII століття н.е.), але фактично написані деякими сподвижниками за часів Пророка (мир йому і благословення), можна сказати, що розвивалися майже до п'ятого століття хіджри (11 століття н.е.) і в наступні століття відрізнялися від написаних творів своєю оригінальністю.

Прикладом видатних учених цього століття можна навести автора "Нахджул-балаги" Сеїда Разі (х.359/968 н.е.), автора "Аль-Іршад" Шейха Муфіді (945н.е.), автора "Кітабуд-дурар валь-гурер" » Саїда Муртазу (х.355/966н.е.), автора «Тазхібул-ахкам» Шейха Тусі (х.385/995н.е.), автора твору «Сунані-Кубра» Бейхагі (х.384/994н.е.)

Необхідно відзначити Мухаммада ібн Гусейна ібн Масуда аль-Фарра аль-Багаві, який заслужив прізвисько «Мухйіс-Сунна» (ожив Сунну) за цінні, незамінні та безприкладні заслуги в області хадісів цього століття і особливо підкреслити твір «Масабіх ас- його дуже відомим.

Імам Багаві — один із великих знавців хадісів, що виріс у Хорасані. Його повне ім'я Гусейн ібн Масуд ібн Мухаммед, а звали його Абу Мухаммед. Його прізвиська Мухіссунна та Рукнуддін. Згідно з переказами, записаними в джерелах, він займався виготовленням та продажем хутра. Зважаючи на те, що імам Багаві займався цим мистецтвом, він також був відомий як «Аль-Фарра» (виробник і продавець хутра). Згідно з легендою, його батько також був відомий як Ібн Фарра, оскільки теж займався цим мистецтвом. Імам Багаві був одним із вчених шафіїтської школи. Він народився в 436 р. Хіджри (1044 р.н.е.) в Хорасані, між містами Герат і Марва, в селі Багх. Імам Багаві помер у Марві у місяці Шавваль у 516 р. хіджри (1117 р.н.е.). Він був похований поруч зі своїм учителем Газі Гусейном (21, 442).

Відомо, що Імам Багаві був одним із вчених, які написали безліч праць (творів). Він має твори на тему тафсир «Маалімут-танзіль», «Шархус-Сунна» про тлумачення хадісів, «Аль-Масабіх» та «Аль-Джам бейнас-сахіейн» про хадіси, а також «Ат-Тахзіб» з фікху. Згідно з оповідями Ібн Газі Шухби, його твір «ат-Тахзіб» є скороченою формою рукопису з твору шейха аль-Газі Гусейна «Ат-Таліга». З цього приводу Ібн Газі Шухба пише: "Це сильна книга, вона повністю відредагована, і здебільшого в ній не відзначаються джерела" (22, 329).

Крім цього, існує твір "Маджму Мінал-Фатава", в якому він зібрав фетви шейха аль-Газі Гусейна. За словами Таджуддіна ас-Субкі, він також має твір, у якому зібрано його власні фетви. Його твори стали популярними та прийняті вченими. Аз-Захабі каже: «Через красу сюжету та щирість його намірів його твори були благословенні і повністю прийняті, і вчені змагалися один з одним для отримання цих робіт (творів)». Він також має збірку із сорока хадісів. Шейх Мухаммед ібн Джафар аль-Каттані також згадує ще одну його роботу "Аль-Анвар фі шамайлін-набійіл-мухтар". Відомий азербайджанський учений шейх



Валіуллах Абу Абдулла Мухаммед ібн Абдуллах аль-Хатіб ат-Табрізі взявши його працю «Масабіх ас-Сунна», доповнив хадисами, розділив на глави, згадав імена у сподвижників, виніс рішення про хадис зустрічаються хадиси, таким чином доопрацював твір, і цей твір відомий як Мішкатуль-Масабіх (22).

Безперечно, одним із найважливіших творів імаму Багаві є «Масабіх ас-сунна», що складається з хадісів, відібраних із достовірних джерел. Ця робота має велике значення у світі науки, так що навіть Брокельман, відомий європейський сходознавець, стверджує, що Багаві зобов'язаний своєю популярністю в ісламському світі своїй праці «Масабіх ас-сунна» (23, 48).

Багаві, об'єднавши хадиси, зібрані ним з різних джерел, написав цю працю, подібну до історії хадісів творам ібн аль-Асір аль-Джазарі (х. 606/1209н.е.) «Джаміул-усул» і Нававі (х. 676/1 .е.) «Ріязус-саліхін».

Катіб (секретар) Чалабі (1067/1677): Найпрекрасніший із творів, написаних у вигляді збірки, - твір Багаві "Масабіх". Тому що його збір та складання дуже гарне. Хадіси були зібрані доречно. Якби хтось спробував змінити місцезнаходження будь-якої глави, він би не поставив її в більш відповідне місце, ніж Багхаві, - зазначав він, тим самим хваливши твір »(24, 1701-1702).

У передмові до "Масабіх ас-Сунна" аль-Багаві стверджує, що він написав свою роботу, щоб допомогти тим, хто кориться Аллаху, і те, що при написанні документів (у словнику він означає стовп, опору і т. д., а у термінологічному сенсі послідовність промови оповідачів, що в результаті виявляє нинішній текст хадісу, називається «документом») покладався на Хадис імамів, і тому не відзначив перших оповідачів Хадіс, щоб захистити зміст від розширення. Він заявляє, що посилається на слабкі хадиси у своїй роботі і не пише у своїй роботі темові (вигадані) або хадиси мункар (хадис, розказаний недостовірним оповідачам на противагу надійному оповідача, називається "мункар"). Очевидно, що «Масабіх ас-Сунна» має письмові копії у багатьох частинах світу, насамперед у бібліотеці Сулейманія. Так ще роботу було опубліковано кілька разів. «Масабіх ас-Сунна» була опублікована в 1877 р. в Стамбулі та в 1900 та 1935 рр. у Каїрі (25, 235).

Література:

1. Sübhi әs-Saleh, "Hәdis elmlәri vә Hәdis istilahları", Zәhәbi, "Tәzkirәtül-hüffaz", с. I, Beirut-Lubnan: - Darul-kutub әl-elmiyyә. I çap, -h.1419/m.1998. - 203 s.
2. Xatib Bağdadi, "Tәqyidül-elm", Beirut: - İhyaus-sünnә nәbәviyyә, - h.1410/m.1990 с.2, 432.s.
3. İbrahim Canan, "Hәdis üsulu vә hәdis tarixi" Akçağ yayımları, 1998, - 613 s.

4. Səhihu-l Buxari / Məhəmməd ibn İsmail. əl-Buxari (müxtəsər, tərcümə edən: Əlixan Musayev). - Şərq-Qərb nəşriyatı- 2009, nəşr 2, 942 s.
5. Talat. Koçyigit. Hadis İstilahları. / Koçyigit. Talat. - Ankara Universiteti basım evi, – Ankara: - 1980, - 508 s.
6. Tirmizi, Muhəmməd ibni İsa. Sünən [6-cilddə]. / Muhəmməd ibni İsa. Tirmizi. Bab: əl-İlm. - Riyad. - Beytul-Əfkarid-Dauliyyə. - 1998. - 576 s.
7. Yardım. Ali. Hədis I-II. / Ali. Yardım. - Damla Yayın Evi, – İstanbul: - 1997. - 188 s.
8. Quliyev, İ. “Hədisşünaslığın əsasları” / İ. Quliyev, nəşr:2, Bakı-2016., 433 s.
9. Məhəmməd ibn Yağub Kuleyni. / Üsuli-kafi. c. I Məhəmməd ibn Yağub əl-Kuleyni. – İran: - Darul-Murtəza-, 2005. - 875 s.
10. Sübhani, Cəfər. İslamda əqidə əsasları / C. Sübhani. - Bakı: Mirasnəşr, - 2012-304 s.
11. Möhsün, əl-Əmin, Əyanüş-şia [10 cilddə]. / Möhsün. əl-Əmin. – Beyrut: - Darut-təarif - 1403 /1983, c. I, 475 s.
12. Həsən Cirit, Kuleyni və əl-Kafisi, B.D.U İlahiyyat fak. Elmi məcmuəsi, Mart-2005, 212 s.
13. Şeyx Səduq. Mən la yəhduruhul-fəqih [4 cilddə]. Şeyx Səduq. – Tehran: - h/q 1405. c. I, - 402 s.
14. Seyid Əbdülqasim Xoi, “Möcəmu ricalil-hədis” , Qum, 1410 h/q. (dördüncü nəşri), -385 s.
15. Məhəmməd ibn Yağub Kuleyni. / Üsuli-kafi. Məhəmməd ibn Yağub əl-Kuleyni. – İran: - Darul-Murtəza-, 2005. c. I, - 875 s.
16. Dehxuda, Əli Əkbər. / Lüğətnamə [34 cilddə]. Əli Əkbər. Dehxuda. – Tehran: - Sazmane Müdriyyət və bərnameyi rizi keşvər, - h.1341. c. I, - 165 s.
17. Sübhani, Cəfər. / Üsulul-hədis və əhkamuh. Cəfər. Sübhani. - V çap. – Qum: - h/q1420. - 272 s.
18. əz-Zəhəbi, Şəmsuddin Məhəmməd ibn Əhməd ibn Osman. əs-Siyər liz-zəhəbi [23 cilddə]. / Şəmsuddin Məhəmməd ibn Əhməd ibn Osman. əz-Zəhəbi.- Beyrut: - Müəssisətu ər-risalə. - tiraj:11, - h.1417/m.1996. c.4, - 646 s.
19. <http://www.favaid.com/index.php/seksiyyetler/islam-alimleri/396-ebu-muhammad-al-huseyn-al-baqavi>
20. Sancaklı, Saffet. Bağavi və Şərhu əs-sünnədəki Şərhi Metodu. / Saffet. Sancaklı. - Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa: - 1996, - 253 s.
21. Çələbi, Katib. Kəşfuz-zunun an əsamil-kutubi vəl-fünun [2 cilddə]. / Katib. Çələbi. – İstanbul: -1971. c. I -559 s.
22. Brockelmann, K. Bağavi Mad., İslam ensklopediyası. / K. Brockelmann. – c.2. - İstanbul: - 1995. - 738 s.

References:

1. Sübhi əs-Saleh, (1998) Subhi as-Saleh, ["The Science of Hadith and the Terms of Hadith", Thahabi, "Tazkirat al-Huffaz", Volume I], "Hədis elmləri və Hədis istilahları", Zəhəbi, "Təzkirətül-hüffaz", c. I, Beyrut-Lubnan: - Darul-kutub əl-elmiyyə. I çap, -h.1419/m. - 203 s.
2. Xatib Bağdadi (1990), Khatib Baghdad, ["Takidul-elm", "Kameu bayanil-elm", volume I], "Təqyidül-elm", Beyrut: - İhyaus-sünnə nəbəviyyə, -h.1410/m., c.2, 432.s.
3. İbrahim Janan (1998), İbrahim Janan ["The Method of Hadith and the History of Hadith"], "Hədis üsulu və hədis tarixi" Akçağ yayınları, 1998, - 613 s.



4. Səhihu-l Buxari, Məhəmməd ibn İsmail (2009). Sahihi-Bukhari, [Volume I], (müxtəsər, tərcümə edən: Əlixan Musayev). - Şərq-Qərb nəşriyatı, nəşr 2, 942 s.
5. Talat. Koçyigit (1980). Talat Kochigit, [Terms of Hadith, - Ankara Universiteti basım evi, – Ankara], Hadis İstilahları. / Koçyigit. Talat. - Ankara Universiteti basım evi, – Ankara, - 508 s.
6. Tirmizi, Muhəmməd ibni İsa (1998), Abu İsa at-Tirmidhi, [Sunan, Volume XIII. Muhəmməd ibni İsa. Tirmizi. Bab: əl-İlm. - Riyad. - Beytül-Əfkarid-Dauliyyə] Sünən [6-cilddə]. / Muhəmməd ibni İsa. Tirmizi. Bab: əl-İlm. - Riyad. - Beytül-Əfkarid-Dauliyyə, - 576 s.
7. Yardım. Ali (1997). Ali Yardım, [Kutul-Kutub, volume I, p. 324-325; Hadith I-II.], - Damla Yayın Evi, – İstanbul, - 188 s.
8. Quliyev, İ. (2016), Guliyev, İbrahim ["Fundamentals of Hadith Studies", II ed., Bakı], "Hədisşünaslığın əsasları" / İ. Quliyev, nəşr:2, Bakı, 433 s.
9. Məhəmməd ibn Yaqub Kuleyni (2005), Muhammad ibn Yaqub Kuleini, [Usuli-Kafi, volume I, – İran: - Darul-Murtəza-], Üsuli-kafi. c. I Məhəmməd ibn Yaqub əl-Kuleyni. – İran: - Darul-Murtəza-, 2005. - 875 s.
10. Sübhani, Cəfər (2012), Subhani, Jafar ["Fundamentals of Faith in Islam"], İslamda əqidə əsasları, - Bakı: Mirasnəşr, -304 s.
11. Möhsün, əl-Əmin (1983), Mohsun al-Amin ["Ayanush-Shia", Beirut, 1403 x / c, volume 1], Əyanüş-şia [10 cilddə]. / Möhsün. əl-Əmin. – Beyrut: - Darut-təarif - 1403 / 1983, c. I, 475 s.
12. Həsən Cirit (2005), Gasan Jirit, [Kuleini and al-Kafisi, Faculty of Theology, Belarusian State University Scientific collection], Kuleyni və əl-Kafisi, B.D.U İlahiyyat fak. Elmi məcmuəsi, Mart, 212 s.
13. Şeyx Səduq (1985), Sheikh Sadug, ["Men la yəhdurukhul-faqih", Tehran, 1405/1985, volume 1], Mən la yəhdurukhul-fəqih [4 cilddə]. Şeyx Səduq. – Tehran: - h/q 1405/1985. c. I, - 402 s.
14. Seyid Əbdülqasim Xoi (1990), Said Abdulgasim Khoyi, ["Mojamu rijalil-hadith", Gum, 1410. (Fourth edition)], "Möcəmu ricalil-hədis" , Qum, 1410 h/q. (dördüncü nəşri), -385 s.
15. Məhəmməd ibn Yaqub Kuleyni (2005), Muhammad ibn Yaqub Kuleyni, [al-Kafi, volume 1, – İran: - Darul-Murtəza-], Üsuli-kafi. Məhəmməd ibn Yaqub əl-Kuleyni. – İran: - Darul-Murtəza-, 2005. c. I, - 875 s.
16. Dehxuda, Əli Əkbər (1921), Degkhuda, Ali Akbar, [Dictionary, – Tehran: - Sazmane Müdiriyyət və bərnameyi rizi keşvər,], Lügətnamə [34 cilddə].– Tehran: - Sazmane Müdiriyyət və bərnameyi rizi keşvər, - h.1341. c. I, - 165 s.
17. Sübhani, Cəfər (2000), Subhani, Jafar ["Usulul-Hadith and Ahkamuhu", Fifth Edition, Gum, 1420], Üsulul-hədis və əhkamuh. - V çap. – Qum: - h/q1420. - 272 s.
18. əz-Zəhəbi, Şəmsuddin Məhəmməd ibn Əhməd ibn Osman (1996), [Shamsuddin Mohammed ibn Ahmad ibn Osman al-Dhahabi "As-siyar liz-Dhahabi" Muassitu ar-risala, 1417\1996, v.XXIX], əs-Siyər liz-zəhəbi [23 cilddə], Beyrut: - Müəssisətu ər-risala. - tiraj:11, - h.1417/m.1996. c.4, - 646 s.
19. <http://www.favaid.com/index.php/seksiyyetler/islam-alimleri/396-ebu-muhammad-al-huseyn-al-baqavi>

20. Sancaklı, Saffet (1996), Sanjakli, *Saffet* [Baghawi and Sharhu method of interpreting as-Sunnah], Bağavi və Şərhu əs-sünnədəki Şərh Metodu. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa: - 253 s.

21. Çələbi, Katib (1971), Katip Chelebi "Kashfuz Zunun", Istanbul, 1971, Volume 1], Kəşfuz-zunun an əsamil-kutubi vəl-fünun [2 cilddə]. İstanbul, c.I -559 s.

22. Brockelmann, Karl (1995), Brokelman, Karl ["History of al-adabi al-arabi" volume VI], Bağavi Mad., İslam ensklopediyası. / K. Brockelmann. – c.2. – İstanbul, - 738 s.



УДК 130.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3\(3\)-99-114](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3(3)-99-114)

Мурашкін Михайло Георгійович доктор філософських наук, професор кафедри міжнародних відносин і соціально-гуманітарних наук, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, пр. Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49000, <https://orcid.org/0000-0001-7656-664X>

МІСЦЕ СТАНА ПРИПИНЕННЯ В КАТЕГОРІЇ СВОБОДА

Анотація. Відкритим питанням є зв'язок такого конкретного стану психічного життя людини як стан ПРИПИНЕННЯ з філософською категорією свобода. Тому метою дослідження є доведення подібностей категорії свободи і стану ПРИПИНЕННЯ. Для досягнення цієї мети виявляється за якими особливостями стан ПРИПИНЕННЯ, як певний психологічний стан людини, розуміється дослідником як стан свободи, за якими властивостями-характеристиками він має можливість входити в філософську категорію як «свобода».

Методологія ґрунтується на компаративному методі дослідження, тобто на порівнянні характеристик категорії свобода і стану ПРИПИНЕННЯ. В цьому дослідженні метод компаративістики являє собою виявлення зв'язків на основі зіставлення різних станів людини як явищ проявів психіки та категорій філософії, які змінювали свій зміст в різних історичних періодах. Тобто розглядаються різні стани людини і виявляються властивості-характеристики стану ПРИПИНЕННЯ, стану який досліджується. При цьому розглядаються різні погляди на свободу як філософську категорію в її історичних змістовних змінах. Навіть розглядаються постійність і зміненість в різний історичний час (Halapsis 2021: 5-17).

Наукова новини полягає в тому, що вперше розглядається порівняння категорії «свобода» і стану ПРИПИНЕННЯ. Проаналізована документальна література на основі якій виділена головна властивість такого стану людської свідомості як ПРИПИНЕННЯ. За цією, головною характеристикою був проведений аналіз порівняння стану «ПРИПИНЕННЯ» і філософської категорії «свобода». Виявлені основні властивості-характеристики стану ПРИПИНЕННЯ. Ці властивості-характеристики зіставлені з характеристиками які має категорія «свобода».

Висновки показують, що характеристики стану ПРИПИНЕННЯ подібні характеристикам категорії «свобода». Доведено, що стан ПРИПИНЕННЯ є складником категорії «свобода». Тобто, доведено, що властивості-характеристики стану ПРИПИНЕННЯ збігаються з характеристиками категорії «щастя». Встановлено, що переживається стан при якому людиною відчувається самодостатність і свобода. Зникають на деякий час усілякі бажання. Доведено, що стан ПРИПИНЕННЯ – це повна свобода від бажань. відсутність бажань. Також встановлено, що нема потреби у зовнішніх враженнях. Людина вільна від усіляких залежностей. Відчувається свобода.

На прикладах документалістики релігійно-містичної культури встановлено, що в стані відчуття свободи, також і в стані ПРИПИНЕННЯ людина стає над своїми бажаннями, володіє собою, вона становиться вільною від мілких бажань. Цим стан свободи і стан ПРИПИНЕННЯ – подібні.

Ключові слова: категорія, свобода, стан, припинення, складник, подібність.

Murashkin Mykhailo Heorhiyovych Doctor of Philosophy, Professor of the Department of International Relations and Social and Humanitarian Sciences, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarina Ave., 26, Dnipro, 49000, <https://orcid.org/0000-0001-7656-664X>

MYCE STATE OF TERMINATION IN THE CATEGORY FREEDO

Abstract. An open question is the connection of such a particular state of mental life of a person as a state of termination with the philosophical category of freedom. Therefore, the purpose of the study is to prove the similarities of the category of freedom and the state of TERMINATION. To achieve this goal, it is manifested by what features the state of TERMINATION, as a certain psychological state of a person, is understood by the researcher as a state of freedom, by what properties and characteristics he has the opportunity to enter the philosophical category as "freedom". The methodology is based on a comparative method of research, that is, on the comparison of the characteristics of the category of freedom and the state of termination. In this study, the method of comparativeism is the identification of connections based on the comparison of different human states as phenomena of manifestations of the psyche and categories of philosophy that changed their content in different historical periods. That is, various human



states are considered and the properties-characteristics of the STATE OF CESSATION, the state under investigation, are revealed. At the same time, different views on freedom are considered as a philosophical category in its historical meaningful changes. Permanence and change at different historical times are even considered (Halapsis 2021: 5-17). The scientific news is that for the first time a comparison of the category of "freedom" and the state of termination is considered. The documentary literature on the basis of which the main property of such a state of human consciousness as TERMINATION is highlighted. According to this, the main characteristic was the analysis of the comparison of the state of "TERMINATION" and the philosophical category "freedom". The main properties-characteristics of the TERMINATION state have been identified. These prop- 2 erties-characteristics are compared with the characteristics of which the category "freedom" has. The conclusions show that the characteristics of the state of TERMINATION are similar to the characteristics of the category "freedom". It is established that there is a state in which a person feels self-sufficiency and freedom. All desires disappear for a while. It is proved that the state of TERMINATION is complete freedom from desires. lack of desire. It is also found that there is no need for external impressions. Man is free from all kinds of addictions. There is freedom. On the examples of documentaries of religious and mystical culture, it is established that in a state of feeling of freedom, also in a state of CESSATION, a person becomes above his desires, owns himself, he is free from shallow desires. This state of freedom and the state of termination are similar. Keywords: category, freedom, state, termination, component, similarity.

Keywords: category, freedom, state, termination, component, simi

Постановка проблеми. Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями зводиться до доведення того, що стан ПРИПИНЕННЯ є складником категорії «свобода». Категорія «свобода» має широту і включає в себе багато понять, відображаючих дійсність. Ця категорія має високий рівень абстрагування. В цьому відношенні стан ПРИПИНЕННЯ є конкретним станом людського життя тіла і духу. Стан ПРИПИНЕННЯ — це конкретика. Стан ПРИПИНЕННЯ відображає не абстракцію, а конкретику. Але цей стан своїми характеристиками може входити в категорію «свобода». Таке положення потребує доведень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій в яких започатковано розв'язання даної проблеми показує, що властивості-характеристики стану ПРИПИНЕННЯ яскраво відображені в документальних свідченнях,

коли «всі думки вмерли, і всі відчуття припинились» [10, с. 56], коли у людини «переживання себе припинилось» [16, с. 118]. Тобто існує така властивість-характеристика як зникнення в людині її «я», коли ви «зникли, щоб вже ніколи не бути колишнім» [10, с. 293], та демонструються інші властивості-характеристики, необхідні для аналізу. Тіж самі теми розглядаються категорією «свобода», коли мова йде про те, що вільній людині треба «обходитися із зовнішніми благами суверенно» [28, с. 178]. Документалістика свідчить про існування стану ПРИПИНЕННЯ, при якому «припиняється це роблення, як непотрібне» [18, с. 474]. Але залишається недоведеним те, складником якої категорії є стан ПРИПИНЕННЯ.

Мета статті полягає в тому, щоб довести, що стан ПРИПИНЕННЯ є складником категорії «свобода».

Виклад основного матеріалу дослідження робиться через демонстрацію властивостей-характеристик стану ПРИПИНЕННЯ і розкриття особливостей категорії «свобода». Акцент робиться на природність феномену ПРИПИНЕННЯ в тому, що «дух виступає подвійним образом: як витвір, тобто результат творчої дії, і як самодостатня сутність (субстанція)» [27, с. 265]. Тут стан ПРИПИНЕННЯ – це самодостатня сутність. Також акцентується увага на незмінності властивостей-характеристик феноменів які розглядаються, при історичних змінах [30, с. 5-17].

Свобода. Свобода – це незалежність від чужості впливів. Цим свобода співпадає з станом ПРИПИНЕННЯ. В стані ПРИПИНЕННЯ людина не випробує чужості впливів. Знижується сприйняття впливів зовні. Точніше вони не змінюють глибинну сутність людини. Вони поверхневі. В своїх глибинах людина випробує свободу. Він не заражається зовнішнім. В стані ПРИПИНЕННЯ, наприклад, людина не заражається тим що звучить музика. Якщо до цього він захоплювався тим що звучить музика, то в стані ПРИПИНЕННЯ цього не відбувається. Він вільний. Нічим не захоплюється. Вільний від всіх впливів.

Тут не зараженість зовнішнім!

Коли людина додає своїм діям, зміст який походить від нього, то така свобода є свободою свідомого життя. Така свобода не має прямого відношення до стану ПРИПИНЕННЯ. Стан ПРИПИНЕННЯ просто припиняє прояви змісту. Але йде припинення того змісту який людині непотрібний.

Коли під свободою розуміють самовизначення людини то стан ПРИПИНЕННЯ має пряме відношення до подібних проявів людини.



Адже щоб себе визначити необхідно і скасувати в собі непотрібне. Тому самовизначення в свідомій сфері може переходити і в сферу безсвідомого, коли раптово виникає стан ПРИПИНЕННЯ всього непотрібного.

Тут зникнення непотрібного!

В історії культури свобода стає універсальною вимогою індивіда. Адже свобода провокує творчий потенціал особистості. А без творчого початку індивіда сучасна цивілізація не може прогресувати. Цивілізаційний розвиток потребує від людини свободи як самовизначення дії так і свободи як самовизначення волевиявлення.

Необхідно відмітити, що свобода дії може проявити себе в тому випадку коли є альтернативи в людському житті, коли будуть відкриті альтернативні можливості для поведінки. Свобода там де людина може вибрати ту чи іншу лінію своєї поведінки. При цьому вона повина відкинути не важливу, не головну, не значну лінію поведінки. А в цьому випадку помічником може бути стан ПРИПИНЕННЯ, коли навіть неусвідомлено відкидається непотрібне, не головне.

Звичайно «індивід тим вільніше, чим ширше вибір» [28, с. 178]. Отже у здорової, сильної, людини вибір набагато ширший, ніж у хворої і слабкої людини. Однак здорова і сильна людина може зіштовхнутися з проблемними ситуаціями і звужити широту свого вибору якщо не зможе упокорити свої пристрасті. Отже людина отримує велику свободу в силу свого характеру. Для цього потрібен характер який здатний упокорювати пристрасті. При стані ПРИПИНЕННЯ пристрасті упокорюються автоматично. Тут йде упокорення пристрасті. І виникає стан позабажанням, свобода від бажань.

Поза бажанням, або Відсутність Бажання. Опредметнення тої чи іншої потреби є бажання. Стан ПРИПИНЕННЯ постмодерну, коли людина «внутрішньо визнає власного іншого всередині себе» [22, с. 477] – це відсутність бажання, відсутність будь-яких бажань взагалі. Наприклад, може звучати музика, гарна музика, але людина будучи в стані ПРИПИНЕННЯ не вслуховується в неї. Ніщо її не притягує [19, с. 124–132]. Людина просто отримала себе. Або людина, наприклад, увімкнула телевізор. Однак, коли вона перебуває в стані ПРИПИНЕННЯ, то в цей телевізор і не дивиться. Людина отримала себе. Цей телевізор, який вона увімкнула, зовсім не заважає, хоча і сильно гуркотить. Людина займається справою або просто дивиться зсередини себе. Вона перебуває наодинці з власним *іншим*, який всередині неї [22, с. 477].

Про такі випадки говорить постмодерністська культура – як про те, що людина отримала самість і не має потреби «в зовнішніх

враженнях» [9, с. 273]. Такі стани людини можуть передавати містики і митці в своїй творчості; можуть передавати поети, розкриваючи «поетичний сенсовий ефект, коли у відповідному висловлюванні прочитується не тільки *воно само*, а ще й дещо інше» [9, с. 273].

В повсякденному стані людина має потреби і бажання. Вона регулює ці свої потреби і бажання. Для їх регуляції вмикається вольовий імпульс.

Люди є різні. Є люди вольові, а є люди зі слабкою волею. Вольова людина має стійкість своєї позиції, має силу вольового імпульсу, має спроможність загнuzдати свої потяги [12, с. 252]. Але є і протилежні типажі, які не можуть «стримувати свої бажання, керувати ними, при живій чуттєвості» [2, с. 65].

Відомо, що постмодернізм з приводу бажання каже не тільки про ПРИПИНЕННЯ як про особливий стан свідомості. Постмодернізм торкається і повсякденних станів свідомості, де «бажання і мова, відтворюючись у родині, що має ядро, формують одне одного і організують особистість» [7, с. 218].

Через усілякі протиріччя, коли бажання протистоять розуму, вони все ж таки відіграють велику роль у формуванні особистості. Хоча бажання йдуть на конфлікт з розумом, то все одно свобода стає на сторону бажання [24, с. 139]. Однак перед вольовим імпульсом, який стримує бажання, знаходиться все ж таки бажання. Бажання передують вольовому імпульсу, знаходячись в нашій свідомості. Попереду всілякого вольового і розумового стоїть бажання. А «подвійність лежить в самій основі вольового акту і стає особливо помітною і наочною тоді, коли в нашій свідомості зіштовхуються декілька мотивів, декілька протилежних прагнень» [3, с. 160]. Стан ПРИПИНЕННЯ – це стан неподвійності, відсутності бажання, свобода від бажань.

Зрозуміло, що відсутність прагнень і бажань повинна бути пов'язаною із задоволеністю. Однак у людини бажань багато. Якесь бажання задовольняється, а інші все ж таки існують у нашій свідомості. Ми постійно хочемо все нових і нових вражень. Жадання і прагнення нових вражень веде людину до постійних пошуків все нових і нових відчуттів позитивного характеру. Але в стані ПРИПИНЕННЯ всі ці процеси зникають. В людині вмирає не одне якесь бажання, а всі, які тільки можуть бути.

Бажання може торкнутися всього що завгодно. Людина у своїх фантазіях може побажати навіть нездійсненого. Отже людина може побажати мати стан, в якому вона буде сама собою. Але поглибленість цього стану – це стан ПРИПИНЕННЯ, стан при якому нема ніякого



бажання. Отже людина може бажати отримати стан при якому відсутнєє усіляке бажання.

«Бажання людини бути самим собою породжує бунт: відчай породжує бунт, а бунт виражає відчай» [6, с. 41]. Отже бунт неминучий, тому що поглиблено бути самим собою – неможливо за власним бажанням. Тобто цей стан поглибленості виникає у людини спонтанно і не залежить від бажання самої людини. Стан ПРИПИНЕННЯ як глибокий стан, за яким людина є самою собою, неможливо отримати, роблячи для цього щось свідомо, свідомо докладаючи зусиль.

Маючи стан ПРИПИНЕННЯ, людина втрачає бажання. Але це тільки на певний час. «В дію вступає глибинна сутність особистості і, зібравши розпорошені сили, на мить приводить нас до згоди із собою; ставши зараз – і тільки зараз – воістину собою, ми віддаємося бажаному» [21, с. 152]. Тобто після стану ПРИПИНЕННЯ, стану, при якому немає ніякого бажання, виникає стан, при якому ми віддаємося бажаному. Але це те бажане, яке вже не дріб'язкове, а найважливіше для нас і для інших людей. При цьому свідомість наша знову звужується. Адже «коли в розумі є бажання, широке освідомлення скорочується до однієї думки або відчуття, і просторовість, яка нам належить первісно, виявляється втраченою» [11, с. 63].

Тобто в людині постійно щось змінюється. Це розкриває постмодернізм, оцінюючи різні стани людської особистості. Постмодернізм розглядає це на прикладах, порівнюючи різні напрямки культури. «За бажанням якогось наукового спостереження йде містичне споглядання» [4, с. 210].

Стан ПРИПИНЕННЯ – це не відкриття постмодерністської культури. Постмодерністська культура лише підсумовує те, що існувало з прадавніх часів, те що фіксували прадавні містики і митці в своїх творах.

Стан ПРИПИНЕННЯ як відсутність бажань широко представлений у релігійно-містичному напрямку культури. Тут сам Бог може виступати в ролі істоти, яка не має ніяких бажань, якій нічого не потрібно. «Бог зовсім безпристрасний, йому нічого не потрібно. Це – аксіома Плотіна» [29, с. 279]. Тут можна розуміти все так, що конкретний стан людини піднесений і представлений як Бог. В релігійно-містичній культурі фактично представлено людину, яка має певний стан як стан Бога. Ця людина, «досягши трансцендентального стану, відразу осягає вищого Брахмана. Він ніколи не вболіває і нічого не бажає» [23, с. 186]. На певний час людина дійсно може не вболівати

і нічого не бажати. Однак жива людина не може постійно, взагалі зовсім ніколи, нічого не бажати. У містицизмі такий стан людини розцінюється як відсутність прихильності до чогось. «Людина, яка нічого не бажає, – це людина, яка ні до чого не прагне: в цьому сутність концепції відсутності прихильності до чого-небудь у Екгарта» [25, с. 69]. Це може бути характерним для певної людини. Однак і у неї це не може бути постійним і абсолютним. Це може бути на певний час. Тому в релігійно-містичній культурі маємо документальний опис багатьох випадків, коли до людини спонтанно, на певний час приходив стан відсутності бажань і прагнень. «Майже вся релігійна містика має прояв у періоди конфліктів, в яких ті чи інші бажання людини пригнічуються» [26, с. 34]. Але, наприклад, «вже у віці п'ятнадцяти років я знаходив задоволення в звичайній красоті природи. Проявлялося це не тільки на відпочинку, а й в якомусь містичному стані, що охоплює мене. Я знаю, що тисячі людей проходять через таке переживання» [26, с. 34]. Це приходить поза вольовим імпульсом, зненацька, раптово. «Раптом, пише Саймондс, у церкві, в гостях, під час читання, в хвилини, коли моє тіло було в спокої, мене охоплювало відчуття наближення екстазу. Неспинно оволодів він моїм розсудом і волею» [5, с. 307]. Але до цього у людини був вольовий імпульс. Попередній характер життя, попередній психічний стан був вольовим. І він змінився осяянням, яке прийшло раптово, поза вольовими проявами людини.

Перед станом екстатичного осяяння, а точніше енстатного осяяння у людини завжди присутня вольова напруга, вольовий імпульс. Тому в різних містичних школах адепт повинен проходити вольове загартовування. «Прагнення цих шкіл до надмірного самозагнуждання, яке пригнічувало все людське і уподібнювало душу дереву або каменю» [20, с. 40]. Але воно, за компенсаторними механізмами, пробуджувало свою протилежність, осяяння, актуалізуючи додаткові регуляторні механізми у вигляді ПРИПИНЕННЯ, того ПРИПИНЕННЯ, яке «визнає власного іншого всередині себе» [22, с. 477].

Праобраз ПРИПИНЕННЯ постмодерну, тобто додаткового механізму саморегуляції, коли людина «визнає власного іншого всередині себе» [22, с. 477], яке виникає спонтанно, можна знайти ще в прадавніх текстах античної філософії. Тут «Ерос зображений якраз генієм, а не богом, тому що він позбавлений усілякого самотиснення і є, навпаки, тільки вічне прагнення» [13, с. 633]. Тобто тут з одного боку



творчий геній і прагнення, а з іншого – самотиснення самодостатності і відсутність прагнення. З цього приводу в сучасному постмодернізмі «дух виступає подвійним чином: як твір, тобто результат творчої дії, і як самодостатня сутність (субстанція)» [27, с. 265]. Тут «самодостатня сутність (субстанція)» [27, с. 265] може розумітися як певний стан людини, коли вона умиростворено не діє при включеному додатковому механізмі саморегуляції, визнаючи «власного іншого всередині себе» [22, с. 477], визнаючи того Іншого, який позбавлений бажання, Іншого, якому нічого не потрібно.

Дозріти як самодостатній, такий, що не потребує нічого, самоумиростворений, такий, що не діє і не має бажань, може тільки через дії і бажання. Тобто «Замість самості, яка ґрунтується на самій собі, самодостатній, самості, яка може дозріти тільки через активну зустріч зі світом, тут ми маємо самість не автономну, самість, яка втягує за собою образами, бажаннями і спонукуваннями» [1, с. 47]. Така самість – це не глибокий стан ПРИПИНЕННЯ, екстатичний. Не енстаз, а екстаз, в якому ще є бажання, концентроване, єдине, але бажання. Глибокий стан ПРИПИНЕННЯ – це енстаз, тобто самозаглибленість у себе, втрата бажань, визнання «власного іншого всередині себе» [22, с. 477], який одним тільки своїм поглядом зсередини себе припиняє дії.

В своєму реальному житті людина має складний комплекс станів у своєму творчому процесі. Ці стани змінюють один одного. Певний стан може швидко перетворитися на свою протилежність. Екстаз із концентрованим бажанням може швидко перетворитися на глибокий енстаз самодостатнього характеру, який зовсім не має ніяких бажань. Про це нам може повідати пікове переживання. «Під час пікових переживань сама природа реальності може сприйматися більш чітко, а її сутність осягатися більш глибоко» [15, с. 114]. Процес осягнення свідчить про активність. Але пікове переживання – це «досконалий, повний досвід переживання, якому більше нічого не потрібно. Це самодостатній досвід» [15, с. 114]. Отже, ми бачимо, що тонкощі людських глибинних станів потребують ретельного аналізу різних перехідних стадій.

Бажання, на перший погляд, зникає, коли приходиться задоволення. Задоволене бажання відступає. Але не надовго. Воно швидко повертається знову. Більше того, бажання прагне «зберегтись як бажання» [17, с. 90]. Постмодернізм акцентує увагу на тому, що «бажання постійно відтворює в дійсності елемент випадкового» [8, с. 62]. Проте випадковість у постмодернізмі відіграє важливу, ключову роль. Перевага віддається

«метафізиці бажання», яка стала утверджуватися в постмодернізмі» [14, с. 260].

Якби постмодернізм не загострював увагу на категорії бажання, не перетворював і не підіймав цю категорію на рівень всеохоплюючої метафізики, той же самий постмодернізм помічає те, що у людей є стани, в яких вони «більше не відчувають потребу в зовнішніх враженнях» [9, с. 273], в них зникають бажання; вони можуть поглинатися станом ПРИПИНЕННЯ, визнавати «власного іншого всередині себе» [22, с. 477].

Людина має тим більше свободи «чим менше примус робить на неї «відкрите суспільство» [28, с. 178]. Однак «відкрите суспільство», яке дає особистості максимально розкритися в своєму творчому потенціалі, своїми законами і правилами обмежує свободу проявів людини. Тому прояв стану ПРИПИНЕННЯ і упокорення своїх пристрастей є доповнюючим потенціалом для збільшення свободних проявів особистості в оточенні законів і заборон так чи інакше необхідних для існування суспільства і культури.

Спільнота людей свободна в своїх діяннях в зв'язку з тим, що існують закони які створені самою цією спільнотою, а не закони які прийшли зовні. Закони які створені спільнотою людей зсередини самими людьми, направлені на загальне благополуччя всієї спільноти. Однак ці закони не можуть працювати повністю для всіх. Тому є свободи і для окремих членів спільноти від тих або інших встановлених обмежень. Спільнота людей дає список певних свобод як основних. В цей список потрапляють свобода приватної власності на певний індивідуально-приватний простір (частка землі), свобода зібрань (клуб за інтересом, партійне зібрання), свобода слова, й саме головне право на життя. Подібні свободи дають можливість людині деяку власну мету. Подібні свободи відкривають можливості розвиватися людині на свій розсуд. Це має назву «права людини».

Можна уявити навіть те, що закон дозволяє людині робити все що вона захоче. Рівним рахунком все. Навіть серійні вбивства собі подібних. Однак людська воля всерівно обмежена визначеностями, певними умовами. Людська воля детермінована фізичним світом. Людська воля обмежена умовами психічного і соціального характеру. Однак всі ці обмеженості, всі детермінованості не виключають свободу.

Свобода волі і свобода людських поглядів не мають абсолютну безсвідому і неприборканість проявів. В своїй визначеності умовами, в своїй детермінованості навколишнім світом фізичного, психічного і



соціального характеру, свобода воля і свободні людські погляди самостійно продукують закони за якими повинні існувати оточуючі люди. Свобода воля людини автономна і вправі видавати закони за якими необхідно жити навколишнім, закони які повинні прийняти навколишні, або їх відкинути ці закони.

Свобода воля людини є джерелом своєї власної визначеності, яка продукує визначення, законності. Свободна, або вільна воля людини сама по собі є джерелом бажання діяти певним чином, і ніяк по іншому не творити дії. Пориви людських почуттів, як повна автономія, на це не здатні. На це не здатний соціальний примус як повна гетерономія. Однак на це здатна свобода, вільна воля, яка може зупинитися в переживанні стану ПРИПИНЕННЯ і абсолютно випадково відкинути все дріб'язкове, все непотрібне і неважливе.

Свобода, вільна воля звичайно залежить від зовнішніх умов і умовностей. Однак свобода, вільна воля вступає з цими умовами і умовностями в певні відносини. Свобода воля може признавати ті чи інші умови і умовності, або відкидати їх.

Відкидаючи ті або інші умови і умовності свобода, вільна воля людини своєю активністю домагається їх змін, змін умов і умовностей. В цьому процесі досить важливу роль грає стан ПРИПИНЕННЯ. В цьому стані в людині припиняється все дріб'язкове, все що заважало рухатись вперед і розвиватися.

Стан ПРИПИНЕННЯ припиняє і відкидає!

Свобода, вільна воля звичайно не є незалежною субстанцією духа. Цією субстанцією є стан ПРИПИНЕННЯ, який припиняє всяке підпорядкування, всяким умовам і умовностям, законам і вже сформованим установкам. Припиняється підпорядкування і рух до якого небудь компромісу. Але це припинення на певний обмежений час, поки стан ПРИПИНЕННЯ зупиняє в людині все незначне і дріб'язкове. А потім починається оновлена моральна дія людини. Така оновлена дія морально виправдана. Адже вона не підпадає під випадкові суб'єктивні настанови параноїдального або шизоїдного характеру. І тут важливу роль зіграє стан ПРИПИНЕННЯ, який порушить дріб'язкове і неважливе.

Оновлена моральна дія людини виправдана тому що дотримується оновленим законам які піддаються універсалізації і служать людям, всій людській спільноті.

Людські погляди можна вважати свободними якщо вони не вписані в свавілля і анархію, а слідує законам універсального характеру, законам для всіх людей спільноти.

Отфريد Хеффе, посилаючись на Аристотеля, вказує на те, що «вільний той, хто, замість того щоб триматися за свій стан і розтратити його, обходиться із зовнішніми благами суверенно і тим самим відрізняється щедрістю» [28, с. 178].

Обходитися із зовнішніми благами суверенно – це значить бути незалежним і самостійним по відношенню до зовнішніх благ. Але, тут абсолютної суверенності, незалежності і самостійності по відношенню до зовнішніх благ бути не може. Людина залежна, не самодостатня. Але деякий час може переживати стан самодостатності, стан ПРИПИНЕННЯ.

Стан самодостатності, іншими словами стан ПРИПИНЕННЯ, не часто має прояв в людині. Стан ПРИПИНЕННЯ виникає раптово, несвідомо, в ті періоди людського життя коли людина заблукала у відносинах з іншими людьми, коли вона втратила свободу в цих відносинах, коли ці відносини виявилися хибними і їх треба припинити.

Стан ПРИПИНЕННЯ з'являється у людини яка живе не тільки в демократичному суспільстві для розкриття творчого потенціалу. Стан ПРИПИНЕННЯ з'являється у людини яка живе в тоталітарному суспільстві щоб хоч як компенсувати той страх який втілює в громадян влада, втілює незмінний узурпатор який знаходиться при владі багато років.

Стан ПРИПИНЕННЯ існує в самій природі людини і проявляє себе тоді коли людині вкрай треба подивитись на світ іншими очима, оволодіти собою, відсторонитися від хибних бажань, відчути свободу від бажань. Сама природа людини своїм станом ПРИПИНЕННЯ дає їй можливість виживати, залишатися творчою одиницею в суспільних відносинах, відносинах навіть хибного характеру.

Висновки. Властивості-характеристики стану ПРИПИНЕННЯ подібні характеристикам категорії «свобода». Доведено, що стан ПРИПИНЕННЯ є складником категорії «свобода».

Зроблені порівняння характеристик категорії «щастя» і властивостей-характеристик стану ПРИПИНЕННЯ. При розгляді документальної літератури виділена головна властивість-характеристика стану ПРИПИНЕННЯ. Цією властивістю-характеристикою є процес припинення всього дріб'язкового, непотрібного і неважливого в людині, в людській свідомості.

Виявлен цілий ряд властивостей-характеристик стану ПРИПИНЕННЯ. Ці властивості-характеристики зіставлені з характеристиками категорії «свобода», яка доведена як в прадавніх



філософських трактатах так і в сучасній філософії модернізму і постмодернізму.

Методом компаративістики встановлено, що стан ПРИПИНЕННЯ подібний категорії «свобода» в тому, що людина має стани при яких виникає самостійність по відношенню до зовнішніх благ, свобода від цих благ і відсутні бажання в ті моменти коли мета людиною досягнута; людина свободна від непотрібних бажань. Мета досягнута і зникають усілякі дріб'язкові бажання, виникає свобода від непотрібних бажань. Але це ненадовго тому що людина не самодостатня, має потреби задля свого існування. Встановлено, що стан ПРИПИНЕННЯ – це відсутність потреб, повна відсутність бажань, повна свобода від непотрібного. Навіть виникає стан в якому нема потреби у зовнішніх враженнях, свобода від цих непотрібних вражень.

Проаналізована документальна література релігійно-містичної культури на основі якої встановлено, що стан свободи і стан ПРИПИНЕННЯ мають ту особливість, що людина володіє собою, своїми бажаннями, стає вільна від дріб'язкових бажань. В цьому категорія свободи і стан ПРИПИНЕННЯ – подібні.

Стан ПРИПИНЕННЯ є як додатковий регуляторний механізм вищого рівня. Зафіксовано, що в категорії «свобода» і в стані ПРИПИНЕННЯ йде важливий для людини процес руйнування застарілих уявлень, сповільнення і очищення від того, що віджило свій вік, від дріб'язкового, і стало перешкодою для оновлення в нових умовах навколишнього середовища. Відтого і виникає свобода як очищення від дріб'язкового.

Методом компаративістики встановлено, що ми маємо справу з компенсаторністю процесів психіки. Стан ПРИПИНЕННЯ припиняє всіляку дріб'язкову, неважливу діяльність. Припиняється навіть та діяльність, яка, на перший погляд, має сенс, адже в позасвідомому відкладається засторога не-важливості тих чи інших дій. Але в свідомості таке може і не відобразитися. Тому в стані ПРИПИНЕННЯ чомусь призупиняються ті чи інші діяння, незрозуміло чому. Отже стан ПРИПИНЕННЯ розуміється як СТАН ПРИПИНЕННЯ (*TERMINATION STATE*). Але припиняються в людині все не головне, дріб'язкове. Відтого відчувається свобода.

Література:

1. Бинсвангер, Л. (1999). *Бытие-в-мире*. Москва: Рефл-бук; Киев: Ваклер.
2. Бурно, М.Е. (2008). *О характерах людей (психотерапевтическая книга)*. Москва: Академический Проект; Фонд «Мир».

3. Выготский, Л.С. (1996). *Педагогическая психология*. Москва: Педагогика-Пресс.
4. Делёз, Ж. (1992). Представление Захер-Мазоха (Холодное и жестокое). В *Венера в мехах* (с. 191 – 313). Москва: РИК «Культура».
5. Джемс, В. (1993). *Многообразие религиозного опыта*. Санкт-Петербург: Андреев и сыновья.
6. Долгов, К.М. (1990). *От Киркегора до Камю: Очерки европейской философско-эстетической мысли XX века*. Москва: Искусство.
7. Дрискол, К. (2003). Кристева Юлія (Kristeva, Julia). В *Енциклопедія постмодернізму*. Київ: Основи.
8. Каграманов, Ю.М. (1986). *Метаморфозы нигилизма: О «новых философах» и «новых правых»*. Москва: Политиздат.
9. Кристева, Ю. (2004). *Избранные труды: Разрушение поэтики*. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН).
10. Кришнамурти, Джидду. (1999). *Записные книжки*. Москва: Разум / Мир Кришнамурти.
11. Левин, С. (1996). *Кто умирает?* Киев: София.
12. Леонгард, К. (1989). *Акцентированные личности*. Киев: Выща школа.
13. Лосев, А.Ф. (2000). *История античной эстетики. Поздний эллинизм*. Харьков: Фолио; Москва: ООО «Издательство АСТ».
14. Марков, Б.В. (1997). Теономная антропология М. Шелера и М. Бубера. В *История современной зарубежной философии: компаративистский подход*. Санкт-Петербург: Издательство «Лань».
15. Маслоу, А. (1997). *Психология бытия*. Москва: Рефл-бук; Киев: Ваклер.
16. Махарши, Шри Рамана. (1999). *Собрание произведений*. Санкт-Петербург – Тируваннамалай: «Скополис и культура» - Шри Раманашрам.
17. Метц, К. (2010). *Воображаемое означающее. Психоанализ и кино*. Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге.
18. Мурашкин, М.Г. (2021). *Записи 2020 года*. Дніпро: СІЧ.
19. Мурашкин, М.Г. (2006). *Записи 2000 года*. Дніпропетровськ: СІЧ.
20. Нагата, Х. (1991). *История философской мысли Японии*. Москва: Прогресс.
21. Ортега-и-Гассет, Х. (2000). *Камень и небо*. Москва: Грант.
22. Ортіс, Ліза М. (2003). «Я»/інший (self/other). В *Енциклопедія постмодернізму*. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи».
23. Прабхупада, С. (1993). *Учение Шри Чаитаньи*. Москва: Бхактиведанта бук траст.
24. Селин, Я.А. (2004). *Феноменология интерсубъективности*. Санкт-Петербург: Наука.
25. Фромм, Э. (1990). *Иметь или быть?* Москва: Прогресс.
26. Хаксли, Д. (1992). *Религия без откровения*. Москва: Знание.
27. Халапсис, А. В. (2017). *Зеркало Клио: Метафизическое постижение истории*. Днепр: Середняк Т.К.
28. Хеффе, Отфрид. (2009). Свобода. В *Современная западная философия. Энциклопедический словарь*. Москва: Культурная революция.
29. Шестов, Л.И. (2001). *На весах Иова*. Москва: ООО «Издательство АСТ»; Харьков: Фолио.
30. Halapsis, Alex. & Halapsis, Alexandros. (2021). From monarchy to republic: King's power and public affair in ancient Rome. *Philosophy, Economics and Law Review*, 1(1), 5-17. doi: 10.31733/2786-491X-2021-5-17.



References:

1. Binsvanger, L. (1999). *Bytie-v-mire* [Being-in-the-world]. Moskva: Refl-buk; Kiev: Vakler [in Russian].
2. Burno, M.E. (2008). *O harakterah ljudej (psiho-terapevticheskaja kniga)* [About the characters of people (psycho-therapeutic book)]. Moskva: Akademicheskij Pro-ekt; Fond «Mir» [in Russian].
3. Vygotskij, L.S. (1996). *Pedagogicheskaja psiholo-gija* [Pedagogical psychology]. Moskva: Pedagogika-Press [in Russian].
4. Deljoz, Zh. (1992). *Predstavlenie Zaher-Mazoha (Holodnoe i zhestokoe). V Venera v mehah (s. 191 – 313)* [Representation of Sacher-Masoch (Cold and cruel). In Venus in furs (pp. 191 - 313)]. Moskva: RIK «Kul'tura» [in Russian].
5. Dzheems, V. (1993). *Mnogoobrazie religioznogo opyta* [Diversity of religious experience]. Sankt-Peterburg: Andreev i synov'ja [in Russian].
6. Dolgov, K.M. (1990). *Ot Kirkegora do Kamju: Oчерki evropejskoj filosofsko-jesteticheskoj mysli XX veka* [From Kierkegaard to Camus: Essays on European philosophical and aesthetic thought of the twentieth century]. Moskva: Iskusstvo [in Russian].
7. Driskol, K. (2003). *Kristeva Julija (Kristeva, Julia). V Enciklopedija postmodernizmu* [In Encyclopedia of Postmodernism]. Kiiv: Osnovi [in Ukrainian].
8. Kagramanov, Ju.M. (1986). *Metamorfozy nigilizma: O «novyh filosofah» i «novyh pravyyh»* [Metamorphoses of nihilism: On the "new philosophers" and the "new right"]. Moskva: Politizdat [in Russian].
9. Kristeva, Ju. (2004). *Izbrannye trudy: Razru-shenie pojetiki* [Selected works: Destruction of poetics]. Moskva: «Rossijskaja politicheskaja jen-ciklopedija» (ROSSPJeN) [in Russian].
10. Krishnamurti, Dzhiddu. (1999). *Zapisnye knizh-ki* [Notebooks]. Moskva: Razum / Mir Krishnamurti [in Russian].
11. Levin, S. (1996). *Kto umiraet?* [Who is dying?]. Kiev: Sofija [in Ukrainian].
12. Leongard, K. (1989). *Akcentuirovannye lichnos-ti* [Accentuated personalities]. Kiev: Vyshha shkola [in Ukrainian].
13. Losev, A.F. (2000). *Istorija antichnoj jesteti-ki. Pozdnij jellinizm* [History of ancient aesthetics. Late Hellenism]. Har'kov: Folio; Moskva: OOO «Izdatel'stvo AST» [in Ukrainian].
14. Markov, B.V. (1997). *Teonomnaja antropologija M. Shelera i M. Buber. V Istorija sovremennoj zaru-bezhnoj filosofii: komparativistskij podhod* [Theonomic anthropology of M. Scheler and M. Buber. In History of modern foreign philosophy: a comparative approach]. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo «Lan'» [in Russian].
15. Maslou, A. (1997). *Psihologija bytija* [Psychology of being]. Moskva: Refl-buk; Kiev: Vakler [in Russian].
16. Maharshi, Shri Ramana. (1999). *Sobranie proiz-vedenij* [Collection of works]. Sankt-Peterburg – Tiruvannamalaj: «Ekopo-lis i kul'tura» - Shri Ramanashram [in Russian].
17. Metc, K. (2010). *Voobrazhaemoe oznachajushhee. Psihoanaliz i kino* [Imaginary signifier. Psychoanalysis and cinema]. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Evropejskogo universiteta v Sankt-Peterburge [in Russian].
18. Murashkin, M.G. (2021). *Zapisi 2020 goda* [Entries 2020]. Dnipro: SICH [in Russian].
19. Murashkin, M.G. (2006). *Zapisi 2020 goda* [Entries 2020]. Dnipropetrovs'k: SICH [in Russian].
20. Nagata, H. (1991). *Istorija filosofskoj mysli Japonii* [History of philosophical thought in Japan]. Moskva: Progress [in Russian].

21. Ortega-i-Gasset, H. (2000). Kamen' i nebo [Stone and sky]. Mos-kva: Grant [in Russian].
22. Ortis, Liza M. (2003). «Ja»/inshij (self/other). V Enciklopedija postmodernizmu ["I" / insh (self / other). In Encyclopedia of Postmodernism]. Kiiv: Vidvo Solomiï Pavlichko «Osnovi» [in Ukrainian].
23. Prabhupada, S. (1993). Uchenie Shri Chaitanji [Teachings of Sri Chaitanya]. Moskva: Bhaktivedanta buk trast [in Russian].
24. Selin, Ja.A. (2004). Fenomenologija intersub#ektivnosti [Phenomenology of intersubjectivity]. Sankt-Peterburg: Nauka in Russian].
25. Fromm, Je. (1990). Imet' ili byt'? [To have or to be?]. Moskva: Progress [in Russian].
26. Haksli, D. (1992). Religija bez otkrovenija [Religion without revelation]. Moskva: Znanie [in Russian].
27. Halapsis, A. V. (2017). Zerkalo Klio: Metafi-zicheskoe postizhenie istorii [Mirror Clio: Metaphysical comprehension of history]. Dnepr: Serednjak T.K. [in Russian].
28. Hefte, Otfriid. (2009). Svoboda. V So-vremennaja zapadnaja filosofija. Enciklopedi-cheskij slovar' [Freedom. In Contemporary Western Philosophy. Encyclopedic Dictionary]. Moskva: Kul'turnaja revolju-cija [in Russian].
29. Shestov, L.I. (2001). Na vesah Iova [On the scales of Job]. Moskva: OOO «Izdatel'stvo AST»; Har'kov: Folio [in Russian].
30. Halapsis, Alex. & Halapsis, Alexandros. (2021). From monarchy to republic: King's power and public affair in ancient Rome. *Philosophy, Economics and Law Review*, 1(1), 5-17. doi: 10.31733/2786-491X-2021-5-17.



УДК 655.535:7.07-05

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3\(3\)-115-128](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3(3)-115-128)

Полтавець Юлія Сергіївна кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри журналістики факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка, Національний педагогічний університет імені Н.П. Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, тел.: (044) 482-31-12, <https://orcid.org/0000-0003-2458-0321>

ПРИЙОМИ СТВОРЕННЯ ОБРАЗУ МИТЦЯ (НА МАТЕРІАЛІ АНОТАЦІЙ ДО МИСТЕЦЬКИХ БІОГРАФІЧНИХ ВИДАНЬ)

Анотація. В останні роки в Україні значно збільшилася кількість біографічних видань, серед яких важливе місце займають мистецькі видання. Ідейно-концептуальне і тематичне навантаження книги, свою інтерпретацію життєпису митця видавці репрезентують через анотацію, з якої читач і починає свою комунікативну взаємодію з виданням. Оскільки нині на ринку представлено навіть по кілька книг про одного й того самого митця, практичного значення набуває питання, за допомогою яких прийомів і засобів вдається створити його образ в анотаціях до видань, щоб поінформувати читача, зацікавити його і спонукати придбати видання. Тож метою пропонованої статті є аналіз прийомів, що використовуються для створення образу митця в текстах анотацій до мистецьких біографічних видань. Матеріал дослідження становлять тексти понад 100 анотацій до сучасних оригінальних та перекладних мистецьких біографічних видань для дорослих і дітей, що вийшли друком у 2007–2021 рр. в українських видавництвах. До основних прийомів створення образу митця в анотаціях видань належать: перелік; зазначення обсягу творчого доробку митця, рівня його популярності; порівняння; протиставлення; показ громадянської позиції митця, його зв'язку з Україною; надання текстам анотацій певної модальності (загадковості, неоднозначності, драматизму). Провідний прийом, що використовується в більшості досліджуваних анотацій, – протиставлення. Він дає змогу створити об'ємний образ, показати складність характеру митця, всеосяжність його творчості. Анотація може базуватися на якомусь одному прийомі або на кількох, що поєднуються в різних варіаціях. Серед мовних засобів, які



допомагають в анотаціях створювати образ митця й надавати йому оцінного забарвлення, важливу роль відіграють тропи, а саме епітети, перифрази, метафори, а також антоніми. Завдяки проаналізованим прийомам видавцям вдається створити презентаційний і презентабельний образ митця в текстах анотацій, завдяки якому книжка вигідно вирізняється з-поміж інших подібних видань.

Ключові слова: книжкова анотація, видавнича анотація, мистецькі видання, образ митця, біографічні видання.

Poltavets Yuliya Serhiivna Ph.D. in Philology, Senior Lecturer of Department of Journalism, Andrii Malyshko Faculty of Ukrainian Philology and Literary Creativity, National Pedagogical Dragomanov University, Pyrogorova St., 9, Kyiv, 01601, tel.: (044) 482-31-12, <https://orcid.org/0000-0003-2458-0321>

TECHNIQUES FOR CREATING AN ARTIST'S IMAGE (BASED ON ANNOTATIONS (ABSTRACTS) TO ART BIOGRAPHICAL PUBLICATIONS)

Abstract. In recent years, the number of biographical publications in Ukraine has significantly increased, among which art publications occupy an important place. Ideological and conceptual and thematic load of the book, their interpretation of the artist's life is represented by the publishers through the annotation, from which the reader begins his communicative interaction with the publication. Since there are even several books about the same artist on the market today, the question of what techniques and tools can be used to create his image in the annotations to publications to inform the reader, interest him/her and encourage him/her to purchase the publication is of practical importance. Therefore, the purpose of the proposed article is to analyse the techniques used to create an artist's image in the texts of annotations to art biographical publications. The material of the study is the texts of more than 100 annotations to the modern original and translated art biographical publications for adults and children, published in 2007/21 in Ukrainian publishing houses. The main methods of creating an artist's image in the annotations of publications include a list; indicating the volume of the artist's creative heritage, the level of his popularity; comparison; opposition; showing the artist's civic position, his/her connection with Ukraine; providing annotation texts with a certain modality (mystery, ambiguity and drama). The leading technique used in most of the studied annotations is



contrasting. It makes it possible to create a voluminous image, to show the complexity of the artist's character and the comprehensiveness of his/her work. An annotation (abstract) can be based on one technique or several that are combined in different variations. Among the language tools that help create an image of the artist in annotations and give it an evaluative colour, tropes, namely epithets, periphrases, metaphors, and antonyms, play an important role. Thanks to the analysed techniques, publishers manage to create a presentation and the presentable artist's image in the texts of annotations, thanks to which the book stands out favourably among other similar publications.

Keywords: book annotation (abstract), publishing annotation, art publications, an artist's image, biographical publications.

Постановка проблеми. Загальна тенденція посилення уваги до біографізму помітна зараз у різних галузях науки й культури, і видавничий ринок України в цьому не виняток. В останні роки значно збільшилася кількість біографічних видань, серед яких і мистецькі – про художників, музикантів, співаків, акторів й інших діячів культури і мистецтва.

«Біографія митця – важлива складова комунікативного простору сьогодення. Вона втілює антропологічні виміри історії, світоглядні засади конкретної доби через висвітлення буття свого героя, його значущих досягнень» [1, С.148]. Читач починає свою комунікацію з виданням (і попередню, тільки знайомлячись з виданням чи обираючи його, і безпосередню) саме з анотації. У ній висвітлюється ідейно-концептуальне і тематичне навантаження книги, через неї видавці транслюють соціальні смисли, репрезентують своє осмислення життєпису особи, якій присвячене видання, і ставлення до неї.

Анотація стисло, але інформативно має розповісти про видавничий продукт. При цьому видавцям, зважаючи, що нині на ринку представлено навіть по кілька книг про одного й того самого митця, потрібно створювати в анотації образ, який приваблював би покупців і спонукав би їх надати перевагу саме цьому виданню. Тож практичного значення набуває питання, як саме, тобто за допомогою яких прийомів і засобів, вдається створити конденсований і водночас презентабельний образ митця в анотаціях до мистецьких біографічних видань.

Образ митця у первинних текстах неодноразово був об'єктом наукового вивчення, чого не можна сказати про вторинні тексти. Але на сьогодні не менш важливу роль у процесі соціальної комунікації

відіграє метадискурс, що й зумовлює актуальність дослідження вторинних текстів, якими є анотації до видань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наявність низки досліджень про образ митця, а саме його інтерпретацію та засоби творення у художніх текстах, свідчить про сталий інтерес науковців до цієї теми. Його аналізують на матеріалі творів усіх родів літератури: у прозових [2; 3], поетичних [4], драматургічних [5; 6].

Нині посилилась увага до відтворення образу митця в біографічних [7] і автобіографічних виданнях [8], зокрема й для дітей [9; 10]. Як зазначають дослідники, «інтерес до біографіки в Україні, зокрема в колі дитячого та юнацького читання, різко зростає після переломних для самоідентифікації українського суспільства подій 2014 р., що створили принципово інший, порівняно з попереднім, вітчизняний гуманістичний дискурс» [9, С.92] і що «видання тематичних біографічних збірок й книжкових серій про митців стало одним з пріоритетних у галузі дитячої біографіки, адже ця література формує сталий інтерес до людини певної професії та закладає основу системних знань із різних сфер людської діяльності [9, С.89].

Крім власне літературних засобів конструювання образу митця, сучасних дослідників цікавить і роль засобів інших видів мистецтв – кінематографа [11] та книжкової графіки, наприклад, у біографічних книжках-картинках [12].

Мета статті – з'ясувати, за допомогою яких прийомів і як саме створюється образ митця в текстах анотацій до мистецьких біографічних видань. Матеріалом дослідження слугували тексти понад 100 анотацій до сучасних оригінальних та перекладних мистецьких біографічних видань для дорослих і дітей, що вийшли друком у 2007–2021 рр. в українських видавництвах.

Виклад основного матеріалу. У досліджуваних текстах анотацій виявлені такі прийоми створення образу митця:

1. перелік. Дає змогу показати значимість особи митця і стосується передусім його іпостасей: *Він був художником, винахідником, архітектором, інженером, математиком, скульптором та вченим* (Томас І. «Маленькі історії Великих Людей. Леонардо да Вінчі», 2020), *Літературознавець, лідер «п'ятірного грона» поетів-неокласиків, полеміст, блискучий перекладач, київський Золотоуст, чие ораторське мистецтво справедливо вважається неперевершеним, «живе срібло», за визначенням друзів, – усе це грані однієї творчої особистості* (Панченко В. «Повість про Миколу Зерова», 2018), *Авторка книги охоплює всі грані творчості Єрмілова – як живописця і*



графіка, як монументаліста і дизайнера інтер'єрів, як художника-конструктора (Павлова Т. «Василь Ермілов жде весну», 2012), На кожному етапі його життя ми бачили нового Гемінгвея — довготелесого хронікера «утраченого покоління», мужнього мандрівника, що описував подвиги на арені для кориди, репортера на фронтах Громадянської війни в Іспанії і врешті-решт — легенду повоєнних років на Кубі (Дірборн М. «Гемінгвей», 2018) або широти творчої діяльності: Любка Колесса — визначна українська артистка-піаністка, що у першій половині ХХ ст. концертувала в Європі, Південній Америці, США й Канаді («Любка Колесса. Українська піаністка» / Н. Кашкадамова, В. Бобицька, 2011);

2. зазначення обсягу творчого доробку митця: Три з половиною тисячі перекладів із 18-ти мов, 6 лексикографічних словників і це далеко не все з його доробку (Жолдак Б. «Під зіркою Лукаша», 2018), Вона мала по 150 концертів на рік, відгуками на які залишилися сотні захоплених рецензій у пресі («Любка Колесса. Українська піаністка» / Н. Кашкадамова, В. Бобицька, 2011), Перекладав він [М. Бажан] і грузинських поетів (Руставелі, Гурамішвілі), і узбецьких (А. Навої), і бенгальських (Р. Тагор), і російських (Пушкін, Маяковський), а ще поетів Білорусії (Я. Купала, М. Танк), Польщі (Міцкевич, Словацький, Норвід, Івашкевич), в останні роки його приваблювала класична німецька поезія — Гете, Гельдерлін, Р.-М. Рільке (Коломієць Р. «Микола Бажан», 2019), **рівня його популярності:** Останній альбом BTS «Love Yourself: Answer» отримав перше місце в чартах США після їхнього попереднього альбому «Love Yourself: Tear», який став першим корейським альбомом, що досягнув таких музичних висот; понад 17 мільйонів підписчиків в Twitter; вони були представлені в US Vogue, а їх музичне відео для IDOL побило рекорди потокового відео на YouTube, адже кількість його переглядів перевищило 46 мільйонів за перші 24 години; вони отримали премію Billboard Music Award в номінації «Кращий соціальний артист» другий рік поспіль; журнал Time додав їх до списку «25 найвпливовіших людей в інтернеті 2017», а їхній світовий тур 2018–2019 років був розпроданий за кілька хвилин опісля надходження білетів до продажу (Беслі Е. «BTS. Ікони К-Поп. Неофіційна біографія», 2019);

3. порівняння: У Голлівуді його порівнюють з Робертом де Ніро й Аль Пачіно («Богдан Ступка» автора Михайло Загребельний, 2017), Український Леонардо до Вінчі — таким він уявляється сьогодні (Коломієць Р. «Гнат Хоткевич», 2020), Його називали

Володарем дум селянських, Мужицьким Бетховеном, а він вважав себе Великим страдником (Горак Р. «Кров на чорній ріллі. Есе-біографія Василя Стефаника», 2010);

4. протиставлення. Використовується у 80% проаналізованих анотацій і реалізується на кількох рівнях:

- фактажу (ким народився митець – ким став): *У цій книжці постає дивовижна доля хлопчика з Донбасу, який першу свою музику почув у шахтарському Артемівську, а став одним із найвидатніших українських композиторів (Кіяновська Л. «Сад пісень Івана Карабиця», 2017), Книжка американського мистецтвознавця Майлза Юнгера — це розповідь про те, як невідомий юний художник із Барселони на ім'я Пабло Руїс став «тим самим Пікассо», найвпливовішим митцем ХХ століття (Майлз Дж. Юнгер «Пікассо: живопис, що шокував світ», 2019),*

- лексики (реалізується за допомогою антонімів): *У цій книзі він [Елтон Джон] із властивою йому чесністю детально розповідає свою історію, не приховуючи ані смішного, ані сумного[...](Джон Е. «Я. Елтон Джон», 2020),*

- образності: *«Безсмертна «Енеїда» й вічно юна «Наталка Полтавка» з часом не тьмяніють і не губляться, а зачаровують нових читачів. Ім'я їхнього автора, основоположника й першого класика нової української літератури, назавжди вписане в історію української і світової культури» (Панасенко Т. «Іван Котляревський», 2019).*

Часові (минуле –теперішнє – майбутнє) і просторові опозиції дають змогу показати важливість спадщини митця, широту охоплення його творчості: *Своєю творчістю і організаційно-творчою діяльністю він охопив усю Україну – від Слобожанщини до Карпат (Коломієць Р. «Гнат Хоткевич», 2020). Протиставлення реалізується на рівні семантики, а також лексики, тобто за допомогою антонімів.*

Простежуємо також опозиції «національне (українське) – європейське», «національне – світове», «європейське / американське – світове»: *Поет і Громадянин – це не дві різні Стусові іпостасі. Це цілісна Особистість не лише національного, а вселюдського масштабу («Василь Стус: Поет і Громадянин. Книга спогадів та роздумів» / упор. В. Овсієнко, 2020), Погляди Зерова вимагали усвідомлення й засвоєння багатств української національної традиції, перенесення на український ґрунт кращих творів європейської класики й сучасної літератури (Кужавська Є. «Микола Зеров», 2019), У 1920-х Петрицький зажив вітчизняної та світової слави передусім як творець*



блискучої авангардної сценографії (Павлова Т. «Carte Blanche Анатолія Петрицького», 2017), Геральнік пропонує палкий та автентичний портрет американського самородку, що справив надзвичайний вплив на світову культуру (Геральнік П. «Сем Філіпс. Винахідник рок-н-ролу», 2018).

5. показ громадянської позиції митця, його зв'язку з Україною: Заради вільної України героїчний «Міф» воював і віддав своє життя. Авторка книги через спогади близьких, рідних, друзів Василя Сліпака створює живий образ талановитого, яскравого і сміливого співака-воїна, Героя України (Вовк І. «Василь Сліпак», 2020), Чи справді Чайковський – один із нащадків козацького роду Чайок? Як життєві й творчі маршрути генія світової музичної культури пов'язані з Україною? Скільки безсмертних шедеврів написав Чайковський на українській землі? Протягом майже трьох десятиліть композитор щороку бував у мальовничих українських містах і містечках, і ці гостини залишилися на сторінках його листів світлими спогадами, а в історії культури — шедеврами, адже краса української землі глибоко відлунувала в душі композитора, перетворюючись на музичні сторінки «Лебединого озера», «Дитячого альбому», «Мазепи» та інших «хітів» («Чайковський: Україна на карті життя та творчості» / редактор-упорядник В. Жаркова, 2020).

У музично-біографічних виданнях для дітей і юнацтва «музики зображуються як такі, що завдяки правильному підходу до своїх можливостей і праці змогли стати знаними та впливовими особами. Або ж наголошується їхній суто людський чин, скажімо, здатність відстояти свої гендерні чи громадянські права. Останнє найбільш яскраво виражено в оповідях про українських музик (М. Заньковецька, Гр. Чубай). Поряд із тим автори наголошують їхню залученість у світовий культурний поступ, «всесвітню славу» (С. Крушельницька, І. Стравинський)» [9, С.91]. Оскільки анотації завжди відображають ідейно-тематичне навантаження видання, то, як бачимо з попередніх прикладів, зазначені підходи до змалювання митців можемо простежити не лише в самих текстах книг, а й в описах до них.

6. надання анотаціям певної модальності

6.1. таємниці, загадковості: Її вбили, і обставини смерті Алли Горської досі оповиті таємницею («Алла Горська. Спалах перед світанком» / упоряд. О. Лодзинська; Музей шістдесятництва, 2019), Вона є однією з найзагадковіших жінок ХХ століття. Чого про неї

тільки не писали: геніальна актриса, алкоголичка, зразкова німкеня, бісексуалка і т. ін. Все правда – і все неправда. Тому що міру того й іншого знала тільки вона сама. (Ріва М. «Життя Марлен Дітріх: у 2-х томах», 2018), Одна з найзагадковіших й не до кінця розгаданих мистецьких постатей ХХ століття (Коломієць Р. «Никифор Дровняк», 2020), Життя та творчість Босха овіяні таємницею (Бюттнер Н. «Ієронім Босх. Видіння і кошмари», 2019);

6.2. неоднозначності, суперечливості: Петлюрівець чи сталініст, революційний романтик чи раціональний прагматик, радянський шпигун у Німеччині чи український дипломат, що відстоює інтереси України? На всі ці питання не просто знайти однозначні відповіді («Довженко без гриму. Листи, спогади, архівні знахідки» / В. Агеєва, С. Тримбач, 2014);

6.3. драматизму, трагізму. Для 30% проаналізованих анотацій характерна драматична або трагічна тональність. Це розповідь або про особисті трагічні події: *За своє трагічно коротке життя він створив низку геніальних полотен* (Роддам Дж. «Це Ван Гог», ВСЛ, 2018); *Дивна, багато в чому трагічна доля випала маленькій симпатичній жінці, яку в 1998 році назвали найбільш упізнаваним голосом США: завдав болю ранній розрив із Батьківщиною, який Квітослава гоїла українськими піснями, а невиліковна хвороба привела за собою ранню смерть* («Квітка Цісик» авторів Ігор Коляда, Юлія Коляда, Павло Юрчишин, Фоліо, 2019); *Авторка розкриває трагедію його [Агатангела Кримського] особистості й розкол внутрішнього світу* (Павличко С. «Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського», Основи, 2016) або про драматизм доби, на яку припадає життя і творчість митця: *Михайль Семенко (1892—1937), основоположник і теоретик українського футуризму, поет, філософ, скрипаль, був трагічною і надзвичайно яскравою особистістю української літератури, невиправдано забутою у часи «соціалістичного реалізму»* (Коломієць Р. «Михайль Семенко», 2019), *Запасу Хоткевичового таланту з вершиком вистарчало й на його родину. Якби не жорстока епоха, в яку усім їм довелося жити, ті творчі дари могли б рясно зародити. Якби...* (Хоткевич Г. «Там, де не колеться трава. Гнат Хоткевич», 2017); *Став жертвою сталінських репресій доби розстріляного відродження* (Кужавська Є. «Микола Зеров», 2019); *Підлітком Одрі Генберн пережила всі страхіття Другої світової війни: арешт та вбивство німцями близьких, тривалий голод, жахливі*



бомбардування, які перетворили на руїни колись квітуче нідерландське містечко Арнем та село Велп, де дівчина проживала з родиною. Одрі вдалося вижити, хоча її життя неодноразово висіло на волосинці (Матзен Р. «Дівчина з Нідерландів. Одрі Гепберн і Друга світова війна», 2020).

О. Бугаєва і Н. Марченко зазначають, що «до 2014 р. у біографічній прозі для дітей і юнацтва домінували здебільшого постколоніальний дискурс (традиційний пантеон, наголошення страждань героїв, їхньої ролі як «виразників» цілепокладання та типового життєвого сценарію «народу», романтизація та міфологізація персонажів тощо) та низка гендерних, ідеологічних і психолого-дидактичних стереотипів» [9, С.88]. В анотаціях новіших видань для дітей також спостерігаємо акцентування уваги на стражданнях митця, якому присвячена праця. Показовими у цьому аспекті є видання про Фріду Кало – в усіх трьох знайдених книгах про неї в анотаціях пишуть про її хворобу: *Коли Фріда була підлітком, вона потрапила в аварію, в результаті якої її спина зламалася на тисячі шматочків* (Міранда І., Міранда Х. «Фріда». Nebo BookLab Publishing, 2017), *Фріда зуміла піднятися над хворобою та травмами внаслідок аварії, під знаком яких пройшло все її життя* (Вегара Марія Ісабель Санчес «Фріда Кало. Маленьким про великих». КМ-БУКС, 2018), *Після нещасного випадку Фріда багато років була прикутою до ліжка, постійно хворіла та відчувала страшенний біль. Але вона занадто любила життя, щоб зневіритися чи здатися* (Томас І. «Маленькі історії Великих Людей. Фріда Кало». Видавництво Старого Лева, 2020).

Натомість в анотаціях видань про Фріду Кало для дорослої аудиторії про трагічну подію не йдеться: *У біографії видатної мексиканської художниці Фріди Кало відомий французький письменник і журналіст Жерар де Кортанз відкриває перед читачами світ шалених почуттів, непримиренних пристрастей, безкомпромісної богемі та політичних інтриг [...]*(Жерар де Кортанз «Фріда Кало. Безжальна врода», 2020), *Дієго Рівера і Фріда Кало... Він – великий і геніальний. Вона – тендітна індіанська жриця кохання. Вони любили одне одного настільки, що не могли жити разом [...]*(Жан-Марі Гюстав Ле Клезіо «Дієго і Фріда». «Фоліо», 2011).

Модальність як функціонально-семантична категорія, що виражає, зокрема, ставлення мовця до змісту висловлювання «накладається» на інші прийоми створення образу митця, відтворення елементів його біографії в анотації. Так, бачимо комбінації «модальність загадковості + протиставлення»: *Карл Латерфельд – одна*

з найзагадковіших постатей в історії світової моди. Його знають усі, і водночас про нього не знають майже нічого (Аллан-Карон Л. «Таємниця на ім'я Лагерфельд», 2021), «трагічна модальність + протиставлення»: *Його біографія відбиває всі перипетії українського мистецтва ХХ ст., пов'язані з історією України, її боротьбою за незалежність, поразками і перемогами* (Павлова Т. «Carte Blanche Анатолія Петрицького», 2017).

Інформаційне наповнення анотацій та його прийоми залежать як від цільової аудиторії, так і від виду мистецтва, про яке йдеться у виданні. Так, в анотаціях видань про письменників часто подають вислови про них інших літературних діячів: *Недаром же Юрій Федькович назвав його ясним місяцем на небосхилі українського слова, а Михайло Драгоманов зарахував Квітку-Основ'яненка, поруч із Тарасом Шевченком та Миколою Гоголем, до трійки найбільших українських класиків ХІХ століття* (Ушкалов Л. «Григорій Квітка-Основ'яненко», 2012), *Ви колись пробували пройти слідом Лесі Українки в найдаліше карпатське село? Ця «слабосила, хора дівчина» гірські маршрути долала безстрашно, нарівні з усіма* (Лаюк М. «Залізна вода», 2021); у виданнях про акторів – зазначають ролі, які вони зіграли: *Річард III і король Лір, гетьман Мазепа і Тев'є-молочник, Леонід Брежнєв і Тарас Бульба... Це лише невеликий перелік ролей, які зіграв у театрі й кіно Богдан Ступка [...]*(Загребельний М. «Богдан Ступка», 2017); про режисерів, сценаристів – створені ними кінострічки, герої: *Режисер «Апокаліпсису сьогодні», «Хрещеного батька», «Розмови», «Дракули» та багатьох інших культових стрічок, котрий отримав майже всі найпрестижніші кінопремії, став одним із батьків «живого» кіно* (Френсіс Форд Коппола «Живе» кіно», 2021), *Неперевершений, яскравий світ, у якому землян від усяких лих захищають Капітан Америка, Галк, Людина-Павук і безліч інших супергероїв, створив саме він – Стен Лі. Стен Лі. Стен Лі. Життя як комікс* (Лейбовіц Л. Стен Лі. Життя як комікс, 2021).

Серед мовних засобів, які допомагають в анотаціях створювати образ митця й надавати йому оцінного забарвлення, важливу роль відіграють тропи, а саме епітети: *славетний, видатний, найвідоміший (один із найвідоміших / найкращих / найвидатніших тощо)*: Ральф Дутлі написав біографію одного з найпотужніших художників-експресіоністів першої половини ХХ століття Хаїма Сутіна (Дутлі Р. «Остання подорож Сутіна», 2017), *Оригінальна інтерпретація постаті славетного митця Франсиско Гойї* (Денель Я. «Сатурн. Чорні картини з життя чоловіків родини Гойя», 2015), *Олександра Екстер – визначна*



авангардна мисткиня світу (Коваленко Г. «Олександра Екстер», 2021), Остап Вишня (справжнє ім'я – Павло Михайлович Губенко) – неперевершений майстер сатиричної прози [...] (Коломієць Р. «Остап Вишня», 2019), перифрази: Приголомшлива й неймовірна біографія останньої діви італійського кінематографу – у цій відвертій книжці (Бута Є. «Моніка Беллуччі. Хто пробачить мою красу», 2021), [...] вона вже за п'ять років після початку виступів домоглася загального визнання власного таланту і ще за життя отримала титул найвидатнішої співачки світу, звання вагнерівської примадонни ХХ століття (Коляда І. «Соломія Крушельницька», 2020), Королева світової поп-музики – головна героїня ілюстрованої книги, в якій простежується біографія зірки через мальовничі образи й уяву (Тонані Л. «Мадонна», 2019), що, зокрема, побудовані на метафоричному й метонімічному перенесенні й часто введені в речення конструкціями «його / її називали»: Його називали Моцартом українського перекладу (Жолдак Б. «Під зіркою Лукаша», 2018), Його називали Володарем дум селянських, Мужницьким Бетховеном, а він вважав себе Великим страдником (Горак Р. «Кров на чорній ріллі. Есе-біографія Василя Стефаника», 2010), Її називали душею українського шістдесятництва (Семикіна Л., Довгань М. «Алла Горська. Спалах перед світанком», 2019).

Іноді образність мовних засобів виходить за межі описового звороту і «розростається» – на ній може бути побудована вся анотація: У новій книжці львівського письменника Романа Горака – розповідь про одну з тих пташок, яка своїм голосом лікувала всіх зболених і стужених за втраченою Батьківщиною. Тих, хто відлетів журавлиним ключем на чужину і вже не зміг повернутись, і тих, хто залишився вдома. Її ім'я – Квітка Цісик, яка вже стала легендою України (Горак Р. «Журавлі відлетілі: есеї про Квітку Цісик та її рід», 2018).

Висновки. Організовуючи комунікацію щодо мистецького біографічного видання, видавництво вирішує, яке повідомлення передати, тобто яку інформацію в анотації повідомити читачеві, і в яких спосіб це зробити, яку форму надати цьому повідомленню. За допомогою низки прийомів видавцям вдається створити презентаційний (як вони позиціонують книжку на ринку) і презентабельний образ митця в текстах анотацій, завдяки якому книжка буде вигідно вирізнятися з-поміж інших подібних видань.

До прийомів створення образу митця в мистецьких біографічних виданнях належать: перелік; зазначення обсягу творчого доробку

митця; порівняння; протиставлення; показ громадянської позиції митця, його зв'язку з Україною; надання текстам анотацій певної модальності.

Провідним прийомом створення образу митця є протиставлення. Він дає змогу створити виразний, об'ємний образ, показати складність характеру митця, всеосяжність його творчості. Анотація може базуватися на якомусь одному прийомі, або ж можливе їхнє поєднання. Надання текстам анотацій певної модальності (загадковості, неоднозначності, драматизму) якраз і є тим прийомом, що нашаровується на інші.

Анотація віддзеркалює основний текст видання, авторські стратегії оповіді про життя і творчість митця, але, крім цього, їй також притаманні прагматичні рекламні інтенції. Численним у досліджуваних анотаціях є надання текстам анотацій модальності драматизму і трагізму. З позиції читацького сприйняття це принагідний прийом – він викликає інтерес до видання, зацікавлює адресата.

Подальше дослідження може бути спрямоване на вивчення особливостей анотацій до інших видів мистецьких видань, щоб забезпечити ефективне інформування про них потенційних читачів.

Література:

1. Микуланинець Л. М. Біографія в аспекті культурної комунікації митця і публіки / Л.М. Микуланинець // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. – 2021. – № 4. – С. 145-149.

2. Савченко З. В. Рецепція образу митця у світовій літературі першої половини ХХ століття [Електронний ресурс] / З.В. Савченко // Danish Scientific Journal. – 2019. – № 28, vol. 2. – С.41–43. – Режим доступу : http://www.danish-journal.com/wp-content/uploads/2019/10/DSJ_28_2.pdf.

3. Приліпко І. Л. Образ митця у прозі Олесея Гончара / І.Л. Приліпко // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – 2020. – Том 31 (70). – № 2. – Ч.3. – С. 224 -231.

4. Власова Г. О. Засоби інтерпретації концепту «митець» у циклі Ліни Костенко «Силуети» / Г.О. Власова // Східнослов'янська філологія : зб. наук. пр. / Горлівський інститут іноземних мов; Донбаський державний педагогічний університет. Редкол.: А. Р. Габідулліна та ін. –Бахмут: ГІМ ДВНЗ «ДДПУ», 2021. – Вип. 33. – С.17-32.

5. Гірняк М. Між свободою духу та «підмурівками» духовності: амбівалентність образу митця у драматичних поемах Лесі Українки / М. Гірняк // Волинь філологічна: текст і контекст. – 2021. – №32. – С. 9-34.

6. Сапожникова Г.М. Образ митця в драматичному етюді О. Олесея «Місячна пісня» / Г.М. Сапожникова // «Сонячні кларнети: танець, музика, театр у літературних проєкціях» : матеріали міжнародної наукової конференції (23–24.09.2021 р.) / Ред.кол.О. П. Новик, О.Д. Харлан. Бердянськ : БДПУ, 2021. – С.146-147.

7. Маценка С. Художній образ жінки-митця в німецькомовних біографічних творах про Клару Шуман (Д. Кюн «Клара Шуман», К. Функе «Прощання на річці», Е. Єлінек «Клара Ш. Музична трагедія») / С. Маценка // Іноземна філологія : укр. наук. зб. – Львів, 2013. – Вип.125. – С. 229-236.



8. Кандинська В.П. Образ митця-естета в автобіографічній повісті Уляни Кравченко «Хризантеми» / В.П. Кандинська // Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки. – 2013. – Т.150. – С. 23-29.

9. Бугаєва О. В. Новітні українські музично-біографічні видання для дітей і юнацтва / О.В. Бугаєва, Н.П. Марченко // Українська біографістика. – 2020. – Вип. 19. – С.86-100.

10. Марченко Н.П. Презентація біографічного знання в сучасних українських біографічних виданнях для дітей і підлітків / Н.П. Марченко // Українська біографістика. – 2020. – Вип.19. – С. 53-69.

11. Зуєв С. Кінематографічний образ композитора Рейнгольда Глієра: проблема осмислення митця та його творчості / С. Зуєв // Українське музикознавство : наук.-метод. зб. / Упор. М. Д. Копиця, Б. М. Шабетнік. – К. : НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2015. – Вип.41. – С. 330-343.

12. Bjørlo B. W. Frida Kahlo picturebook biographies: Facts and fiction in words and images / B.W. Bjørlo // Verbal and visual strategies in nonfiction picturebooks / N. Goga, S. H. Iversen, & A.-S. Teigland (Eds.). – 2021. – P. 110–123.

References:

1. Mykulanynets, L.M. (2021). Biohrafia v aspekti kulturnoi komunikatsii myttsia i publiky [Biography in the aspect of cultural communication of an artist and audience]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv : nauk. zhurnal – National Academy of Culture and Arts Management Herald: Science journal*, 4, 145-149 [in Ukrainian].

2. Savchenko, Z.V.(2019). Retseptsiia obrazu myttsia u svitovii literaturi pershoi polovyny XX stolittia [Interpretation of the artist's image in the world literature of the first half of the 20th century]. *Danish Scientific Journal*, № 28, vol. 2, 41–43. Retrieved from: http://www.danish-journal.com/wp-content/uploads/2019/10/DSJ_28_2.pdf [in Ukrainian].

3. Prylipko, I. L. (2020). Obraz myttsia u prozi Olesia Honchara [The image of artist in the prose of Oles Honchar] *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii – Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Journalism*, 31(70), № 2, P.3, 224-231 [in Ukrainian].

4. Vlasova, H.O. (2021). Zasoby interpretatsii kontseptu «mytets» u tsykli Liny Kostenko «Syluety» [Means of interpretation of the concept "artist" in Lina Kostenko's cycle "Silhouettes"]. *Skhidnoslovianska filolohiia : zb. nauk. prats – East Slavic philology: a collection of scientific papers*. (Iss. 33), (pp.17-32). Bakhmut: HIIM DVNZ «DDPU» [in Ukrainian].

5. Hirnyak, M. (2021). Mizh svobodoiu dukhu ta «pidmurivkamy» dukhovnosti: ambivalentnist obrazu myttsia u dramatychnykh poemakh Lesi Ukrainky [Between freedom of spirit and foundations of spirituality: ambivalence of the image of artist in the dramatic poems by Lesia Ukrainka]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst – Volyn philological: text and context*. (Iss.32), (pp.9-34). Lutsk: Lesya Ukrainka Volyn National University [in Ukrainian].

6. Sapozhnykova, H.M. (2021). Obraz myttsia v dramatychnomu etiudi O. Olesia «Misiachna pisnia» [The image of the artist in O. Oles's dramatic sketch "Moon Song"]. «Soniachni klarnety: tanets, muzyka, teatr u literaturnykh proiekttsiakh» – "Solar Clarinets: Dance, Music, Theater in Literary Projections": Proceedings of the International Scientific Conference (23–24.09.2021). (pp.146-147). Berdiansk: BDPU [in Ukrainian].

7. Matsenka S. Khudozhnii obraz zhinky-myttisia v nimetskomovnykh biohrafichnykh tvorakh pro Klaru Shuman (D. Kiun «Klara Shuman», K. Funke «Proshchannia na richtsi», E. Yelinek «Klara Sh. Muzychna trahediia») [The image of a woman-artist in the biographical novels about Clara Schumann written in German (D. Kühn's "Clara Schumann", K. Funke's "A farewell by the river", E. Jelinek's "Clara S. A musical tragedy"]. *Inozemna filolohiia – Foreign philology: Ukrainian scientific collection*. (Iss.125), (pp. 229-236). Lviv [in Ukrainian].

8. Kandynska, V. (2013). Obraz myttisia-esteta v avtobiohrafichnii povisti Uliany Kravchenko «Khryzantemy» [Aesthetic character in Ulyana Kravchenko's autobiographical story "Khrysanthemums"]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filolohichni nauky – Scientific notes of NaUKMA. Philological sciences*, 150, 23-29 [in Ukrainian].

9. Bugaeva, O. & Marchenko, N. (2020) Novitni ukraïnski muzychno-biohrafichni vydannia dlia ditei i yunatstva [The latest Ukrainian biographical publications for children and youth about musicians]. *Ukrainska biohrafistyka – Biographistica Ukrainica*, 19, 86-100 [in Ukrainian].

10. Marchenko, N. (2020) Prezentatsiia biohrafichnoho znannia v suchasnykh ukraïnskykh biohrafichnykh vydanniakh dlia ditei i pidlitkiv [Presentation of biographical knowledge in contemporary Ukrainian biographical publications for children and adolescents]. *Ukrainska biohrafistyka – Biographistica Ukrainica*, 19, 53-69 [in Ukrainian].

11. Zuev S. (2015). Kinematohrafichniy obraz kompozytora Reinholda Gliiera: problema osmyslennia myttisia ta yoho tvorchosti.: NMAU im. P. I. Chaïkovskoho [The cinematic image of the composer Reinhold Gliere: the problem of understanding the artist and his creation]. *Ukrainske muzykoznavstvo Ukrainian musicology: scientific and methodical collection*. (Iss.41), (pp. 330-343). Kyiv: UNTAM Tchaïkovsky [in Ukrainian].

12. Bjørlo, B.W. (2021). Frida Kahlo picturebook biographies: Facts and fiction in words and images. *Verbal and visual strategies in nonfiction picturebooks: Theoretical and analytical approaches*. (pp. 110–123). Oslo: Scandinavian University Press [in English].



УДК 792:316.7

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-2\(2\)-129-140](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-2(2)-129-140)

Прокопович Лада Валеріївна доктор філософських наук, доцент, професор кафедри культурології та філософії культури, Національний університет «Одеська політехніка», пр. Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, тел.: (048) 705-84-42, <https://orcid.org/0000-0001-8626-91722>

ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ ТЕАТРУ У ВІЗІЯХ АНАТОЛІЯ БАКАНУРСЬКОГО

Анотація. Актуальність дослідження зумовлена поширенням поняття «віртуальна реальність» в різноманітних культурних та мистецьких практиках, засобах масової інформації, наукових дискурсах. Це поняття активно переосмислюється з уточненням його визначення, характеристик, функцій тощо. Крізь призму поняття віртуальної реальності розглядаються не лише нові культурні та мистецькі феномени, а й традиційні, такі, наприклад, як театр. В цьому дискурсі виокремлюються праці українського мистецтвознавця Анатолія Баканурського. Мета дослідження – аналіз візій А. Баканурського щодо віртуальної реальності театру. Основним матеріалом для аналізу є книга А. Баканурського «Театр як ескейп» (2015), основні тези якої порівнюються із попередніми його публікаціями та осмислюються в загальному культурологічному контексті. Аналіз наукового доробку А. Баканурського в контексті осмислення феномену віртуальної реальності показав, що театр, як вид мистецтва, здатен породжувати безліч віртуальних світів, які формуються в уяві глядачів під впливом спектаклю як культурного артефакту. Це дозволяє вважати театр не лише способом (або середовищем) виходу із дійсної реальності (ескейп), а й формою індивідуального творчого перетворення реальності. І хоча А. Баканурський формулював ці висновки в рамках дослідження театру, вони є важливим не лише для театрознавства. Адже вони додатково розкривають сутність таких характеристик віртуальної реальності, як інтерактивність, перетворюваність, символічність, які активно обговорюються в більш широкому, міждисциплінарному дискурсі. В цілому, результати дослідження дають підстави говорити про віртуальну реальність театру як одну з найбільш варіативних (у



порівнянні з іншими візуальними практиками), а тому цінних в умовах прагнення сучасної культури до стандартизації та уніфікації.

Ключові слова: віртуальна реальність, театральний спектакль, гра, ескейп, публіка, глядач, уява, глядацька творчість.

Prokopovych Lada Valeriivna Doctor of Philosophy Sciences, Associate Professor, Professor of Department of Cultural Studies and Philosophy of Culture, Odessa Polytechnic National University, Shevchenko Ave., 1, Odesa, 65044, tel.: (048) 705-84-42, <https://orcid.org/0000-0001-8626-91722>

VIRTUAL REALITY OF THEATER IN VISIONS ANATOLIY BAKANURSKY

Abstract. The relevance of the study is due to the spread of the concept of "virtual reality" in various cultural practices and scientific discourses. This concept is being actively rethought with clarification of its definition, characteristics, functions, etc. Through the prism of the concept of virtual reality, not only new cultural and artistic phenomena are considered, but also traditional ones, such as theater. The works of Ukrainian art critic Anatoliy Bakanursky stand out in this discourse. The purpose of the study is to analyze A. Bakanursky's visions of the virtual reality of theater. The main material for the analysis is A. Bakanursky's book "Theater as an Escape" (2015), the main theses of which are compared with his previous publications and understood in the general cultural context. Analysis of A. Bakanursky's scientific work in the context of understanding the phenomenon of virtual reality showed that theater, as an art form, is able to generate many virtual worlds, which are formed in the imagination of the audience under the influence of performance. This allows us to consider theater not only a way (or environment) of escape from reality, but also a form of individual creative transformation of reality. And although A. Bakanursky formulated these conclusions in the analysis of theater, they are important not only for theater studies. After all, they further reveal the essence of such characteristics of virtual reality as interactivity, transformability, symbolism, which are actively discussed in a broader, interdisciplinary discourse. In general, the results of the study give grounds to speak about the virtual reality of theater as one of the most varied (compared to other visual practices), and therefore valuable against the background of modern culture's desire for standardization and unification.

Keywords: virtual reality, theatrical performance, game, escape, audience, spectator, imagination, spectator creativity.



Постановка проблеми. Поняття «віртуальна реальність» стало одним із знакових понять у масовій культурі та науковому дискурсі початку XXI століття. Як і будь-яке поняття, пов'язане із явищем, що набуває актуальності в культурних практиках та наукових теоріях, поняття віртуальної реальності активно переосмислюється з уточненням його визначення, характеристик, функцій тощо. Крізь призму цього поняття розглядаються не лише нові культурні та мистецькі феномени, а й традиційні, такі, наприклад, як театр. У зв'язку з цим постає питання: чи є віртуальна реальність, породжувана театральними спектаклями, специфічною, відмінною від інших (в комп'ютерних іграх, кінематографі тощо)? Це запитання формує актуальну наукову проблему не лише в контексті театрознавства, а й у більш широкому, міждисциплінарному дискурсі, який наразі формується задля осмислення феномену віртуальної реальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У широкому розумінні віртуальна реальність визначається як різновид реальності у формі тотожності матеріального та ідеального з низкою різних характеристик: породженість, актуальність, автономність, інтерактивність [1], перетворюваність, потенційність, символічність, ірраціональність [2] тощо.

Із появою комп'ютерів віртуальна реальність набула більш вузького тлумачення – як ілюзія дійсності, що створюється за допомогою комп'ютерних систем, здатних забезпечити користувачеві зорові, звукові та інші відчуття. Наполегливе впровадження цифрових технологій майже у всі сфери людського життя призвело до того, що наразі під віртуальною реальністю розуміється виключно кіберпростір: з комп'ютерними іграми [3], віртуальним спілкуванням [4], віртуальними грошима [5] і навіть «державою у смартфоні» [6].

При цьому забувається, що існують (завжди існували) й інші віртуальні реальності, породжувані, наприклад, міфами та художньою літературою.

Одним із проявів будь-якої реальності є її візуальність. В тексті літературного художнього твору вона проявляється в описаннях пейзажів, інтер'єрів, портретних рис персонажів тощо. Проте актуалізація цієї візуальності залежить виключно від читача: саме він перетворює набір буквених знаків на образи, які виникають в його уяві під час читання книги. А через те, що у кожного читача – своя система кодування/розшифровки, власний естетичний досвід, світогляд тощо, то й «картинка» у кожного складається своя. Тобто, скільки читачів одного літературного твору, стільки й віртуальних реальностей виникає на його

основі. Сюжет один, а його віртуальні інтерпретації – різні. Кількість їх може бути безкінечною [7].

Такий самий механізм діє й у театрі. Кожен спектакль утворює безліч віртуальних реальностей, що породжуються фантазією драматурга, баченням режисера-постановника, грою акторів та інтерпретаціями глядачів.

Дослідження віртуальних реальностей, що виникають завдяки театру, було одним із напрямів наукової діяльності одеського мистецтвознавця Анатолія Баканурського (1951–2016). Підсумковою працею цих досліджень стала його книга «Театр як ескейп», яка вийшла в світ у 2015 році.

Мета статті – аналіз візій А. Баканурського щодо віртуальної реальності театру.

Основним матеріалом для аналізу є книга А. Баканурського «Театр як ескейп» [8].

В дослідженні було застосовано такі методи: аналізу та синтезу (для узагальнення наукового доробку А. Баканурського щодо віртуальної реальності, породжуваної театром); порівняльний (при співставленні окремих фрагментів книги, що аналізується, з іншими творами автора); біографічний (лише у загальних рисах, при співставленні деяких фактів біографії автора із провідною ідеєю його книги).

Виклад основного матеріалу. У передмові до книги «Театр як ескейп» Анатолій Баканурський написав, що йому «було цікаво з'ясувати, наскільки є сумісними віртуальні світи, що породжуються театральним артефактом у глядацькій свідомості, із реальністю, наскільки є гнучкою та рухливою їх кореляція, якою є дистанція між театральним зображенням та уявою публіки». І пояснив, що цікавість до цієї теми була викликана «бажанням розібратися в механізмі появи та прояву ескапістської реальності», з'ясувати «здатність видовища формувати деяку активну в духовно-психологічному плані ілюзію *іншого буття*, що сприяє виходу театральної публіки у створювану нею ігрову реальність» [8, с. 3].

Постановка проблеми, як бачимо, тут є доволі широкою, тому не дивно, що для її розв'язання А. Баканурський залучив такі ж широкі поняття, як «ескейп» та «гра».

До феномену гри у культурі він звертався майже у всіх своїх працях, найбільш значною серед яких є книга «Життя, гра, театральність» (2013). Тут він виступає прибічником «біологічного» (на



відміну від «соціального») підходу до пояснення процесу появи та призначення гри у житті людей. В рамках цього підходу стверджується, що гра є явищем передкультурним. Передкультурним у тому сенсі, що виникла вона раніше за культуру, раніше, ніж ритуально-магічні церемонії. Цей висновок робиться через те, що ігрова поведінка спостерігається не лише у людей, а й у тварин. Тому витoki гри бачаться у виникненні живих істот, а культурною універсалією вона стає з появою людини, яка зробила ігрове існування невід'ємною частиною суспільного буття і фактором особистого життя. «Гра, – читаємо у А. Баканурського, – величина, як у громадському, так і в особистому житті, постійна, проте лежить вона не на поверхні, іноді й непомітна. Пов'язано це не в останню чергу з тим, що багато її проявів мають біологічну, а не соціальну обумовленість» [9, с. 18].

З цим твердженням можна погодитись лише частково: в тій частині, де гра визначається як величина постійна. Принаймні, це стосується тієї гри, в яку люди (і окремі індивіди, і суспільство) грають, перетворюючи своє життя на театр. Теоретична та методологічна концептуалізація осмислення театральності соціокомунікативних проявів культури як форми і сутності буття в системі «особистість – соціум – культура» [10] дозволяє виокремити прагнення людей до театралізації багатьох видів своєї діяльності як соціокультурну константу, іманентно притаманну людині [11].

Разом з тим, прояви цієї константи ставлять під сумнів другу частину твердження А. Баканурського – про те, що гра «лежить не на поверхні, іноді й непомітна». Навпаки, сутність цієї гри полягає саме у тому, щоб бути «на поверхні», на видноті. Так, мотиви, через які люди вдаються до соціального театру, можуть бути прихованими, непомітними. Але ж сама гра завжди є демонстративною, вона завжди здійснюється «на публіку». Без цього вона втрачає сенс.

Власне, А. Баканурський про це писав, згадуючи театральнo-ігрове оформлення колективного ескейпу у хіпі. Але цю практику він пояснював проявом «дисипативної культури», яку трактував як процес продукування негативної реакції на культурний контекст, що супроводжується спробою втечі від нього, що само по собі містить можливість заперечення культури, в якій, на думку ескапіста, нічого нового створити неможливо [8, с. 74]. Закономірною реакцією такого світовідчуття А. Баканурський вважав постмодерністську іронію, яка полягає в ігровій комбінаториці з вже існуючими текстами культури. Тож, у людини залишається одна з небагатьох рятувальних

можливостей реакції на *dissipatio* (руйнування) – розрив із дисипативною культурною моделлю через морфінг (*morphing*). Морфінг – прийом, до якого часто вдаються у кіно та мультиплікації, – дозволяє конструювати власні віртуальні світи. «Театр, гра, видовищність, – зазначає А. Баканурський, – є культурною парадигмою для дисипативного процесу. Завдяки їм формується синергетичний простір, що санкціонує сприятливі умови для ескапістської самореалізації, за допомогою якої створюються можливості для соціально-психологічної самореалізації особистості. Іншими словами, театральність являє собою «ядерну сферу» дисипативної культури, одночасно утворюючи креативні підвалини для її ескапістського прориву» [8, с. 75].

Вся ця теоретична конструкція виглядає привабливо, але побудована вона із не зовсім коректним застосуванням синергетичної термінології. Адже в синергетиці під дисипативними структурами (термін запропоновано І. Пригожином [12]) розуміють не руйнування, а стійкий стан, що виникає у нерівноважному середовищі. Виходячи з цього, культура, яка є середовищем для формування та існування особистості, не може бути дисипативною. Дисипативним може бути, радше, стан особистості, яка намагається знайти та втримати рівновагу у нерівноважному культурному або соціальному [13] середовищі.

Мабуть, саме це мав на увазі німецький культуролог Вільгельм Дільтей, на якого посилається А. Баканурський, розглядаючи як героїв культури таких «дисипативних» театральних персонажів, як Лір, Макбет та Гамлет, і стверджуючи, що в них «міститься більше психології, ніж у всіх підручниках з психології, взятих разом» [14, с. 8].

Іншими словами, для описання природи субкультур (будь-яких, не лише хіпі), яка полягає у втечі від домінуючої культури, поняття дисипативних структур навряд чи є вдалим.

Втім, це непорозуміння не впливає на загальні візії А. Баканурського щодо віртуальної реальності, адже головним об'єктом його досліджень була не театралізація соціального життя людей, а театр як вид мистецтва. Саме в цьому контексті він розглядав театр, пов'язуючи його із поняттям «ескейп».

Трактуючи ескейп як втечу, вихід з реальності, він стверджував, що «театр – ідеальний простір для створення ілюзії, конструювання «фіктивного» космосу, який дозволяє людині хоча б тимчасово отримати комфортні умови буття, що звільняють її від невротичного тягаря реального світу» [8, с. 6].

Користуються цими можливостями театру і актори, і глядачі.



Як приклад, А. Баканурський згадує інтерв'ю із видатним українським актором Богданом Ступкою, в якому той зізнався, чому обрав професію актора: «Від... страху перед буттям реальним та жорстоким... я пішов у театр». В цих словах А. Баканурський вбачає прояв інтуїції, яка дозволила геніальному актору відчувати здатність сценічного мистецтва до формування іншого буття, відмінного від буття реального [8, с. 5].

Це буття є ілюзією, але саме її прагне іноді людина, що втомилася від життєвих проблем, індивідуальних стресів, колективних психозів та інших негараздів реального світу.

Звісно ж, існують й інші способи втекти від дійсності: різні форми психологічного захисту, традиційні й нові культурні практики (релігія, включаючи сектантство та монастирську аскезу, втеча з урбаністичного світу в світ природи за прикладом Генрі Торо, геймінг, екстрим, наркотики тощо). Проте, на думку А. Баканурського, «театр в царині формування ескейпу має рішучу перевагу. Вона полягає в тому, що сцена формує *іншу* дійсність ігровим чином через живе спілкування (на відміну від телебачення та кінематографа) з актором» [8, с. 7]. Ототожнюючи себе із актором, точніше, із персонажем, роль якого він грає на сцені, глядач створює власний сюжет.

Про активну творчу участь глядача в театральному спектаклі А. Баканурський згадував і раніше. Наприклад, в книзі «Комунікативні аспекти театального спектаклю» (2013) він зазначав, що глядач є «співучасником сценічного артефакту-комунікатора у тому сенсі, що без нього неможливий процес розуміння спектаклю, тобто нарощування його смислів, яке проявляється перш за все через ефект співучасті, співпереживання» [15, с. 106]. Тут він спирається на традиції аналізу глядацької аудиторії, які склалися під впливом праць німецького культуролога Макса Германа, зокрема, його тверджень про те, що «публіка є актором, який бере участь в грі», і що «публіка є творцем театального мистецтва» [16, с. 62]. Згодом цю традицію розвивали А. Попов [17], В. Дмитриєвський [18] та інші режисери та театрознавці.

Вважаючи співпереживання важливою складовою герменевтичного зусилля, А. Баканурський стверджував, що «лише за умов герменевтичної включеності в глядацьку рефлексивну діяльність спектакль втрачає свою віртуальність, припиняє існувати у свідомості його авторів як певна уявна дійсність, набуваючи художньої та смислової повноцінності» [15, с. 107].

Це твердження виглядає дещо суперечливим з огляду на подальші міркування А. Баканурського, які бачимо в пізніших його публікаціях. Але якщо їх поєднати, то може йтися про *трансформацію* віртуальності

задуму/уяви драматурга, яка втрачається в результаті постановки п'єси на сцені (а не в уяві глядача), а потім цей спектакль в уяві глядача перетворюється на нову віртуальну реальність (індивідуальну для кожного глядача).

Принаймні, в одній зі статей А. Баканурський намагається це пояснити через три рівня метафікації: перший рівень залежить від інтерпретації літературної основи спектаклю режисером; другий рівень виникає внаслідок акторської ініціативи – імпровізацій, інтерполяцій, творчих амбіцій та сценічного досвіду, власного трактування образу тощо; третій рівень – віртуальний – створює аудиторія, реагуючи на спектакль [19, с. 10].

Творчість театральної публіки А. Баканурський пов'язує також зі створенням образів-ролей. «Театральна аудиторія, – пише він, – здатна продукувати низку віртуальних образів-ролей – ігрових симулякрів, в яких, згідно з ідеєю Жана Бодрійяра, реального більше, ніж у самій реальності» і підкріплює це твердження фразою французького культуролога: «Адже Дон Кіхот не менш реальний за Сервантеса, а Гамлет і Макбет – за Шекспіра», додаючи, що ці симулякри є природними, гармонійними, тобто це – знаки, що базуються на інших знаках [8, с. 29].

Цю думку, мабуть, можна було б розвинути, якщо розділити дві віртуальні реальності – віртуальну реальність, породжувану літературним твором, і віртуальну реальність, породжувану театральним спектаклем. Бо літературний твір породжує, як вже зазначалося, безліч віртуальних світів – в залежності від кількості читачів. Кожен читач по-своєму уявляє собі світ, описаний письменником, і, відповідно, персонажів, що його населяють. Тож у кожного читача – свій Дон Кіхот. Скільки читачів, стільки й різних його образів.

Театральний спектакль в цьому плані глядача обмежує, адже він презентує публіці свого – одного на всіх – Дон Кіхота із зовнішністю, манерами, голосом актора, який грає цю роль. Тому тут може йтися лише про різне сприйняття цього образу публікою, але не створення чи продукування.

Цим, до речі, можна пояснити часте несприйняття глядачами образів персонажів, що створюються в театрі та кіно на основі літературних творів. Адже іноді зустрічі з таким образом-роллю передують прочитана книга, і, відповідно, в уяві глядача вже існує певний образ, який майже ніколи не співпадає із тим, який йому пропонують



режисер та актор на сцені або кіноекрані. Якщо кіно- або театральний образ виявиться переконливим, то у свідомості глядача будуть існувати декілька образів: один власний, решта – запропоновані (як це відбувається наразі, наприклад, із образами Шерлока Холмса, яких кіноіндустрія постачає майже безперервно).

Втім, ця дискусія не відмінює того факту, що театр створює умови не лише для відходу від реальності, а й для глядацької творчості.

Цю особливість А. Баканурський пояснював тим, що «між реальністю та грою відсутня жорстко визначена онтологічна межа, і вони здатні перетікати одне в одне». Тому «ігровий ескапізм – це не лише втеча, а й один із способів індивідуального творчого перетворення реальності» [8, с. 7].

Власне, ця думка і стала лейтмотивом всієї книги «Театр як ескейп». І не лише книги, а й всього життя Анатолія Баканурського, який творчо перетворював дійсність в різних своїх іпостасях: як вчений, театрознавець, культуролог, керівник кафедри, декан гуманітарного факультету в Одеському політехнічному університеті, засновник наукової школи, засновник і головний редактор культурологічного та мистецтвознавчого журналу «Аркадія», автор захоплюючих книг про театр, тощо. Результатом цього цікавого «перетікання» життя в гру та гри в життя стала багатюща творча спадщина А. Баканурського, яка й по сьогодні залишається актуальною і, безсумнівно, буде затребуваною у перспективі, в тому числі й з поширенням досліджень феномену віртуальної реальності.

Висновки. Аналіз книги А. Баканурського «Театр як ескейп» в контексті осмислення феномену віртуальної реальності показав, що театр, як вид мистецтва здатен породжувати безліч віртуальних світів, які формуються в уяві глядачів під впливом спектаклю як культурного артефакту. Це дозволяє вважати театр не лише способом (або середовищем) виходу із дійсної реальності (ескейп), а й формою індивідуального творчого перетворення реальності.

І хоча А. Баканурський формулював ці висновки в рамках дослідження театру, вони є важливим не лише для театрознавства. Адже вони додатково розкривають сутність таких характеристик віртуальної реальності, як інтерактивність, перетворюваність, символічність, які активно обговорюються в більш широкому, міждисциплінарному дискурсі.

В цілому ж, результати дослідження дають підстави говорити про віртуальну реальність театру як одну з найбільш варіативних (у

порівнянні з іншими візуальними практиками), а тому цінних в умовах прагнення сучасної культури до стандартизації та уніфікації.

Література:

1. Носов Н.А. Словарь виртуальных терминов. *Труды лаборатории виртуалистики*, 2000, Вып. 7, С. 16.
2. Грязнова Е.В. Философский анализ концепций виртуальной реальности. *Философские исследования*, 2013, № 4(4), С. 53–82.
3. Чікарькова М.Ю. Комп'ютерні ігри у соціокультурному дискурсі. *Вісник Маріупольського Державного університету*, 2018, Вип. 15, С. 87–95.
4. Данильян О.Г., Дзьобань О.П. Віртуальна реальність і кіберпростір як атрибути сучасного суспільства. *Інформація і право*, 2020, № 4(35), С. 9–21.
5. Крочак О.І., Матрос О.М., Михайловина С.О. Активи цифрової трансформації як об'єкти обліку. *Наукові перспективи*, 2022, № 4(22). С. 168–180. DOI: 10.52058/2708-7530-2022-4(22)-168-180.
6. Наливайко Л.Р., Возна Д.В. Держава у смартфоні: вектори розвитку крізь призму діджиталізації. *Scientific achievements of modern society: Abstracts of V International Scientific and Practical Conference (Liverpool, UK, 8–10 January 2020)*, С. 748–758.
7. Прокопович Л.В. Сколько виртуальных реальностей в компьютерной игре и в произведении художественной литературы? *Labyrinths of Reality: Collection of scientific works: Materials of the XI International conference (Canada, Ukraine, February, 14-15, 2021)*, 2021, Iss. 6(11), P. 14–16. ISSN 2663-2225.
8. Баканурский А.Г. Театр как эскейп: исследовательский очерк. Херсон: Гринь Д.С., 2015. 120 с.
9. Баканурский А.Г. Жизнь, игра, театральность: исследование в трёх актах с прологом и эпилогом. Херсон: Гринь Д.С., 2013. 318 с.
10. Прокопович Л.В. Театральність в соціокомунікативних проявах культури: соціально-філософське дослідження: монографія. Одеса: Екологія, 2019. 336 с. ISBN 978-617-7046-78-2.
11. Prokopovych L. Reflecting the theatricalization of life in the prospects of transhumanism. *EUREKA: Social and Humanities*, 2021, 4, 3–8. DOI: 10.21303/2504-5571.2021.001972.
12. Николис Г., Пригожин И. Самоорганизация в неравновесных системах: От диссипативных структур к упорядоченности через флуктуации. Москва: Мир, 1979. 512 с.
13. Прокопович Л.В. Театральність буття в умовах соціального хаосу: філософський та психологічний аспекти. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 2019, Т. 22, № 5. С. 25–36. DOI: 10.15421/171950.
14. Дильтей В. Описательная психология. Санкт-Петербург, 1996.
15. Баканурский А.Г. Коммуникативные аспекты театрального спектакля. Херсон: Гринь Д.С., 2013. 276 с.
16. Герман М. О задачах театроведческого искусства. Наука о театре. Ленинград, 1975.
17. Попов А.Д. Творческое наследие. Художественная целостность спектакля. Москва, 1979.
18. Дмитриевский В.Н. Театр и зрители. Отечественный театр в системе отношений сцены и публики: от истоков до начала XX века. Санкт-Петербург, 2007.



19. Баканурский А., Баканурский Е. Иммерсивный театр. *Аркадія: мистецтвознавчий та культурологічний журнал*, 2015, № 2(43), С. 7–17.

References:

1. Nosov, N.A. (2000). Slovar virtualnyh terminov [Dictionary of virtual terms]. *Proceedings of the laboratory of virtualistics*, 7, 16. [in Russian].

2. Gryaznova, E.V. (2013). Filosofskij analiz koncepcij virtualnoj realnosti [Philosophical analysis of the concepts of virtual reality]. *Philosophical research*, 4(4), 53–82. [in Russian].

3. Chikarkova, M. (2018). Kompiuterni ihry u sotsiokulturnomu dyskursi [Computer games in the socio-cultural discourse]. *Bulletin of Mariupol State University*, 15, 87–95. [in Ukrainian].

4. Danilyan, O.G., & Dzyoban, O.P. (2020). Virtualna realnist i kiberprostir yak atributy suchasnoho suspilstva [Virtual reality and cyberspace as attributes of modern society]. *Information and law*, 4(35), 9–21. [in Ukrainian].

5. Krochak, O.I., Matros, O.M., & Mykhailovyna, S.O. (2022). Aktyvy tsyfrovoy transformatsii yak obiekty obliku [Digital transformation assets as accounting objects]. *Scientific Perspectives*, 4(22), 168–180. DOI: 10.52058/2708-7530-2022-4(22)-168-180. [in Ukrainian].

6. Nalivayko, L.R., & Vozna D.V. (2020). Derzhava u smartfoni: vektory rozvytku kriz pryzmu didzhytalizatsii [The state in the smartphone: vectors of development through the prism of digitalization]. *Scientific achievements of modern society: Abstracts of V International Scientific and Practical Conference* (pp. 748–758). Liverpool, UK, 8–10 January 2020. [in Ukrainian].

7. Prokopovych, L.V. (2021). Skolko virtualnyh realnostej v kompyuternoy igre i v proizvedenii hudozhestvennoj literatury? [How many virtual realities are there in a computer game and in a work of fiction?]. *Labyrinths of Reality: Collection of scientific works: Materials of the XI International conference, Iss. 6(11)*, (pp. 14–16). Canada, Ukraine, February, 14–15, 2021. [in Russian].

8. Bakanursky, A.G. (2015). *Teatr kak eskejp: issledovatel'skij ocherk [Theater as escape: a research essay]*. Kherson: Grin D.S., 120. [in Russian].

9. Bakanursky, A.G. (2013). *Zhizn, igra, teatralnost: issledovanie v tryoh aktah s prologom i epilogom [Life, play, theatricality: a study in three acts with a prologue and an epilogue]*. Kherson: Grin D.S., 328. [in Russian].

10. Prokopovych, L.V. (2019). *Teatralnist v sotsiokomunikatyvnykh proyavakh kultury: sotsialno-filosofske doslidzhennya: monohrafiya [Theatricality in the socio-communicative manifestations of culture: socio-philosophical research: monograph]*. Odesa, 336. ISBN 978-617-7046-78-2. [in Ukrainian].

11. Prokopovych, L. (2021). Reflecting the theatricalization of life in the prospects of transhumanism. *EUREKA: Social and Humanities*, 4, 3–8. DOI: 10.21303/2504-5571.2021.001972.

12. Nicolis, G., & Prigogine, I. (1979). *Samoorganizaciya v neravnovesnyh sistemah: Ot dissipativnyh struktur k uporyadochennosti cherez fluktuacii [Self-organization in non-equilibrium systems: From dissipative structures to order through fluctuations]*. Moscow: Mir. 512. [in Russian].

13. Prokopovych, L.V. (2019). Teatralnist buttia v umovakh sotsialnoho khaosu: filosofskiy ta psykholohichniy aspekty [Theatricality of being in conditions of social chaos: philosophical and psychological aspects]. *Scientific and theoretical almanac "Grani"*, 22(5), 25–36. DOI: 10.15421/171950. [in Ukrainian].

14. Dilthey, V. (1996). *Opisatel'naya psihologiya [Descriptive psychology]*. St. Petersburg. [in Russian].
15. Bakanursky, A.G. (2013). *Kommunikativnye aspekty teatralnogo spektaklya [Communicative aspects of theatrical performance]*. Kherson: Grin D.S., 276. [in Russian].
16. Herman, M. (1975). O zadachah teatrovedcheskogo iskusstva [On the tasks of theatrical art]. *Theater Science*. Leningrad. [in Russian].
17. Popov, A.D. (1979). *Tvorcheskoe nasledie. Hudozhestvennaya celostnost spektaklya [Creative heritage. The artistic integrity of the performance]*. Moscow. [in Russian].
18. Dmitrievsky, V.N. (2007). *Teatr i zriteli. Otechestvennyj teatr v sisteme otnoshenij sceny i publiky: ot istokov do nachala XX veka [Theater and audience. Domestic theater in the system of relations between the stage and the public: from its origins to the beginning of the 20th century]*. St. Petersburg. [in Russian].
19. Bakanursky, A., & Bakanursky, E. (2015). Immersivnyj teatr [Immersive theater]. *Arcadia: art and cultural journal*, 2(43), 7–17. [in Russian].



УДК 130.2:316

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3\(3\)-141-154](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3(3)-141-154)

Савчин Лілія Михайлівна кандидат історичних наук, доцент, докторант, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, вул. Лаврська, 9, м. Київ, 02000, <https://orcid.org/0000-0002-8537-142X>

ХОРЕОГРАФІЧНА КУЛЬТУРА В СИСТЕМІ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ

Анотація. Мета дослідження. Виявити тенденції хореографічної культури як наукову так і практичну складові в системі культурологічних знань. Цілком передбачувано, що сучасні дослідники звертаються до опису нових напрямків та стилів хореографії, як самостійного виду художньої культури кінця ХХ – початку ХХІ століть.

Методологія. Проаналізовано тенденції доцільності використання типологічного методу (узагальнення) в дослідженні хореографічної культури.

Використані методи структурного аналізу системи культурологічних знань та бібліографічний метод. Ми досліджуємо хореографічну культуру як естетичний феномен усвідомлення специфіки і своєрідності етносу. Пластичний характер і самотність танцювальна культура самовираження є хореографічним зразком для наслідування нащадками скарбів народної культури – запал і ліричність, нестримний характер танцю полонить танцівників, балетмейстерів, - так ці питання висвітлюються в науковій літературі.

Новизна. Вперше проаналізовано хореографічну культуру в площині культурологічних знань, обґрунтовано доцільність використання хореографії на тлі наукових досліджень. Сучасна генерація майстрів хореографічного мистецтва, продовжуючи культурні традиції, опрацьовані практикою своїх попередників, прагнуть до музичної і танцювальної образності, своєрідних філософських узагальнень та асоціацій.

Висновки. Танець на кожному етапі розвитку суспільства взаємодіє з певною місцевістю, зберігає її регіональні риси на тлі етнокультурних традицій. В хореографічній культурі заковані джерела і семантичні коди давніх традицій, первинно закладені в танцювальній спадщині і практиці, що й відображено в системі культурологічних знань. Інтерпретація духовних проявів провідних



науковців і митців у процесі застосування біографічного методу є запорукою проведення комплексного дослідження, в якому культурологія уможливіє висвітлення гуманістичної парадигми.

Ключові слова: хореографічна культура; культурологічні знання; українські традиції; етнос; культурна пам'ять.

Savchyn Liliia Mykhaylivna Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Doctoral Student, National Academy of Management of Culture and Arts, Lavrska St., 9, Kyiv, 02000, <https://orcid.org/0000-0002-8537-142X>

CHOREOGRAPHIC CULTURE IN THE SYSTEM OF CULTUROLOGICAL KNOWLEDGE

Abstract. The aim of the study. Identify trends in choreographic culture, both scientific and practical components in the system of cultural knowledge. Therefore, it is quite possible that modern researchers turn to the description of new directions and styles of choreography as an independent type of artistic culture of the late XX - early XXI centuries. **Methodology.** The tendencies of expediency of using the typological method (generalization) in the research of choreographic culture are analyzed. Methods of structural analysis of the system of culturological knowledge and bibliographic method are used. We study choreographic culture as an aesthetic phenomenon of awareness of the specifics and originality of the ethnic group. The plastic character and original dance culture of self-expression is a choreographic example for the descendants to inherit the treasures of folk culture - passion and lyricism, the unrestrained nature of dance captivates dancers, choreographers - so these issues are covered in the scientific literature. **Novelty.** Choreographic culture in the field of culturological knowledge is analyzed for the first time, the expediency of using choreography on the background of scientific researches is substantiated. The modern generation of masters of choreographic art, continuing the cultural traditions developed by the practice of their predecessors, strive for musical and dance imagery, a kind of philosophical generalizations and associations.

Conclusions. Dance at each stage of development of society interacts with a certain area, preserves its regional features against the background of ethnocultural traditions. The choreographic culture encodes the sources and semantic codes of ancient traditions, originally laid down in the dance heritage and practice, which is reflected in the system of culturological



knowledge. Interpretation of the spiritual manifestations of leading scientists and artists in the process of applying the biographical method is the key to conducting a comprehensive study in which culturology allows the elucidation of the humanistic paradigm.

Keywords: choreographic culture; cultural knowledge; Ukrainian traditions; ethnos; cultural memory.

Постановка проблеми. В статті окреслено шляхи розв'язання проблем щодо унормування системи культурологічних знань в площині культурної семантики на рівні механізмів культурної комунікації. Культурологія прагне не просто до опису сукупності матеріальних і духовних цінностей, накопичених людством, а до осмислення всього світу людської культури як системної єдності. Поява кожної нової концепції не виключає існування попередніх, тому культурологічні знання – це поле взаємодії, взаємовпливу, діалогу.

Зокрема, хореографічна культура є зразком активізації наукових досліджень та традиційних постановок серед балетмейстерів сучасної доби. Комплексне вирішення проблем використання автентичної хореографічної лексики потребує розуміння сучасних тенденцій на основі традицій своєрідного етносу. Тому ми зазначили, що танець як одвічне прагнення до світопорядку є зразком для наслідування в діяльності митців хореографічного мистецтва. У нашому дослідженні парадигма хореографічної культури розгортається в геометричній прогресії, складна думка, перша складова якої не дорівнює нулю, а відразу є провідною складовою (тобто сталою модемою) в різновидовій танцювальній культурі у зростаючій прогресії. Адже без традиційної фольклорної поетики практично відсутні сучасні постановки танцю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хореографічна культура є предметом досліджень філософів, культурологів, мистецтвознавців, педагогів, психологів, істориків.

Важлива роль у процесі інтересу та збереження культурної пам'яті народу належить чи не усім регіонам України, зокрема і Рівненському Поліссяю. Хореографічні традиції у фольклорному, народно-сценічному, бальному танцях пов'язуються із геополітичною ситуацією, виокремленням так званої субкультури, зростанням актуальності духовності у формуванні суспільної свідомості. Підтвердження наших міркувань є численні наукові статті та публікації відомих на рівненщині фольклористів В. Гордєєва, В. Ковальчука, Н. Ковальчук, Л. Савчин, А. Самохвалової, Ю. Рибак, А. Українець, Р. Цапун теоретично доводять і практично демонструють

танець як складову збереження українських традицій в нинішній інтерпретації на тлі культурних подій (концертів, фестивалів, конкурсів, рекреаційних заходів та ін.).

Мета статті. Проаналізувати і розкрити хореографічну культуру як сферу наукового дослідження сфери культурологічних знань.

Виклад основного матеріалу. Індикатором культури українського народу, народної творчості є традиційна хореографічна культура. Своєрідність і багатогранність, колорит і лексика, манера і характер виконання вирізняє оригінальність українського народного танцю з-поміж інших танцювальних культур та їх художніх образів. Не простий шлях становлення мистецтва танцю спонукає нас до обґрунтування глибини осмислення природи характерних особливостей та функцій у духовному житті народу.

Опрацьовуючи онтологію та еволюцію хореографічної культури, насамперед зосередимо увагу на наукових досягненнях і творчій діяльності митців – провідних хореографів та культурологів ХХ століття: В. Авраменка, О. Бігус, О. Бойко, В. Василенка, К. Василенка, В. Верховинця, П. Вірського, М. Вантуха, А. Гуменюка, Р. Гарасимчука, В. Годовського, Л. Косаковської, Б. Кокуленка, С. Легкої, В. Литвиненко, І. Мостової, А. Підлипської, О. Помпи, О. Щур, Я. Чуперчука. Народні танцювальні традиції продовжують вивчати науковці, досліджувати фольклористи, практикуючі хореографи, ентузіасти. Відомі дослідники районних та обласних рівнів вкладають в хореографічну культуру концептуальні методологічні засади дослідження танцювальних традицій чим формують незгасаючий інтерес до пластичного мистецтва.

Професіонали-балетмейстери української народної хореографії комплексно вирішують проблему використання автентичної хореографічної лексики. Її нерозривна єдність з традиційними мотивами у танцювальних костюмах, хореографічній атрибутиці та традиційним мелосом танців Полісся, Поділля, Волині, Галичини, Слобожанщини, Сіверщини, Прикарпаття, Закарпаття (інструментальні та пісенні мелодії). Хореографічна лексика тісно пов'язана з музичним супроводом танців, у використанні якого відзначається вплив сучасних тенденцій до аранжування автентичного музичного матеріалу. Завдяки такому перебігу спостерігається активізація використання в постановках хореографічних колективів України науково-виконавсько-реконструктивних форм музичного фольклоризму, внаслідок чого фольклор у музичному супроводі постає у своєму автентичному вигляді.



Первинне значення слова «хореографія» – запис танцю або танцювальне мистецтво взагалі у всіх його різновидах. «Хореографія» грецького походження (*chorea* – пляска, *grapho* – пишу), це все, що належить мистецтву танцю – вираження думки і почуттів засобами умовних рухів (па), жестів і поз. Виконується під музику, що здебільшого є джерелом натхнення балетмейстера, постановника; але можуть бути танці які виконуються і без музики.

У світовій творчості танцювальна культура ґрунтується на традиційній символіці. З-поміж усіх, чільне місце посідає традиційний народний танець. Вітчизняне хореознавство доволі ґрунтовно вивчає танцювальну спадщину. Наука про народну хореографію (етнохореографія або етнохореологія) сформувалась на українському ґрунті у двадцяті роки ХХ ст.

Аналіз праць відомих діячів української культури кінця ХІХ – початку ХХ ст. (Д. Антоновича, Д. Воропая, М. Грушевського та ін.) дозволяє зробити висновок, що народне мистецтво, танцювальне зокрема, є невід’ємною складовою частиною національної культури. Завдяки їх зусиллям зростає науковий інтерес культурологів, фольклористів, етнологів, музикознавців, істориків до національної художньої спадщини [О. Дей: Танцювальні пісні; А. Іваницький: Українська музична фольклористика; С. Килимник: Український рік у народних звичаях в історичному освітленні; В. Купленік: Нариси до історії українського народного танцю; Г. Лозко: Етнологія України: Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект; О. Остап’юк: Українські танечні пісні; А. Самохвалова: Хореографія весільного обряду Рівненського Полісся; В. Тітов: Народні подільські танці; та ін.].

Ми погоджуємось із Е. Шуміловою про те, що національна тематика є характерною для зв’язків з фольклором. «Це не імітація та просте запозичення готових фольклорних форм. Звертаючись до народної творчості, хореографи прагнуть проникнути у глибинні шари психіки народу, відбирають у фольклорі найцінніше та на основі образних асоціацій шукають пластичні інтонації для найточнішого відтворення особливостей національного характеру» [19, с.60].

Ідея утвердження етнокультурних традицій в хореографічній культурі також з’являється в культурологічному дискурсі сучасної науки про *хореологію*. Хореологія – наука, яка вивчає танець як форму комунікації, як окремий вид мистецтва (з огляду на його семіотику і феноменологію), проте, насамперед, висувається аналіз танцю як явища культури, тобто з позицій культурології.

Провідною працею з культурологічних питань танцювального мистецтва в Україні є «Хореологія» О. Чепалова [16,с.228]. Термін «хореологія» у філософії культури і як однойменна навчальна дисципліна у вузі, була визнаною з 2004 року. У тексті «Хореології» проф. О. Чепалова відображено складний процес теоретичного пізнання мистецтва танцю, заснованого на передових методах аналізу культурних зв'язків хореографічного мистецтва та виявлення його стильової еволюції у плінні епох.

Філософське осмислення танцювальної культури в контексті культурологічного дискурсу презентовано у колективній монографії І. Печеранського і Д. Базели «Вступ до філософії танцю» [14,с.121]. Робота не є результатом чисто філософських рефлексій, а виступає як теоретичний продукт аналітичних міркувань та обґрунтованих висновків на культурній базі танцювальних традицій і створення конкретних хореографічних зразків. Автори стверджують, що танець, у його ідеальних та соціокультурних проявах, породжує «практичну філософію» як мистецтва жити.

Філософська проблематика танцю була також виокремлена у статті І. Герасимової «Філософське розуміння танцю» [5,с.110]. Авторка проаналізувала концепцію, що акцентує увагу на особливостях функціонування свідомості у процесі танцювального руху. Обґрунтовується теза деякої недовіри до тих філософів кінця ХХ століття, які висували ідеї особливої галузі досліджень – «філософії танцю», й висловлюється думка щодо такої неприпустимості, але в контексті культурологічного дискурсу. Авторка звертається до історичних шляхів зародження танцю й намагається відповісти на питання взаємозв'язку естетики тіла з мисленням і свідомістю.

Про актуальні питання розвитку українського хореографічного мистецтва, створення дитячого балетного театру, досвід минулих десятиліть і сучасні відкриття на основі танцювальних традицій йдеться в наукових статтях Т. Гузун [6, С.106-109].

Очевидно, як визначає етнолог Г. Лозко, народний танець як «один з найдавніших видів народної творчості, що виявляється в ритмічних рухах під музику чи спів», дозволяє користуватися терміном «фольклорні танці», під якими розуміє «народні танці, які побутують у своєму природному середовищі і мають традиційні для даної місцевості рухи, ритми, костюми тощо»[9, с.472].

Звісно, рушійним чинником у процесі збереження етносу є компоненти традиційної культури, зокрема фольклор. Відтак у



контексті культурологічних знань дослідження автентичних традицій набувають етнокультурологічного осмислення і значення.

Теоретик та практик хореографії О. Мерлянова, беручи до уваги формулювання Г. Лозко визначила, що «народний танець – танець, що побутує у природному середовищі у виконанні носіїв фольклорної традиції [10, с.7].

На нашу думку, вищезазначене тлумачення, хоча не відображає всіх аспектів феномена народного танцю, проте є найбільш універсальним, і може мати «робочий» характер.

Відправною точкою культурно-історичної «біографії» і теоретичного усвідомлення танцю та його етнокультурних рис вважаються праці В. Верховинця, серед яких «Теорія українського народного танцю» (1920р.) вважається новаторським дослідженням характеру і принципу побудови української народної хореографії в Україні і є підсумком його етнографічних досліджень. Крім того, завдяки зусиллям науковців-балетмейстерів примножується інтерес до традиційної хореографічної спадщини серед етнологів, фольклористів, мистецтвознавців, культурологів (А. Іваницький, С. Килимник, Т. Книш, В. Купленник та ін.).

Зокрема, наукове дослідження О. Бігус надзвичайно цікаве тим, що вперше авторка проаналізувала народно-сценічну хореографію Прикарпатського регіону, тобто визначила особливості становлення хореографічних традицій Прикарпаття. У монографії досліджено обряди, звичаї, фольклор як основу народного танцювального мистецтва. Охарактеризовано сценічно-хореографічний досвід у контексті видовищних форм культури на прикладі творчих біографій відомих хореографів краю. Авторкою виявлено історико-географічний та етнографічний чинники процесів культурної консолідації населення, які відіграли важливу роль у формуванні української нації [1, с.180].

У дисертації А. Тимчули зазначено, що хореографічний фольклор сьогодні зникає з активного вжитку (хоча у Закарпатті, порівняно з іншими регіонами України, більшою мірою присутні у побуті фольклорні традиції). Хореографи звертаються до фольклорних танців, записів словесно-графічним способом фольклористами та етнографами, а також зафіксованих на відеоносіях. Елементи фольклорних танців у видозміненому вигляді демонструються у формах фольклоризму – відтворенні народних традицій (хореографічних та ін.) професіоналами та аматорами в умовах сцени [15, с.3].

Народне танцювальне мистецтво України також послідовно висвітлено провідними, знаними балетмейстерами протягом другої половини ХХ – першої чверті ХХІ ст.: В. Авраменком «Українські

національні танки, музики і стрій» (1947р.); А. Гуменюком «Народне хореографічне мистецтво України» (1962р.), «Українські народні танці» (1963 р.); К. Василенком «Лексика українського народно-сценічного танцю» (1971р.), «Український танець» (1997р.); А. Нагачевського «Побутові танці канадських українців» (2001р.); О. Голдричем «Хореографія» (2003р.); Б. Стаськом «Хореографічне мистецтво Івано-Франківщини» (2004р.); Р. Гарасимчуком «Народні танці українських Карпат. Книга 1. Гуцульські танці», «Книга 2. Бойківські і лемківські танці» (2008 р.);

Ю.Марко «Хореографічний фольклор східного регіону Чернівецької області» (2009р.); Б. Кокуленко «Фольклорні традиції в народно-сценічному танцювальному мистецтві Кіровоградщини» (2010р.); І. Аксьоною «Лексика українського народно-сценічного танцю» (2012р.); К. Кіндер «Жанрові різновиди та локальна специфіка народних танців Волині» (2012р.); К. Бортник «Рецепції культурних героїв у постановках українських хореографів другої половини ХХ століття» (2012р.); А. Морозов «Віртуозні рухи в українському народно-сценічному танці: витоки, еволюція, сучасні тенденції» (2019р.); І. Климчук «Українське хореографічне мистецтво 1950-1980-х років як чинник формування національної ідентичності» (2021р.) та ін..

К. Василенко потужно вивчав та обробляв сценічні інтерпретації систем автентичного танцю. Вчений звертався до питань фольклору та фольклоризму в українському народно-сценічному танці. Використавши досвід поколінь балетмейстерів у сфері сценічної інтерпретації національного танцю Г. Березової, В. Верховинця, П. Вірського, В. Вронського, О. Гомона, Н. Скорульської. М. Соболя та ін., автор дослідження систематизував та описав близько тисячі рухів і танцювальних комбінацій [3,с.494].

Сучасна генерація майстрів хореографічного мистецтва, продовжуючи культурні традиції, опрацьовані практикою своїх попередників, прагнуть до музичної і танцювальної образності, своєрідних філософських узагальнень та асоціацій.

Серед досліджень сучасних українських науковців з проблем хореографії доцільно згадати також кандидатську дисертацію С. Легкої «Українська народна хореографічна культура ХХ століття» [10, с.20]. У дослідженні подано історико-культурний аналіз розвитку української народної хореографії в аспектах вивчення функціонування народного танцю у побуті, в драматичному театрі, в різних структурних формах сценічної хореографії, зокрема балетному театрі. Авторка дисертації



розглядає лексичні, жанрові, стилістичні особливості та своєрідні традиції української народної хореографічної культури.

В. Шкоріненко проаналізував та узагальнив теоретичний досвід вивчення історії народного танцю в Україні. Розглянув історичні витoki українського народного танцю у контексті становлення та виокремлення етнонаціональної своєрідності української культури. Характеризуючи традиційні логотипи народного танцю та варіанти їх модифікації, автор виокремив культуротворчі засади національного хореографічного мистецтва та обґрунтував його поліфункціональну роль у відродженні традиційних змістовних характеристик [17, с.5].

О. Бойко наголошує на художньо-естетичних тенденціях народного танцю, що займає вагомe місце серед культурних надбань українців. Танець, як акцентовано в дослідженні, є тим невичерпним джерелом, яким живиться сценічна хореографія та професійне танцювальне мистецтво. Довготривала історія сприяє збереженню самобутності й збагаченню яскравих сюжетів, образів, лексики, композиційної побудови та техніки виконання. Активне оновлення і розвиток змісту українського народно-сценічного танцю спонукає до еволюціонування художньої образності та стилістики танцю[2, с.3].

Д. Шариков у дисертаційному дослідженні визначив видові специфічні форми хореографічної практики кінця ХХ століття. Автор обґрунтував техніки сучасних балетних вистав хореографів США, країн Західної Європи, Росії, України. Його висновки відображені через творчість С. Пекстона, І. Кіліана, П. Тейлора, П. Бауш, Т. Браун, М. Бежара, Б. Ейфмана, А. Рехвіашвілі. Усі вони репрезентують сучасний стан хореографічного мистецтва, остаточно набувши художньої цінності в мистецтві. Постійний рух, збагачення новими формами, швидке пристосування до сучасних вимог у хореографічній культурі надає їм універсальної цінності [18, с.18].

Історію розвитку танцювальної культури України в її регіональному аспекті (Кіровоградщина) досліджено в науковій роботі Б. Кокуленка. Автором проведено комплексне дослідження народно-сценічної хореографії, виявлено роль фольклорних традицій у розвитку танцювального мистецтва, з'ясовано особливості творчої діяльності ансамблю «Ятрань» та її вплив на розвиток танцювальної культури краю. Одним із вихідних положень дослідження стала ідея про націю як динамічну субстанцію (М. Бердяєв). Частково екстраполюючи філософські умовиводи М. Бердяєва («національність є позитивним збагаченням буття») у мистецьку площину, можна стверджувати, що

національне мистецтво, зокрема етнохореографія, збагачує існування людства в етнічних параметрах [8, С.2-3].

Обґрунтовуючи новітню хореографію у її різновидах, митці матимуть теоретичні зразки для створення оригінальних творів, які б відповідали традиційним особливостям українського менталітету.

Новаторське розуміння мистецтва хореографії, вишукане відчуття самотності етносу – характерна риса сценічних полотен сучасних балетмейстерів. Національна своєрідність мистецьких пошукувань молодих хореографів особливо наочно проглядається в постановках (класичної, народно-сценічної, бальної та сучасної хореографії) в яких переважає традиційна основа - гармонійне поєднання віртуозних канонічних рухів з пластикою і танцювальним фольклором. Про це дізнаємося з матеріалів дисертаційного дослідження А. Морозова [11,с16].

Об'єктом кращих наукових досліджень є також відомі постаті народної танцювальної культури. Про творчу діяльність видатного українського митця у галузі народної хореографії, Героя України, генерального директора та художнього керівника національного заслуженого академічного ансамблю танцю України ім. Павла Вірського М. М. Вантуха висвітлила Н. Вадясова [4, с.149]. Авторка проаналізувала процес становлення національної хореографії та узагальнила досвід діяльності вітчизняних митців у галузі народного хореографічного мистецтва України. Розкрила життєвий і творчий шлях М. Вантуха. Визначила й обґрунтувала основні чинники і етапи становлення особистості митця, його внесок у розвиток хореографічної культури.

Л. Косаковська в дисертації «Мистецька парадигма Василя Авраменка в контексті розвитку української культури ХХ ст.» виявила, що життя і творчість митця генетично пов'язані з українськими культурними традиціями не тільки за формами й засобами образного відображення смислових значень, але й механізмами передачі напрацьованого досвіду, про що свідчить його педагогічна та просвітницька діяльність [7, с.19]. Науковиця, на прикладі хореографічних композицій В. Авраменка, репрезентує зміст народних танцювальних форм у зразках соціальної поведінки (обрядах, ритуалах, побуті), наділяючи норми життя еталонними прикладами етнонаціональних форм прояву. Так, розтлумачено «культурний текст» етнонаціонального способу життя, де народна танцювальна культура презентована танцями гопак, козачок, метелиця, кадрили й обрядовими побутовими формулами весільних, святкових, ритуальних традицій.



I. Мостова в науковому дослідженні «Художньо-мистецькі аспекти ідентифікації народних танців Слобожанщини в контексті соціокультурного розвитку регіону», розлого презентує народну історію, в якій танець виконує роль традицій. У дослідженні історія етносу складається із кодових подій, шляхів усвідомлення змін та наслідків, які були викликані певними подіями. Адже кожен регіон є цеглинкою державної історії, колективної пам'яті. Танцювальний канон ідентифікується як культурна пам'ять, культурний код з особливими жанрово-семантичними ознаками, із відомим жанровим архетипом народних танців. Так, авторка підкреслює генетичну спорідненість танців Слобожанщини із загальноукраїнським танцювальним мистецтвом. Це підтверджено мотивуванням: «Грунтовне осмислення танцювального канону дозволило виокремити слобожанський народний танець як своєрідний осередок, з характерними рухами і композиційними перебудовами в системі українського народного танцю, де виокремлено танці лемків, бойків, гуцулів, покутян та інших етнографічних груп» [12, с.19].

Людина в просторі етнокультури нині чітко усвідомила, що для досягнення універсуму в хореографічній культурі необхідний баланс розумного (раціонального) *традиційного* та інстинктивного (інтуїтивного) *сучасного її втілення*, що неможливо досягнути без найбільш дієвого засобу – художньої культури.

Позаяк, саме в ній найбільше виявлено споконвічне прагнення людини до прекрасного, ідеального, досконалого, до абсолютної гармонії буття. Така потреба в красі не є тимчасовою, спонтанною примхою людини. Саме виходячи з цього, мистецтво танцю можна розглядати як слово у пластичному втіленні, де панує розумність у світоглядних орієнтирах, гармонія в єдності традицій як одвічному прагненні до світопорядку.

Висновки. Таким чином, хореографічну культуру ми розглядаємо як конкретно-історичне явище, яке у власному поступі реалізує етнокультурні особливості нації. Протягом усієї історії існування хореографічна культура взаємодіє з природним довкіллям, сферами різноманітних мистецтв, уможливорює пізнання світу, завбачуючи себе у світі. Існуючі із цих проблем джерела потребують теоретичних узагальнень і систематизації культурологічних знань з точки зору сучасної філософії етнокультури, етнокультурології. Наукові підходи до аналізу хореографічної культури мають бути доповнені культурологічними знаннями інтегрованими в площину досліджень проблем культурної традиції та культурної пам'яті народу.

Література:

1. Бігус О. О. (2015). *Народно-сценічна хореографія Прикарпатського регіону*. Монографія. 180 с.
2. Бойко О. (2008). *Художній образ в українському народно-сценічному танці*. [Дисертація на здобуття наукового ступеня канд. мистецтвознавства 26.00.01]. КНУКІМ. 189 с.
3. Василенко К. (1996). *Лексика українського народно-сценічного танцю*. Мистецтво. 494 с.
4. Вадясова Н. В., Чернець В. Г., В. Д. Шульгіна (2012). *Мистецько-педагогічна школа видатного діяча української культури Мирослава Вантуха*: НАКККіМ. 149 с.
5. Герасимова І. (1998). *Философское понимание танца* (Вопросы философии). №4, 110 с.
6. Гузун Т. У. (2010). *Здобутки українського хореографічного мистецтва в 30 - 70 рр. ХХ століття* (Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. Вип. 52). С. 106-109.
7. Косаковська Л. П. (2009). *Мистецька парадигма Василя Авраменка в контексті розвитку української культури ХХ століття* [Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мист.: Київ. ДАКККіМ]. 19 с.
8. Кокуленко Б. (2010). *Фольклорні традиції в народно-сценічному танцювальному мистецтві Кіровоградщини*. [Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня канд. мист.: 26.00.01. КНУКІМ. Київ]. 22 с.
9. Лозко Г. С. (2006). *Українське народознавство*. Київ : АртЕк. 472 с.
10. Легка С. (2003). *Українська народна хореографічна культура ХХ ст.*: [Автореф. дис. канд. іст. наук: 17.00.01. Київ]. КНУКіМ. 20 с.
11. Мерлянова О. А. (2009). *Жіночі танці в українській народній хореографії*. [Автореф. дис. канд. мист.: спец. 26.00.01. Київ: КНУКіМ]. 19 с.
12. Морозов А. І. (2019). *Віртуозні рухи в українському народно-сценічному танці: витоки, еволюція, сучасні тенденції*. [Автореф. дис. канд. мист.: 26.00.01. КНУКіМ]. 16 с.
13. Мостова І. С. (2019). *Художньо-мистецькі аспекти ідентифікації народних танців Слобожанщини в контексті соціокультурного розвитку регіону*. [Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. мист. Харків. Держ. акад. культури]. 19 с.
14. *Народные знания. Фольклор. Народное искусство* (1991). (АН СССР, Ин-т этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, Акад. наук ГДР, Центр. ин-т истории, Отд. этнографии и истории культуры; Отв. ред. Б. Н. Путилов, Г. Штробах). Москва: Наука, 166 с.
15. Печеранський І.; Базела Д. (2017). *Вступ до філософії танцю*: монографія. К.: КНУКіМ. 121 с.
16. Тимчула А. В. (2021). *Народне хореографічне мистецтво українців Закарпаття другої половини ХХ – початку ХХІ століття* [Дис. на здобуття наук. ступ. канд. мистецтвознавства]. КНУКІМ. 197 с.
17. Чепалов О. І. (2003). *Хореологія: ст. та лекції*. Київ: Видавництво Ліра. 228 с.
18. Шкоріненко В. (2003). *Народний танець у традиційній і сучасній культурі України*. [Дисертація на здобуття наукового ступеня канд. мистецтвознавства]. КНУКІМ. 189 с.
19. Шариков Д. І. (2008). *Сучасна хореографія як феномен художньої культури ХХ століття*. [Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства]. КНУКіМ. Київ. 22 с.



20. Шумилова Э. И. (1974). *Национальное в советском балете. Музыка и хореография современного балета.* (Сб. статей. Ленинград: Музыка). С.61–76.

References:

1. Bigus, O. O. (2015). *Narodno-scenichna horeografija Prykarpats'kogo regionu [Folk and stage choreography of the Prykarpattia region]* [in Ukrainian].

2. Bojko, O. (2008). *Hudozhnij obraz v ukrains'komu narodno-scenichnomu tanci. [Artistic image in Ukrainian folk stage dance]. Candidate's thesis.* Kiev: KNUKIM [in Ukrainian].

3. Vasilenko, K. (1996). *Leksika ukrains'kogo narodno-scenichnogo tancju. Mistectvo [Vocabulary of Ukrainian folk-stage dance. Art.]* [in Ukrainian].

4. Vadjasova, N. V., Chernec', V.G., Shul'gina, V.D. (2012). *Mistec'ko-pedagogichna shkola vidatnogo dijacha ukrains'koï kul'turi Miroslava Vantuha [Art and pedagogical school of the outstanding figure of Ukrainian culture Myroslav Vantukh].* Kiev: NAKKKiM [in Ukrainian].

5. Gerasimova, I. (1998). *Filosofskoe ponimanie tanca [Philosophical understanding of dance]. Voprosy filosofii - Questions of philosophy, 4* [in Russian].

6. Guzun, T. U. (2010). *Zdobutki ukrains'kogo horeografichnogo mistectva v 30 - 70 rr. XX stolittja [Achievements of Ukrainian choreographic art in the 30 - 70 years of the XX centur]. Visn. Zhitomir. derzh. un-tu im. I. Franka - Visn. Zhytomyr. State University named after I. Franko, 52, 106-109* [in Ukrainian].

7. Kosakovs'ka, L. P. (2009). *Mistec'ka paradigma Vasilja Avramenka v konteksti rozvitku ukrains'koï kul'turi XX stolittja [Vasyl Avramenko's artistic paradigm in the context of the development of Ukrainian culture of the twentieth century]. Extended abstract of candidate's thesis.* Kiïv. DAKKKiM [in Ukrainian].

8. Kokulenko, B. (2010). *Fol'klorni tradicii v narodno-scenichnomu tancjuval'nomu mistectvi Kirovogradshhini. [Folk traditions in folk-stage dance art of Kirovograd region]. Extended abstract of candidate's thesis.* Kiïv : KNUKIM [in Ukrainian].

9. Lozko, G. S. (2006). *Ukrains'ke narodoznavstvo [Ukrainian ethnography].* Kiïv : ArtEk [in Ukrainian].

10. Legka, S. (2003). *Ukrains'ka narodna horeografichna kul'tura XX st.: [Ukrainian folk choreographic culture of the twentieth century]. Extended abstract of candidate's thesis.* Kiïv : KNUKIM [in Ukrainian].

11. Merljanova, O. A. (2009). *Zhinochi tanci v ukrains'kij narodnij horeografii. [Women's dances in Ukrainian folk choreography]. Extended abstract of candidate's thesis.* Kiïv : KNUKIM [in Ukrainian].

12. Morozov A. I. (2019). *Virtuozni ruhi v ukrains'komu narodno-scenichnomu tanci: vitoki, evoljucija, suchasni tendencii. [Virtuoso movements in Ukrainian folk-stage dance: origins, evolution, modern tendencies]. Extended abstract of candidate's thesis.* Kiïv : KNUKIM [in Ukrainian].

13. Mostova, I.S. (2019). *Hudozhn'o-mistec'ki aspekti identifikacii narodnih tanciv Slobozhanshhini v konteksti sociokul'turnogo rozvitku regionu. [Artistic aspects of identification of folk dances of Slobozhanshchyna in the context of socio-cultural development of the region]. Extended abstract of candidate's thesis.* Harkiv. Derzh.akad.kul'turi [in Ukrainian].

14. Putilov, B. N. , Shtrobah, G. (1991). *Narodnye znanija. Fol'klor. Narodnoe iskusstvo [Folk knowledge. Folklore. Folk Art].* Moskva: Nauka [in Russian].

15. Pecherans'kij, I., Bazela, D. (2017). *Vstup do filosofii tancju [Introduction to the philosophy of dance]*. K.: KNUKiM [in Ukrainian].

16. Timchula, A. V. (2021). *Narodne horeografichne mistectvo ukraïnciv Zakarpattja drugoi polovini XX – pochatku XXI stolittja [Folk choreographic art of Ukrainians of Transcarpathia in the second half of the XX - beginning of the XXI century]*. *Candidate's thesis*. K.: KNUKIM [in Ukrainian].

17. Chepalov, O. I. (2003). *Horeologija [Choreology]*. Kiïv: Vidavnictvo Lira [in Ukrainian].

18. Shkorinenko, V. (2003). *Narodnij tanec' u tradicijnij i suchasnij kul'turi Ukraïni. [Folk dance in traditional and modern culture of Ukraine]*. *Candidate's thesis*. K.: KNUKIM [in Ukrainian].

19. Sharikov, D. I. (2008). *Suchasna horeografija jak fenomen hudozhn'oï kul'turi XX stolittja. [Modern choreography as a phenomenon of artistic culture of the twentieth century]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kiïv : KNUKIM [in Ukrainian].

20. Shumilova, Je. I. (1974). *Nacional'noe v sovetskom baletе. Muzyka i horeografija sovremennogo baleta [National in Soviet ballet. Music and choreography of modern ballet]*. *Cb. statej - Collection of articles*, 61–76 [in Russian].



УДК 008:784.4:314.74

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3\(3\)-155-172](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3(3)-155-172)

Трегубов Дмитро Георгійович кандидат технічних наук, доцент кафедри спеціальної хімії та хімічної технології, Національний університет цивільного захисту України, вул. Чернишевська 94, м. Харків, 61023, (067)70-43-403, <http://orcid.org/0000-0003-1821-822X>

Трегубова Ірина Михайлівна керівник гуртка-методист, КЗ «Центр дитячої та юнацької творчості №1 Харківської міської ради», пр. Перемоги, 64-А, м. Харків, 61204, (057)705-27-82, <https://orcid.org/0000-0002-0787-8882>

СВІТОГЛЯДНІ ВИТОКИ ФОЛЬКЛОРНОГО СЮЖЕТУ «ЗВІДНИЦТВО ДІВЧИНИ»

Анотація. Актуальність дослідження пов'язана з необхідністю виявлення зв'язку фольклорних зразків з архаїчними основами світогляду українського народу. Така можливість існує й досі через те, що, незважаючи на втрату розуміння окремих традиційних формул, вони залишилися в піснях, а систематичний аналіз дозволяє встановити їх первісний зміст. Проаналізовано особливості застосованих формул у межах фольклорного сюжету «звідництво дівчини». Акцентовано увагу на наявності весняних, весільних, ініціаційних та купальських мотивів у відповідних піснях. Аргументовано, що світоглядні витоки сюжету мають архаїчні корені. Виокремлено такі світоглядні основи: відповідність сюжету «небесним подіям», солярне пояснення опису «спалювання» та «потоплення» дівчини, можливість санскритського тлумачення слів «ве-сна» та «со-сна», сосна у ролі «Світового дерева». Порівняно дії Громовика та Хмари за мітом з описом у фольклорі запалювання тройдерева. Визначено, що солярні мотиви сюжету проявляються у схожості сосни, осяяної першими променями світанку, з горінням, у русі козаків за напрямком сонця (від Дону або до Дунаю), згадуванням Касуні-Зорі – як відбиття сонця у дунаї. Звернуто увагу, що саме сосна має якості ритуального аналогу Світового дерева, оскільки у сонячних променях кора набуває характерної золотистої ознаки. Виведено з санскриту за складовим аналізом, що «сосна» це осяяне сонцем дерево в церемоніях шлюбу, яке «палає» та дає краплі, з



ритуальною жертвою, а «весна» – обгортання природи сонячним вітром з ініціацією життя. З'ясовано, що білий вельон нареченої є аксесуаром, який перетворює її у шлюбному ритуалі на Касуню-Зорю.

Новизна дослідження полягає у з'ясуванні світоглядних витоків сюжету «звідництво» й пов'язаному тлумаченні слів [ве-сна] і [со-сна]. Практичним результатом стало тлумачення світоглядної основи сюжету «звідництво» як опису світотворення з розбиттям хмари-змії біля Світового дерева та шлюбом сонця і води, що й інсценовано на святі Купала та архаїчному весіллі.

Ключові слова: фольклор, сюжет, звідництво дівчини, світоглядні основи, сосна, весна, сонце, дунай, Купала, весілля.

Tregubov Dmytro Georgiyovych Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the Department of Special Chemistry and Chemical Technology, National University of Civil Defence of Ukraine, 94 Chernyshevskaya St., Kharkiv, 61023, (067)70-43-403, <http://orcid.org/0000-0003-1821-822X>

Tregubova Iryna Mykhaylivna Studio Head, Methodologist, CI "Center for Children's and Youth Creativity No.1 of the Kharkiv City Council", Peremogy Ave., 64-A, Kharkiv, 61204, (057)705-27-82, <https://orcid.org/0000-0002-0787-8882>

WORLDVIEW FOUNDATIONS OF THE FOLKLORE PLOT "SEDUCTION OF A GIRL"

Abstract. The relevance of the research is related to the need to identify the relationship of folklore samples with the archaic foundations of the Ukrainian people worldview. This possibility still exists due to the fact that despite the understanding loss of certain traditional formulas, they remained in songs, and systematic analysis allows us to establish their original meaning.

The paper argues that the worldview of the plot "seduction of a girl" has archaic roots. The actions of the gods Gromovyk and Khmara according to the myth, which are reflected in the folklore, are considered to be the lighting of a "triple tree", which has features in common with the pine "burning". It is shown that solar motives of the plot are manifested in the similarity of the pine, which is illuminated by first rays of the dawn, with the phenomenon of burning, in the movement of the Cossacks in the direction of the sun (from



the Don or to the Danube), in the mention of Kasunya-Zorya as a reflection of the sun in the Danube. It is noted that pine is more suitable for the role of the World Tree ritual analogue, as its bark in the sun acquires a characteristic golden appearance. According to the analysis of Sanskrit syllables, it is deduced that "pine" is a sunlit tree in marriage ceremonies that "burns" and gives drops, with a ritual sacrifice, and "spring" is the wrapping of the nature by the solar wind with the life initiation. It is found that the bride's white veil is an accessory that turns her into Kasunya-Zorya as part of a marriage ritual.

The novelty of this research is to clarify the worldview of the plot "seduction of a girl". The practical result of this study was the interpretation of the worldview basis of the plot "Seduction of a Girl" as a description of the creation of the world with the breaking of the cloud-snake near the World Tree and the sun and water marriage, which was staged at the Kupala festival and the archaic wedding.

Keywords: folklore, plot, seduction of a girl, worldview, pine, spring, sun, Danube, Kupala, wedding.

Постановка проблеми. Одними з найпоширеніших у фольклорі є обрядові пісні, зокрема календарно-обрядового циклу. Але з втратою певних обрядів багато з них набули родинно-обрядових або соціально побутових ознак. Ці процеси визначалися відходом від язичництва, прийняттям християнства, потраплянням українських земель під владу інших держав, ліквідацією носіїв національної пам'яті за часів радянської влади тощо. Характерним прикладом групи пісень, з якими відбулись відповідні перетворення, є сюжет «звідництво дівчини». Для пересічного сучасного слухача відповідні тексти сприймаються, як заримована кримінальна хроніка, що стосується жорстокого поводження з жінкою [1]. Сучасні дослідження даного сюжету показали, що дії персонажів можна розглянути як календарно-обрядові [2]. З одного боку, веснянки та гаївки здебільшого прив'язані до великодніх свят, чим відзначали початок весни на рівнодення; з іншого боку, час весіль починався від свята Івана Купала, тобто влітку, коли відзначали завершення весни, остаточну смерть Марени та початок літа (якщо вести відлік від слов'янського початку року на весняне рівнодення). Відповідно, у сюжеті «звідництво» повинні відбиватись світоглядні уявлення давніх слов'ян. Розуміння цих першооснов є важливим для уточнення базису самоідентифікації українця.

Сюжет «звідництво» – за своєю основою баладний. Українська балада простежується з XVI ст., але на цей момент вона вже пройшла багато етапів формування. Ймовірно, українська балада, як і дума, пішли

від жанру «слова». На даний час у згаданому сюжеті виділяють фольклорні формули щодо соціально-побутових норм поведінки та відповідного оцінювання суспільством відхилень. Але є підстави вважати, що цей сюжет сформувався у дохристиянські часи, відповідно у його побудові повинні відбиватись язичницькі вірування та відповідні ритуали. На взаємовідносини богів накладалися стереотипи оцінювання людської поведінки, а на людську поведінку та ролі – мітологічні уявлення щодо небесних дій богів. Таким чином, аналізуючи даний фольклорний сюжет та споріднені з ним можна поглибити розуміння світоглядних уявлень наших пращурів дохристиянського періоду щодо «небесних явищ».

Основними етапами сюжету «звідництво» є: дівчина пригощає перехожих чоловіків, які підмовляють її до мандрювання, мандрювання по етапах, відмова дівчини від мандрювання, страта дівчини шляхом спалювання біля сосни або потоплення у Дунаї, бесіда дівчини про нещасливу долю. При цьому у цих подіях проглядаються солярні, весняні, весільні та ініціаційні мотиви, що викликає необхідність або їх поєднання за певною світоглядною основою, або відокремлення. Подорож невпорядкованим світом є типовою ознакою ініціаційних обрядів [3] та є однією з основ згаданого сюжету. Тоді він наближається до казкових сюжетів фольклорного походження з ініціаційною складовою «Червона Шапочка», «Білосніжка та сім гномів», «Хлопчик з мізинчик» тощо, головною ознакою яких є подорож дітей лісом з виникненням смертельної небезпеки.

Весняні мотиви сюжету «звідництво» проявляються у згадуванні дунаю (як весняного половіддя), порівнянням «горіла сосна» та «дівчина гарна, як весна». Не до кінця з'ясованим моментом є аналогія між потопленням у дунаї дівчини (дитини дівчиною) з купанням у дунаї Подоляночки (Білоданчика) [4]. Супутніми солярними мотивами сюжету є напрямок мандрювання із Дону додому або до Дунаю, що співпадає з рухом сонця. Весільні мотиви сюжету «звідництво» пов'язані з тим, що палаюча сосна з дівчиною фігурує у весільних піснях [5], спалювання коси раніше було частиною весільного ритуалу [6], весь перебіг подій сюжету пов'язують з етапами українського традиційного весілля.

Світоглядні основи архаїчних фольклорних сюжетів відбивають мітологічні уявлення про дії богів та спосіб їх перенесення на певні ритуали. Так, з'ясовано, що сюжет «Подоляночка» містить уявлення про шлюб сонця та води (Білобога та Дани) з народженням їх дитини – Білоданчика та присвячений освяченню дівчат до шлюбної



готовності [4]. Тому і в сюжеті «звідництво» відбувається програвання міту щодо певних дій богів та освячення цими діями зміни соціального статусу молоді. Відгомони архаїчного світогляду можна побачити у вислові: «шлюб здійснюється на небі». Оскільки означений сюжет має відношення до шлюбного ритуалу, то має містити відображення таких уявлень. Для з'ясування такого взаємозв'язку необхідно провести детальний аналіз етапів означеного сюжету та застосованих формул на предмет їх походження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сюжет «звідництво» побудовано на основі формул [2]: «три» (напої, гостя, шляхи) символізує єдність складових світу й частин життя; міцні «напої» (мед, вино, пиво) – «дари» богів; «три гостя» – дії богів; «дерево, що палає» (частіше сосна) – ранкове освячення сонцем; «сосна» або «ялина» – наречену («Шумить, гудить соснойка, / Плаче, тужить дівчинойка» [7]); обрізання та спалювання «коси» або інші дії з нею – перевід дівчини у стан одруженої жінки; «дунай» – «велику воду» [8]; «обіцянки кращого життя» пояснюють неможливість відмови від мандрювання; «бесіда дівчини» містить промовляння повчального характеру до батьків інших дівчат, але водночас у цих зверненнях є натяк на чоловіка, який «чує», тобто знаходиться задалегідь неподалік; формули дівчина-«Галя» та хлопець-«козак» виступають як узагальнені образи «молодих». Але таке трактування наведених формул не заглиблюється до аналізу світоглядних основ виникнення даного сюжету.

І. Нечуй-Левицький дослідив споріднений мітологічний сюжет та вказав на мітологічну основу обрядової пісенності – небесні явища. Даний міт містить зраду чужинців (волошинів) щодо шинкарки-красної панни, яка шинкує напої: «шумну горілку, солодкий мед і зелене вино...», її вмовили до сумісного мандрювання, але потім прив'язали до сосни й запилили дерево. Дослідник вважає, що описано стосунки язичницьких богів Хмари та Громовика, який запалює блискавкою небесне дерево, розбиває хмару, яка сходить дощем (напоями) на землю [9]. Аналогічний сюжет містять й індійські веди. Ф. Колесса вважає, що ім'я Галя походить від імені давньоіндійської богині весни Васани (або Гуля) [10], Громовик є нареченим Васани, а сосна у міті виступає аналогом світового дерева. Але Ф. Колесса лише натякнув на наявності глибокого світоглядного підґрунтя даного сюжету; І. Нечуй-Левицький – навів світоглядне трактування мітологічного сюжету, близького до того, що розглядається, але не обґрунтував вжитих аналогій.

Архаїчна обрядовість пов'язана з циклом «життя» сонця. На

сонцестояння та рівнодення вшановували Коляду, Ярилу, Купалву, Овсеня, Світовиди (Білобога) тощо [20]. Світовиди пов'язують зі Світовим деревом. Весільні пісні також згадують сосну, що палає з дівчиною: «Горіла сосна... / Під нею дівчина стояла, / Русяву косу чесала...» [11]. У міті виникає загальний образ «красної панни», схожий на опис весни, яка має шумні водяні потоки («горілку»), віддзеркалення сонця у воді («мед»), зелені ліси та луга («вино»). Тобто сюжет «звідництва» містить весняні та весільні мотиви. Весна переходить у весільний період з настанням літа на свято Івана Купала, яке символізує зміну пори Ярили на пору Перуна-Громовика (літнє сонцестояння).

Фольклор містить дані про те, що архаїчний весільний обряд передбачав ініціацію у непорядкованому світі як мандрування по етапах [12]: «Ой були ми в полі / В зеленій діброві / Загубили дівку / В хрещатім барвінку». Обряд ініціації інсценує ритуальну смерть з народженням нового статусу людини (дитини). Типовим сценарієм є зустріч світанку з завершенням ініціації переправою через ріку (як у купальському обряді).

Помічено, що дівчина, яка «птопає» чи «горить» звертається до невизначеного хлопця: «Ой хто в лісі чує, нехай той рятує...», «хто мене доплине, того я буду». Схожі слова є у весільній пісні: «Нехай той почує / Хто в полі ночує. / А вже весна...» [13]. Це означає дівчина з обранцем навесні проходять ініціацію окремо, але одночасно.

Схожий сценарій розігрується на Купала, як свято єднання богів сонця та води, чоловічої та жіночої енергії, час найбільшої родючої сили [9], що й освячує початок шлюбних обрядів. У обряді символічно спляють заготовлену сосну та деревце Роду – купайлицю (марену, гільце) [14]. Увечорі «хоронять» Ярилу та остаточно проганяють Марену; вранці Купалва рятує потопаючу дівчину Зорю – віддзеркалення сонця [4]: «...на Купала, / Іграло сонечко... / Та припало дівкам... Дунай-море пливсти... / Дівка Оленка втонула» [10]. Термін «дунай» вважаємо назвою освяченої Сонцем природної води на Купала або Великдень. На Купала формувалися шлюбні пари [15]. Ритуал шлюбної ініціації дівчини та архаїчного весілля на свято Купала моделюють наступним чином [4]: подорож непорядкованим світом зі «сватами», прив'язування косою до сосни до світанку (магічний час), голосіння дівчини про допомогу (магічна молитва), освячення-осіяння дівчини-сосни Сонцем, відсікання коси нареченим, перепливання «дунаю» як освячення Даною та знов рятування нареченим. На цьому архаїчний сонячний шлюб як магічний ритуал вважався здійсненим, а дівчина набувала статусу жінки. Надалі обряд розділився на Купальські



свята та весільні дії. Але описаний ритуал залишає питання щодо світоглядних витоків його формування.

Таким чином, фольклор зберіг описи обрядів ініціації шляхом освячення людини непорядкованим світом, вогнем та водою, що символізувало перехід до нового соціального статусу. Дослідження складових даного ритуалу на підставі аналізу особливостей сюжету «звідництво» надасть можливість висвітлення світоглядних уявлень слов'ян у даному ракурсі обрядових дій.

Мета статті полягає у пошуку проявів світоглядних витоків формування сюжету «звідництво дівчини» на підставі аналізу елементів сюжету та застосованих відповідних формул.

Виклад основного матеріалу. Дане дослідження пропонує шлях заповнення лакун у розумінні першооснов фольклору на прикладі сюжету «звідництво» за допомогою аналізу української та спорідненої індійської міфології. Наприклад, згадка про чужинців-волошинів датує створення сюжету не пізніше як I–V ст. н.е., а паралелі з індійською міфологією відносять виникнення даного та споріднених сюжетів до V тис. до н.е. (за Курганною гіпотезою у цей період відбулось розселення індоєвропейців з причорноморських степів). Таким чином, необхідно проаналізувати місце й час проведення, атрибути та сценарій ритуалу у межах вказаного сюжету.

Місце здійснення обрядодії сюжету відповідає традиційному розташуванню таких заходів на межі світів, у даному випадку – «ліс–річка». Водна поверхня є земним аналогом неба, оскільки в ній відбиваються усі явища неба. Також наші прашури помітили, що вода як і блискавка приходять з неба, значить річка є найближчою його часткою. Це дозволяє імітувати небесні події діями в річці та біля неї, так саме, як і Сонце, пройти шляхом через небо. Водночас розігрується магічний ритуал викликання бажаних природних змін.

Розглянемо небесні явища як світоглядну основу сюжету «звідництво дівчини». У міті дощ випадає після перемоги Перуном (як й Індрую) над змієм (Ящіром чи Коцієм) як уособленням зими, що звільняє викрадену воду. Під захистом Перуна-Громовика, бога грози, дощу та родючості знаходиться й шлюб [16]. Є аналогії між обрядом весілля та космічним шлюбом Громовика й Громниці-Перуниці, богині зорі, піклувальниці шлюбу, яка уособлює блискавку. Грозові явища вважали проявом дій богів, способом спілкування з людьми, шляхом передачі вогню та дарування життєдайного дощу. Анти шанували бога блискавок як верховного. Слов'яни ставилися до грози, як до небесного

акту запліднення [6].

В індійській мітології розбивання блискавкою хмари описують як весілля [9] та вказують, що Громовик є нареченим Васани (Весни). Взаємовідносини Громовика та Хмари, як брата та сестри, у небесних діях відображаються обрядовою піснею [12]: «А сестра в брата да просила ся: / Ой братіку, мій голубчику! / Не рубай ти мене й у субітоньку... / Посічи ти мене да на дрібен мак / Да посій ти мене й у трьох городочках, / А й уродить ся да тройзіллячко...». У такому ж сенсі можна розглядати й наступну пісню [9]: «Червона рожа горіла / Під нею біла дівка сиділа / В решеті воду носила / Та червону рожу гасила». Майже такі слова містить весільна пісня: «Горіла липка... / Дівчина під ньом сиділа, / Іскорки на ню падали, / Хлопці за нею плакали. / В решеті воду носили, / Зелену липку гасили» [17]. Купальська пісня [12] містить мотиви шлюбу, смерті зі спалюванням дерева блискавкою, що схоже на небесні дії Хмари та Громовика й близькі до означеного сюжету: «А царівнойка злякала ся, / Под тройдереву сховала ся... / Крешіте вогні яснейкїї, / Будем палити тройдереву... / Поїду з царом до шлюбойку... / Ой ліпше маю в землі гнити, / Ніж за царойком в сьвітї жити!». Грозові сюжети скоріше відносяться до літа, тоді відповідні обряди могли відбуватись на Купала – початок шлюбного сезону.

Для Громовика в українській мітології є три головних образи: воїн, хлібороб, ловчий або пастух (тоді й «козак, що у полі оре» може бути ритуальним аналогом Громовика). У міті розбивання блискавкою хмари з виникненням дощу створює й Іван-ловчий [9], що згадано й у німецькій баладі (Іван тут виступає як Перун, але у купальських піснях постає образом сонця). Колядка оспівує сонце: «Меж тими панамі красний павичу,... пане Йване... вірні слуги... Просяться... у Невір-землю: Пустимо стрілку, як грім по небу; / Пустимось кіньми як дрібен дощик; / Блиснем шаблями, як сонце в хмарі!». Пошуки дівчини трьома братами з випусканням стріли мають місце й у казках циклу «Царівна-жаба» або «-змія»: Іван-царевич знайшов стрілу у болоті в жаби (місце можливого дунаю та віддзеркалення в ньому сонця). Перед приїздом царівни до його батька були по черзі дощ, блискавка та грім. Далі царівну-наречену або викрадає вихор, або вона змушена улетіти й Івану доводиться її визволяти (як й співають у давніх колядках) від змія (або Коція) з острова за тридев'ять земель (згадаємо, що за мітом саме на острові росте Світове дерево, під яким зображають змія, «3+9» – це рік життя сонця, де 3 – зимні місяці; з іншого боку – це схоже на тройдереву, де «3» перше розгалуження, «9» – друге, тоді за тридев'ять земель може



знаходиться небесний світ). В цьому можна побачити те, що Ярило (або Білобог) шукає свою наречену Лелю-весну (або Дану), яка чекає на нього (як Настечка чекала коли прийде милий у той час, коли «дїброва палала», «цебром воду носили»). Іноді полонянку Коція називають Зорею.

Розглянемо солярні мотиви у сюжеті «звідництво дівчини». З аналізу застосованих формул та сюжету випливає, що горіння сосни у пісні було символічним. Як блискавка (яку вважали променем сонця) запалює сосну від гори до низу – так само й сонце (небесне явище) під час сходу освітлює сосну від гори до низу, надаючи їй червоних відтінків полум'я [4]. Тоді під сосною відбувався обряд ініціації дівчини – як освячення чоловічою енергією сонячного вогню. «Сонячне» походження обряду підтверджує й рух «козаків» від Дону додому або до Дунаю, що співпадає з рухом сонця.

Освячення вогнем у обрядовості має багаті традиції, оскільки його вважали первинною рушійною силою для усього живого та взагалі живим. Вогню властиві ті ж самі етапи життя та потреби, що й живій істоті: народжується маленьким, росте, споживає горючу «їжу», вмирає, але перероджується (виникає знов), може рухатися. Наші пращури вважали, що вогонь є частиною сонця, дарованою богами людям. Тому сонце й вогонь мали близькі «чарівні» властивості: забезпечує життя, «очищує» й захищає людину, знищує рослини, але перетворює їх на добриво, проганяє темряву, його можна перенести, блискавка дає дощ та спускає вогонь на землю; якщо вогонь «годувати» – він стає безсмертним, за кремації тіла – вивільняє душу, на відміну від людини та тварин – їсть, але стає більш «голодним» [15]. Місцем перебування вогню у домі була піч, тому її вважали домашнім вівтарем й носієм жіночого начала, який надає благополуччя та захищає від зла; розташування у ній вогню мало аналогію з магічним сексуальним актом. Тому біля печі з розведеним вогнем проходила більша частина етапів шлюбного ритуалу (сватання, оглядини тощо) [12], а новонароджену дитину клали у холодну піч для освячення. У варіанті пісні «Горілі сосна, палала» порівнюють святість: «Горіла сосна, як та піч...» [11].

У фольклорі та мітології звертає на себе увагу роздвоєння солярних героїв на чоловічі та жіночі ролі: Красна Панна, різні функції сонця виконували Білобог, Сварог, Дажбог, Ярило, Коляда, Купалва, Лад, Хорс, Овсень. Коляду іноді вважають новонародженою дівчинкою-сонцем, яка ховається під водою. На дохристиянський Водокрес існував обряд освітити ополонку свічкою й побачити відбиття світла. Немовби люди

перевіряли, що сонце-коляда жива, і прийде час – вона звільниться. Тоді «Білоданчик-Подоляночка» – це вже визволене сонце-дівчинка під час весняного рівнодення, яку видно як віддзеркалення сонця, що й святкують [4]. Відповідний танець є ритуалом підготовки цієї дівчинки до шлюбної готовності й перетворення на Лелю-весну, а також освячення цим ритуалом інших дівчат. Тоді Красна Панна – це також відбиття сонця у воді, але вже влітку. Тобто жіноча енергія та жіночі образи все одно пов'язані з водою. Іноді образ віддзеркалення має чоловічі риси: Івасик-Телесик, за казкою, плавав по річці у золотому човні зі срібним веслом, а потім його вкрали змії і довелося визволятися.

За іншою казкою відьма підманула сестрицю Олену й затягнула на дно річки, але люди потім дівчину витягли. Цей образ близький до Лелі, яку пробуджують навесні, а неясне відбиття сонця у воді – як обличчя Лелі під водою. Дівчину-весну описують у фольклорі так: «вода – то Ганнина врода... в Дунаї риба – то Ганнине тіло... на луках трава – то Ганнина коса» [11]; Касуня-зоре пливла дунай-рекою, Настечка стояла на вербовій дощечці та леліла (відблискувала), обидві чекали «милого». «Діброва палала» можна розуміти як схід сонця під час розпускання листя. А «красна Касуню... в часі весілля» – це натяк на свято Купала. Тоді Касуня та Настечка – це ще одні жіночі образи відбиття сонця. Згадка про «дунай» говорить про «святую» воду на Великдень або на Купала, «весілля» – про свято Купала, що окреслює весь весняний час.

Кінь, на якому пересувались козаки, виступає символом чоловічого начала та Сонця, виконує роль перевізника у потойбіччя, посередника та сповіщувача як для людини, так і для Сонця. Тому в ініціально-освячувальних церемоніях, в тому числі весільних діях, кінь був однією з головних складових [18].

Таким чином, дівчина та козак у пісні «Їхали козаки» повторюють дії богів, а сосна виявляється аналогом світового дерева. Рік, який зростає, відповідно до руху Сонця, починаючи з зимового сонцестояння у міті по черзі відображали образами Коляди, Ярили, Купалви та Овсеню. У ці ж дати вшановували чотириликого бога часу Світовиди, який бореться за царство світла зі тьмою. Ідол Світовиди, чотиригранний стовп, має близьку будову до Світового Дерева.

Розглянемо образ сосни як спосіб відображення світового дерева (прадерева). У фольклорі та міті Світове дерево зображали у вигляді тройдерева, явору, дубу, верби, вишні або сосни посеред моря-першостихії [19]. Світове дерево мабуть уявляли побудованим на потрійних розгалуженнях (трискладова будова світу), як «тройдерево» у



піснях, тому сосна нагадує це мітологічне дерево. Створення світу описує пісня: «Стояла сосна серед Дунаю,... Сокіл... Виніс він відтам троє насіння... земляця... пшениця... зелена трава», де сокіл – образ весняного сонця [19], а Дунай – неба як річки. Створення світу розглядають, як шлюб вогню та води, а згоряння як символ кохання [8]. Вогонь як чоловічу та активну стихію протиставляють воді, жіночій стихії, та вважають двома головними божественними явищами [12]. Якщо вогонь є втіленням образу чоловіка, то сосна – постає образом нареченої. Прадерево росте на латир-камені, де полюбляє сидіти богиня Зоря. Під прадеревом під час творення світу народилася богиня Лада [20]. Гільце стає образом прадерева. Тому нареченій необхідно пройти освячення під аналогом прадерева, сосною. Згоряння сосни стає образом поєднання у шлюбі.

Дерева пов'язували з грозовою діяльністю богів. У хетів атрибутом богів було хвойне дерево, у греків з Зевсом пов'язували дуб. Етап весільного обряду з очікуванням молодим перед двором молодії іноді називають «стояння на дуброві» [6]. Дерево зв'язувало світ людей з небом через душі померлих, тому його образ присутній у багатьох обрядах як дерево роду – гільце на весіллі, дідух під час Різдва Сонця, купайлиця та марена під час Купала [21].

Сосну використовували як ритуальне дерево. Гільце робили з верхівки сосни або ялини й прикрашали червоною стрічкою або свічками [13], що символізувало всесвіт та було обов'язковим елементом весільного етапу «посад» [6]. У весільних приспівках згадується: «...вивела вілечко... З високого дерева, з ялини / Ще й з червоної калини» або «Наше вілечко ясне / Як калина красне / як сонечко сяє ...» [13]. Головну гілку гільця з *потрійним* розгалуженням називали «старшою шишкою» чи «вбираною сосною»: «Голько, голько, ти *тройчаста*, / На тихому Дунаї виросла... / А на столі золотом зацвіла» [6] (можливо «голько» перетворилося у вигук «горько»). Коровай разом з гільцем утворює ланцюжок «хліб–дерево–рай» – вертикальну модель світу. У весільному ритуалі гільце або віник спалювали біля пічки та танцювали біля вогню. Гільце (віник) має ознаки дерева-рослини (сосни) як жіночого начала, а вогонь уособлює чоловіче начало (у селах є традиція ставити віник ручкою вниз, що імітує тройдерево). Горіння означає єднання цих начал та символічну жертву [6]. «Деревце» є атрибутом зв'язку з померлими та символом плідності.

У корейській традиції сосну пов'язують із жіночою «стихією» та називають [sonamu], [sol], [song] – «найвище дерево» [22]. Якщо сосна

красива, її порівнюють з жінкою: [yeosong], [misong]. За грецьким міфом цнотлива німфа Пітіс відмовилась від домагання богів, за що її перетворили на сосну. Сосна як найвище й смолисте дерево під час грози запалюється блискавкою частіше «від гори до низу» (як у пісні), що для первісних людей було знаменням дій богів та даром вогню. Після удару блискавки сосна на ураженій поверхні дає краплі смоли наче застигли краплі дощу, що збігається з описом у піснях та міті. Крім того, колір крони та кори під час сходу нагадує полум'я як торкання небесного вогню, а золота кора є ознакою світового дерева: «А на тій сосні золота кора,... жемчужна роса... Іскуй каблучку на праву ручку» (золота кора – аналог горіння, жемчужна роса – смолисті краплі); тоді обручальне кільце є часткою світового дерева. У наших широтах лише сосна може дати «золотий» ефект. Також, вважали, що біля стовбуру світового дерева знаходяться хмари в образі змія, які заважають дощу полити землю [19], що схоже на біблейське дерево розуміння добра та зла, на гілках якого сховався змій. Дівоча коса нагадує змію, тоді Галя разом з сосною частково виконує роль богині Хмари з міту та світового дерева-хмари. Тобто, сюжет спалювання Галі «козаками» схожий на взаємовідносини Громовика та Хмари, а рятування потопаючої у дунаї дівчини схоже на зустріч Ярила та Лелі.

Етимологія слова «сосна» остаточно не з'ясована: індоєвропейське значення від «сірий» спростовує народна приспівка: «—...сосна / Ти чому красна?»; з латині – «сок», смолисте дерево, що етимологічно мало ймовірно; «сопіти» – дерево, що має дупло з бджолами (бджоли є атрибутом світового дерева як символ крапель [18]); «дуплисте дерево» [23]. Нас цікавить версія походження «сосна» від санскритського «sauga» – приналежний сонцю, знак сонця в обрядах шлюбу. Якщо розібрати «сосна» по складових, то отримаємо: so – йти до завершення; sa – з'єднуватись; su – отримувати сік, купатись, давати жертву, префікс позначання бажання; osa – спалювати; usnas – гаряче, жар тіла; spa- – купальний, текти, плакати, траурне обмивання; susnāta – очищений купанням; susnaуu – створювач жертви; susnuṣa – мати хорошу невістку; sopāsana, upāsana – очікування, бути близько, поклоніння, побутовий вогонь; aurāsana – горіння для богослужіння, священний вогонь [24]. Тоді узагальненою характеристикою «сосни» буде: сонячне (осяяне) дерево в церемоніях шлюбу, що «палає» й дає краплі, з ритуальною жертвою. Тобто біля сосни могли відбуватись ритуали богослужіння, пов'язані зі шлюбним обрядом. Цікава й наступна паралель: soṣyantī – породілля або дівчина, що стала на шлях



запліднення (одружується).

Розглянемо весну як перший етап творення світу. Походження слова «весна» пов'язують з санскритським «vasanta», що позначає й помічницю Камадеви (бога кохання) – староіндійську богиню Васану [10]. Етимологічною основою вважають корінь «vas» – жити, одягнутий, одягати. Проведемо пошук асоціацій та взаємозв'язків слів «ве-сна» та «со-сна». у санскриті можна знайти інші паралелі до «vasanta» [24]: vasa – оселя, сяючий, білий; vasati – оселя, жити, світанок; vesati – любити; vasana – жилий, одяг; veśa – оселя, одяг, прикраса, зовнішній вигляд; veśana – дім, входження; vasar – ранок; snai – одягти, обгорнути; snas – жити десь; sna – купання, текти, плакати. Є дуже схожі на «весна» слова: vasmam, vasma – житло, багатство, тканина, одяг, ціна, придбання, смерть. Загальний сенс слова «vasanta» як «обгорнути» забезпечує навіть корінь «sn» – оселя як обгортання житлом; смерть як ритуальне обгортання. Але виникають й інші варіанти тлумачень, які мають певне відношення до весни – сяяння, світанок, купання. Якщо розібрати «vasanta» на склади, то: va – повітря, вітер, океан, вода, тканина, одяг (те, що обгортає); sa – з'єднуватись; san – любити, одаряти; santa – сонце от «satya»; anta – кінець, межа, природа; ta – груди, чеснота, нектар, коштовність, матка. Тоді узагальненою характеристикою «весни» може бути: «va+sna» – половіддя (вода, що купає); «va+santa» – сонячний вітер; «veśantā» – пожежа; «vas+anta» – одягнута природа; «va+san+ta» – одягати-любити-матка (оплодотворення). Тобто – обгортання природи сонячним вітром з ініціацією життя.

З приводу ефекту «горіння» сосни навесні зупинимось на аналогії «vasanta-veśantā» як порівняння сонячної пробуджуючої весни з пожежею. Тоді сосна, яка нібито горить дійсно може бути символом весни («sopāsana-aupāsana» – як священний вогонь богослужіння). Якщо порівнювати тлумачення «весна» та «сосна», звертає на себе увагу ще одна аналогія: «vasanta» – оплодотворення (Васана була помічником Камадеви) та «soṣyantī» – породілля (під сосною з дівчини народжується жінка, тому вона – й породілля, й новонароджена). Таким чином, за походженням є певний зв'язок понять «весна» та «сосна», що й визначає місце сосни у весняному обряді.

Стосовно походження слова «весілля» – то навряд чи такий важливий обряд в прадавні часи створювався як «веселий», скоріше за все ця обрядодія надавала підсумок «весні» та надію на родючість, а «-ілля» (породілля, застілля) скоріше за все позначає стан «після» або

«поряд». Тобто календарне місце обряду весілля потрапляє на межу весни, а з врахуванням необхідності розіграти небесні дії купанням у «дунай» це відповідає святу Купала.

Розглянемо необхідність купання у дунай. Стосовно божественних істот, то дитина-Леля «купалася» на весняне рівнодення, а доросла Леля або богиня Зоря «купалася» на літнє сонцестояння. Тоді сюжет «потоплення» дитини є відгомном вірувань у те, що на весняне рівнодення народжується у «дунай» дитинка-дівчинка Білобога та Дани (Білоданчик) або Зорі (Білзорчик) [4]. Це схоже на сюжет «дівчина кидає дитину у дунай». Варіант сюжету, коли козаки кинули дівчину у дунай та допомагали собі шаблями [19] можна розглядати, як варіант історії про Громовика та Хмару. Тобто шаблі виконують роль блискавок по відношенню до віддзеркалення хмари. У сюжеті «звідництво» купання дівчини з її рятуванням з одного боку відображає шлюб сонця і води, з іншого – розбивання шаблею-блискавкою світового дерева-хмари для викликання дощу.

Якщо віддзеркалення сонця на Купала є аналогом нареченої – тоді й одяг нареченої повинен відповідати цьому образу. Відповідно, її головним атрибутом після відрізання кос є білий вельон, про що згадується у пісні «Горіла сосна, палала»: «...під нев дівчина стояла, / Русяву косу чесала. / Ой коси, коси ви мої... / Більше служить не будете, / Під білий вельон підете» (гільце іноді називали «вельоткою»). Слов'яни наділяли білий колір божественними якостями світла та шанувували Білобога. Саме дитинка Білобога та Дани в образі дівчинки-Білоданчика стає першим віддзеркаленням сонця та перетворюється на богиню весни Лелю, (як результат єднання неба та землі, вогню та води). Білий колір є ритуальним, оскільки шлюбний обряд інсценує ритуальну смерть нареченої. Відповідно, білий вельон стає освячувальним елементом прощального одягу дівчини, для якої шлюб – це початок нового життя у новому «кластері» без огляду на минуле, бо для батьків дівчина як донька зникає (тому у давнину на Близькому сході у деяких племенах новонароджену дівчинку вбивали). За давніми традиціями, якщо помирає молода неодружена людина, її ховають в одязі нареченого чи нареченої [25], а загиблих дітей одягають у світлий або білий одяг для забезпечення кращої долі в іншому світі. Тобто білий колір є еквівалентом денного світла та символізує добро, перемогу над злом та очищення. У цьому сенсі можна розглянути великодній куліч. Фалічний символ до факту появи відбиття сонця «Подольночки» недоречний, до того ж куличи робили широкими. Це, скоріше, зображення народженого



сонця: всередині – жовте, а ззовні – біле як відбиття сонця. Разом з писанками виникає відображення побудови світу та святкування перемоги світлих сил та життя.

У подальшому, проводячи аналогії з іншими архаїчними фольклорними сюжетами (наприклад, «воротар», «царівна-жаба» або «подоляночка») можна повніше розкрити витoki сюжету «звідництво дівчини». І, навпаки, здобутки даного дослідження можна використовувати для аналізу інших фольклорних сюжетів, що дозволить глибше збагнути світоглядні погляди наших пращурів та відповідні архаїчні ритуали.

Висновки. 1. Діям козаків у сюжеті «звідництво дівчини» у міті відповідають дії Громовика, Перуна, Івана-ловчого, а діям дівчини – дії богині Хмари, змія, «царівноїки». Сюжет описує розбивання хмари, запалювання тройдерева (сосни), випадання дощу. У сюжеті використано прояви дії сонця: блискавка як промінь, віддзеркалення сонця у водоймі, «загоряння» верхівки сосни на світанку шляхом осяяння.

i. Світове дерево в образі «тройдерева» у піснях уявляли заснованим на потрійних розгалуженнях як відображення трискладової будови світу. Первісна людина обрала сосну разом з дівчиною у якості земного аналога мітологічного дерева, на що вказує й згадування у піснях золотої кори в сосни. Дівчина у ритуалі виконувала роль богині Хмари, а її коса відігравала роль змія під Світовим деревом, тому її відсікали. Сосну вважали «найвищим деревом», яке має більше шансів запалитися від блискавки. Складовий аналіз слова «со-сна» за санскритом охарактеризував його як осяяне сонцем дерево в церемоніях шлюбу, що «палає» й дає краплі, з ритуальною жертвою. Це має певний зв'язок з тлумаченням слова «ве-сна» – обгортання природи сонячною пожежею з ініціацією життя, що прив'язує сюжет «звідництво дівчини» до весняних подій.

ii. Згадування у піснях «потоплення» у дунаї дівчини або дитини має солярні корені, але з різних сюжетів. «Потоплення» дитини – це сюжет весняного рівнодення «Білоданчик», коли у дунаї «скаче» дитинка Білобога та Дани (Зорі) у вигляді віддзеркалення сонця. «Потоплення» дівчини – це купальський сюжет на літнє сонцестояння як проводи весни зі шлюбом Сонця-Купалви з Даною (Зорею), яку він «рятує» (у піснях також згадується розбивання віддзеркалення хмари шаблею-блискавкою). Тоді «дунай» – це свята річка, як небо, освячена Сонцем на Великдень та Купала.

iii. Світоглядні витоки сюжету «звідництво дівчини» полягають в описі щорічного творення світу з розбиванням змія-хмари біля світового дерева та шлюбом сонця і води, що й розігрується на святі Купала та у архаїчному весіллі.

Література:

1. Лавриненко С. Логоепітеми сфери правової культури в баладах про дошлюбні взаємини. *Мовознавчий вісник*. 2011. №12–13. С. 222–226.
2. Трегубов Д.Г., Трегубова І.М. Ініціаційні елементи фольклорного сюжету «звідництво дівчини». *Культура України*. 2022. №76. С. 57–63. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/15478>.
3. Балущок В. Ініціації українців та давніх слов'ян. К.: М.П. Коць, 2016. 263 с.
4. Трегубова Ф. Д., Трегубов Д. Г. Дослідження драматургії первісних хороводів весняного циклу. *Культура України*. 2021. №74. С. 90–97.
5. Пашник С. Д. Сосну підпалили – Галю заміж віддали. *Рідна віра*. URL: <http://ridnovir.in.ua/index.php/statti/233-sosnu-pidpalyly-haliu-zamizh-viddaly>.
6. Несен І. Весільний ритуал середнього Полісся: традиційна структура та реліктові форми. *Вісник Львівського Університету. Серія історична*. 2008. №43. С. 261–319.
7. Цехмістрок Ю. Народні пісні Волині: записи 1936–37 р. Львів: ЛДМА, 2006. 480 с.
8. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд. К.: НДІУ, 2007. 444 с.
9. Нечуй-Левицький І. С. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. К.: Обереги, 1992. 88 с.
10. Колесса Ф. Огляд українсько-руської народної поезії. *Вісник Львівського Університету. Серія філологічна*. 2009. № 47. С. 166–272.
11. Ільницький М. «Горіла сосна...»: модифікація символів вогню і води в народній пісні. *Народознавчі зошити*. 2009. №1–2. С. 130–134.
12. Телеуця В. Весільний обряд українців Придунав'я. *Фольклористичні зошити (ІКА)*. 2008. №11, С. 71–84.
13. Єфремова Л. О. Народні пісні Полтавщини. Київ: Логос, 2016. 720 с.
14. Пастух Н. Купальські обрядовість та пісенність в українських селах півночі Молдови. *Studia methodologica*. 2014. №38. С. 93–98.
15. Кожолянюк Г. Весняне свято Юра-Рая на Буковині. *Етнічна історія народів Європи*. 2008. №25. С. 96–102.
16. Ковтун Н. Співвідношення образу бога Перуна з архетипом культурного героя в українській духовній традиції. *Історія. Філософія. Релігієзнавство*. 2010. №3-4. С. 43–47.
17. Гижа О. Українські народні пісні з Лемківщини. Київ: Музична Україна, 1972. 328 с.
18. Кіндер К. Р. Проблема класифікації танцювальної символіки: образно-семантичний аспект. *Вісник КНУКіМ «Мистецтвознавство»*. 2011. №25. С. 55–62.
19. Міщенко А. Уявлення українців про Світове дерево у порівняльному контексті. *Етнічна історія народів Європи*. 2010. №31. С.47–54.
20. Войтович В. Генеалогія Богів давньої України. Рівне: Войтович В., 2007. 556 с.
21. Квітка К. Українські пісні про дівчину, що помандрувала з зводителем. *Зібрання праць*. Львів: Музична академія, 2010. С. 255–287.



22. Нестерович А. С., Егорова К. Г. Семантическая характеристика фитонимов. Филологические науки. *Вопросы теории и практики*. 2017. №11(77). С. 143–145.
23. Кірілкова Н. Назви сосни та соснових насаджень у говірках рівненського Полісся. *Наукові записки НУ «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2014. №50. С. 56–58.
24. Monier-Williams M. A Sanskrit-English Dictionary. Oxford: The Clarendon Press, 1960. 1333 p.
25. Марченко О. М. Сімейна обрядовість південного Побужжя. *Культура народів Причорномор'я*. 2001. №20. С. 104–108.

References:

1. Lavrynenko, S. (2011). Lohoepestemy sfery pravovoyi kul'tury v baladakh pro doshlyubni vzayemny [Legal epistemes of the sphere of legal culture in ballads about premarital relationships]. *Movoznavchyy visnyk – Linguistic Bulletin*, 12–13, 222–226 [in Ukrainian].
2. Trehubov, D. H., & Trehubova, I. M. (2022). Initsiatsiyni elementy fol'klornoho syuzhetu «zvidnystvo divchyny» [Initiation elements of the folklore plot "girl seduction"]. *Kul'tura Ukrayiny – Culture of Ukraine*, 76, 57–63. Retrieved from: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/15478> [in Ukrainian].
3. Balushok, V. (2016). *Initsiatsiyyi ukrayintsiv ta davnikh slov"yan [Initiations of Ukrainians and ancient Slavs]*. K.: Kots' [in Ukrainian].
4. Trehubova, F. D., & Trehubov, D. H. (2021). Doslidzhennya dramaturhiyi pervisnykh khorovodiv vesnyanoho tsykladu [Research of dramaturgy of primitive round dances of a spring cycle]. *Kul'tura Ukrayiny – Culture of Ukraine*, 74, 90–97 [in Ukrainian].
5. Pashnyk, S. D. (2022, April 24). Sosnu pidpalyly – Halyu zamizh viddaly [Pine was set on fire – Galya married gave]. *Ridna vira – Native faith*. Retrieved from: <http://ridnovir.in.ua/index.php/statti/233-sosnu-pidpalyly-haliu-zamizh-viddaly> [in Ukrainian].
6. Nesen, I. (2008). Vesil'nyy rytual seredn'oho Polissya: tradytsiyna struktura ta reliktovi formy [Wedding ritual of middle Polissya: traditional structure and relict forms]. *Visnyk L'vivskoho Universytetu. Seriya istorychna – Bulletin of Lviv University. Historical Series*, 43, 261–319 [in Ukrainian].
7. Tsekhmistruk, Yu. (2006). *Narodni pisni Volyni: 1936–37 r. [Folk songs of Volhynia: 1936-1937]*. L.: LDMA [in Ukrainian].
8. Yermolenko, S. Ya. (2007). *Mova i ukrayinoznachyy svitohlyad [Language and the worldview of Ukrainian studies]*. K.: NDIU [in Ukrainian].
9. Nechuy-Levyts'kyy, I. S. *Svitohlyad ukrayins'koho narodu. Eskiz ukrayins'koyi mifolohiyi [Worldview of the Ukrainian people. Sketch of Ukrainian mythology]*. K.: Oberehy [in Ukrainian].
10. Kolessa, F. (2009). Ohlyad ukrayin'sko-ruskoyi narodnoyi poeziyi [An overview of Ukrainian-Rus folk poetry]. *Visnyk L'vivskoho Universytetu. Seriya filolohichna – Bulletin of Lviv Univ. The series is philological*, 47, 166–272 [in Ukrainian].
11. Il'nyts'kyu, M. (2009). "Horila sosna...": modyfikatsiya symboliv vohnyu i vody v narodniy pisni ["Burning pine ...": a modification of the symbols of fire and water in a folk song]. *Narodoznachchi zoshyty – National Notebooks*, 1–2, 130–134 [in Ukrainian].
12. Teleutsya, V. (2008). Vesil'nyy obryad ukrayintsiv Prydunav"ya [Wedding ceremony of Ukrainians of the Danube region]. *Fol'klorystychni zoshyty (IKA) – Folklore Notebooks (IKA)*, 11, 71–84 [in Ukrainian].

13. Yefremova, L. O. (2016). *Narodni pisni Poltavshchyny [Folk songs of Poltava region.]*. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].
14. Pastukh, N. (2014). Kupal's'ki obryadovist' ta pisennist' v ukrayins'kykh selakh pivnochi Moldovy [Bathing rituals and singing in the Ukrainian villages of northern Moldova]. *Studia methodologica*, 38, 93–98 [in Ukrainian].
15. Kozholyanko, G. (2008). Vesnyane svyato Yura-Raya na Bukovyni [Spring holiday Jura-Raya of Bukovina]. *Etnichna istoriya narodiv Yevropy – Ethnic History of Europe Peoples*, 25, 96–102 [in Ukrainian].
16. Kovtun, N. (2010). Spivvidnoshennya obrazu boha Peruna z arkhetypom kul'turnoho heroya v ukrayins'kiy dukhovniy tradytsiyi [Correlation of the image of the god Perun with the archetype of the cultural hero in the Ukrainian spiritual tradition]. *Istoriya. Filosofiya – History. Philosophy*, 3-4, 43–47 [in Ukrainian].
17. Hyzha, O. (1972). *Ukrayins'ki narodni pisni z Lemkivshchyny [Ukrainian folk songs from Lemkiv region]*. K.: Muzychna Ukrayina [in Ukrainian].
18. Kinder, K. R. (2011). Problema klasyfikatsiyi tantsyval'noyi symboliky: obrazno-semantychnyy aspekt [The problem of the dance symbolism classification: figurative-semantic aspect]. *Visnyk KNUKiM "Mystetstvoznavstvo" – Bulletin of KNUKiM "Art Studies"*, 25, 55–62 [in Ukrainian].
19. Mishchenko, A. (2010). Uyavlennya ukrayintsiv pro Svitove derevo u porivnyal'nomu konteksti [Ukrainians' perception of the World Tree in a comparative context]. *Etnichna istoriya narodiv Yevropy – Ethnic history of the peoples of Europe*, 31, 47–54 [in Ukrainian].
20. Voytovych, V. (2007). Henealohiya Bohiv davn'oyi Ukrayiny [Genealogy of Gods of ancient Ukraine]. Rivne: Voytovych [in Ukrainian].
21. Kvitka, K. (2010). Ukrayins'ki pisni pro divchynu, shcho pomandruvala z zvodytelem [Ukrainian songs about a girl traveling with a seducer]. *Zibrannya prats' – Collection of works*. L'viv: Muzychna akademiya, 255–287 [in Ukrainian].
22. Nesterovych, A. S. & Ehorova, K. H. (2017). Semantycheskaya kharakterystyka fytonymov [Semantic characteristics of phytonyms]. *Fylolohycheskye nauky. Voprosy teoryy y praktyky – Philological sciences. Questions of theory and practice*, 11(77), 143–145 [in Ukrainian].
23. Kirilkova, N. (2014). Nazvy sosny ta sosnovykh nasadzhen' u hovirkakh rivnens'koho Polissya [Names of pine trees and pine plantations in the dialects of Rivne Polissia]. *Naukovi zapysky NU «Ostroz'ka akademiya». Filolohiya – Scientific notes of NU "Ostroh Academy". Series "Philological"*, 50, 56–58 [in Ukrainian].
24. Monier-Williams, M. (1960). *Sanskrit-English Dictionary*. Oxford: The Clarendon Press.
25. Marchenko, O. M. (2001). Simeyna obryadovist' pivdennoho Pobuzhzhya [Family rituals of the southern Pobuzhhye]. *Kul'tura narodov Prychernomor'ya – Culture of the peoples of the Black Sea*, 20, 104–108 [in Ukrainian].



СЕРІЯ «ПЕДАГОГІКА»

УДК 378.018.43.091.12:36-051

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3\(3\)-173-194](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3(3)-173-194)

Ковальчук Інна Владиславівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та соціальної роботи, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедра педагогіки та соціальної роботи, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, <https://orcid.org/0000-0002-5204-0560>

Кучумова Наталія Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та соціальної роботи, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедра педагогіки та соціальної роботи, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, <https://orcid.org/0000-0001-5398-7150>

Цимбалюк Наталія Сергіївна кандидат психологічних наук, асистент кафедри педагогіки та соціальної роботи Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедра педагогіки та соціальної роботи, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, <https://orcid.org/0000-0001-9312-1845>

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ У ПРОЦЕСІ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. У статті представлено результати дослідження динаміки формування професійного мислення здобувачів вищої. Здійснено порівняльний аналіз дистанційної та змішаної форм навчання а також розглянуто переваги та недоліки кожної з цих форм. Висвітлено основні підходи до визначення поняття «професійне мислення», сформульовано критерії професійного мислення здобувачів вищої



освіти в умовах змішаного навчання, розроблено модель формування професійного мислення здобувачів вищої освіти в умовах змішаного навчання. До структури моделі входять взаємопов'язані компоненти: мета формування професійного мислення майбутніх соціальних працівників, умови, принципи, критерії, стадії (підготовча, адаптаційна, потенційна, продуктивна), рівні (початковий, базовий, високий) зміст, напрями, форми, методи, моделі формування професійного мислення майбутніх соціальних працівників в умовах змішаного навчання., З'ясовано оцінку стейкхолдерів та викладачів рівня сформованості професійного мислення студентів, а також порівняно її з самооцінкою студентів. Визначено, що за умов змішаного навчання розвиток професійного мислення здобувачів вищої освіти змінився від початкового до базового та вищого рівнів, що зумовлено перевагами змішаного навчання над дистанційним. За умови змішаного навчання поєднуються переваги традиційного очного та дистанційного навчання, що зумовлює підвищення рівня розвитку професійного мислення майбутніх соціальних працівників. Проаналізовано оцінка педагогів та стейкхолдерів, що працюють зі студентами у процесі навчання та під час проходження соціально-педагогічних практик рівня сформованості їхнього професійного мислення. З'ясовано, що використання кейсів дає змогу оцінити рівень сформованості професійного мислення за визначеними нами критеріями: можливість майбутнього фахівця професійно класифікувати практичну ситуацію; швидкість когнітивних орієнтувань; уміння диференціювати в соціальній роботі головне і другорядне; здатність переносити на нові ситуації досвід результатів розумової діяльності; поєднання колегіальної та індивідуальної відповідальності за результати професійної діяльності.

Ключові слова: цифрове навчання, стейкхолдери, професійне мислення, модель формування професійного мислення, майбутні соціальні працівники.

Kovalchuk Inna Vladyslavivna Ph.D. of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Pedagogy and Social Work Yuri Fedkovych Chernivtsi National University, Department of Pedagogy and Social Work, Yuri Fedkovich Chernivtsi National University, Kotsyubinsky St., 2, Chernivtsi, 58012, <https://orcid.org/0000-0002-5204-0560>

Kuchumova Nataliia Ivanivna Ph.D. of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Pedagogy and Social Work Yuri Fedkovych Chernivtsi National University, Department of Pedagogy and Social Work, Yuri Fedkovich Chernivtsi National University, Kotsyubinsky St., 2, Chernivtsi, 58012, <https://orcid.org/0000-0001-5398-7150>



Tsymbalyuk Nataliia Sergiivna Ph.D. of Psychological Sciences, Assistant Professor of Pedagogy and Social Work Yuri Fedkovych Chernivtsi National University, Department of Pedagogy and Social Work, Yuri Fedkovich Chernivtsi National University, Kotsyubinsky St., 2, Chernivtsi, 58012, <https://orcid.org/0000-0001-9312-1845>

FORMATION OF PROFESSIONAL THINKING IN FUTURE SPECIALISTS IN THE SOCIAL SPHERE IN THE PROCESS OF MIXED LEARNING

Abstract The article presents the results of a study of the dynamics of the formation of professional thinking of applicants of the highest degree. A comparative analysis of distance and blended forms of education was carried out, and the advantages and disadvantages of each of them were considered. The main approaches to the definition of the concept of "professional thinking" are highlighted, the criteria for professional thinking of higher education applicants in conditions of blended learning are formulated, and a model for the formation of professional thinking of higher education applicants in conditions of blended learning is developed. The structure of the model includes interrelated components: the goal of forming the professional thinking of future social workers, conditions, principles, criteria, stages (preparatory, adaptive, potential, productive), levels (initial, basic, high), content, directions, models for the formation of professional thinking of future social workers in blended learning. The assessment by stakeholders and teachers of the level of formation of professional thinking of students, as well as its comparison with self-assessment of students, was found out. It is determined that with blended learning, the development of professional thinking of higher education applicants has changed from elementary to basic and higher levels, which is due to the advantages of blended learning over distance learning. Blended learning combines the advantages of traditional face-to-face and distance learning, which leads to an increase in the level of development of professional thinking of future social workers. The assessment of teachers and stakeholders working with students in the learning process and in the course of social and pedagogical practices of the level of formation of their professional thinking is analyzed. It was found that the use of cases allows assessing the level of formation of professional thinking according to certain criteria: the ability of a future specialist to professionally classify a practical situation; speed of cognitive landmarks; the

ability to differentiate the main and secondary in social work; the ability to transfer the experience of the results of mental activity into new situations; a combination of collegial and individual responsibility for the results of professional activity.

Keywords: digital learning, stakeholders, professional thinking, professional thinking formation model, future social workers.

Постановка проблеми. Пандемія внесла свої корективи не лише в повсякденне життя, але й у освітнє середовище. Оцифрувалися майже усі сфери навчання та виховання. Усі елементи освітнього процесу піддалися асиміляції та адаптації до нових вимог віртуального навчання. Зокрема, серйозні зміни відбулися у професійній освіті. Формувати професійні навички стало набагато складніше у зв'язку зі зміною академічного вектора з аудиторного навчання на віртуальний. Виняткової уваги зараз вимагає формування у здобувачів вищої освіти особливих форм свідомості, які б включали в себе професійне мислення та інформаційно-технологічні вміння.

Актуальність даного дослідження обумовлена не лише зростанням кількості наукових розвідок ментальних особливостей студента в період пандемії та її наслідками в освітньому середовищі, але дефіцитом наукових праць щодо формування професійного мислення здобувачів вищої освіти у цифровому просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У структурі проблеми доцільно виділити декілька блоків інформації що розкривають її суть.: власне психологічний; педагогічний та професійний. Вивченням психічних процесів як ресурсів розвитку особистості займалися М. Армстронг, Г.Балл, В. Мединцев, Н. Пов'якель. Учені детально вивчали психічні процеси, визначили та обґрунтували чинники впливу на їх перебіг у типових та нетипових ситуаціях [1, 2]. У роботах Н. Пов'якель висвітлюються психологічні передумови саморегуляції професійного мислення у підготовці практичних психологів. Обґрунтовані вченою механізми саморегуляції професійного мислення майбутніх практичних психологів актуальні також по відношенню до фахової підготовки майбутніх соціальних працівників [7]. Педагогічний блок літератури представлений роботами К. Бугайчук, О. Скрипченко, О. Падалка. Ці праці висвітлюють підходи науковців до організації навчання здобувачів вищої освіти в умовах змішаного навчання. Імпонує наведене визначення змішаного навчання та обґрунтовані механізми взаємодії між викладачем та студентом в умовах змішаного



навчання [5,9]. Зарубіжний досвід є цінним джерелом для вітчизняної науки та практики. Сприяє виробленню спільних підходів до аналізу проблеми, що в свою чергу зумовлює підвищенню ефективності процесу шляхом забезпечення наступності між школою і закладом вищої освіти та між зарубіжним та вітчизняним досвідом. Так, дослідження Джені Мен, Х. Алеск Холлахер, Бенджамін В. Котінгем, Анжела Гонг, Хайін Кімнер, Джо Вітте, Кевін Джі, Хізер Дж. Хаф дають рекомендації щодо організації навчання в умовах Ковід -19. Заслужують на увагу рекомендації фахівців щодо партнерства, мажорного стилю взаємодії, індивідуального підходу та індивідуального плану роботи для кожного учня, робота в команді, та врахування соціально-емоційного клімату в класі [11]. Інклюзивне шкільне середовища вимагає організації вищої освіти також на інклюзивних засадах, тому вважаємо що розв'язанню проблеми підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності може сприяти проаналізований досвід шкільної організації інклюзивного навчання в умовах інформатизації представлений вітчизняними вченими О. Дмитрієвою та О. Чопик [10]. Були у нагоді обґрунтовані Сюзаною Валан методи використання інформаційних технологій на предметах природничого циклу [11]

Роль і місце професійного мислення майбутнього соціального працівника у структурі професійної діяльності розкрито: А. Капською, Г. Лактіоною.. Зокрема, ними детально висвітлено психологічні основи професійного мислення соціального працівника, досліджено форми і методи впливу на становлення професійного мислення соціального працівника. Приділено увагу самоосвіті та професійній освіті як шляху формування професійного мислення соціального працівника [6,7].

Останніми роками актуальними видаються дослідження присвячені проблемі використання інформаційних технологій у підготовці та професійній діяльності соціальних працівників В. Балахтар, Так, В. Балахтар, на прикладі дослідження середовища соціальних працівників Чернівецької області доводить, що більшість фахівців володіють інформаційно-комунікативними технологіями на достатньому для виконання професійних завдань рівні [3].

Мета статті - аналіз поняття «професійне мислення здобувача вищої освіти у процесі змішаного навчання» та обґрунтування динаміки його змін в умовах цифрового освітнього простору.

Виклад основного матеріалу. У процесі дослідження ми використали такі загальнонаукові та спеціальні методи й прийоми:

системний аналіз – для встановлення ступеня розроблення проблеми; системний підхід – для структурування теоретичних та методичних знань про особливості формування професійного мислення майбутніх соціальних працівників; контент-аналіз – для опрацювання змістового наповнення інтернет-ресурсів для навчання майбутніх соціальних працівників; метод фокус-групи сприяв виявленню рівня активності здобувачів вищої освіти в опануванні професійними знаннями під час теоретичного навчання; метод синтезу сприяв систематизації матеріалів дослідження, метод експертних оцінок для аналізу результатів зміни професійного мислення при зміні форми навчання. Об'єктивність та достовірність результатів дослідження забезпечено системою названих вище методів.

У науковій літературі поняття «професійне мислення» використовується у різних значеннях. Звернемо увагу на такі з них: професійне мислення розуміється як високий професійно-кваліфікаційний рівень фахівця соціальної роботи (А. Капська, І. Зверева), а також професійне мислення розглядається як особливості мислення, обумовлені характером професійної діяльності (О. Безпалько, Г. Лактіонова).

Перший підхід дозволяє проаналізувати професійне мислення як елемент професійної майстерності осіб, що беруть участь у підготовці майбутніх соціальних працівників: викладачі, методисти, стейкхолдери та ін. Особливості мислення суб'єктів освітнього процесу дозволяють їм кваліфіковано, швидко, точно оригінально виконувати професійні завдання на високому рівні. Для таких фахівців характерним є використання творчого потенціалу, неординарності мислення, гнучкості та високого рівня професійної саморегуляції.

Щодо другого підходу, то він більше стосується здобувачів вищої освіти, майбутніх соціальних працівників.

У цьому контексті доцільно звернути увагу на творче професійне мислення суб'єктів освітнього процесу ЗВО. Цей вид мислення характеризується новоутвореннями у пізнавальній діяльності, що зумовлюють створення нового інтелектуального професійного продукту. Творче професійне мислення допомагає трансформувати продукти пізнання у досвід із подальшим використанням у найбільш ефективний професійний спосіб. У результаті використання такого мислення здійснюються нові відкриття в соціальній роботі, або вдосконалюються відомі технології професійної діяльності.

У дослідженнях Н. Пов'якель відстоюється думка про *специфічні якості та характеристики, що властиві професійному мисленню, серед*



яких провідну роль відіграють характеристики як теоретичного, так і практичного мислення: практичність, конструктивність, технологічність, оперативність; продуктивність, творчість, пошуковість, ініціативність, гнучкість, швидкість, розробленість, відкритість; системність, логічність, діалектичність; організованість, саморегульованість, реверсивність тощо [7].

Для більш глибокого розуміння механізмів формування професійного мислення майбутніх соціальних працівників вважаємо за доцільне розглянути його структуру:

Цей динамічний процес, на думку М. Кашапова, можна представити у вигляді таких компонентів: мотиваційно-цільовий, функціональний, процесуальний, рівневий, операційний, рефлексивний [8].

Імпонує запропонована науковцем характеристика цих компонентів. Мотиваційно-цільовий компонент відображає систему мотивації мислення майбутнього професіонала та його здатність до постановки та досягнення цілей у професійній діяльності.

Функціональний компонент включає в себе такі елементи: діагностика, аналітика, прогностика, проектування, комунікація, управління. Усі ці елементи у своєму поєднанні дають можливість осмислити функції соціальної роботи.

Процесуальний компонент передбачає оперування системою методів пізнавальної діяльності в процесі вирішення майбутнім спеціалістом соціальної роботи фахової задачі, що виникла перед ним, дозволяє комплексно підійти до виконання завдань технологій соціальної роботи.

Рівневий компонент можна описати через опанування здобувачем вищої освіти рівнями виявлення проблемності вирішуваної професійної задачі.

Операційний компонент передбачає узагальнення способів вирішення професійних задач, які були апробовані у практичній діяльності.

Рефлексивний компонент розкриває способи отримання зворотної реакції від функцій контролю, оцінки та усвідомлення своєї діяльності майбутнім фахівцем соціальної роботи.

Джерелом розвитку професійного мислення є пізнавальна, моральна, оцінна, аксіологічна, етична, інтелектуальна та вольова сфери.

Продуктивна професійна діяльність майбутнього фахівця соціальної роботи вимагає визначення та врахування в освітньому

процесі ЗВО домінуючого типу мислення: аналітичного, синтетичного, емпіричного, теоретичного, дедуктивно-догматичного.

Аналітичний тип мислення передбачає виявлення та виокремлення загальних зв'язків і відносин в практичній соціальній роботі.

Синтетичний – відображає схильність особистості до узагальнень, домінування операції синтезу над аналізом.

Емпіричний – характеризується опорою на життєвий досвід, прагненням мати готові приклади діяльності у конкретних ситуаціях.

Теоретичний – передбачає теоретичний підхід до надання послуг соціальної роботи, оперування ідеями, законами.

Практичний – це зріла форма мислительної діяльності, що не поступається своєю складністю теоретичному мисленню, але використовується в конкретних ситуаціях.

Дедуктивно-догматичний – полягає у схильності до дедуктивних доведень, переоцінці значення принципів, категорій і технологій соціальної роботи.

На нашу думку найпродуктивнішим для фахівця соціальної роботи є комбіляція усіх наявних типів з подальшим використанням будь-якого з них відповідно до професійної ситуації.

У цілому професійне мислення визначають:

1. Принципова орієнтованість мислення суб'єктів освітнього процесу на акмеологічні цінності, ідеали, моральні норми, передовий досвід фахівців соціальної роботи, а з іншого боку – вміння здобувача вищої освіти самостійно приймати професійні рішення у типових та нетипових ситуаціях майбутньої професійної діяльності.

2. Уміння планувати професійну діяльність, підпорядковувати свій час на вирішення поставлених професійних завдань.

3. Уміння об'єктивно оцінювати професійні явища, самостійно знаходити помилки у майбутній професійній діяльності та виправляти їх, що є ознакою критичності та самокритичності мислення.

4. Уміння розуміти глибину суті проблеми, підтримувати асоціативні зв'язки як ознака глибини мислення та узагальненості сприйняття педагогічної ситуації.

5. Конструктивність і гнучкість професійного мислення, володіння новим матеріалом, здатність до різнобічного аналізу інформації, підпорядкованість думки внутрішній логіці соціальної роботи.

6. Відкритість і системність професійного мислення, передбачає здатність майбутнього фахівця до систематизації інформації та використання її на практиці.



7. Гнучкість професійного мислення як можливість сприймати й втілювати віртуальний досвід у професійну діяльність.

8. Здатність аналізувати зовнішні та внутрішні протиріччя, задовольняти власні потреби.

Отже, професійне мислення соціального працівника ґрунтується на здоровому глузді, на усвідомленні завдань професійної діяльності та доборі засобів для її реалізації. Для сформованого фахівця властивим є уникнення чи\або протистояння маніпуляційним процесам, усвідомлення цілей професійної діяльності, добір адекватних до цілей засобів та методів їх реалізації, прагнення до пізнання нового у фаховій діяльності.

У рамках аналізу цієї проблеми ми вважаємо за необхідне звернутися до аналізу поняття «змішане навчання» та до його порівняння з дистанційним. На сучасному етапі, відповідно до нових умов навчання у цифровому форматі характерними є: взаємодія особистостей через використання ІТ-технологій, віртуалізація свідомості, адаптація та асиміляція до нових освітніх вимог та потреб. Цифровий формат навчання об'єднує в собі дистанційну, змішану та очну форму отримання освіти.

Розвиток змішаного навчання в Україні відбувався в декілька етапів. Першим етапом було запровадження дистанційного навчання. Цей процес був неоднозначно сприйнятий учасниками освітнього процесу. Найбільш важко пройшов перехід освітян на тимчасову ізоляцію. Особливо складним етапом у професійній діяльності стало опанування усіма суб'єктами навчання режимом роботи за дистанційного навчання та комп'ютерними технологіями. З'явилась необхідність інформаційної освіти та оволодіння навиками цифрового мислення. Незважаючи на цю складність відбувалася адаптація до інноваційних форм та методів у професійній освіті. Другим етапом стало повернення до аудиторного навчання. Але цей період тривав вкрай короткий термін та характеризувався реадаптацією. Третім періодом стало змішане навчання, яке триває до сьогодні. Власне на цьому етапі розробляються законодавчі засади процесу змішаного навчання, творчими викладачами розробляються та запроваджуються його моделі, апробуються та застосовуються найбільш ефективні.

Різниця між змішаною формою навчання і дистанційною очевидна. Змішане навчання передбачає поєднання цифрової та очної форм освітнього процесу із залученням менторів, наставників, тьюторів, викладачів. Така форма організації навчання в ЗВО орієнтована на

максимальне використання найбільш ефективних напрямів, методів, форм, засобів онлайн та офлайн навчання. Змішане навчання вимагає ретельного планування та доцільного використання цифрового та безпосереднього середовищ з метою підвищення продуктивності отримання освіти здобувачами. Змішане навчання дозволяє індивідуально підбирати графік часу та затрат на отримання знань, згідно з індивідуальними психофізіологічними даними, показниками, особливостями. Також цей вид навчання відноситься до стратегічних в період пандемії, оскільки дозволяє не лише продовжувати навчання, а й модифікувати його до освітніх потреб ЗВО. Адаптація навчання до нових умов активізує всі пізнавальні процеси здобувача вищої освіти, стимулює викладачів до розробки та впровадження інноваційних технологій навчання, спонукає керівників до покращення матеріальної бази закладу та до творчого пошуку в освітньому процесі, мотивує інших учасників до самоорганізації діяльності.

У процесі змішаної форми здобуття освіти в ЗВО важливим є добір оптимального поєднання синхронного та асинхронного навчання. Асинхронне навчання створює умови для формування індивідуальної освітньої траєкторії, наділяє навчання такими властивостями як гнучкість, багатовимірність, особисту орієнтованість. Разом з тим спілкування між здобувачами вищої освіти та викладачами в процесі групової взаємодії роблять процес навчання ефективнішим. Усе вищесказане, на пряму впливає на ефективність формування професійного мислення. Чим інтенсивніший і насиченіший є процес змішаного навчання тим кращі умови для формування професійного мислення [9]. Змішане навчання зумовило децентрацію освітнього компоненту в бік майбутнього соціального працівника, зміщуючи вектор на активацію внутрішніх професійних ресурсів в процесі навчання. Цей тип навчання дозволяє студенту бути більш самостійним, використовувати творчий підхід, формувати власний професійний світогляд на основі великого об'єму інформації, що пропонується для вивчення в ЗВО. Хочемо підкреслити, що цей тип навчання забезпечує здобувачам вищої освіти можливість для індивідуальної самореалізації, вироблення власного стилю здобування, опрацювання та застосування інформації, оминаючи ефект групового навіювання.

Основними критеріями виявлення сформованості професійного мислення майбутнього соціального працівника в процесі змішаного навчання можна вважати:

– можливість майбутнього фахівця професійно класифікувати практичну ситуацію;



- швидкість когнітивних орієнтувань;
- уміння диференціювати в соціальній роботі головне і другорядне;
- здатність переносити на нові ситуації досвід результатів розумової діяльності;
- поєднання колегіальної та індивідуальної відповідальності за результати професійної діяльності.

Екскурс у наукову літературу показує, різні підходи до визначення рівнів сформованості професійного мислення у процесі змішаного навчання.

Для подальшої роботи нами було виділено такі рівні:

I. Початковий рівень. На цьому рівні майбутній соціальний працівник при розв'язанні професійних задач ще не відслідковує таку схему для досягнення цілі: проблема – мета – дії (інструменти соціальної роботи). Початковий рівень також характеризується тим, що майбутній фахівець соціальної роботи не володіє самостійністю у вирішенні професійних задач, які б сприяли розвитку клієнта, не вибудовує власного алгоритму роботи, не вміє творчо використовувати отримані під час навчання знання, уміння, навички. Професійне мислення обмежене колом знань здобувачів вищої освіти. Слабо розвинена гнучкість мислення, а також його операції: синтез, аналіз, перерозподіл, порівняння. Для досягнення професійних цілей студенти використовують обмежену кількість засобів. Здобувачі вищої освіти володіють інформаційними технологіями на рівні «користувача».

II. Базовий рівень. При вирішенні професійних ситуацій, майбутні соціальні працівники усвідомлюють проблему та визначають завдання по її вирішенню, але вони недостатньо якісно пов'язують ці завдання з практичною соціальною роботою. Власне тому форми роботи, які використовують молоді фахівці є елементарними та характеризуються авторитарністю. У практичній діяльності особи часто схиляються до несуттєвих особливостей роботи, погано бачать кінцевий результат. Професійне практичне мислення здобувачів вищої освіти позбавлене асоціативних зв'язків та їх проявів. Часто при розв'язанні професійних завдань майбутні фахівці уміють налагоджувати та підтримувати комунікацію з клієнтом, але не завжди реально оцінюють ситуацію та свої можливості щодо її вирішення. Провідними якостями мислення є критичність та самокритичність, але не достатня самостійність мислення. В арсеналі студента наявний широкий діапазон практичного інструментарію, проте відчувається дефіцит цілеспрямованості,

субординації дій у конкретній ситуації. Здобувачі вищої освіти володіють інформаційними технологіями на рівні «просунутого користувача».

III. Високий рівень. Вирішення практичних ситуацій дозволяє студенту проявити свої творчі можливості, поєднати різні методи та методики, які б максимально вигідно розкрили його професійний потенціал. Майбутній фахівець вдало визначає мету професійної діяльності у конкретному випадку соціальної роботи; ефективно будує стратегію та визначає тактику роботи, добираючи адекватний інструментарій. Для мислення студентів на цьому рівні характерними є критичність, самокритичність, об'єктивність, адекватність, гнучкість, конструктивність, підпорядкованість думок єдиній логіці, орієнтовано на загальнолюдські цінності, підкріплені досвідом інших колег. Здобувачі вищої освіти володіють інформаційними технологіями на рівні «профі».

Формування професійного мислення майбутнього соціального працівника можливе за таких умов:

- Спрямування освітнього процесу ЗВО не лише на засвоєння знань та умінь, але на формування певних способів, прийомів, навичок розумової діяльності.
- Підтримання належної навчально-методичної бази в тому числі, забезпечення комп'ютерної технікою, сучасними інформаційними продуктами робочого місця майбутнього фахівця.
- Налагодження співпраці зі стейкхолдерами соціальної роботи.
- Забезпечення рівних можливостей для всіх учасників освітнього процесу.
- Впровадження та адаптація досвіду зарубіжних колег у освітню діяльність ЗВО (проектна діяльність, конференції, круглі столи, воркшопи, майстер класи).

Враховуючи вищезазначене можна запропонувати концептуальну модель формування професійного мислення у майбутніх фахівців соціальної сфери у процесі змішаного навчання (Рисунок 1).



Мета:		
сформувати професійне мислення у майбутніх фахівців соціальної роботи у процесі змішаного навчання		
Умови	Принципи	Критерії
Спрямування освітнього процесу на формування навичок розумової діяльності.	Генетичної психології. Акмеологічного аналізу. Розвивального навчання в ЗВО.	Можливість майбутнього фахівця професійно класифікувати практичну ситуацію.
Підтримання належної навчально-методичної бази.	Прогнозування змісту освіти.	Швидкість когнітивних орієнтувань.
Співпраця зі стейкхолдерами соціальної роботи.	Проектування технологій навчальної діяльності.	Уміння диференціювати в соціальній роботі головне і другорядне.
Впровадження інклюзивного навчання	Використання інноваційних методів у навчанні.	Здатність переносити на нові ситуації досвід результатів розумової діяльності.
Впровадження та адаптація досвіду зарубіжних колег у освітню діяльність ЗВО.	Впровадження інформаційних технологій у освітній процес ЗВО.	Поєднання колегіальної та індивідуальної відповідальності за результати професійної діяльності.
Стадії:		
I. Орієнтувально-накопичувальна (підготовча). II. Імітаційно-приспосувальна (адаптаційна). III. Системно-ресурсна (потенційна). IV. Творчо-актуалізаційна (продуктивна).		
Рівні:		
Початковий	Базовий	Високий
Зміст		
Визначається освітньою професійною програмою підготовки фахівців соціальної роботи		
Напрями:		
теоретичний, практичний, науково-дослідницький		

<p>Форми навчання: лекції, семінари, практичні заняття, тренінги, майстер-класи, воркшопи, інтернет-конференції, круглі столи, вебінари, конференції,</p>	<p>Методи навчання: бесіда, онлайн-презентація, лекція, робота з е-підручником, тести, ілюстрація, демонстрація, дискусія, пізнавальні ігри, індукція, дедукція, розповідь, проблемно-пошуковий, репродуктивний, дослідницький, інноваційні, інтерактивні. активні бінарні, кейс-метод.</p>	<p>Моделі взаємодії між вчителем і учнем в освітньому процесі ротаційну, «Flex» (гнучка модель), лабораторну ротацію, обертання робочих зон, індивідуальну ротацію, «інтенсивну» ординатуру, самостійного змішування, збагаченого віртуального навчання, «автономна група», «особистий вибір», «перевернутий клас» моделі.</p>
<p style="text-align: center;">Результат</p> <p>Сформоване гнучке, творче само регулятивне професійне мислення фахівця соціальної роботи</p>		

Рис.1. Концептуальна модель формування професійного мислення майбутніх фахівців соціальної роботи в процесі змішаного навчання

Для реалізації моделі нами було створено та апробовано на платформах Google декілька кейсів. Кейси передбачали таку структуру:

- діагностичний блок;
- змістовий блок;
- рефлексивний.

Дослідження відбувалося у три етапи: підготовчий етап до реалізації моделі, реалізація моделі, підсумки реалізації моделі.

На підготовчому етапі нами проводилася теоретико-аналітична робота щодо збору та опрацювання інформації про змішане навчання (зарубіжний та вітчизняний досвід провідних освітніх закладів).

Етап реалізації моделі передбачав втілення у практику напрацювань діагностичного та рефлексивного блоків. Нами проводилося опитування та експериментальна робота.

Рефлексивний етап орієнтований на опрацювання отриманих результатів із подальшим складанням моделі формування професійного мислення майбутніх соціальних працівників в умовах змішаного навчання.

Діагностичний блок передбачав розробку і запровадження опитування учасників освітнього процесу ЗВО та стейкхолдерів щодо



особливостей професійного мислення фахівця соціальної роботи в умовах змішаного навчання. Для цього нами було створено опитувальник в електронному форматі. Опитувальник складався із десяти формалізованих запитань, які максимально точно відображали стратегію формування професійного мислення майбутніх соціальних працівників в умовах змішаного навчання. В емпіричному дослідженні взяли участь 192 учасників, що представляли західний регіон України: майбутні соціальні педагоги – 75 особи, професорсько-викладацький склад – 56 осіб, стейкхолдери – 61 особа. Дослідження проводилося протягом 2020 – 2021 років. Дистанційне навчання не забезпечувало в повній мірі запити освіти та практики соціальної роботи, особливо в питаннях взаємодії з клієнтами, тому нами зроблено припущення про необхідність заміни дистанційної форми навчання змішаною. За таку альтернативу висловилися 87,32% опитаних.

Ефективність змішаної форми навчання у порівнянні з класичною (офлайн) та дистанційною респонденти визначили наступним чином:

Щодо створення додаткових інструментів для змішаного навчання то такими було названо: інтерактивні гіді соціальної роботи (25,6% опитаних), віртуальні екскурсії (45,7%), створення спеціалізованих платформ для онлайн-консультування (15%), офлайн консультації з клієнтами соціальної роботи, особливо для кризової інтервенції (56, 54 %), вебінари зі стейкхолдерами (45,67%), конференції (34%).

За результатами опитування ми можемо встановити ієрархію переваг змішаного навчання: активує навички цифрового навчання (80,9%), забезпечує можливість проводити практичні заняття в аудиторному форматі (71,8 %), розвиток проактивного підходу учасників освітнього процесу до навчання (52,7%), вільний розподіл ЗВО онлайн і офлайн навантаження на здобувача вищої освіти (45,6%), наділяє викладача функцією фасилітатора в навчанні (41,3%), стимулює гнучкість усіх учасників освітнього процесу ЗВО (35,8%), індивідуалізація навчання (32,3%).

Найбільш ефективними інструментами змішаного навчання респонденти назвали: он-лайн інструменти: вебінари (на платформах Google Classroom; MOODLE; Kiddom; Edmodo) (90,4%), аудіоподкасти (67,5%), безкоштовні та платні навчальні курси (67, 9%), курси підвищення кваліфікації для викладачів (91,7%), мобільні додатки (89,7%), спеціалізовані портали (39,6%), сайти для комунікації (69,8%). Продуктивними офлайн інструментами названо усі види практичних та лабораторних робіт (98,1%), проходження різних видів практики

(89,7%), групи супервізії (76,4%), тренінгові заняття (82,9%), соціально-реабілітаційні заняття (45,8%).

Для вирішення головним завданням нашого дослідження – перевірка впливу форми змішаного навчання на формування професійного мислення майбутнього фахівця соціальної роботи нами обґрунтовані критерії наведені на рисунку.

Серед діагностичних інструментів обрано кейс-методи, метод контент-аналізу практичних ситуацій. Для визначення ефективності розроблено шкалу оцінювання кожного критерію за 10-бальною системою.

Від 1 до 3 – відповідає початковому рівню, від 4 до 6 базовому, від 7 до 10 високому.

Для цього запропоновано викладачам, стейкхолдерам оцінити рівень сформованості професійного мислення студентів, а майбутнім соціальним працівникам здійснити самооцінку.

Власне дослідження проведено в два етапи: на першому етапі ми досліджували критичне мислення здобувачів вищої освіти під час дистанційного навчання. Другим етапом було визначення рівня критичного мислення здобувачів вищої освіти за умов змішаного навчання. Нами отримано результати наведені у таблицях 1 і 2.

Таблиця 1

**Результати дослідження професійного мислення за умов
дистанційного навчання**

Критерії	Рівні	Оцінка Викладачів	Оцінка стейкхолдерів	Самооцінка майбутніх соціальних працівників
можливість майбутнього фахівця професійно класифікувати практичну ситуацію за запропонованими кейсами, відео сюжетами, підкастами, спостереженнями, практичною роботою	Початковий (1-3 бали)	25 осіб 47,3%	23 особи 30,7%	16 осіб 21,3%
	Базовий (4-6 балів)	34 особи 45,3 %	30 осіб 39,9 %	35 осіб 46,7 %
	Високий (7-10 балів)	16 осіб 21,3%	22 особи 29,3%	24 особи 32 %
швидкість когнітивних орієнтувань	Початковий (1-3 бали)	18 осіб 24 %	22 особи 29,3%	23 особи 30,7%
	Базовий (4-6 балів)	38 осіб 50,7%	42 особи 56 %	42 особи 56 %
	Високий (7-10 балів)	19 осіб 25,3 %	11 осіб 14,7 %	10 осіб 13,3 %



уміння диференціювати в соціальній роботі головне і другорядне	Початковий (1-3 бали)	10 осіб 13,3%	13 осіб 17,3 %	10 осіб 13,3%
	Базовий (4-6 балів)	43 особи 57,3%	37 осіб 49,3 %	36 осіб 47,9%
	Високий (7-10 балів)	22 особи 29,3%	25 осіб 33,3 %	29 осіб 38,7 %
здатність переносити на нові ситуації досвід результатів розумової діяльності	Початковий (1-3 бали)	28 осіб 37,3%	25 осіб 33,3%	14 осіб 17,7%
	Базовий (4-6 балів)	25 осіб 33,3%	32 особи 42,7%	33 особи 44 %
	Високий (7-10 балів)	21 особи 28 %	18 осіб 24 %	28 осіб 37,3%
поєднання колегіальної та індивідуальної відповідальності за результати професійної діяльності	Початковий (1-3 бали)	32 особи 42,7%	32 особи 42,7%	30 осіб 40 %
	Базовий (4-6 балів)	24 особи 32 %	26 осіб 34,7%	21 особа 28 %
	Високий (7-10 балів)	19 осіб 25,3%	17 осіб 22,7%	24 особи 32 %

Із проведеного дослідження видно, що викладачі та стейкхолдери у порівнянні зі студентами більш критично оцінюють рівень сформованості професійного мислення майбутніх соціальних працівників. Як видно з таблиці вони оцінюють сформованість критичного мислення у здобувачів вищої освіти в умовах змішаного навчання на низькому рівні. У той же час, власне студенти, схильні частіше проявляти суб'єктивно високу професійну самооцінку, що зумовлює кращі показники за високим рівнем.

Таблиця 2
**Результати дослідження професійного мислення за умов
змішаного навчання**

Критерії	Рівні	Оцінка Викладачів	Оцінка стейкголдерів	Самооцінка майбутніх соціальних працівників
можливість майбутнього фахівця професійно класифікувати практичну ситуацію за запропонованими кейсами, відео сюжетами, підкастами, спостереженнями, практичною роботою	Початковий (1-3 бали)	35 осіб 46,7%	27 осіб 36 %	21 особа 28 %
	Базовий (4-6 балів)	28 осіб 37,3 %	33 особи 44 %	37 осіб 49,3 %
	Високий (7-10 балів)	12 осіб 16 %	15 осіб 20 %	17 осіб 22,7%
швидкість когнітивних орієнтувань	Початковий (1-3 бали)	26 осіб 34,7 %	25 осіб 33,3%	30 осіб 40 %
	Базовий (4-6 балів)	35 осіб 46,7 %	40 осіб 53,3 %	39 осіб 52%
	Високий (7-10 балів)	14 осіб 17,7 %	10 осіб 13,3 %	6 осіб 8 %
уміння диференціювати в соціальній роботі головне і другорядне	Початковий (1-3 бали)	12 осіб 16%	15 осіб 20 %	13 осіб 17,3%
	Базовий (4-6 балів)	44 особи 58,7%	38 осіб 50,7 %	36 осіб 48 %
	Високий (7-10 балів)	19 осіб 25,3%	22 особи 29,3 %	26 осіб 34,7 %
здатність переносити на нові ситуації досвід результатів розумової діяльності	Початковий (1-3 бали)	32 особи 42,7%	29 осіб 38,7%	22 особи 29,3%
	Базовий (4-6 балів)	26 осіб 34,7%	31 особа 41,3%	33 особи 44 %
	Високий (7-10 балів)	17 осіб 22,7%	15 осіб 20 %	20 осіб 26,7%
поєднання колегіальної та індивідуальної відповідальності за результати професійної діяльності	Початковий (1-3 бали)	41 особа 54,7%	37 осіб 49,3%	29 осіб 38,7%
	Базовий (4-6 балів)	21 особа 28 %	25 осіб 33,3 %	22 особи 29,3%
	Високий (7-10 балів)	13 осіб 17,3%	13 осіб 17,3%	24 особи 32 %



Узагальнивши результати дослідження за усіма критеріями нами визначено усереднені показники усіх рівнів професійного мислення, на думку кожної з груп опитуваних. Крім того ми порівняли як змінилися рівні професійного мислення майбутніх соціальних працівників із впровадженням змішаної форми навчання порівняно з дистанційною. Результати такого порівняння представлено у діаграмі на рисунку 2.

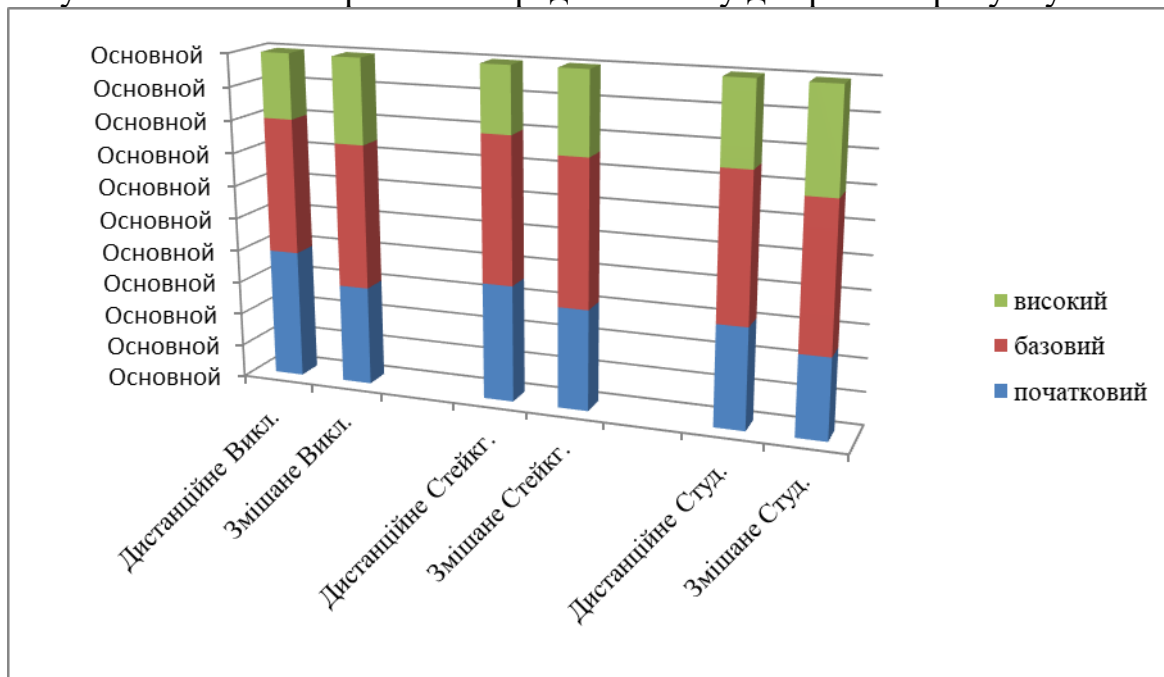


Рис. 2. Порівняльні результати професійного мислення за умов дистанційного та змішаного навчання

Як видно з діаграми різниця між рівнями сформованості професійного мислення в умовах дистанційного та змішаного навчання відрізняється, але збільшується не суттєво в умовах змішаного навчання. Це може пояснюватися тим, що дистанційне навчання є елементом змішаного навчання.

За результатами дослідження ми прослідкували позитивну динаміку: відбулися зміни у кількості студентів з різними рівнями професійного мислення. Так, при змішаному навчанні зменшилася кількість студентів з початковим рівнем сформованості професійного мислення і за рахунок цього збільшилася кількість студентів з базовим та високим рівнями сформованості професійного мислення за оцінками усіх трьох підгруп досліджуваних. Самооцінка студентів переконує у високій оцінці опитуваних сформованості професійного мислення. На

наш погляд, це зумовлено тим, що викладачі та стейкхолдери оцінювали рівень професійного мислення студентів більш критично та об'єктивніше, ніж власне здобувачі вищої освіти. На нашу думку, така позитивна динаміка спостерігалася тому, що змішана форма навчання має більше переваг, ніж дистанційна, адже крім позитивних рис дистанційної форми, що є її складовою, змішана форма має переваги традиційної очної форми навчання.

Висновки. Проведене дослідження переконує у можливості сформулювати такі основні гіпотези дослідження: 1) становлення особистості фахівців з соціальної роботи є складним соціально-психологічним феноменом, що, як процес, складається із декількох стадій, на кожній з яких розгортається у ціннісно-мотиваційній, когнітивно-афективній та когнітивно-рефлексивній сферах і, як результат, забезпечує формування специфічних для кожної стадії професійно-особистісних новоутворень; 2) основні тенденції й проблеми становлення особистості фахівців з соціальної роботи опосередковані складною системою як зовнішніх (суспільна значущість соціального захисту населення; специфіка соціальної роботи; зміст, завдання, функції і напрями професійної діяльності у сфері соціальної роботи та ін.), так і внутрішніх, соціально-психологічних (професійний досвід; гендерно-вікові особливості; ціннісне ставлення фахівця з соціальної роботи до професійного й особистісного становлення; здатність до рефлексії та ін.) чинників; 3) становленню особистості фахівців з соціальної роботи сприятиме їх соціально-психологічний супровід на рівнях базової професійної підготовки 4) здобуття вищої освіти, первинної професіоналізації (стадії професійної адаптації) та вторинної професіоналізації, у процесі якої забезпечуються відповідні соціально-психологічні умови самоствердження і самовдосконалення, самореалізації фахівців у професійній діяльності, рефлексії професійного досвіду і само творення.

Подальших наукових досліджень потребує перевірка обґрунтованих гіпотез із залученням більшої кількості респондентів.

Література:

1. Армстронг М. Практика управління людськими ресурсами; [пер. с англ. Е. Бугаевой; подобж. ред. С. К. Мордовина]. 8-изд. СПб: Питер, 2004, 832 с.
2. Балл Г.А., Мединцев В.А. Формализованное описание процессов как теоретический ресурс изучения развития. *Мир психологии*, № 1, с. 53–66, 2016.
3. Балахтар В. Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на формування професійної компетентності особистості фахівця соціальної роботи. *Інформаційні технології і засоби навчання*, Том 66, № 4, с.93-108, 2018. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v66i4.2066>.



4. Бугайчук, К. Л. Змішане навчання: теоретичний аналіз та стратегія впровадження в освітній процес вищих навчальних закладів. *Інформаційні технології і засоби навчання*, № 4 (54), с.1-18, 2016,

5. Капська А. Педагогічна компетентність як значущий компонент структури професійної діяльності соціального працівника *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Сер.: Педагогічні науки: зб. наук. пр. Чернігів : ЧДПУ, Вип. 50, с. 3-7, 2008.

6. Лактіонова Г. Розвиток партнерства навчальних закладів з родиною як завдання і ресурс соціально-педагогічної роботи: нові підходи, нові технології. *Матеріали наукової конференції «Соціальна робота як правозахисна професія»*. Чернівці: Чернівецький націон. ун-т ім. Юрія Федьковича, с. 186 -189, 2015.

7. Пов'якель Н. І. Професіогенез саморегуляції професійного мислення в системі фахової підготовки практичних психологів: Монографія. К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. 295 с.

8. Скрипченко О., Падалка О. Психолого-педагогічні основи навчання: навчальний посібник». Київ: Український Центр духовної культури, 2008. Т. 2. 436 с.

9. Supporting Learning in the COVID-19 Context: Research to Guide Distance and Blended Instruction (Jeannie Myung, Alix Gallagher, Benjamin Cottingham, Angela Gong, Hayin Kimner, Joe Witte, Kevin Gee, Heather Hough), Policy Analysis for California Education, June, p.8, p.18, 2020. URL: <https://edpolicyinca.org/publications/supporting-learning-covid-19-context>.

10. Vidya Dwi Amalia Zati, Faisal, Srinahyanti, Rafael Lisinus Ginting“Avoiding Gadget Addiction in Children by Helping Children to Develop Talents and Interests”, in Proc. 2nd Annu.Conf.of Engineering and Implementation on Vocational Education(ACEIVE 2018), North Sumatra, Indonesia,2018 [Online]. Available: <https://eudl.eu/pdf/10.4108/eai.3-11-2018.2285698>. Accessed on: Aug. 02, 2020. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v86i6.4119>

11.Walan S. Embracing Digital Technology in Science Classrooms-Secondary School Teachers' Enacted Teaching and Reflections on Practice. *Journal of Science Education and Technology*,No29. pp. 431-441. 2020. DOI:<https://doi.org/10.1007/s10956-020-09828-6>

References:

1. Armstrong, M. (2004). *Praktika upravlenija chelovecheskimi resursami [Practice of human resource management]*. (vol. 1-8). SPb [in Russian].

2. Ball, G.A., Medincev, V.A. (2016). Formalizovannoe opisaniye processov kak teoreticheskij resurs izuchenija razvitija [Formalized description of processes as a theoretical resource for studying development]. *Mir psihologii - World of Psychology*, 1, 53–66 [in Russian].

3.Balahtar, V. (2018). Vpliv informacijno-komunikacijnih tehnologij na formuvannja profesijnoї kompetentnosti osobistosti fahivcja social'noї roboti [The influence of information and communication technologies on the formation of the professional competence of a social work specialist]. *Informacijni tehnologii i zasobi navchannja - Information technologies and teaching aids*, 66, 4, 93-108, 2018. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v66i4.2066> [in Ukrainian].

4. Bugajchuk, K. L.(2016). Zmishane navchannja: teoretichnij analiz ta strategija vprovadzhennja v osvitnij proces vishnih navchal'nih zakladiv [..]. *Informacijni tehnologii i zasobi navchannja - Information technologies and teaching aids*, 4 (54), 1-18 [in Ukrainian].

5. Kaps'ka, A. (2008). Pedagogichna kompetentnist' jak znachushhij komponent strukturi profesijnoi dijalnosti social'nogo pracivnika [Pedagogical competence as a significant component of the structure of professional activity of a social worker]. *Visnik Chernivivs'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni T. G. Shevchenka. Ser.: Pedagogichni nauki - Bulletin of T.G. Shevchenko Chernihiv State Pedagogical University. Ser.: Pedagogical sciences*, 50, 3-7, 2008 [in Ukrainian].

6. Laktionova, G. (2015). Rozvitok partnerstva navchal'nih zakladiv z rodinoju jak zavdannja i resurs social'no-pedagogichnoi roboti: novi pidhodi, novi tehnologii [Development of partnership between educational institutions and the family as a task and resource of socio-pedagogical work: new approaches, new technologies]. *Proceedings from: VI Mizhnarodna naukova konferentsiia « Social'na robota jak pravozahisna profesija » – The International Scientific Conference « Social work as a human rights profession »*. (pp. 186-189). Chernivci: Chernivec'kij nacion. un-t im. Jurija Fed'kovicha [in Ukrainian].

7. Pov'jaket', N. I. (2008). *Profesiogenez samoreguljacii profesijnogo mislennja v sistemi fahovoi pidgotovki praktichnih psihologiv [Professionalization of self-regulation of professional thinking in the system of professional training of practical psychologists]*. K.: NPU imeni M.P.Dragomanova [in Ukrainian].

8. Skripchenko, O., Padalka, O. (2008). *Psihologo-pedagogichni osnovi navchannja [Psychological-pedagogical foundations of learning]*. Kiïv: Ukraïns'kij Centr duhovnoi kul'turi (vol. 1-2). [in Ukrainian].

9. Supporting Learning in the COVID-19 Context: Research to Guide Distance and Blended Instruction (Jeannie Myung, Alix Gallagher, Benjamin Cottingham, Angela Gong, Hayin Kinner, Joe Witte, Kevin Gee, Heather Hough), Policy Analysis for California Education, June, p.8, p.18, 2020. Retrieved from <https://edpolicyinca.org/publications/supporting-learning-covid-19-context>. [in English].

10. Vidya Dwi Amalia Zati, Faisal, Srinahyanti, Rafael Lisinus Ginting "Avoiding Gadget Addiction in Children by Helping Children to Develop Talents and Interests", in Proc. 2nd Annu.Conf.of Engineering and Implementation on Vocational Education(ACEIVE 2018), North Sumatra, Indonesia,2018 [Online]. Retrieved from <https://eudl.eu/pdf/10.4108/eai.3-11-2018.2285698>. Accessed on: Aug. 02, 2020. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v8i6.4119> [in English].

11. Walan S. Embracing Digital Technology in Science Classrooms-Secondary School Teachers' Enacted Teaching and Reflections on Practice. *Journal of Science Education and Technology*, No29. pp. 431-441. 2020. DOI:<https://doi.org/10.1007/s10956-020-09828-6> [in English].



СЕРІЯ «ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ»

УДК 93“19/20”(477.83)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3\(3\)-195-205](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3(3)-195-205)

Босак Орест Іванович кандидат історичних наук, доцент кафедри інформаційної, бібліотечної та архівної справи, Українська академія друкарства, вул. Під Голоском, 19, м. Львів, 79020, <https://orcid.org/0000-0002-9244-1289>

ЗНАЧЕННЯ, РОЛЬ ТА РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ. ПЕРШИЙ ЕТАП ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ОГЛЯДУ ДОСЛІДЖЕНЬ ДОКТОРА ІСТОРИЧНИХ НАУК БЕРЕСТА І.Р.

Анотація. В умовах розвитку України на демократичних засадах очевидним є зростання наукового інтересу до національної історії, переосмислення багатьох історичних фактів, зокрема, часу й умов виникнення на українських землях перших професійних спілок – організацій, покликаних захищати соціальні, економічні та інші інтереси працівників найманої праці, усвідомлення значення профспілкового руху загалом.

Важливість та проблематичність різнобічного дослідження історії створення, формування й розвитку професійних організацій і профспілкового руху, зокрема в Україні, пов'язана з низкою чинників.

Передусім це стосується реального стану вивчення проблематики, оскільки більшість з наявних джерел створена чужими мовами, зберігається в закордонних архівах, бібліотеках, відсутня в електронному вигляді, відтак опрацювання таких документів зумовило певну складність їх дослідження.

По-друге, тематика профспілкового руху України є багатогранною та різноплановою. Чимало її аспектів потребують ґрунтовного переосмислення, зваженого й неупередженого новітнього трактування. У вітчизняній історіографії досі майже немає наукових праць за період ХІХ – початку ХХ ст., які б визначали місце і роль професійних організацій у процесі формування чи відродження



громадянського суспільства, особливостей взаємовідносин міжнаціональних чи різноконфесійних професійних об'єднань та ін.

На даний момент дослідження історії професійних спілок України XIX – першої чверті XX ст. вийшло на яскраво новий рівень. Завдячувати цьому потрібно доктору історичних наук Бересту Ігорю Романовичу. У своєму нарисі ми вирішили показати шлях цього історика від здавалось би невеликої статті до докторської дисертації.

Ще кілька років тому наші уявлення про появу профспілкового руху в Україні зводилися до Революції 1905 р. і її впливу на робітничий рух. Як виявилось, український профспілковий рух появився ще 1817 р. у Львові і поширився практично на всю Австрійську, а згодом Австро-Угорську імперію.

Ключові слова: профспілка, дослідження, Берест І.Р., історія, Східна Галичина.

Bosak Orest Ivanovych PhD (History), Associate Professor of the Department of Information, Library and Book Affairs at Ukrainian Academy of Printing, Pidholosko St., 19, Lviv, 79020, <https://orcid.org/0000-0002-9244-1289>

THE SIGNIFICANCE, ROLE AND DEVELOPMENT OF THE TRADE UNIONS OF EASTERN GALICIA IN THE XIX - EARLY XX CENTURIES. THE FIRST STAGE OF HISTORIOGRAPHICAL REVIEW OF RESEARCH OF DOCTOR OF HISTORICAL SCIENCES BEREST I

Abstract. For the first time at the theoretical level in the national historical science systematically and conceptually studied the essence of professional organizations, as well as their social role, peculiarities of functioning and development in the conditions of the existence of a polyethnic society, the distinctive features and specific features of the internal activity are singled out, new scientifically grounded results are obtained.

Based on the analysis of the preconditions for the emergence and development of trade unions and the trade union movement, it can be argued that from the time of its occurrence, the trade unions became an integral part of the social structure and public factor of influence on market relations and in the process of development of society were perfected as public institutions. They evolved and changed along with the gradual development of society.



In general, in the process of evolution, trade unions moved from small semi-closed associations of corporate type to open, numerical, voluntary organizations, which gradually expanded their role, mission and significance in society. In the process of development, they moved from protecting the interests of hired workers directly at the workplace (wage increases, improvement of working conditions, limitation of the duration of the working day, etc.) to a wider range of activities (participation in production management, the establishment of a system of vocational education, leisure, health, treatment, rest, etc.).

At the end of the XIX and early XX centuries the role and social mission of many trade unions was no longer confined to being mediators between workers and employers in the labor market. At the same time there is an association of local professional societies, the formation of general-sector organizations. The initiator in December 1893 at his congress was the Social Democratic Workers' Party of Austria, which campaigned for the creation of class professional unions. This idea was supported by the Galician Social Democrats. The fascination with new ideas and slogans contributed to the dynamic growth of the number of trade union members and even the strengthening of the professional movement in Galicia. The culmination was a new wave of strike speeches and protests from 1905-1907.

Research of the history of trade unions of Ukraine of the XIX - first quarter of the XX century. at the moment it has reached a bright new level. Thanks to Igor Berest, Doctor of Historical Sciences. In our essay, we decided to show the path of this historian from a seemingly small article to a doctoral dissertation.

A few years ago, our ideas about the emergence of the trade union movement in Ukraine were reduced to the Revolution of 1905 and its impact on the labor movement. As it turned out, the Ukrainian trade union movement appeared in 1817 in Lviv and spread to almost the entire Austrian and later the Austro-Hungarian Empire.

Keywords: trade union, research, Berest I, history, Eastern Galicia

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження, насамперед, полягає у надзвичайній важливості профспілкового руху як невід'ємної складової соціально-економічного розвитку будь якої цивілізованої країни світу. Досліджувана проблема має цінне наукове значення, оскільки дає змогу розкрити одне з найважливіших питань – історичного досвіду діяльності профспілкових організацій Східної Галичини, зокрема до питань, які ще донедавна були майже не дослідженими.

Кандидатську дисертацію об'єкт нашого дослідження захистив досліджуючи питання Першої світової війни [13], результатом чого стала одноосібна монографія [14]. Після цього, його погляд спрямовано виключно на профспілковий рух. Ми поділили шлях дослідницької роботи Береста І.Р. на три частини і зараз маємо змогу розглянути перший етап – 2012-2014 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку з тим, що дане дослідження є історіографічним, то основний матеріал дослідження висвітлюється виключно в працях Береста І.Р.

Метою даної статті є комплексне дослідження праць доктора історичних наук Береста Ігоря Романовича щодо проблем появи, розвитку та діяльності профспілкових організацій.

Виклад основного матеріалу. Ще донедавна питання дослідження історії виникнення та розвитку професійних спілок на території Східної Галичини в XIX ст. стояло досить гостро. Сучасна українська історіографія не могла похвалитися жодною монографією, ба навіть науковою статтею. І цю прогалину виправив львівський історик Берест Ігор. Перша його наукова стаття появилась ще в 2012 р. [1, с.76-83] у Віснику Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Автор, опираючись на доступну джерельну базу, аналізує причини та передумови появи перших профспілкових організацій, дає оцінку середовища в якому розвивалися ремісничі цехи, що були прототипом профспілок, досліджує реформи, що сприяли їх появі [1, с.76-77]. Також Берест І.Р. у цій розвідці зазначає про появу першої профспілки, а саме «Стоваришування взаємної допомоги членів друкарської справи», хоча така інформація не була новою. Про цю організацію було відомо ще з середини 90-х рр. минулого століття [2, с.7].

Берест І.Р. досить скрупульозно проводить дослідження цієї першої профспілкової організації, зазначає її керівний склад та веде історію товариства до 1856 р., фактично до дати припинення існування [1, с.80]. Також зазначає, що на цьому друкарі не зупинилися, а навпаки, еволюціонували і створили ще одну профспілкову організацію – «Товариство поступове». Само воно стало організатором першого великого робітничого страйку в січні 1870 р. [1, с.81].

У власних висновках Берест І. зазначив, що профспілки пройшли довготривалий шлях пошуків та розвитку і саме XIX ст. зі своєю еволюцією капіталістичних відносин, що формувалися між працедавцем і робітником дало поштовх до появи професійних спілок [1, с.81]. Ця розвідка поклала початок цілому циклу досліджень історика, що вилилися в докторську дисертацію та безпосереднє визнання як дослідника профспілкового руху.



Наступного 2013 року, автор здійснив спробу дослідити профспілковий рух у часи національно-визвольних змагань (1914–1921 рр.) [3, с.43-47]. Берест І. зауважив, що Перша світова війна призвела до особливої поляризації в профспілковому русі. Під впливом політичних ідей воюючих сторін, результатів бойових дій, діяльності національних політичних партій та військових формувань відбулося загострення та помітна каталізація національних інтересів населення Східної Галичини, яке на той час представляло складний поліетнічний субстрат, котрий також суттєво доповнювався міграціями населення [3, с.43].

Сама по собі війна провокувала значні втрати, як матеріальні, так і людські, і в рядах профспілок також. Дослідивши доступні джерела, І.Р. Берест з'ясував, що незважаючи на важку ситуацію у Східній Галичині, під час війни продовжували роботу лише професійні спілки залізничників, які виконували місію транспортного забезпечення і користувалися пільгами [3, с.44].

Військові дії з Галичини поступово переходили на інші території, а разом з цим відновлювалося і профспілкове життя. Особливо важливого значення серед галичан у період Першої світової війни набула “Спілка українських приватних урядовців Галичини” (СУПРУГА), створена із числа передової української галицької інтелігенції напередодні початку Першої світової війни, у 1914 році. Як зазначає дослідник, поява перспектив та передумов для створення незалежної Української держави у Східній Галичині, а також спроба практичної реалізації планів її розбудови вже восени 1918 року вплинули на політичну орієнтацію українських профспілок. Тому не випадково переважна більшість галицьких профспілчан під впливом проголошення ЗУНР підтримала ідею національного автономізму профспілкових організацій, що передбачала вихід українського робітництва, селянства, інтелігенції зі складу польських, німецьких, єврейських та інших професійних об'єднань [3, с.45].

Також Берест І. у даній статті наводить прізвища галицьких діячів, котрі долучилися до відновлення профспілкового руху. Це Антін Чернецький, що зайняв державну посаду секретаря праці та соціальної опіки і по суті, відповідав найвищій посаді (міністра) та віданню справами організації і практичної діяльності профспілок громадян проголошеної у Львові Української республіки. Ще був Олександр Пісецький, котрий перебував на політичній платформі Української націонал-демократичної партії (пізніше – Українське національно-

демократичне об'єднання), а в уряді був призначений державним секретарем пошт і телеграфів ЗУНР. Фактично, він став організатором, а також першим керівником профспілкової організації українських поштових службовців [3, с.45-46].

Проте невдачі українців у польсько-українській війні стали основною причиною загрози для існування ЗУНР. Запеклі бої між воюючими сторонами, що відбувалися у Львові та його околицях упродовж 1–23 листопада 1918 р., загалом завершилися для українців невдачею. Як зазначив автор, Перша світова війна, національно-визвольні змагання значно послабили профспілковий рух у Східній Галичині. До цього додалася невдала тактика профспілкових лідерів, що в підсумку призвело до їх занепаду [3, с.46].

Отже станом на 2013 р. вже було відомо про професійні спілки друкарів, які з'явилися першими та кілька організацій в роки Першої світової війни. І це була вагома інформація, зважаючи на її відсутність у минулому.

2014 р. виявився доволі плідним для молодого дослідника – 7 наукових статей та участь у двох конференціях [4; 5]. Розпочав Берест І.Р. з огляду політичної обстановки в Східній Галичині у момент появи профспілок [6, с.150-154]. Автор стверджує, що ситуація в суспільстві Східної Галичини останньої чверті XVIII початку XIX ст., дала економічний поштовх та соціальні передумови виникнення і діяльності робітничих організацій, котрі за мету свого існування ставили проблему соціального захисту робітництва, яке стало основою формування перших професійних спілок на українських землях [6, с.150-151].

На основі аналізу документів Берест І.Р. дав оцінку реформам австрійського імператорського дому, що сприяли появі та розвитку нових профспілок, а також появі нової галицької еліти, котра своїми вчинками та діями сприяла формуванню інтелігенції вже в середині XIX ст. Український національний рух переріс з культурно-просвітницького у політичний. Усвідомлення власної мети та самодостатності диктували українським діячам необхідність вироблення самостійного, відокремленого від польських впливів курсу [6, с.153-154].

Наступне дослідження присвячене вивченню діяльності професійних спілок в роки післявоєнної відбудови [7, с.119-124]. Тут на основі писемних джерел досліджено значення та роль спілки українських приватних урядовців Галичини [7, с.119-120]. Також



зосереджено увагу на творенні незалежних українських профспілкових організацій у період діяльності ЗУНРу [7, с.120]. Не все складалось позитивно. Польсько-українська війна, яка охопила Галичину, до краю загострила міжнаціональні протиріччя. В умовах війни діяльність національних профспілок та спроби їх демократичної розбудови виявилися майже нереальними. Більшість робітничих профспілкових організацій припинила своє існування, багато українців опинилося в рядах УГА. Рятуючись від переслідувань, репресій, небезпеки та лихоліття, чимало галицьких профспілчан потрапило у загальну хвилю еміграції. Зрештою, період після Першої світової війни, український профспілковий рух на території Західної України представлений низкою організацій різного політичного спрямування. Значна частина з них була дозволена, а частина – заборонена польською владою. Багато профспілкових організацій Галичини потрапили під потужний вплив лівих (комуністичних) ідей [7, с.123-124].

Не менш цікавим виявилось наступне дослідження Ігоря Береста, де автор вдається до порівняння профспілок Східної Галичини першої чверті XIX ст. та XX ст. [8, с.148-152]. Історик звернув увагу, що якісні зміни у профспілковому русі сучасної України беруть свої витoki ще з 80-х рр. XX ст. Проте, завершальним етапом майже 70-літньої історії розвитку професійних організацій як єдиної централізованої структури став останній XIX з'їзд профспілок СРСР, який відбувся 1990 р. [8, с.148-149]. Профрух з того часу став розвиватися на зовсім іншій основі – федералізму і конфедералізму, що давно практикується в світі в країнах з високорозвиненою демократією [8, с.149].

А вже після проголошення незалежності України профспілки відразу відчули зміну політичної ситуації, нових та далеко непростих умов для своєї діяльності. Дане дослідження є однією з перших спроб системного наукового дослідження діяльності професійних спілок на території Галичини у період першої чверті XX – XXI століття [8, с.150].

Дана стаття дала змогу розкрити одне з найважливіших питань – історичного досвіду діяльності профспілкових організацій Східної Галичини та сучасної України. Також Берест І. показав роль та значення профспілок у політичному житті Галичини упродовж останнього століття. Застосування порівняльного аналізу дало змогу знайти спільне та відмінне у діяльності профспілкових організацій різних історичних періодів [8, с.152].

Маючи у своєму доробку уже певний історіографічний матеріал, Берест І.Р., вирішив його систематизувати [9, с.101-106]. На основі

принципу історизму, наукового та об'єктивного підходу у цьому дослідженні проаналізовано роботи присвячені даній тематиці та окреслено перспективу даного дослідження. Автор показав тих авторів які займалися питанням професійних спілок у 20-х рр. ХХ ст., безпосередньо радянського часу та сучасного періоду – часу незалежної України [9, с.101-102]. Серед сучасних дослідників, історик відзначив доробок Р.Береста, М.Головка, Г.Гончарова.

Також зазначено роль у вивченні вказаного питання польських дослідників – В.Найдус, Ю.Бушка, Г.П'ясецького, а також ті праці, які появились завдяки роботі істориків діаспори [9, с.102-103].

У висновку І.Р. Берест зазначив, що стан розвитку історіографії показав відсутність будь-яких комплексних досліджень з історії профспілкового руху ХІХ – початку ХХ ст., а тематика потребує глибшого аналізу [9, с.106].

Після аналізу історіографії, того ж 2014 р. історик публікую статті у Віснику національного університету «Львівська Політехніка» «Держава та армія» [10, с.64-69] та «Наукових записках Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка» [11, с. 215-218] статті присвячені огляду джерел з історії професійних спілок. Перша праця дає в основному загальну характеристику нарративних джерел, зокрема польських, а друга аналізує архівні матеріали.

У Центральному державному історичному архіві України в м.Львові І.Берестом проаналізовано матеріали фонду 146, «Галицьке намісництво, м. Львів (1772–1921 рр.)», опис 25 (Департамент ХІІІ (1864–1921 рр.). Опис 25 охоплює 18246 справ, у яких вміщено списки товариств на території Галичини, списки товариств на території староств, статути товариств, справи про затвердження статутів тощо [11, с. 215-216].

Автором опрацьовано справи про затвердження та зміни до статутів товариств взаємодопомоги студентів сільськогосподарської академії у м. Дубляни, про реєстрацію львівських товариств «Ognysko» («Вогнище»), «Syla» («Сила»), «Ognivo» («Вогонь»), «Napszud» («Вперед»), «Стоваришування робітників фірмових пекарень», «Стоваришування учнів друкарської справи», «Взаємної допомоги вчителів», а також списки товариств на території Галичини і статути товариств за 1910–1914 рр. [11, с. 216].

Чималу кількість унікальних документів та матеріалів І.Р. Берест знайшов у архівосховищах Державного архіву Львівської області



зокрема у перших описах фондів 301 «Товариство українських робітників «Сила» у Львові», 295 «Товариство українських ремісників і промисловців «Зоря» у Львові», 110 «Львівське гродське староство» [11, с. 216].

У висновку автор підсумував, що проблематика вивчення передумов, формування та розвитку профспілкового руху в Східній Галичині XVIII – першої чверті XX ст. відкрила багато нових й маловідомих сторінок історії українського робітництва і, особливо, практичного значення організацій у справі згуртування й соціального захисту членів, їх місця та ролі в суспільстві [11, с. 217].

Завершенням початкового етапу дослідження профспілкового руху Береста І. стала узагальнена стаття про діяльність перших професійних товариств [12, с. 83-89]. Це дослідження є підсумком роботи за три роки і увібрало в себе першу спробу структурувати вже досі відомий та новий матеріал.

Висновки. На першому етапі дослідження праць Береста І.Р., ми прийшли до висновку, що розпочалась нова ера у дослідженні профспілкового руху. Появилась нова інформація, зокрема було досліджено абсолютно нові, досі не відомі архівні джерела. Також виявилось, що окрім друкарів, професійні спілки були і у шевців, і у кравців, і у залізничників. Тому ми продовжимо історіографічний нарис і надалі.

Література:

1. Берест І. Зародження та діяльність перших профспілок на українських землях у XIX ст. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2012. № 4. С. 76–82.
2. Берест Р. Нариси історії профспілкового руху в Західній Україні (1817—1939 рр.). Дрогобич : Відродження, 1995. 126 с.
3. Берест І. Профспілковий рух в Східній Галичині у часи національно-визвольних змагань (1914–1921 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім.В.Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2013. Вип. 2. Ч. 1. С. 43–47.
4. Берест І. Культурно-освітній розвиток профспілок Східної Галичини кінця XIX – початку XX століть. *Україна в контексті Європейської історії: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (25–28 березня 2014 року)*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. С. 117-122.
5. Берест І. Сучасні погляди на історіографію дослідження профспілкового руху Східної Галичини. *Сучасні українознавчі пошуки: історичний, культурологічний, мовознавчий аспекти*. Міжнародна науково-практична конференція 23-25 квітня 2014 р. Львів 2014.
6. Берест І.Р. Огляд політичної ситуації в Східній Галичині у часі появи та роботи профспілок. *Грані*. Том 17. №6. 2014. С.150-154.

7. Берест І., Берест Р. Профспілки Східної Галичини у роки великої війни та повоєнної відбудови. *Грані*. Том 17. №7. 2014. С.119-124.

8. Берест І., Берест Р. Спільне та відмінне у розвитку профспілок Галичини першої чверті ХХ століття та сучасної України: компаративний аналіз. *Грані*. Том 17. №8. 2014. С.148-152.

9. Берест І.Р. Сучасні погляди на розвиток історіографії щодо питання дослідження історії профспілкового руху Східної Галичини (1772-1919 рр.). *Вісник академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2014. №2. С.101-106.

10. Берест І.Р. Джерельна база історії професійних спілок Східної Галичини до початку та в роки Першої світової війни. *Вісник національного університету "Львівська Політехніка" "Держава та армія"*. №784. Львів: Видавництво Національного університету "Львівська Політехніка", 2014.С. 64-69.

11. Берест І. Передумови формування та розвиток професійних спілок Східної Галичини кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. на основі аналізу архівних матеріалів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Тернопіль, 2014. Вип. 1. Ч. 1. С.215–218.

12. Берест І.Р., Босак О.І. Зародження, розвиток та діяльність перших професійних спілок на землях України. *Кваліологія книги*. №1 (25). 2014. С. 83-89.

13. Берест І. Соціальне становище населення Східної Галичини і Західної Волині в роки Першої світової війни: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Л., 2009. 20 с.

14. Берест І.Р. Перша світова війна на землях Східної Галичини і Західної Волині: люди, події, факти. Львів: Вид-во УАД. 2015. 322 с.

References:

1. Berest, I. (2012). Zarodzhennia ta diialnist pershykh profspilok na ukrainskykh zemliakh u ХІХ st. [The birth and activity of the first trade unions on Ukrainian lands in the 19th century]. *Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy*, 4, 76-82. [in Ukrainian].

2. Berest, R. (1995). *Narysy istorii profspilkovoho rukhu v Zakhidnii Ukraini (1817—1939 rr.) [Essays on the history of the trade union movement in Western Ukraine (1817—1939)]*. Drohobych: Vidrozhennia. [in Ukrainian].

3. Berest, I. (2013). Profspilkovyi rukh v Skhidnii Halychyni u chasy natsionalno-vyzvolnykh zmahan (1914–1921 rr.) [The trade union movement in Eastern Galicia during the national liberation struggle (1914–1921)]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Hnatiuka. Serii: Istoriiia.*, 2, 43-47. [in Ukrainian].

4. Berest, I. (2014). Kulturno-osvitnii rozvytok profspilok Skhidnoi Halychyny kintsia ХІХ – pochatku ХХ stolit [Cultural and educational development of trade unions of Eastern Galicia in the late 19th and early 20th centuries]. *Ukraina v konteksti Yevropeiskoi istorii: materialy Vseukrainskoi naukovoї konferentsii (25–28 bereznia 2014 roku)*, (117-122). Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka. [in Ukrainian].

5. Berest, I. (2014). Suchasni pohliady na istoriohrafiiu doslidzhennia profspilkovoho rukhu Skhidnoi Halychyny [Modern views on the historiography of the study of the trade union movement of Eastern Galicia]. *Suchasni ukrainoznavchi poshuky: istorychnyi, kulturolohichni, movoznavchi aspekti.*, (70-78). Lviv. [in Ukrainian].

6. Berest, I. (2014). Ohliad politychnoi sytuatsii v Skhidnii Halychyni u chasi poiavy ta roboty profspilok [An overview of the political situation in Eastern Galicia at the time of the appearance and work of trade unions] *Hrani*, 6, 150-154. [in Ukrainian].



7. Berest, I., & Berest, R. (2014). Profspilky Skhidnoi Halychyny u roky velykoi viiny ta povoiennoi vidbudovy [Trade unions of Eastern Galicia during the Great War and post-war reconstruction] *Hrani*, 7, 119-124. [in Ukrainian].

8. Berest, I., & Berest, R. (2014). Spilne ta vidminne u rozvytku profspilok Halychyny pershoi chverti XX stolittia ta suchasnoi Ukrainy: komparatyvnyi analiz [Commonalities and differences in the development of trade unions of Galicia in the first quarter of the 20th century and modern Ukraine: a comparative analysis]. *Hrani*, 8, 148-152. [in Ukrainian].

9. Berest, I. (2014). Suchasni pohliady na rozvytok istoriografii shchodo pytannia doslidzhennia istorii profspilkovoho rukhu Skhidnoi Halychyny (1772-1919 rr.) [Modern views on the development of historiography regarding the issue of researching the history of the trade union movement of Eastern Galicia (1772-1919)]. *Visnyk akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy*, 2, 101-106. [in Ukrainian].

10. Berest, I. (2014). Dzherelna baza istorii profesiinykh spilok Skhidnoi Halychyny do pochatku ta v roky Pershoi svitovoi viiny [The source base of the history of trade unions of Eastern Galicia before the beginning and during the First World War]. *Visnyk natsionalnoho universytetu "Lvivska Politekhnikha" "Derzhava ta armii"*, 784, 64-69. [in Ukrainian].

11. Berest, I. (2014). Peredumovy formuvannia ta rozvytok profesiinykh spilok Skhidnoi Halychyny kintsia XVIII – pochatku XX st. na osnovi analizu arkhivnykh materialiv. [Prerequisites for the formation and development of professional unions of Eastern Galicia in the late 18th and early 20th centuries. based on the analysis of archival materials]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka*, 14, 215-218. [in Ukrainian].

12. Berest, I.R., & Bosak, O.I. (2014). Zarodzhennia, rozvytok ta diialnist pershykh profesiinykh spilok na zemliakh Ukrainy [Origin, development and activity of the first trade unions in Ukraine]. *Kvaliolohiia knyhy*, 1, 83-89. [in Ukrainian].

13. Berest, I. (2009). *Sotsialne stanovyshche naseleattia Skhidnoi Halychyny i Zakhidnoi Volyni v roky Pershoi svitovoi viiny* [The social situation of the population of Eastern Galicia and Western Volyn during the First World War]. (Master's thesis). Lviv. [in Ukrainian].

14. Berest, I. (2015). *Persha svitova viina na zemliakh Skhidnoi Halychyny i Zakhidnoi Volyni: liudy, podii, fakty* [The First World War on the lands of Eastern Galicia and Western Volyn: people, events, facts]. Lviv: UAD. [in Ukrainian].



УДК 94(100):004:159.922:355.4

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3\(3\)-206-220](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3(3)-206-220)

Набока Сергій Валерійович кандидат історичних наук, доцент кафедри історії світового українства, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, тел: (044) 239-31-71 <https://orcid.org/0000-0001-8026-9971>

ЕВОЛЮЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА ТА ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВПЛИВ НА СВІДОМІСТЬ НАСЕЛЕННЯ В ХОДІ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ

Анотація. У статті, зроблена спроба крізь призму історії, висвітлити проблематику й наслідки еволюції засобів інформації та комунікації у впливі як на розвиток самої людини, так і на тісно пов'язані з цим культурні, політичні, військові, економічні, соціальні зміни в історії суспільств та держав. Методологія дослідження базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності й логічності

Вказана актуальність даного дослідження, обумовлюється тими обставинами, що розвиток людської цивілізації та конкретних суспільств, у великій мірі, визначається еволюцією методів збереження, передачі та засвоєння інформації. Ці фактори, реально впливали на функціонування соціуму та проявлялися в усіх сферах його діяльності, змінювали життя людей, детермінували успішність, специфіку чи деградацію суспільства, відбивалися на історичних подіях.

В ході дослідження зазначеної проблеми, автором визначено на історичних прикладах основні складові зазначених явищ, що полягають в розвитку інструментів і суб'єктів прийняття, передачі та збереження інформації. Висвітлено, величезний вплив еволюції інформаційних технологій, практично на всі сфери життя людини та суспільства в історичному контексті. Розглянуто, наслідки зростання ролі інформації та ЗМІ протягом ХХ – ХХІ ст., в житті людей та загалом людської цивілізації.

Таким чином, в результаті проведеного дослідження, автором в контексті розгляду історичних періодів розвитку людської цивілізації, виділені основні етапи еволюції інформаційних технологій. Висвітлено



закономірність залежності прискорення й успішності розвитку суспільств, від рівня свободи та досконалості їхніх інформаційно-комунікаційних засобів та суб'єктів. Відзначено величезний вплив інформаційних ресурсів, засобів комунікації та нових транспортних технологій, на соціально-економічне та громадсько-культурне життя суспільства, а також їх значення в політичних протистояннях і революціях модерної доби. Проаналізовано, колосальну роль інформаційних інструментів впливу, на людські маси в «гібридних війнах» сучасності.

Ключові слова: інформаційні технології, транспортна інфраструктура, масмедіа, маніпуляційний вплив, гібридна війна, інформаційний фронт.

Naboka Sergiy Valeriiovych Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of the History of World Ukrainians, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Volodymyrska St., 60, Kyiv, 01033, tel.: (044) 239-31-71, <https://orcid.org/0000-0001-8026-9971>

THE EVOLUTION OF INFORMATION TECHNOLOGY IN THE HISTORY OF MANKIND AND THE INFORMATION INFLUENCE ON THE POPULATION CONSCIOUSNESS IN THE MILITARY CONFLICTS

Abstract. The article attempts, through the prism of history, to illuminate the problematics and consequences of information and communication media evolution and influence both on human development itself and on closely related cultural, political, military, economic, social changes in the history of societies and states. The methodology of the study is based on the principles of historicism, science, objectivity and logic.

The mentioned actuality of this study is caused by the fact that the development of human civilizations and societies is largely determined by the evolution of methods of preservation, transmission and absorption of information. These factors affected the functioning of society and manifested themselves in all spheres of its activities, changed people's lives, determined the success, specificity or degradation of society, reflected in historical events.

In the study of this problem, the author identified the main components of these phenomena on historical examples, which consist in the development of tools and subjects of the adoption, transmission and storage of information. Highlighted the enormous impact of information technology



evolution on virtually all spheres of human life and society in the historical context. The consequences of growing the role of information and media during the XX - XXI centuries in people' lives and human civilization as a whole are considered.

Thus, as a result of the study the author in the context of the analysis of historical periods of human civilization development identified the main stages of information technology evolution. The pattern of correlation between the pace and success of societies' development and the degree of freedom and perfection of their informational and communicational tools and subjects is reflected. The great influence of information resources, communication tools and new transport technologies on the socio-economic and socio-cultural life of society, as well as their significance in the political confrontations and revolutions at the present time, was noted. The enormous role of information tools of impact on the human masses in the "hybrid wars" is analyzed.

Keywords: information technology, transport infrastructure, mass media, manipulative influence, hybrid warfare, information front.

Постановка проблеми. Розвиток людства великою мірою, залежить від вдосконалення методів збереження, передачі та засвоєння інформації. Об'єм і швидкість циркуляції інформації в соціумі, являється головним критерієм ефективності та успішності прогресу суспільства. Поступ та занепад різних цивілізацій та соціумів, якщо прослідкувати перебіг людської історії, в значному ступені обумовлювався як еволюцією інформаційних засобів та інструментів, так і зростанням людських знань і навичок в користуванні ними. Тут існує причинно-наслідковий взаємозв'язок.

Актуальність вивчення даної проблематики, визначається тим міркуванням, що в ці чинники, реально та всебічно впливають на життя людей та еволюцію суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Частково і опосередковано, дослідженням даної тематики, займалися такі вчені як Ф. Бродель [1], Н. Вінер [2], Е. Гіденс [3] та інші. Однак в своїх працях, вони висвітлюють лише окремі аспекти цих процесів. Вивчення ж загальних закономірностей, а також водночас специфіки впливу представленого явища, потребує окремого дослідження.

Метою статті являється аналіз в історичному аспекті впливу на життя та еволюцію людського суспільства, розвитку інформаційних засобів і навичок отримання, обробки, передачі та збереження знань.



Виклад основного матеріалу. Аналізуючи основні аспекти цього явища, потрібно виділити його головні його складові. В цьому відношенні в історії земних соціумів, прослідковується чітка закономірність – чим зручніші, доступніші та точніші засоби передачі інформації (мова, письмо, телефон, радіо, інтернет...), тим інтенсивніше розвиваються всі галузі людського життя: економіка, наука, військова справа, побут, культура.

Наступним фактором виступає вміння людини швидко приймати та опрацьовувати інформацію (знання, грамотність, навички користування технічними засобами обробки даних).

Крім рівня передачі та прийняття інформації, дуже важливим, є також чинник збереження знань. Без ефективних засобів зберігання інформації, розвиток та функціонування суспільства дуже гальмуються. І якщо в давнину, основний масив знань зберігався і передавався в усному вигляді (через людську мову і пам'ять, яка не дуже об'ємна і надійна, та різні матеріальні предмети). Потім у письмовому вигляді (таблички, наскальні написи, папірус, книги, карти, хроніки, архіви...). Згодом, у звуковому та відео форматі (кінострічки, касети, диски...).

Ці фактори впливають на розвиток всього життя людського суспільства. Варто лише відзначити, що наприклад, біль-менш розвинуте та ускладнене соціальне життя (приміром існування держави), практично неможливе – якщо суспільство немає хоча б примітивних засобів збереження та передачі значних об'ємів інформації.

Ці чинники, безумовно впливають не лише на рівень соціально-економічного розвитку, аде й на темп життя людей. В більш досконалих в цьому відношенні людських колективах – всі процеси відбуваються швидше.

В доісторичній епоху людства, комунікативно-інформаційні інструменти були досить прості. Певна інформація передавалась за посередництва різних знаків, вогняних та димових сигналів, звуків рогу чи барабанів, зображень на предметах, одязі, татуювань, жестів... До речі, наприклад гуанчі канарських островів, могли користуватися для спілкування свистом [4, С. 96].

Але головним засобом інформаційної комунікації на першому етапі існування людства – виступав розвиток та освоєння мови. На той час, це був головний «винахід людства». І ті людські види, котрі краще ним володіли – успішніше вигравали конкуренту боротьбу, мали перевагу над суперниками та ширше розселялись. Адже, чим точніше та

ефективніше люди обмінюються інформацією, координують свої дії, зберігають знання – тим у них більші шанси на виживання та розвиток. Як показує досвід – «мауглі», фактично не мають шансів інтегруватися в людський колектив. За даними деяких вчених, ті ж неандертальці мали гірше розвинуту гортань. Відтак, в цьому відношенні, вони дуже поступалися кроманьйонцям, з усіма подальшими сумними для себе наслідками [5, С. 146].

На другому етапі розвитку інформаційних технологій (в період давньої історії людства) – кардинальним зрушенням, що на порядок прискорило розвиток людських суспільств, стає винахід писемності. Люди поступово починають жити великими громадами, складнішим стає соціальне життя, з'являється адміністративна спеціалізація, економічний поділ праці. Писемність виникає в стародавніх цивілізаціях Сходу, через потребу організації великих колективів та координації спільних зусиль, задля вирішення величезних господарських завдань. В таких аграрно-іригаційних державах, необхідно було забезпечити синхронізацію діяльності мас трудівників, чіткий поділ праці, контроль і податки з населення, підрахунок та організацію робочої сили, матеріалів, ресурсів... Для гарантії ефективного функціонування поливного землеробства та взагалі нормальної діяльності такого величезного й складного суспільного організму, доводилось оперувати великими об'ємами інформації. Без подібної організації, подібні цивілізації «дамб і каналів» – існувати не могли. Величезні розливи Нілу, Євфрату, Янцзи... – могли привести до катастрофи и загального голоду. Відтак вони винаходять більш досконалий інструмент передачі та збереження інформації – писемність. Тому саме в стародавніх Китаї, Шумері, Єгипті й виникає писемність. Спочатку, це було піктографічне (малюнкове) письмо, а потім ієрогліфічне. На американському континенті, цивілізації ацтеків та майя, також мали свою писемність. А от інки, користувалися вузликовим письмом (кіпу) [6, С. 321].

Звичайно в державах Сходу, розвивалися й інші комунікаційні засоби – будувалися дороги й канали. Розвивається транспорт (човни, колісниці, приручені коні). Для передачі швидких відомостей, перси застосовували кінну естафету (в той час як античні греки, для подібних цілей використовували піших гінців, звідки в них згодом пішли змагання з бігу та марафонські дистанції).

Розвиток інформаційно-комунікативних інструментів – прискорював розвиток та життя людей. Однак, потрібно зазначити, що



абсолютна більшість підданих цих країнах, не вміли і не могли користуватися цими можливостями. Переважна маса населення з економічних та соціальних причин, була тотально неграмотною та бідною [7, С. 412]. Освіта була дуже релігійна, недоступна, утаємничена, складна. Таким чином, розвиток тут був уповільнений, тому що більшість людей не мали писемних навичок «приймати, обробляти та передавати» інформацію. Та й соціальні можливості циркуляції знань, тут були обмежені. Освіта була елітарна та монополізована.

На відміну від цивілізацій Сходу, античні соціуми Греції та Риму, розвивалися набагато динамічніше. Оскільки в торгово-фермерських полісах та республіках, практично всі вільні громадяни, мали потребу, можливості й право, отримати масову освіту і зробити грамотними своїх дітей. Для успішної політичної, адміністративної, воєнної та економічної діяльності – це було конче необхідно. Більше того, тут писемність була вдосконалена й спрощена для засвоєння – греки та римляни запозичили від практичних фінікійців абеткове письмо розвинувши фонетичні складові. З огляду на більшу демократичність полісів, свободу громадян й торгово-адміністративний раціоналізм жителів – знання тут були менш елітарні і утаємничені ніж на Сході. Відтак, античні цивілізації в своєму розвитку, починають переганяти «східних конкурентів». Дороги, урбанізація, масова грамотність, мовна уніфікація, свобода інформації – в греко-римському світі перевищували показники Сходу. Для передачі швидких вістей, римляни використовували вогняну естафету, швидкі кораблі, будували прекрасні прямі й надійні шляхи та мости [8, С. 523].

Писемність забезпечувала більш точну і ширшу передачу інформаційних даних, знання в такому вигляді набагато краще зберігалися, ніж в усній формі.

Потрібно зазначити, що головними цивілізаційними та культурними центрами, «драйверами розвитку», де відбувався швидкий та ефективний обмін інформацією – являлись міста. Щоправда інструменти передачі та збереження знань, були недосконалі (писали на глиняних чи воскових табличках, папірусі, лакованих дощечках, пергаменті, шовку...). Подібні матеріали були незручні, недовговічні, або вкрай дорогі. Однак, незважаючи на це, в цей час вже з'являються величезні сховища знань – бібліотеки. Найбільшою в античному світі, була Александрійська бібліотека, яка на жаль не збереглась до нашого часу.

В період раннього Середньовіччя, відбувається занепад в усіх сферах життя, чому сприяла втрата людьми, багатьох факторів та інструментів отримання й збереження інформації. Занепала

транспортна інфраструктура, освіта і міста, не стало єдиної держави і загальної мови спілкування, населення стало рідким та малограмотним, виникла монополія на інформацію та релігійний диктат з боку церкви, вузький кругозір маси аграрних мешканців, низький рівень матеріального добробуту... Ритм життя дуже сповільнився і навіть дзигарі в містах не мали хвилинної стрілки.

Основними засобами розповсюдження інформації стало усне мовлення. Головними джерелами отримання новин були міста, ярмарки, церкви, мандрівники-пілігрими, купці, театри. Точність передачі даних звичайно також впала, як і об'єм та темп їх циркуляції. Центрами освіти та збереження знань стали монастирі [9, С. 342]. При них існували бібліотеки. Ченцями переписувалися нечисленні та надзвичайно дорогі й неточні хроніки, літописи, книги (в основному звісно релігійного змісту).

Примітивна економіка, феодална роздробленість, занепад інфраструктури, освіти, монополія церкви та еліти на інформацію... породжували інформаційний голод, чутки, ересі, химерні забобони. А страшні нашествия та пандемії, за таких обставин, взагалі сприяли виникненню у людей жахливих міфів, диких уявлень, ксенофобії та есхатологічних настроїв. Відтак, занепад інформаційних засобів та інфраструктури, закономірно продукував відставання та уповільнення розвитку людських суспільств.

Проте в часи пізнього (високого) Середньовіччя, ситуація потроху змінюється. Інтенсифікується торгівля, зростає рівень освіти, кількість міст, латина та християнська релігія – створюють єдиний культурний простір Європи. Особливо це стає помітним в період Нового часу, котрий знаменувався початком третього етапу розвитку інформаційних технологій. Це відбилося і в запровадженні механічних годинників, вдосконаленні рахівниць, вексельного обігу, поширення в Європі арабських цифр та виробництва паперу, знаходження нових торгових шляхів, материків та виникнення морських каравел... Однак головним в цій сфері, стало винайдення Йоганом Гутенбергом ефективної технології книгодрукування в XV столітті. Недаремно подальший період аж до кінця XX століття, деякі культурологи називають «Галактикою Гутенберга».

Це стимулювало процеси поширення грамотності серед європейського населення та доступності інформаційно-друкованої продукції. Книги стали дешевші, доступнішими, обмін інформації та розповсюдження знань, прискорились колосально. Ці фактори та



бурхлива соціально-економічна еволюція Європи, інтенсифікували попит на інформацію, що активізувало розвиток інших інформаційних засобів: з'являються газети Перші прообрази газет (якщо не брати до уваги, подібні зачатки регулярних державних оголошень в стародавньому Китаї та Римі), в Європі закономірно виникають в економічно активній Венеціанській торговій республіці (сама назва газета, походить від дрібної венеціанської монети, якою зацікавлені ділки платили за листок зі свіжими новинами). А власне у сучасному вигляді, преса з'являється у Німеччині в 1609 році, потім у Голландії та Англії [10, С. 33].

В 1748 році було винайдено сталеве перо, яке полегшило процес писання. Покращуються й транспортні засоби – з'являється рух диліжансів та поштова служба. У військовій сфері, запроваджують передачу сигналів з допомогою геліографів та збір даних про супротивника використовуючи повітряні кулі.

Друга половина XIX століття та перша половина XX століття – це четвертий етап еволюції інформаційних технологій. Розвиток економіки та соціального життя – прискорюються. Обсяг та обіг інформації і знань збільшуються. В цей час, з'являються кардинально нові транспортні й комунікативні засоби: паровози, пароплави, літаки, підводні човни, автомобілі, будуються залізниці. Виникає радіо, телеграф, телефон, патефон, фотографія, кінематограф. Нові інструменти передачі інформації та індустріальна економіка, потребують формування нових навичок у людей, відбиваються на суспільних процесах. Запроваджується масова освіта, а вплив на широкі верстви населення, все більше здійснюється через нагляд за навчальними закладами, а особливо над ЗМІ, які намагається контролювати держава.

П'ятий етап інформаційної революції, було започатковано після Другої світової війни, (котра сама по собі, прискорила впровадження багатьох технічних та побутових наукових винаходів). Протягом другої половини XX – початку XXI століття, виникають, вдосконалюються та дістають широкого розповсюдження магнітофони, телебачення, персональні комп'ютери, мобільні телефони, інтернет, соціальні мережі... Це не лише колосально прискорило обіг та циркуляцію інформації в людському бутті, надзвичайно пришвидшило темп і ритми життя, інтенсифікувало розвиток науки й глобалізації у світі, кардинально впливає на еволюцію постіндустріальної економіки, освіти, культури, суспільно-політичних структур, соціальних стосунків... Але й продукує кардинальні зміни в психіці, способі життя,

міжособистісних відносинах, світосприйняття, духовних цінностях... власне самих людей. Породжує в сучасному інформаційному просторі, новітні суспільно-культурні міфи та стереотипи, котрі значною мірою впливають на поведінку та життя людей [11, С. 94]. Нові засоби та можливості сприйняття, обробки та передачі інформації змінюють не лише оточуючий світ пов'язаний з людством, але й саму людину.

В цьому відношенні, важливо проаналізувати еволюцію ролі ЗМІ у впливі на життя людей. Значення масмедіа, відчутно і неспинно зростає з ХІХ століття. Неухильне збільшення ваги ЗМІ, практично у всіх сферах буття нашого соціуму, визначається кількома суттєвими чинниками. Тут і запровадження масової освіти серед широких верств населення, і поява масового середнього класу, масштабна урбанізація, наростаюча ускладненість економіки, прискорення циркуляції інформації, демократизація суспільства і політичних систем... Ну і звичайно, вдосконалення та розвиток в кожному столітті, власне самих технологій медіа. Для ХІХ – початку ХХ ст. – це було домінування преси. Потім до газет, додалися радіо й кінематограф. Згодом, самим важливим інструментом впливу стало телебачення. Перша половина ХХІ сторіччя – час мобільного зв'язку, комп'ютерів, інтернету, соціальних мереж.

Кожен з цих факторів, відіграє вагому роль, в колосальному зростанні питомої ваги ЗМІ, у впливі на життя людського суспільства. Причому, фактично у всіх областях – соціально-економічній, суспільно-політичній, культурно-освітній. Недаремно ЗМІ, зараз називають четвертою владою.

Однак найповніше та найвідвертіше, для обробки свідомості широких мас населення, масмедіа використовуються під час виборів, та гострих воєнно-політичних конфліктів. ЗМІ тоді, практично стають тотальним інструментом інформаційної війни [12, С. 374]. Звісно, в людській історії так було завжди. Проте саме в наш час, з величезним зростанням ефективності наукових технологій, публічності дипломатії та нових суспільних реалій (де настрої широких мас, все сильніше впливають на політику) – роль засобів інформаційного впливу стала дійсно тотальною. А в сучасній війні чи під час проведення революції – їх місце взагалі, важко переоцінити [13, С. 35].

Особливо тому, що нинішній світ економічно і культурно тісно взаємопов'язаний, глобалізований та демократизований. Сучасна війна, набуває «гібридного характеру». В цьому аспекті, важливість складової інформаційного впливу ще більше зростає.



Висловлюючись образно, можна констатувати, що раніше – головним важелем контролю та дії була сила, а сьогодні – маніпуляція [14, С. 174]. До того ж, варто відмітити ще один дуже значущий аспект – сучасні ЗМІ, відіграють своєрідну роль «зворотнього зв'язку» між елітою та суспільством. Без цього, соціум перестає буди успішним та конкурентоздатним. А в самій державі, невідворотно починаються деструктивні процеси й наростають кризові явища.

Іншим, надзвичайно серйозним ефектом, ролі інформаційного впливу сучасних технологій ЗМІ, можна відзначити той факт, що спостерігається і підпадиння під їх «чари» самих «кукловодів». Тобто еліта і лідери, котрі значною мірою формують інформаційну повістку та «формат» для мас – самі, починають у все це вірити та поділяти погляди й сфабриковані настрої. Відбувається, так звана раціоналізація. Особливо, це спостерігається в період криз, пандемій, воєнно-політичних протистоянь.

Аналізуючи аспекти маніпуляційного впливу, на свідомість населення через посередництво інформаційних технологій, в контексті російсько-української війни, можна виділити основні складові цього явища. Адже хто виграє інформаційне протистояння, той принаймні, вже наполовину переможе у війні та майбутньому контролі захопленого. Як казали античні римляни «Коли повойовані голови, непотрібно завойовувати тіла»

Головною метою боротьби на інформаційному фронті є: забезпечення підтримки свого народу у війні, високий рівень патріотизму громадянського суспільства, гарантування високої мобілізованості громадян, єдність країни, лояльність людей до влади, готовність населення нести економічні та військові жертви, «не помічати» провалів чи «дворушництва» еліти. Мінімізувати у себе колабораціонізм та загрозу розколу.

Наступною ціллю «інформаційної війни» – являється деморалізація армії, еліти та населення супротивника. Приваблювання їх на свій бік.

Не менш важливим напрямом у інформаційній боротьбі, виступає нагальна необхідність, здобуття зовнішніх союзників. Іншими словами – залучення на свій бік суспільної думки та симпатій «зовнішнього світу». Що, реально конвертується у військову, політичну, дипломатичну і соціальну допомогу для власної держави, та в остракізм, обмеження і санкції для супротивника.

Суб'єктами інформаційного впливу, виступають як правило, сторони конфлікту (держави) і «нейтралі» (треті країни чи міжнародні

організації). Об'єктами – являються громадяни протиборчих і нейтральних регіонів світу.

Під час війни, невідворотно відбувається обмеження альтернативних ЗМІ, обмежуються зовнішні та внутрішні опозиційні інфопливи, вводяться елементи цензури... Рівень мобілізації та централізації власних масмедіа надзвичайно зростає. Як і концентрація безкомпромісного монопольно-інформаційного тиску на своє населення. Для досягнення необхідного ефекту широко використовується релігія, державна ідеологія, патріотична пропаганда, різноманітні культурно-громадські інститути і організації, проводяться історичні «підтасовки» і спекуляції, реалізується демонізація супротивника, робиться максимальне розпалювання образ та апелювання до емоцій, ну і звичайно залучаються в дію маніпулятивно-психологічні методики всіх наявних ЗМІ та структур.

В сучасному світі, роль інформаційного впливу виросла неймовірно. Оскільки чисто класичні війни стали надто дорогими та не вигідними. Вже не кажучи про ціну економічних втрат та небезпеку ядерної зброї. Зросла роль людського життя. Урбанізовані громадяни стали більш освіченими, вільними, захищеними в соціальному та правовому відношенні. У багатьох країнах, жителі реально впливають на політичну повістку. Тому, проводити затяжну й масштабну війну – складно й небезпечно. Мобілізувати та переконати на це громадян дуже важко. Особливо адміністративними чи прямолінійно-пропагандистськими засобами. Відтак, роль маніпулятивного впливу на свідомість населення та проведення саме «гібридних війн» – в розвинутих суспільствах тільки підвищується [15, С. 173].

Потрібно зауважити, що інформаційний вплив проводиться як до війни (підготовка свого населення, розкладання ворога та обробка нейтралів), під час воєнної кампанії, а також після закінчення воєнного конфлікту (створюються певні міфи в публічній площині, обмежуються строки давності для оприлюднення закритих архівів...) [16, С. 113].

Відтак, інформаційна підготовка суспільства починається задовго до війни. Власне навіть той лукавий факт, що в кожній державі наявне міністерство оборони, але ніколи не буває «міністерства нападу» - є досить промовистим. Проводиться патріотичне довоєнне виховання, ідеологічна накачка в освітніх закладах, залучення для цього церкви, молодіжних організацій, спонсорство книг, фільмів та культурних акцій певного забарвлення, проведення парадів та конкретних громадських акцій, вплив через громади діаспори.. Ну і звичайно, застосовується максимальне використання ЗМІ.



Для успішного досягнення цілей інформаційної війни, використовуються основні «реперні точки захоплення висот» на цьому фронті, експлуатація соціально-біологічних інстинктів людей та гра на психології народних мас.

Дуже важливо випередити супротивника, отримавши перевагу в інформаційній війні. Зарані дискредитувати ворога, обґрунтувавши свої претензії та дії. Отримати пристойний привід для війни. Наприклад, «висвітливши» уявні мовні утиски, геноцид та «бомбардування беззахисного населення» на сході України. Це доцільно «озвучити і довести», як для виправдання війни в очах свого народу, так і бажано третьої сторони й навіть жителів країни-противника. І таким чином, здобути загальну підтримку чи принаймні пасивність зовнішнього світу.

Наступний момент. Оскільки психологічно, люди бажають бути на «справедливій стороні» та співчувають захисникам, то вкрай необхідно виставити себе не агресором, а жертвою війни. Та й саму війну, називати війною – не бажано. Приміром, проголосити, що провадиться «спецоперація», спрямована на захист пригнічених жителів Донбасу від агресії «українських нацистів». Подати себе «миротворцями». Широко проводити кампанію дезінформації та демонізації супротивника, звинувачуючи його в терактах та злочинах проти цивільних громадян.

Для мобілізації власного населення та збереження ним лояльності до влади і готовності переносити соціально-матеріальні негаразди, використовується образ «обложеної фортеці». В публічній сфері, применшуються втрати власних військ та перебільшуються втрати ворога. Розкручуються подвиги та перемоги своїх солдатів. А щоб досягти деморалізації противника, в медійному просторі створюється враження, що значна частина населення та еліти ворога, переходить на «наш бік». Мовляв, солдати масово здаються, влада розколота і зраджує, емігрує й вивозить кошти, бреше власним громадянам, а економічні перспективи тяжкі. Ну а союзники, практично не допомагають і «змовляються за спиною»... Широко використовується різноманітний інструментарій «сірих» (де напівправа) та «чорних схем» впливу, на свідомість населення противника.

Досліджуючи наслідки інформаційної війни в російсько-українському конфлікті, можна зробити деякі висновки. Російська федерація по більшості параметрів, програє інформаційне протистояння, що звичайно безпосередньо відбивається й на перебігу

війни. Якщо у 2008 році в грузинській війні, чи у 2014 р. на початку війни з Україною, РФ в значній мірі в основному, перемагала на інформаційному фронті (до збиття малайзійського боїнга) [17, С. 321]. Про це свідчили не лише настрої російського суспільства, але й позиція Заходу (котрий фактично санкціонував «автономію Абхазії та Осетії» та анексію Криму). Крім того, значна частина громадян України, тоді підтримувала такі російські акції. Більше того, українська влада, в той час, змушена була, власне лише оборонятись – тому що заборона російських теле і радіо-каналів, а також обмеження інтернет-сайтів – чітко свідчили про те, що інформаційний вплив російської пропагандистської машини, мав успіх навіть в соціальних мережах. І протистояти йому, Україна на рівних не могла. Зараз же, ситуація кардинально змінилася.

Після нападу російської армії 24 лютого 2022 р. і активізації війни в цій гарячій фазі, Росія в основному за більшістю показників, програє інформаційну боротьбу. Лише у впливі на власне населення, російська пропагандистсько-маніпулятивна машина має відносний успіх. Однак і на зовнішньому фронті, і у впливі на українців – РФ зазнає суцільних невдач. Що безумовно, позначається політико-економічною ізоляцією, практично повною втратою Росією союзників, відсутністю розколу в Україні та її масовою міжнародною підтримкою.

Аналізуючи причини успіху України на інформаційному фронті, попри деякі очевидні складові, можна відзначити вплив інших певних факторів. Оскільки страшна війна, з усіма її жахами, ведеться на її території, Україні набагато легше підключати емоції співпереживання та патріотизму, як у власного населення так і у західній аудиторії. Крім того, шість мільйонів українських біженців (причому в основному жінки та діти), служать для європейців наявною картиною жахів війни. Вони їм співчують та беруть участь в допомозі біженцям.

Російська ж влада, законодавчо переслідує за альтернативну інформацію чи оприлюднені погляди, що не збігаються з офіційною позицією (закони «про фейки», дискредитацію російської армії, гоніння на «інфоагентів» і так званих «нацзрадників»). Російські пропагандисти, не гребують відвертою брехнею та дезінформацією. Оприлюднення грабежів та звірств солдатів РФ, також не сприяють довірі, до абсолютно відкидаючих подібні факти російських ЗМІ. Натомість, українська медійна та правляча машина, старається проводити максимально можливо відкриту політику в публічній сфері. Не говорячи всієї правди, її «речники», намагаються все що можливо



висвітлювати, уникати відвертої брехні й визнавати навіть декотрі помилки. Це виглядає досить виграшно, на тлі грубої та агресивної російської пропаганди.

Висновки. Таким чином, в результаті проведеного дослідження, в контексті розгляду історичних періодів розвитку людської цивілізації, виділено основні етапи еволюції інформаційних технологій. Можна відзначити взаємозв'язок і взаємозалежність інтенсивності та особливостей розвитку соціуму, від рівня досконалості інформаційних та комунікаційних засобів життя. Підсумовуючи, варто сказати, що елементи інформаційної боротьби, завжди були в історії людства, однак в сучасному вигляді, вона виникла та сформувалась під час першої світової війни і еволюціонувала протягом всього ХХ сторіччя. Однак максимального розвитку та ефективності, цей вид впливу, досягнув з розвитком інформаційних технологій, політичних систем та соціальних мереж саме в наш час. І схоже ХХІ століття, стане періодом максимального «розквіту» цього суспільного явища.

Література:

1. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVII століття. Київ : Основи, 1995. 543 с.
2. Винер Н. Кибернетика, или управление и связь в животном и машине. 2-е издание. М.: Наука, 1983. 344 с.
3. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Пер. с англ. М. Коробочкина. М. : Весь Мир, 2004. 120 с.
4. Большаков А. А. За столпами Геракла. Канарские острова. М.: Наука, 1988. 176 с.
5. Культурология: Учебное пособие / Под ред. проф. Г.В. Драча. М.: Альфа-М, 2003. 432 с.
6. Рубель В. А. Історія цивілізацій Доколумбової Америки: Навч. посібник. Київ: Либідь, 2005. 504 с.
7. Крижанівський О. П. Історія Стародавнього Сходу. Київ : Либідь, 2006. 592 с.
8. Ковалев С. И. История Рима. Москва : Директ-Медиа, 2008. 1810 с.
9. Балух В. О. Історія середніх віків. Т. 1: Раннє Середньовіччя. Чернівці : Наші кн., 2010. 495 с.
10. Тендит К.Н., Шелковникова Н.В. История журналистики. Комсомольск-на-Амуре: Комсомольский-на-Амуре государственный технический университет, 2012. 276 с.
11. Ганс Рослінг. Фактологія. Десять хибних уявлень про світ. Київ : Вид-во «Наш Формат», 2019. 320 с.
12. Волковский Н. История информационных войн. СПб.: «Полигон», 2003. 729 с.
13. Соловей В. Д. Revolution! Основы революционной борьбы в современную эпоху. Эксмо; Москва; 2016. 260 с.
14. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием. М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. 832 с.
15. Білецький В. Гібридна війна: *inverboetipraxis* / Донецький національний університет імені Василя Стуса / Вінниця, 2017. 224 с.
16. Почепцов Г. Информационные войны. М.: Рефл-бук, 2000 г. 231 с.

17. Соловей В. Абсолютное оружие. Основы психологической войны и медиаманипулирования: Эксмо; Москва; 2015. 524 с.

References:

1. Brodel, F. (1995). *Materialna tsyvilizatsiia, ekonomika i kapitalizm, KhV – XVII stolittia [Material civilization, economy and capitalism, XV - XVII centuries]*. Kiev: Osnovi [in Ukrainian].
2. Viner, N. (1983). *Kibernetika, ili upravlenie i svyaz v zhyvotnom i mashine [Cybernetics or Control and Communication in Animals and Machines.]* (2nd edition). M.: Nauka [in Russian].
3. Giddens, E. (2004). *Uskolzayuschiy mir: kak globalizatsiya menyaet nashu zhizn [Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives]*. (M. Korobochkina, Trans). M. : Ves Mir [in Russian].
4. Bolshakov, A. A. (1988). *Za stolpami Gerakla. Kanarskie ostrova [Beyond the Pillars of Hercules. Canary Islands]*. M.: Nauka. [in Russian].
5. Dracha, G.V. (Eds.). (2003). *Kulturologiya: Uchebnoe posobie (Culturology: Textbook)*. M.: Alfa-M. [in Ukrainian].
6. Rubel, V. A. (2005). *Istoriia tsyvilizatsii Dokolumbovoi Ameryky [History of Civilizations of Pre-Columbian America]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
7. Kryzhanivskiy, O. P. (2006). *Istoriia Starodavnoho Skhodu [History of the Ancient East]*. Kiev: Libid [in Ukrainian].
8. Kovalev, S. I. (2008). *Istoriya Rima [History of Rome]*. Moskva : Direkt-Media [in Russian].
9. Balukh, V. O. (2010). *Istoriia serednikh vikiv. T. 1: Rannie Serednovichchia [History of the Middle Ages. T. 1: The Early Middle Ages]*. Chernivtsi: Our book [in Ukrainian].
10. Tendit, K. N., Shelkovnikova, N.V. (2012). *Istoriya zhurnalistiki [History of Journalism]*. Komsomolsk-na-Amure: Komsomolskiy-na-Amure gosudarstvenniy tehnikeskyy universitet [in Russian].
11. Roslinh Hans. (2019). *Faktolohiia. Desiat khybnykh uiavlen pro svit [Factology. Ten false ideas about the world]*. Kiev: Vid-vo «Nash Format» [in Ukrainian].
12. Volkovskiy, N. (2003). *Istoriya informatsionnyih voyn [History of the Information Wars]*. SPb.: «Poligon» [in Russian].
13. Solovey, V. D. (2016). *Revolyution! Osnovyi revolyutsionnoy borby v sovremennuyu epohu [Revolution! Fundamentals of Revolutionary Struggle in the Modern Era]*. Eksmo; Moskva [in Russian].
14. Kara-Murza, S. (2002). *Manipulyatsiya soznaniem [Manipulation of mind]*. M.: Izd-vo EKSMO-Press [in Russian].
15. Biletskyi, V. (2014). *Hibrydna viina: inverboetinpraxi [Hybrid warfare: inverboetinpraxi] / Donetskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa / Vinnytsia* [in Ukrainian].
16. Pocheptsov, G. (2000). *Informatsionnyie voynyi [Information wars]*. M.: Refl-buk [in Russian].
17. Solovey, V. (2015). *Absolyutnoe oruzhie. Osnovyi psihologicheskoy voynyi i mediamanipulirovaniya [Absolute Weapon. The Basics of Psychological Warfare and Media Manipulation]*: Eksmo; Moskva [in Russian].



СЕРІЯ «СОЦІОЛОГІЯ»

УДК 347.4

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-2\(2\)-221-233](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-2(2)-221-233)

Guyvan Petro Dmytrovych Doctoral student of the Institute of State and Law named after V.M. Koretsky NAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-3058-4767>

SPECIFICS OF THE STUDY OF SOCIAL TIME. PECULIARITIES OF ITS PERCEPTION BY DIFFERENT CATEGORIES OF SOCIETY

Abstract. The work is devoted to the study of the topical issue of the essence and purpose of social time as a phenomenon that shapes the social perception of the temporal course of the process of organizing human life. It is emphasized that the temporal laws of existence are the least studied, and only the physical interpretation of time is quite narrow. Given the social and cultural development of society, special attention is paid to the study of historical, social and individual time. It is proved that the proper organization of time as a social phenomenon provides the most appropriate and rational organization of the relationship between social and personal time, eliminating contradictions between them, identifying priority areas of activity in the most necessary direction for society. After all, time, being the object of observation, the perception of which has a significant subjectivism, requires the development of a single methodology of study, of course, given that it forms the personal field of life of each person. To overcome the obvious difficulties that arise in understanding the above provisions, it is necessary to move away from standard material assessments of such a phenomenon as time. In determining the moments of exact time, the personal perception of a particular observer is essential: each of them notes personal temporal manifestations, noting time in its own way. Belonging to a particular person implies the possibility of his active participation in the process of its rational use and distribution. The result of this is due not least to the peculiarities of the psychotype of a person. It is established that time characterizes not only external phenomena in relation to the observer, it is also inherent in the internal nature of man. No matter how objectively the course of time, its

perception, determination of the influence on the state of matter, in the end, the study of temporal manifestations is possible only in the case of reflection of this phenomenon in the human mind. The ontogenesis of an individual is considered as the unity of biological and social in the process of its development, therefore, the temporal structures of man as an individual, personality and subject of activity are necessarily important. A person can personally be aware of time, feel the rhythm of its course and change.

Keywords: social time, temporal manifestation, temporal organization of life.

Гуйван Петро Дмитрович докторант, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Заслужений юрист України, <https://orcid.org/0000-0003-3058-4767>

СПЕЦИФІКА ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЧАСУ. ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ПЕРЦЕПЦІЇ РІЗНИМИ КАТЕГОРІЯМИ СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Праця присвячена вивченню актуального питання про сутність і призначення соціального часу як явища, що формує суспільне сприйняття темпорального перебігу процесу організації життєдіяльності людини. Підкреслюється, що темпоральні закономірності буття є найменш вивченими, при цьому виключно фізичне тлумачення часу є досить вузьким. Враховуючи соціальний і культурний розвиток соціуму, особлива увага приділена вивченню часу історичного, суспільного та індивідуального. Доводиться, що належна організація часу як соціального феномену забезпечує найбільш доцільну та раціональну організацію співвідношення між суспільним та особистим часом, усунення протиріч між ними, виявлення пріоритетних сфер здійснення діяльності в найбільш необхідному для соціуму напрямі. Адже час, будучи об'єктом спостереження, сприйняття якого має істотний суб'єктивізм, потребує напрацювання єдиної методології вивчення, звісно з урахуванням того, що він формує особистісне поле перебігу життя кожної людини. Для подолання відвертих складнощів, що виникають в усвідомленні вказаних вище положень, необхідно відійти від стандартних матеріальних оцінок такого феномену як час. При визначенні моментів точного часу істотним є особистісне сприйняття конкретним спостерігачем: кожен з них відмічає особистісні темпоральні прояви, відмічаючи час по-своєму. Належність часу конкретній особі передбачає можливість активної участі її у процесі



його раціонального використання та розподілу. Результат цього обумовлений не в останню чергу особливостями психотипу тієї чи іншої особистості. Встановлено, що час характеризує не лише зовнішні стосовно спостерігача явища, він також притаманний внутрішній природі людини. Як би об'єктивно не здійснювався перебіг часу, його сприйняття, визначення впливу на стан матерії, зрештою, дослідження темпоральних проявів можливе лиш у разі відображення цього явища у свідомості людини. Онтогенез фізичної особи розглядається як єдність біологічного та соціального в процесі її розвитку, тож, обов'язково мають значення темпоральні структури людини як індивіду, особистості та суб'єкта діяльності. Особа може персонально усвідомлювати час, відчувати ритм його перебігу та зміни.

Ключові слова: соціальний час, темпоральний прояв, часова організація життя.

Formulation of the problem. Time characterizes not only external to the observer phenomena, it is also inherent in the internal nature of man. Therefore, in modern science it is customary to emphasize not only the reality of purely physical manifestations of life, but also its socio-historical aspects. In fact, giving time only a physical interpretation as duration, term or period, it is not possible to cover all its multifaceted manifestations. No matter how objectively the course of time, its perception, determination of the influence on the state of matter, in the end, the study of temporal manifestations is possible only in the case of reflection of this phenomenon in the human mind. After all, the existing order of processes covers the progress of society, community, and ultimately, the very lives of individuals. Human activity, as well as its very existence occurs in time, any social relations, including those regulated by law, are subject to temporal influence. Everyone is aware of the passage of time and the development of events related to it. In particular, it is necessary to take into account the so-called principle of horizon incompatibility: different objects cannot have the same features at the same time [1, p. 206]. Therefore, the study of the perception of time, taking into account various subjective factors is of great importance. As A. Camus rightly noted, time passes slowly, when you follow him, he feels the surveillance. But the temporal flow enjoys our inattention. It is even possible that there are two times: the one we follow and the one that transforms us.

Analysis of recent research and publications. In the journalistic literature there is an interest in the study of social time as a phenomenon that contributes to the optimal and appropriate organization of human existence in



society. Suffice it to cite the works of such scientists as E. Husserl, W. Vernadsky, P. Sorokin, S. Arkhipova, W. James, O. Wilmann, M. Dowell, P. Berger, F. Brodel, S. Rubinstein, A. Ludtke, T. Tytarenko, O. Khodus and others. Scientists who are concerned with the essential nature of time have long noticed that the purely physical interpretation of time is quite narrow. In reality, time is somewhat incomparable, more fundamental than the duration, moment or interval than anything that can be expressed by the position of the hands or the position of the lights in the sky [2, p. 116]. Addressing the universal process and taking into account social and cultural development, we should talk about the existence of historical, social and individual time. The issue continues to be relevant today. After all, time, being the object of observation, the perception of which has a significant subjectivism, requires the development of a single methodology of study, of course, given that it forms the personal field of life of each person. To overcome the obvious difficulties that arise in understanding the above provisions, the task is to move away from standard material estimates of such a phenomenon as time.

Presenting main material. Modern science divides time into conceptual and perceptual. The latter expresses a set of acquired knowledge and experience, which are quite adequate reproduction of real-time ideas. Whereas perceptual time is understood as a reflection of real time in the sensitive perception of the subject. There is a connection between these manifestations of temporal manifestations. What is perceived in the field of consciousness is only the "surface part of the iceberg", the unacceptable part of which is created by the hidden aspects of things, which is the "flesh" of being [3, p. 330, 352]. In general, time is postulated as an environment where there is a personal understanding of the life world of A. Schutz, who considers it as a multilayered network of intersubjective relations, in which each area of life meanings is characterized by its own cognitive style and special form of relevance [4, c. 130-136].

Sociology organically combines genetic (historical-specific) and structural-functional approaches to the analysis of both different social systems and social metasystem as a whole [5, p. 109]. From the point of view of psychology, the ontogenesis of an individual is considered as the unity of biological and social in the process of its development. Based on this, we can talk about the temporal structures of man as an individual, personality and subject of activity. Each of these levels of temporal relations corresponds to its own aspect of research. For example, at the psychophysical level, the issue of human adaptation to the current system is studied, which allows for



proper orientation in the environment. The psychological direction studies the individual features of the perception of time, for example, as compressed or stretched, empty or saturated, flowing smoothly or abruptly. Finally, personal-temporal issues relate to the temporal organization of an adult's consciousness, behavior during the implementation of individual and group activities and communication, which defines such a category as a way of life [6, p. 6].

A person can be aware of time, feel the rhythm of its course and change. At the same time, certain temporal modes of physiological, mental and other life processes are not under the control of an individual. Scientists have long established that our body does not function in different ways at different times of the year. In the literature it is customary to talk about the existence of the so-called biological clock of man. Its activity, ie the countdown of internal time, is influenced by both external, in particular, natural manifestations, and physiological factors, such as cyclical cardiac activity and metabolic processes. Thus the sphere in which activity could be present, mainly happens the sphere of private existence. The model of perception of time today is mostly modernist, and focuses on achieving future results, the image of a "bright future". Despite the fact that the formal model of self-identification still remained collectivism, but, like many other official values, on a daily basis, it acquired primarily ostentatious character, asserting a special type of behavior - adaptive individualism [7, p. 369].

Science has suggested that the subjective perception of time is determined by the duration of internal biological processes, which is a clearly defined individual "step" for each person, which averages 0.87 - 0.89 seconds. The concept of homeostasis of the organism testifies to the individuality of temporal motion. Man perceives real time through the speed (biorhythms) of the functional processes that take place in his body, because in nature there are subjects of different functionally symmetrical groups that respond to changes in the environment differently. The specifics of biological time and space were studied, in particular, V.I. Vernadsky [8, p. 536]. He found that the temporal characteristics of human life itself are closely related to the speed of functional processes in the body. If these processes are accelerated, the person lives faster, and vice versa. Therefore, based on these speed parameters, we observe different rates of development and aging of organisms.

The possibility of adequate determination of temporal segments, adaptation to real time, is also influenced by conditioned-reflex feelings of a person, his age and emotional features, content, intensity and nature of

activities [9, p. 4]. In particular, children and adolescents tend to overestimate time intervals, while adults tend to reverse the trend. Time seems to pass very quickly if a person has been engaged in various and interesting activities for a certain period of time, but the memories of these events seem to be quite long. Instead, the period seems long, and subsequent impressions - short, when time was not filled with important events [10, p. 181]. If a certain phenomenon is emotionally assessed by the subject negatively, and the level of personal anxiety increases, it helps to prolong the time in his perception. Conversely, when the level of anxiety decreases, if time is filled with events with a positive emotional color, the time in the person's experiences is reduced [11, p. 302-303].

From the point of view of individual researchers, differences in the perception and experience of time in different categories of people may be based on individual characteristics of the brain. The survey showed that the majority of young people surveyed showed interest in working with older people to share knowledge, skills and experience (69%). Only one in ten respondents did not show such interest. One in five could not decide whether or not they were interested in working with the older generation. Among girls, the percentage of those who are interested in working with older people to share knowledge, skills and experience is slightly higher than among boys. What can the cooperation of young people and older people in the field of free time have to do with? The survey showed that the interests of young people and the older generation often intersect in matters of family values and traditions. This opinion was noted by every second young respondent. Among girls this figure was much higher than among boys (66% and 37%, respectively) [12, c. 280].

Man is aware not of time itself, but of its movement, change. It is because of the change in time observed by the subject that its definition has been given in the literature. Thus, S. Askoldov pointed out that change is the root or essence of time. Such a change expresses in human perception the unity of past, present and future, and this unity occurs only in consciousness or through consciousness. Change or, what is the same, time is first of all a state of the soul, it is the so-called psychological time, which has its individuality, subjectivity and in this sense relativity [13, p. 81-82]. Indeed, the understanding of the concept of time and its flow arose in man during his social life, thus defining the collective nature of time as a rhythm. Time is closely connected with all human activity, both physical and intellectual, it is manifested in the influence of the past on the present and future, in connection with time and true existence, but most characterizes human activity for the future.



As a result of numerous studies, scientists have found that psychological time, as a rule, does not coincide with chronological. In this context, it should be noted such an essential feature of time as its relativity. We have already discussed this characteristic when considering the study of time in mechanics and Einstein's theory. However, temporal relativity is also inherent in the subject's internal time. It is manifested in the different perception of time by different people due to differences in their mental state. For example, one person under the same conditions defines for himself a certain range of the present, which he perceives as a period of existing existence, while another perceives it in the second dimension almost as instantaneous. From the point of view of the causal scientific model, it is as a result of personal experience of the defining relationships between the main events of life that psychological time is formed. Hence the determinism of human life, according to which not only previous events determine the next (determination of the past), but also the following goals and desired results determine previous actions (determination of the future). Therefore, the interaction of psychological categories of past, present and future is presented as the ratio of realized connections between events of chronological past, actual connections between events of past and future that continue, and potential connections between subsequent chronological events [14, p. 199-213].

As already mentioned, today serious attention is paid to the analysis of the social orientation of time. At present, a significant number of seemingly purely theoretical studies of the time factor, which should take into account only scientific tools, nevertheless carry a socio-psychological burden, which is generated by the sociality of time. After all, man as an element of society only through his activities realizes the true meaning of time. Being at the first stages of historical progress quite dependent on natural cyclical processes, socio-historical time in the future increasingly begins to reflect the sequence, recurrence, duration and pace of social phenomena. The development of mankind is increasingly displacing the natural and general scientific factors of knowledge of the temporal essence of existence, instead increasing the importance of the social factor in establishing the spatio-temporal relationships of different communities of people. This indicates an increasing dependence of the temporal organization on the spatio-temporal construction of the community, society, state and so on. Therefore, it is quite natural to pose the problem of studying the social characteristics of time from the standpoint of its impact on the existence, functioning and change of social relations.

It is believed that the principles of the study of social time were initiated by E. Durkheim. In modern literature, issues of social time are also covered quite widely. This definition (in a broad sense) mainly means the



form of existence of society in close connection with the course, duration and change of historical processes in view of human activity. In this context, social time in different periods is characterized by uneven flow, taking into account the unequal duration of socio-historical processes, changes in the intensity of public life and work, the consolidation of the schedule of events and so on. In a narrower sense, the concept of social time characterizes the temporal features of individual human existence. The latter largely depend on personal perception and awareness of time, distribution and orientation of temporal values, the development of strategies. This, in turn, is associated with a number of individually identifying characteristics of a person, such as the level of his education and intellectual abilities, stereotypes of behavior, socio-cultural characteristics, emotional manifestations. Thus, subjective perception is manifested through such factors as personal sense of time, image of time, experience of time, value of time, etc., which are formed based on the inner experience of the individual, the degree of his emotionality and assessment of their significance [15, p. 151].

From the point of view of modern researchers, social time is, first of all, a social institution, a way of measuring and organizing real life, its development, change. Its characteristics have a multilevel subjective essence, as they apply to the individual, and social groups, and society as a whole. It has almost all the main temporal features of physical time as a manifestation of the existence of matter: heterogeneity, sequence, objective-subjective nature, length, duration, irreversibility, continuity of past, present and future, relativity, uneven pace and rhythm [15, c. 149-150]. The social aspect of time is to ensure its appropriate distribution in order to achieve an effective balance between production periods, training, free time for personal intellectual development, socio-political activities and more. This should be aimed at achieving the appropriate level of development of society, meets its needs. According to the concept of planar time, the main means of implementing this task are saving time and planning its distribution in different areas of activity. On the other hand, a particular person must also carry out such an orientation of his time so that his economic and social needs can be best met and the requirements imposed on him by others are met.

As we can see, the socialization of time in the context of the historical progress of society is aimed at achieving a certain effect from the organization of the use of time. At the same time there is a certain change in its meaning and social functions, the temporal influence is aimed at coordination, streamlining, orientation of relevant processes, emphasis is



placed on the interconnectedness and interdependence of necessary and free time, based on their economic conditionality. Thus, according to G.E. Zborovsky, social time is a form of social life in which the decomposition of human activity in terms of its duration within individual socio-economic formations and in the process of all historical development [16, p. 14]. Indeed, the time course in its socio-historical meaning is a spatio-temporal organization of society under the influence of ongoing economic and social processes and depends on their sequence, duration of repetition, rhythm and so on.

Nevertheless, social time should focus on the content and nature of individual indicators of space and time of specific people - members of society, which in turn are formed under the influence of psychophysical and biological personality factors. As rightly noted by P.A. Sorokin, social time can (and should) be defined in its own coordinate system, as a change or movement of social phenomena through other phenomena, taken as a starting point [17, p. 58]. Each person has his own individual space and time, which are perceived by his consciousness and direct further mental activity. At the same time, within the assessment of social time in terms of its impact on the individual life of a particular person for different categories of the population, there are serious differences in the organization and organization of personal time. For example, we must note the relativity of its course in different stages of life: in childhood, adolescence, adulthood or old age. Each of these periods has its own values. For example, an elderly person tries to make time more voluminous, to use it more rationally, while the "waste" of time is typical of young people. It should also be borne in mind that the rapid development of mankind in recent years has contributed to a significant complication of the relationship within the structure of social space-time organization. In particular, we must take into account not only the objective economic and political and legal factors that form this structure, but also the inverse subjective influence of man himself. For example, individual actions or objects created by us also directly or indirectly affect the structuring of society, its organization.

Personal-temporal issues in the context of its attachment to social processes have now become significantly relevant. It is believed that personal time includes essentially different mental elements, which, depending on the specific circumstances and internal factors of the subject occur on a conscious, subconscious or superconscious level. In particular, the elements of such a synthesis can be called the time of perception of others, the time of contemplation and impressions, time of activity, time of reflection and time



of creation [6, p. 4-7]. Man himself distributes and plans his personal time, and yet he is certainly influenced by the dynamics and rhythm of social processes. The concept of social time is aimed at the rational organization of the relationship between social and personal time, the elimination of contradictions between them, the identification of priority areas of socially necessary time. VI Vernadsky pointed out that the sociality of time should be especially evident in periods of history associated with certain turning points, such as the intensification of economic, cultural, political processes [18, p. 297-299] It is at such moments in history that the greatest compaction of time takes place, and thus in society there is an awareness of the need to organize life taking into account its adequate temporal regulation. Today in a market economy we can observe a significant increase in social activation of all spheres of life. Social processes have now become more dynamic, the rhythm of their course has increased significantly. On the other hand, the social value of time has increased significantly. In view of this, there is a need to create time budgets that would adequately take into account the nature and intensity of life, ensure the rational use of working or leisure time.

Such research, in fact, is reduced to the analysis of the actual use of time by individual organizations and individuals in different regions within a certain profile of their activities. As a result of studying and processing of the received data the reasons of loss of time are established, the most rational, expedient and economically favorable temporal characteristics of these or those public relations are developed: in the field of commodity production and circulation, training, life, education, culture, health preservation, public activity, etc. The general socio-economic consequence may be the redistribution of structural time in favor of the latest energy-efficient industries, investment-attractive technologies, training within educational activities, youth education, etc. As for the regulation of social time of a particular individual, then here we can talk about the most effective use (consolidation) of time through organizational measures, improving education, leisure. Thus, the optimality of social time for a community is aimed at forming a new direction of thinking, activities to regulate changes in social life, taking into account the role of the individual in society. Therefore, we should agree with the opinion expressed in the literature that the concept of social time is not covered only by the content of human social activity. It also includes the full range of technical and organizational measures, all done by a person to save time or to expand creative opportunities [19, p. 18].



From the above we can draw certain conclusions. An individual, performing certain functions as a member of the community, conducts his activities in time, social relations of different institutions also have temporal characteristics. As participants in various relationships in society and with each other, people not only know but also use time differently. Thus, we can talk about the need and importance of human influence on the process of learning about nature through its connection with it. In this case, social time should focus on the content and nature of individual indicators of space and time of specific people - members of society. Personal perceptions related to the personal characteristics of each person, such as the actual psychophysical and biological factors inherent in the individual, must be taken into account. The concept of social time is valuable, first of all, because it is designed to ensure the most appropriate and rational organization of the relationship between social and personal time, eliminating contradictions between them, identifying priority areas of socially necessary time.

References:

1. Husserl E. (1952). *Ideen zu einer reinen Ph nomenologie und ph nomenologischen Philosophie. Zweites Buch: Ph nomenologische Untersuchungen zur Konstitution. Gesammelte Werke (Husserliana), Bd. IV. Den Haag, [In German].*
2. Trubnikov N.I. (1978). *Problemy vremeni v svete filosofskogo mirovozzreniya. [Problems of time in the light of philosophical outlook]. Voprosy filosofii. Questions of Philosophy, 2, 111-121. [In Russian].*
3. Merlo-Ponti M. (2006). *Vidimoe i nevidimoe. [Visible and invisible]. Minsk: Loginov, [In Russian].*
4. Shyuc A. (1988). *Struktura povsednevnogo myshleniya. [The structure of everyday thinking]. Sociologicheskie issledovaniya. Sociological research, 2, 130-136. [In Russian].*
5. Lukashevich M, Semigina T. (2014). *Sociologiya social'noyi roboty. [Sociology of social work]. Psihologiya. Psychology, 1, 107-149. [In Ukrainian].*
6. Kovalev V.I. (1991). *Lichnostnoe vremya kak predmet psihologicheskogo issledovaniya. [Personal time as a subject of psychological research]. Psihologiya lichnosti i vremya. Tezisy dokladov i soobshchenij Vsesoyuznoj nauchno-teoreticheskoy konferencii. Psychology of personality and time. Abstracts of reports and reports of the All-Union scientific-theoretical conference. Chernovcy, 1, 4-8. [In Russian].*
7. Vorona V. M. (ed.). (2010). *Ukrainske suspilstvo: monitoring 1994-2010 r. [Ukrainian Sector: Monitoring 1994-2010]. Informacijno-analitichni materialy. Kiiv: IS NAN Ukrainy. [In Ukrainian].*
8. Vernadskij V. I. (1932). *Problema vremeni v sovremennoj nauke. [The problem of time in modern science]. Izvestiya AN SSSR. Proceedings of the Academy of Sciences of the USSR, 4, 511-541. [In Russian].*
9. Moskvina V.A., Popovich V.V. (1998). *Filosofsko-psihologicheskie aspekty issledovaniya kategorii vremeni. [Philosophical and psychological aspects of the study of the category of time]. Credo, 6(12), 3-5. [In Russian].*



10. Dzhems U. (1991). Psihologiya. [Psychology]. Red. L. A. Petrovskaya. Moskva: Pedagogika, [In Russian].
11. Rubinshtejn S.L. (2002). Osnovy obshchej psihologii. [Fundamentals of general psychology]. Moskva: Piter, [In Russian].
12. Gilyun O.V., Kolisnik L.O. (2017). Mozhlivosti vikoristannya dozvillya dlya rozvitku mizhpokolinnevoї integracii v suchasnomu ukraїns'komu misti. [Opportunities for the use of leisure for the development of intergenerational integration in the modern Ukrainian city]. *Novi nerivnosti - novi konflikti: shlyahi podolannya. Tezi dopovidej uchashnikiv III Kongresu Sociologichnoї asociacii Ukraїni. New inequalities - new conflicts: ways to overcome. Abstracts of reports of the participants of the III Congress of the Sociological Association of Ukraine.* Harkiv, 280-281. [In Ukrainian].
13. Askol'dov S. (1922). Vremya i ego preodolenie. [Time and its overcoming]. *Mysl', 3, 80-97.* [In Russian].
14. Golovaha E.I., Kronik A.A. (1988). Ponyatie psihologicheskogo vremeni. Kategorii materialisticheskoy dialektiki v psihologii. [The concept of psychological time. Categories of materialistic dialectics in psychology]. Pod red. L. I. Anciferovoj. Moskva: Nauka, [In Russian].
15. Gorbunov V.E. (2001). Sociologicheskie aspekty social'nogo vremeni v sovremennom rossijskom obshchestve. [Sociological aspects of social time in modern Russian society]. Dissertac.kand. sociol. nauk. 22.00.01. Saratov. [In Russian].
16. Zborovskij G.E. (1974). Prostranstvo i vremya kak formy social'nogo bytiya. [Space and time as forms of social life]. Sverdlovsk: Yurid. in-tut, [In Russian].
17. Sorokin P., Merton R. (1990). Social Time: A Methodological and Functional Analysis. *The Sociology of Time / Ed. By J. Hassard.* New York: St. Martin's Press, [In English].
18. Vernadskij V.I. (1988). Filosofskie mysli naturalista. [Philosophical thoughts of a naturalist]. Moskva: Nauka. [In Russian].
19. Artemov V. (2008). Social'noe vremya: predvidenie, issledovatel'ski-prikladnaya i planovo-upravlencheskaya praktika. [Social time: foresight, research and applied and planning and management practice]. *Teleskop: Zhurnal sociologicheskikh i marketingovyh issledovanij. Journal of sociological and marketing research, 5, 15-20.* [In Russian].

Література:

1. Husserl E. Ideen zu einer reinen Ph nomenologie und ph nomenologischen Philosophie. Zweites Buch: Ph nomenologische Untersuchungen zur Konstitution. *Gesammelte Werke (Husserliana), Bd. IV.* Den Haag, 1952. 483 p.
2. Трубников Н.И. Проблемы времени в свете философского мировоззрения. *Вопросы философии.* 1978. № 2. С. 111-121.
3. Мерло-Понти М. Видимое и невидимое. Минск: Логинов, 2006. 400 с.
4. Шюц А. Структура повседневного мышления. *Социологические исследования.* 1988. № 2. С.130–136.
5. Лукашевич М, Семигіна Т. Соціологія соціальної роботи. *Психологія.* 2014. № 1. С. 107-149.
6. Ковалев В.И. Личностное время как предмет психологического исследования. *Психология личности и время. Тезисы докладов и сообщений Всесоюзной научно-теоретической конференции.* Черновцы: 1991. Т. 1. С. 4-8.



7. Українське суспільство: моніторинг 1994–2010 р. Інформаційно-аналітичні матеріали. / під ред. В. М. Ворони. Київ: ІС НАН України, 2010. 615 с.
8. Вернадский В. И. Проблема времени в современной науке. Известия АН СССР. 1932 г. №4. 7-я серия. ОМОН. С.511-541.
9. Москвин В.А., Попович В.В. Философско-психологические аспекты исследования категории времени. Credo. 1998. №6(12). С. 3-5.
10. Джемс У. Психология. /Ред. Л. А. Петровская. Москва: Педагогика, 1991. 368 с.
11. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: Москва: Питер, 2002. 720 с.
12. Гилюн О.В., Колісник Л.О. Можливості використання дозвілля для розвитку міжпоколінневої інтеграції в сучасному українському місті. Нові нерівності - нові конфлікти: шляхи подолання. Тези доповідей учасників III Конгресу Соціологічної асоціації України. Харків 12-13 жовтня 2017 р. С. 280-281.
13. Аскольдов С. Время и его преодоление. Мысль, 1922. № 3. С. 80-97.
14. Головаха Е.И., Кроник А.А. Понятие психологического времени. Категории материалистической диалектики в психологии./ Под ред. Л. И. Анциферовой. Москва: Наука, 1988. С. 199-213.
15. Горбунов В.Е. Социологические аспекты социального времени в современном российском обществе. Диссертация.канд. социол. наук. 22.00.01. Саратов. 2001. 160 с.
16. Зборовский Г.Е. Пространство и время как формы социального бытия. Свердловск: Юрид. ин-тут, 1974. 222 с.
17. Sorokin P., Merton R. Social Time: A Methodological and Functional Analysis. The Sociology of Time / Ed. By J. Hassard. New York: St. Martin's Press, 1990. P. 56-66.
18. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. Москва: Наука. 1988. 520 с.
19. Артемов В. Социальное время: предвидение, исследовательски-прикладная и планомерно-управленческая практика. Телескоп: Журнал социологических и маркетинговых исследований. 2008. № 5. С. 15-20.

УДК 316

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3\(3\)-234-243](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3(3)-234-243)

Балалаєва Олена Юріївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри журналістики та мовної комунікації, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Генерала Родімцева, 19, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-83-63, <https://orcid.org/0000-0002-2675-5554>

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЖІНОК У ВІТЧИЗНЯНИХ МЕДІА: АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ МОНІТОРИНГІВ

Анотація. Гендерна рівність є не лише одним з основних прав людини, а й ключовим елементом стабільного, мирного суспільства, саме тому її оголошено глобальним пріоритетом. Проте в Стратегії гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки зауважено, що незважаючи на помітний прогрес щодо статусу жінок в Європі, до реального досягнення рівноправ'я жінок та чоловіків на практиці ще далеко. Ситуація в Україні щодо гендерної рівності та балансу, зокрема і в медіагалузі не є винятком. Мета статті – проаналізувати особливості репрезентації жінок у сучасних національних і регіональних виданнях. Матеріалом для статті слугують статистичні дані, отримані в результаті всеукраїнських моніторингів, проведених Інститут масової інформації та Волинським прес-клубом. У результаті аналізу з'ясовано, що у національних і регіональних ЗМІ України надалі виходять матеріали з ознаками сексизму та гендерних стереотипів, урівноважене представництво чоловіків і жінок в медіаконтенті не дотримано. Аналіз репрезентації жінок в національних виданнях у 2021 р., показав, що у середньому медіа цитували експертку лише у 23% матеріалів, а чоловіків – у 77%. Найчастіше загальноукраїнські редакції цитували експертку у матеріалах на політичну тематику (17,2%), а як героїні жінки найбільше фігурували в матеріалах про шоубіз (34,9%). Схожа ситуація і в регіональних ЗМІ: за результатами моніторингу видань 24 областей, жінки фігурували героїнями у 27% випадків, експертками в – 32% випадків. Обидва показники вищі у друкованих, ніж в інтернет-виданнях. За загальним індексом гендерної чутливості, найбільш гендерночутливими є львівські медіа (52%), волинські і кіровоградські



(по 51%). Результати моніторингів змальовують об'єктивну загальну картину гендерного дисбалансу в українських ЗМІ, що потребує подальшого вивчення проблеми і становить перспективний напрям досліджень.

Ключові слова: гендерний баланс, жінки, репрезентація, медіа, моніторинг

Balalaieva Olena Yuriivna Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Journalism and Linguistic Communication, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Henerala Rodimtseva St., 19, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-83-63, <https://orcid.org/0000-0002-2675-5554>

REPRESENTATION OF WOMEN IN DOMESTIC MEDIA: ANALYSIS OF THE RESULTS OF ALL-UKRAINIAN MONITORINGS

Abstract. Gender equality is not only a fundamental human right, but also a key element of a stable, peaceful society, which is why it has been declared a global priority. However, the Council of Europe's Gender Equality Strategy 2018-2023 emphasizes that despite significant progress on the status of women in Europe, real equality between women and men is still a long way off. The situation in Ukraine regarding gender equality and balance, in particular in the media sphere, is no exception. The democratic mass media around the world have to work based on gender balance, non-discrimination and inadmissibility of sexism. The purpose of the article is to analyze the features of women's representation in modern national and regional media. The material for the article is statistical data obtained as a result of all-Ukrainian monitoring conducted by the Institute of Mass Information and the Volyn Press Club. As a result of the analysis, it was found that the national and regional media of Ukraine continue to publish materials with signs of sexism and gender stereotypes, and the balanced representation of men and women in the media is not observed. An analysis of the representation of women in national publications in 2021 showed that, on average, only 23% of women were quoted in the media, and 77% in men. All-Ukrainian editions most often cited women experts in materials on political issues (17.2%), and women as the heroines most often appeared in materials on show business (34.9%). The situation is similar in the regional media: according to the results of monitoring the publications of 24 oblasts, women appeared as



heroines in 27% of cases, as experts in 32% of cases. Both rates are higher in print than in online publications. According to the general index of gender sensitivity, the most gender-sensitive are Lviv media (52%), Volyn and Kirovohrad media (51% each). The results of the monitoring paint an objective general picture of the gender imbalance in the Ukrainian media, which requires detailed study of the problem and is a promising area for further research.

Keywords: gender balance, women, representation, media, monitoring

Постановка проблеми. В Україні на сучасному етапі в усіх сферах політиці, економіці, армії, освіті, культурі значну роль відводять упровадженню гендерних практик, триває процес налагодження суспільного діалогу, що спрямований на усунення гендерної дискримінації, про що й стверджується у «Концепції комунікації у сфері гендерної рівності»: «Невід’ємним елементом становлення України як держави, що дотримується демократичних принципів і поважає права людини та основоположні свободи, є забезпечення гендерної рівності в усіх сферах суспільного життя» [4].

Гендерна рівність означає однакову присутність, повноваження, відповідальність та участь як жінок, так і чоловіків у всіх сферах суспільного життя, зокрема й у сфері медіа. Близьким до поняття «гендерна рівність» є поняття «гендерний баланс», що позначає становище врівноваженого представництва чоловіків і жінок в усіх сферах суспільства. Саме на засадах гендерного балансу у журналістських матеріалах, неприпустимості дискримінації та сексизму мають працювати демократичні масмедіа в усьому світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, Теоретичні та практичні аспекти проблем гендерного балансу в ЗМІ висвітлено у працях А. Волобуєвої, Ю. Гончар, І. Киянка, С. Кушніра, С. Котової-Олійник, Т. Кравець, М. Маєрчик, Т. Марценюк, Л. Мацько, Н. Остапенко, Н. Сидоренко, Т. Старченко, О. Панченко, О. Плахотнік, О. Синчак, О. Слінчук, Б. Стельмаха, Л. Чернявської, Ю. Штурхецького, О. Ярош та ін. Проте регулярний моніторинг масмедіа свідчить, що у національних і регіональних ЗМІ України дедалі виходять матеріали з ознаками сексизму та гендерних стереотипів. Це підкреслює актуальність проблеми та нагальну потребу її всебічного дослідження.

Мета статті – проаналізувати особливості репрезентації жінок у сучасних національних і регіональних виданнях.

Виклад основного матеріалу. В Україні моніторинг гендерного балансу в медіа здійснюють кілька організацій, однією з яких є Інститут масової інформації (ІМІ), який реалізує проекти щодо посилення



позитивного впливу медіа на становлення громадянського суспільства. ІМІ регулярно оприлюднює щоквартальні результати моніторингу гендерного балансу. За вісім років гендерних досліджень ІМІ присутність жінок – експерток та героїнь зросла в українських медіа майже вдвічі.

Останній моніторинг гендерного балансу опубліковано за третій квартал 2021 р. (досліджено контент 20 загальнонаціональних інтернет-ЗМІ: «Цензор», «Букви», ZN.UA, Інтерфакс-Україна, РБК-Україна, «Суспільне», ТСН, Укрінформ, УНІАН, УП та ін. Вибірка становила 2000 новин (по 100 новин з кожного досліджуваного ЗМІ) [2]. Порівняємо ці результати з результатами за 3 квартал 2020 року.

Присутність жінок-експерток в українських онлайн-медіа в третьому кварталі 2020 року дорівнювала 19% проти 81% чоловіків-експертів [3] Моніторинг ІМІ, який проведено у 2021 році, показав, що згадки про жінок трапляються вчетверо рідше, ніж про чоловіків. Щодо представлення жінок як експерток, то їх цитували лише у 23%, а чоловіків – у 77% від загальної кількості матеріалів. За даними дослідження ІМІ, найбільше експертних коментарів від жінок зафіксовано на сайтах «Суспільне» (46%) та «24 канал» (40%), найменше – на сайтах «Політека» (14%), «Українська правда» (11%) та «Букви» (6%).

Порівняльний аналіз показує, що кількість експерток зросла на 4%. Щодо тематики матеріалів, то за даними ІМІ, найчастіше медіа цитували експерток у матеріалах на політичні теми – 17,2%, на другому місці – міжнародні (14,8%), на третьому – теми економіки та бізнесу (13,3%). Ще 10,8% усіх експертних коментарів від жінок припали на речниць регіональних відділень правоохоронних органів, які коментували теми криміналу та надзвичайних ситуацій, а у 8,9% – жінки аналізували теми щодо прав людини.

Найбільше згадок про експерток в 2020 році було зафіксовано в матеріалах ТСН (31%), 24 каналу (27%), УНІАН та НВ (по 23%). 10,8% всіх експертних коментарів від жінок припали на речниць регіональних відділень правоохоронних органів, які коментували теми криміналу та надзвичайних ситуацій.

У 8.9% матеріалів жінки були експертками щодо прав людини. Менше жінки коментували тему освіти (7,9%), здоров'я (7,4%), погоди (3,4%) та культури і мистецтва (3,4%) [1].

Як героїні, жінки трапляються в матеріалах втричі менше, ніж чоловіки. За даними ІМІ, відсоток жінок-героїнь матеріалів онлайн-медіа (29%) все ще залишається суттєво меншим за показник чоловіків-героїв (71%). Бачимо, що у 2021 році показник кількості героїнь зріс на 1%.

Найбільше героїнь інформаційних матеріалів на сайтах «Сьогодні» (56%) та ТСН (45%). Проте, як зауважують експерти ІМІ, цей кількісний показник жінок не дорівнює якісному і не означає, що в усіх матеріалах дотримано гендерного балансу. З меншими показниками щодо кількості, але й без явних сексистських ознак наступні місця посіли такі медіа: «Ліга» та ZN.UA (по 18%) та Інтерфакс-Україна (17%). До речі, ТСН кілька років поспіль входить до трійки медіа, які активно пишуть про жінок, однак залишається питання щодо якості таких матеріалів.

Найчастіше жінки як героїні траплялися в матеріалах про шоу-біз (34,9%). Найбільше таких матеріалів зафіксовано на сайтах «Політека» (20%), «Сьогодні» (18%), ТСН та «24 канал» (по 11%). Героїнями цих матеріалів є українські співачки, артистки, інстаблогерки та іноземні селебріті, проте матеріали про них часто супроводжувалися сексизмом або об'єктивізацією жіночого тіла. На другому місці – героїні рубрики криміналу та надзвичайних новин (26,1%), на третьому – героїні-політикині (7,2%), на четвертому – героїні, яких згадували в новинах на соціальну тематику та повсякденне життя (5,5%), і майже стільки ж (5,3%) – на міжнародну. Значно менше було героїнь у матеріалах, які стосувалися спорту (3,4%), освіти (3,4%), прав людини (2,9%) та здоров'я (2,3%).

Присутність жінок-експерток в українських онлайн-медіа дорівнює 19% проти 81% чоловіків-експертів. Коефіцієнт присутності експерток в українських інтернет-ЗМІ залишається стабільним, якщо порівнювати щодо першого кварталу 2020 року. Найбільше згадок про експерток зафіксовано в матеріалах ТСН (31%), 24 каналу (27%), УНІАН та НВ (по 23%) [3].

Жінки-героїні втричі менше трапляються в матеріалах, ніж чоловіки. Цей показник у середньому становить 28% героїнь проти 72% чоловіків-героїв.

Найбільше згадок про героїнь було зафіксовано в таких медіа: «Політека» (46%), ТСН (44%) та 24 канал (37%). Однак експерти ІМІ хочуть наголосити, що показники в таких ЗМІ не завжди свідчать про гендерно збалансовані матеріали. Здебільшого в текстах на тему шоубізу або інших жовтих матеріалах жінки згадуються в сексистських та зневажливих патернах [2].

Щодо героїнь матеріалів, майже кожен третій матеріал стосувався шоу-бізнесу – 28,7% загальної кількості матеріалів про героїнь.



Найчастіше згадували іноземних селебріті. На другому місці були матеріали на міжнародну тематику – 27,2%. Кожен десятий матеріал, де жінка була героїнею, стосувався кримінальної хроніки, ДТП або ж надзвичайних ситуацій – 9,4%. Здебільшого героїні таких матеріалів є потерпілими від насильницьких дій інших осіб або жертвами ДТП.

У матеріалах на політичну тему зафіксовано лише 6,8% загальної кількості героїнь. Найчастіше в них згадували українських політикинь. Значно менше було згадок про героїнь у матеріалах щодо суспільства (4%), прав людини (3,1%), здоров'я (2,8%) та культури (2,6%).

Найчастіше онлайн-медіа залучали експертку для коментарів на міжнародну тематику: на них припало 28,4% загальної кількості експертку у медіа. Значно менше було експертку, які коментували тему політики, – 13,2%.

Кожна десята новина (9,5%), яку коментували експертки, стосувалася суспільства – матеріали про психологію, дітей та освіту. Експертки також коментували матеріали про здоров'я – 8,6%. Значно менше експертку коментували матеріали щодо криміналу (7,5%), про бізнес / економіку (6,2%) та були в ролі речниць (5,5%).

Отже, простежується гендерна нерівність між чоловіками і жінками, по-перше в їх кількості, а по-друге в образах яких їх представляє ЗМІ. За загальними результатами моніторингу, згадки про жінок в онлайн-медіа трапляються вчетверо рідше, ніж про чоловіків. Це свідчить про те що у 2021 р. гендерний баланс у вітчизняних медіа не дотримано. Щодо якості матеріалів, то у національних ЗМІ України надалі виходять матеріали з ознаками сексизму та гендерних стереотипів.

Для регіональних ЗМІ актуальними є ті ж проблеми і завдання у площині дотримання гендерного балансу, що і для національних. На підтвердження цієї тези розглянемо результати моніторингу регіональних ЗМІ, проведеного в лютому 2021 р. в межах проєкту «Гендерночутливий простір сучасної журналістики», який реалізовується Волинським прес-клубом у партнерстві з Гендерним центром, Незалежною громадською мережею прес-клубів України за підтримки «Медійної програми в Україні» [5].

Мета моніторингу – з'ясувати, наскільки регіональні медіа дотримуються гендерного балансу в журналістських матеріалах, чи використовують гендерні стереотипи та сексистський контент. Для моніторингу у кожній з 24 областей обрано по 10 друкованих та інтернет-видань (загалом 240).

За результатами моніторингу, у матеріалах жінки фігурували героїнями у 27% випадків, експертками в – 32% випадків

Найчастіше зверталися до жінок за коментарем кіровоградські медіа (42% експерток, із яких 51% – у друкованих ЗМІ і 33% – в онлайн-виданнях). Високий показник – у матеріалах дніпропетровських, житомирських, львівських і чернігівських видань (по 38%). Найменша кількість експерток зафіксована у луганських (22%), київських (23%), харківських (23%), миколаївських (24%) і рівненських (24%) медіа.

Як героїні матеріалів жінки найчастіше фігурують у матеріалах харківських (39%), чернігівських (38%), волинських (37%) видань.

Найбільш гендернозбалансованими виданнями України – тобто тими, де чоловіки та жінки як експерти/експертки та герої/героїні матеріалів представлені рівною мірою – стали: «33-й канал», Вінниця (53% експерток /47% експертів і 42% героїнь /58% героїв), «Ратуша», Львів (63% експерток /37% експертів і 39% героїнь /61% героїв) та «Днепровский проспект», Херсон (по 50% експерток/експертів і 52% героїнь /48% героїв).

Наближеними до гендерного балансу є показники за публікаціями видань «Район.Луцьк» (49% експерток і 43% героїнь), «Городской сайт» (48% експерток і 43% героїнь), «Индустриальное Запорожье. Панорама» (51% експерток і 44% героїнь), «21 канал» (62% експерток і 42% героїнь).

Найбільш «жіночими» залишаються соціальні теми. У 48% випадків жінки коментували питання в контексті соціальної політики та захисту, у 44% були експертками в публікаціях про волонтерство та благодійність, 42% – про дозвілля, у 39% – про освіту і культуру. В 40% випадків жінки були героїнями новин, що стосувалися освітнього процесу, в 37% – питань медицини/охорони здоров'я. В усіх інших темах домінантні позиції залишаються в чоловіків.

У публікаціях друкованих та інтернет-виданнях 15 з 24 областей кількість використання фемінітивів вищій 60%. Найбільше фемінітивів зафіксовано у львівських медіа – 91% (із них 93% – у друкованих ЗМІ і 88% – в новинах регіональних сайтів). Дещо менше – у публікаціях волинських і чернівецьких видань – по 88% (у волинських їх більше в онлайн-медіа – 91%, у друкованих – 84%, а в чернівецьких порівну).

За кількістю жінок і чоловіків (експерток/експертів і героїнь/героїв) та вживання фемінітивів у журналістських матеріалах було виведено загальний Індекс гендерної чутливості медіа по кожній із



24 областей. Згідно цих даних найбільш гендерночутливими у лютому 2021 року стали львівські медіа - 52%. На другій позиції – видання Волинської та Кіровоградської областей (по 51%). Третіми в рейтингу опинилися чернівецькі (49%) та івано-франківські (48%) видання. Загальний Індекс по Україні склав 40% (рис. 1).

З усіх 240 видань найбільш гендерночутливим стала газета «Днепровский проспект» із Індексом 66% (ідеальний показник – 66,7%). Одними з найкращих також є: волинські видання «Район.Луцьк» (63%) і «Твій вибір» (62%), закарпатська газета «Ясно» (62%), донецький сайт «ГРОМАДА Схід» (61%), кіровоградське видання «21 канал» (60%), львівські газети «Експрес» і «Ратуша» (по 60%).



Рис. 2.3. Індеси гендерної чутливості регіональних ЗМІ (джерело: Волинський прес-клуб [5])

Висновки. За результатами моніторингів гендерного балансу, у національних і регіональних ЗМІ України надалі виходять матеріали з

ознаками сексизму та гендерних стереотипів, урівноважене представництво чоловіків і жінок в медіаконтенті не дотримано. Аналіз репрезентації жінок в національних виданнях у 2021 р., показав, що у середньому медіа цитували експертток лише у 23% матеріалів, а чоловіків – у 77%. Найчастіше загальноукраїнські редакції цитували експертток у матеріалах на політичну тематику (17,2%), а як героїні жінки найбільше фігурували в матеріалах про шоубіз (34,9%). Схожа ситуація і в регіональних ЗМІ: за результатами моніторингу, жінки фігурували героїнями у 27% випадків, експертками в – 32% випадків. Обидва показники вищі у друкованих, ніж в інтернет-виданнях. За загальним індексом гендерної чутливості, найбільш гендерночутливими є львівські медіа (52%), волинські і кіровоградські (по 51%). Середній індексом гендерної чутливості по Україні становить 40%.

Результати моніторингів змальовують об'єктивну загальну картину гендерного дисбалансу в українських ЗМІ, що потребує подальшого вивчення проблеми і становить перспективний напрям подальших досліджень.

Література:

1. Балалаєва О. Ю. Аналіз новинних кодів за стандартами Міжнародної ради з питань преси та телекомунікацій. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2017. Вип. 272. С. 103-110.
2. Коли жінки стануть людьми для українських медіа. Моніторингове дослідження за третій квартал 2021 року. *Інститут масової інформації*. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/koly-zhinky-stanut-lyudmy-dlya-ukrayinskyh-media-monitoringove-doslidzhennya-3-kvartal-2021-i41486> (дата звернення: 17.04.2022).
3. Моніторингове дослідження гендерного балансу в онлайн-ЗМІ. Третій квартал 2020-го. *Інститут масової інформації*. 25.09.2020. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/monitoringove-doslidzhennya-gendernogo-balansu-v-onlajn-zmi-3j-kvartal-2020-i35291> (дата звернення: 03.01.2022).
4. Про схвалення Концепції комунікації у сфері гендерної рівності. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1128-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1128-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 18.05.2022).
5. Хвала фемінітивам! Результати гендерного моніторингу регіональних медіа України у лютому 2021. *Волинський прес-клуб*. URL: http://volynpressclub.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1019:-2021&catid=10:gendermedia&Itemid=21 (дата звернення: 18.05.2022).
6. Balalaieva O. The problem of gender balance in Ukrainian media: outlines of a solution. *Euromentor*. 2019. No. 3. P. 79-92.

References:

1. Balalaieva, O. Yu. (2017). Analiz novynnykh kodiv za standartamy Mizhnarodnoi rady z pytan presy ta telekomunikatsii [Analysis of new codes under the standards of the International Press Telecommunications Council]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. – Scientific Herald of NULES*. 272, 103-110.



2. Koly zhinky stanut liudmy dlia ukrainskykh media. Monitorynhove doslidzhennia za tretii kvartal 2021 roku [When women become people for the Ukrainian media. Monitoring study for the third quarter 2021] (2021). Institute of Mass Information. Retrieved from: <https://imi.org.ua/monitorings/koly-zhinky-stanut-lyudmy-dlya-ukrayinskykh-media-monitoryngove-doslidzhennya-3-kvartal-2021-i41486>.

3. Monitoring of gender balance in online media. The third quarter of 2020. Institute of Mass Information. 09/25/2020. Retrieved from: <https://imi.org.ua/monitorings/monitoryngove-doslidzhennya-gendernogo-balansu-v-onlajn-zmi-3j-kvartal-2020-i35291>.

4. On approval of the Conception of communication in the field of gender equality. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 16, 2020 № 1128-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1128-2020-%D1%80#Text>.

5. Khvala feminityvam! [Thanks to the feminists! Results of gender monitoring of regional media of Ukraine in February 2021] (2021). *Volyn Press Club*. Retrieved from: http://volynpressclub.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1019:-2021&catid=10:gendermedia&Itemid=21.

6. Balalaieva, O. (2019). The problem of gender balance in Ukrainian media: outlines of a solution. *Euromentor*, 3, 79-92.

УДК 316.6(477-25)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3\(3\)-244-257](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3(3)-244-257)

Бова Андрій Андрійович кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник, начальник науково-дослідного відділу, Державний науково-дослідний інститут МВС України, провулок Євгена Гуцала 4 - А, м. Київ, 01011, тел.: (044) 254-95-21, <https://orcid.org/0000-0003-1588-0250>

СТРАХ ПЕРЕД COVID-19: ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ КИЇВСЬКИХ СТУДЕНТІВ

Анотація. Дослідження було спрямоване на апробацію україномовної версії шкали страху перед COVID-19 (The Fear of COVID-19 Scale, FCV-19S) на вибірці студентів м. Києва та вивчення відмінностей за рівнем страху в групах, виокремлених за статтю. Протягом 24 лютого – 18 квітня 2021 року в Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» проведено соціологічне інтернет-опитування. Використовувалася вибірка доступності ($n = 253$), до якої попали 51,8% респондентів жіночої статі та 48,2% респондентів чоловічої статі.

Україномовна версія FCV-19S мала хорошу внутрішню узгодженість пунктів (α Кронбаха дорівнювала 0,83, 95% ДІ [0,79, 0,86]).

Студентська молодь м. Києва мала низький рівень страху перед коронавірусом ($M = 14,09$, $SD = 4,79$). У середньому жінки мали більші бали за FCV-19S ($M = 15,18$, $SD = 4,49$), ніж чоловіки ($M = 12,92$, $SD = 4,85$). Ця різниця (2,26, 95% ДІ [1,10, 3,41]) виявилася статистично значущою ($t_{\text{Welch}}(246) = 3,84$, $p < 0,001$). Розмір ефекту був середнім ($d = 0,48$, 95% ДІ [0,23, 0,73]).

Зі спостережуваними розмірами вибірок ($n_1 = 131$, $n_2 = 122$), обраному рівні значущості ($\alpha = 0,05$) та статистичної потужності (0,80) можна було надійно виявити ефект не менше ніж 0,355.

FCV-19S була розділена на чотири групи. У 57,7% респондентів страх перед коронавірусом був відсутній (границі інтервалу: 7–14 балів). 18,2% опитаних мали легкий страх (15–17 балів), 15,8% – помірний (18–20 бал), а 8,3% – сильний страх (границі інтервалу: 21–35 бали) перед коронавірусом. Взаємозв'язок між категоризованим показником та статтю був статистично значущим ($\chi^2(3, n = 253) = 13,7$, $p = 0,003$), а його розмір ефекту – малим-середнім ($w = 0,23$, 95% ДІ [0,14, 0,36]).



Встановлено, що 47,3% опитаних жінок та 68,9% чоловіків не мали страху перед коронавірусом (різниця двох часток була статистично значущою: $z = -3,46$, $p < 0,001$). 20,6% жінок та 15,6% чоловіків мали легкий страх, відповідно 22,1% та 9,0% – помірний страх ($z = 2,86$, $p = 0,004$), а 9,9% та 6,6% – сильний страх.

Розмір ефекту різниці пропорцій щодо відсутності страху перед COVID-19 у вибірці жінок та чоловіків був середнім ($h = -0,44$, 95% ДІ $[-0,69, -0,19]$), розмір ефекту різниці пропорцій щодо помірного рівня страху в цих сукупностях – малим-середнім ($h = 0,37$, 95% ДІ $[0,12, 0,62]$).

Результати дослідження можуть використовуватися психологами для виявлення в молодіжному середовищі осіб, котрі мають підвищений рівень страху перед коронавірусом та потребують психологічної допомоги.

Ключові слова: страх перед COVID-19, FCV-19S, адаптація, соціологічне інтернет-опитування, студенти

Andrii Andriyovych Bova Candidate of Sociological Sciences, Senior Researcher, Head of Research Department of the State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Yevhena Hutsala lane 4 - A, Kyiv, 01011, tel.: (044) 254-95-21, <https://orcid.org/0000-0003-1588-0250>

THE FEAR OF COVID-19: GENDER DIFFERENCES AMONG KYIV STUDENTS

Abstract. The research was aimed at approbation the Ukrainian version of the Fear of COVID-19 Scale (FCV-19S) on a sample of Kyiv's students and studying the differences in the level of fear in the groups allocated by gender. From February 24 to April 18, 2021, a sociological internet survey was conducted at the National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute". Availability sampling ($n = 253$) was used, which included 51.8% of female respondents and 48.2% of male respondents.

Ukrainian-language version FCV-19S had a good internal consistency of the items (Cronbach's alpha of 0.83, 95% CI $[0.79, 0.86]$).

Kyiv's student youth had a low level of fear of coronavirus ($M = 14.09$, $SD = 4.79$). On average, females had higher FCV-19S scores ($M = 15.18$, $SD = 4.49$) than males ($M = 12.92$, $SD = 4.85$). This difference (2.26, 95% CI $[1.10, 3.41]$) was statistically significance ($t_{\text{Welch}}(246) = 3,84$, $p < 0,001$). The effect size was medium ($d = 0.48$, 95% CI $[0.23, 0.73]$).

From the observed sample sizes ($n_1 = 131$, $n_2 = 122$), at the chosen α level ($\alpha = 0.05$) and statistical power (0.80), a reliably effect of at least 0.355 can be found.

FCV-19S was divided into four groups. 57.7% of respondents had no fear (class boundaries: 7-14 points) of coronavirus. 18,2% of respondents had mild fear (15-17 points), 15,8% had moderate fear (18-20 points), and 8,3% had a severe fear (class boundaries: 21-35 points) of coronavirus. The relationship between categorized score and gender was statistically significant ($\chi^2(3, n = 253) = 13.7, p = 0.003$) with small-medium effect size ($w = 0.23$, 95% CI [0.14, 0.36]).

It was found that 47.3% of females and 68,9% of males surveyed had no fear of coronavirus (the difference between the two proportions was statistically significant: $z = -3.46, p < 0.001$). 20,6% of females and 15,6% of males had mild fear, 22.1% and 9.0% respectively had moderate fear ($z = 2.86, p = 0.004$), and 9.9% and 6.6% respondents had severe fear.

The effect size of the difference in proportions for the absence of fear of COVID-19 in the sample of females and males was medium ($h = -0.44$, 95% CI [-0.69, -0.19]), and the effect size of the difference in proportions for the moderate level of fear in these populations is small-medium ($h = 0.37$, 95% CI [0.12, 0.62]).

The results of the study can be used by psychologists to identify those in the youth population who have an elevated level of fear of the coronavirus and need psychological aid.

Keywords: fear of COVID-19, FCV-19S, adaptation, online survey, students

Постановка проблеми. Наприкінці грудня 2019 року в столиці китайської провінції Хубей м. Вухань було зафіксовано спалах гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої вірусом SARS-CoV-2. Всесвітня організація охорони здоров'я 11 березня 2020 року оголосила пандемію коронавірусу у світі. Для уповільнення поширення епідемії в багатьох країнах владою були введені тимчасові обмеження на пересування людей, роботу торгово-розважальних центрів, діяльність закладів громадського харчування та торгівлі тощо, а навчання переведено в онлайн формат. Повідомлення щодо перебігу епідемії заповнили медіапростір.

Людські втрати внаслідок хвороби, а також падіння матеріального рівня, зростання безробіття та зміна звичних соціальних практик значної кількості населення під час карантинних обмежень позначилися



на суб'єктивному самопочутті та призвели до появи нових страхів та побоювань.

Для виявлення рівня занепокоєння населення різними аспектами поширення коронавірусу поряд зі шкалами, що вимірюють стрес та тривогу, використовувалася низка спеціалізованих психометричних шкал. У 2020 році колектив науковців із різних університетів та дослідницьких центрів у складі D. Ahorsu, С.-Y. Lin, V. Imani, M. Saffari, M. Griffiths та A. Pakrou здійснили розроблення та первинну валідизацію шкали страху перед COVID-19 (Fear of COVID-19 Scale, FCV-19S) на вибірці 717 учасників з Ірану [1]. FCV-19S складається із семи пунктів щодо соматичних проявів (потіння долонь, інсомнія, почастішання серцебиття) та емоційних реакцій (страхів, побоювань, тривоги, неприємних думок), кожний із яких оцінювався за шкалою Лікерта від 1 – «повністю не згоден/на» до 5 – «повністю згоден/на». Шкала є одномірною. Сумарний бал за шкалою ранжувався від 7 до 35. Більший бал відповідає сильнішому вираженню страху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вказана шкала після перекладу використовувалася в різних країнах при опитуванні окремих соціальних груп та населення загалом [2, с. 4-5]. У попередніх іноземних дослідженнях встановлено кореляційний взаємозв'язок страху перед коронавірусом із тривожністю та психологічним дистресом. Соціологічні опитування, які були проведені у 2020 та 2021 році в Ізраїлі, Бразилії, Бангладеш та Японії, виявили взаємозв'язок між дотриманням гігієни рук і носінням медичних масок та більш вираженою реакцією страху перед коронавірусом. Результати метааналізу показують, що рівень страху перед COVID-19 є більшим у жінок, ніж у чоловіків [3, 4]. Соціологічні опитування студентів виявили додатний зв'язок FCV-19S з прокастинацією в навчанні [5, 6].

Мета публікації – опис результатів лінгвістичної адаптації та первинної апробації FCV-19S на вибірці студентів київського вишу і виявлення гендерних відмінностей у сприйнятті страху перед коронавірусом.

Виклад основного матеріалу. Творчою групою в складі О. Беленка, А. Бови, Т. Коломієць та І. Демиденко-Мацко з 24 лютого по 18 квітня 2021 року проведене в Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» крос-секційне соціологічне інтернет-опитування за темою «Студентська молодь міста Києва в умовах коронакризи». Використовувалася вибірка доступності ($n = 253$).

До квоти попало 51,8% жінок та 48,2% чоловіків. Серед опитаних студентів 22,1% мали вік 17 років або менше, 35,2% – 18 років, 20,9% – 19 років, 20 років – 10,7%, 21 рік – 3,2%, 22 роки – 6,3%, 23 роки або більше – 1,6%. На першому курсі навчалися 43,9% опитаних, на другому – 31,6%, на третьому – 13,8%, на четвертому – 2,0%, на першому курсі магістратури – 8,7%. 12,6% респондентів проживали в гуртожитку, а 87,4 – в іншому місці.

Обробка та аналіз даних здійснювалися в середовищі R (R Core Team, 2022) і включали побудову графіків, вивід описової статистики, аналіз внутрішньої узгодженості пунктів шкали, виявлення відмінності середніх значень FCV-19S та часток категоризованого показника за статтю. Статистичні гіпотези перевірялися на рівні статистичної значущості $\alpha = 0,05$.

Твердження FCV-19S були перекладені з англійської на українську автором з урахуванням побутового вжитку певних словосполучень. Під час інтернет-опитування респондентам було запропоновано надати відповіді на запитання про свої почуття, думки або дії щодо COVID-19 за шкалою Лікерта.

Торкаючись проблеми якості зібраного масиву, необхідно зазначити, що лише 12,3% респондентів обирали якусь однакову відповідь на всі запитання анкети, зокрема, альтернативу «повністю не згоден/на» відмітило 7,9%, «не згоден/на» – 4,0%, «повністю згоден/на» – 0,4%. Отже, респонденти не дають шаблонні відповіді на запитання й застосований інструментарій дає змогу охопити варіабельність громадської думки.

З огляду на описові статистики, подані в таблиці 1, найбільше страх проявляється через неприємні думки та побоювання за власне життя. Страх відчувався й сам по собі, і виникав під час перегляду повідомлень у мережі Інтернет. Лише невелика частка респондентів зазначила наявність певних соматичних проявів (потіння долонь, порушення сну, серцебиття). Розподіли відповідей респондентів на запитання щодо змін у вегетативній нервовій системі мають сильну правосторонню асиметрію.



Таблиця 1

**Описові статистики та показники надійності за пунктами
FCV-19S**

Твердження	Середнє	Стандартне відхилення	Асиметрія	Експес
Найбільше я боюся COVID-19	2,17	0,92	0,57	0,04
Мені неприємно думати про COVID-19	2,79	1,18	0,07	-1,00
Мої руки пітніють, коли я думаю про COVID-19	1,42	0,69	2,26	6,99
Я боюся втратити своє життя через COVID-19	2,42	1,26	0,53	-0,76
При перегляді новин та історій щодо COVID-19 в соціальних мережах я нервую або тривожуся	2,19	1,09	0,65	-0,37
Я не можу заснути, бо мене хвилює зараження на COVID-19	1,38	0,65	2,25	7,51
Моє серце б'ється частіше або калатається, коли я думаю про те, що можу заразитися COVID-19	1,73	0,90	1,22	1,06

У таблиці 2 представлено показники узгодженості україномовної версії FCV-19S та матрицю коефіцієнтів кореляції Пірсона. Значення коефіцієнта Кронбаха α дорівнювало 0,83, 95% ДІ [0,79, 0,86], що свідчить про хорошу внутрішню узгодженість семи пунктів шкали (в роботі D. Ahorsu та ін. $\alpha = 0,82$) [1, с. 6].

Усі значення коефіцієнтів кореляції між певним пунктом та сумарним балом, розрахованим за рештою пунктів, були додатними та варіювалися від 0,49 до 0,68, а вилучення жодного з елементів не призводило до підвищення коефіцієнта α , що підтверджує внутрішню надійність та узгодженість вимірювальної шкали. За Дж. Коеном при інтерпретації розміру ефекту r Пірсона діє таке емпіричне правило: $|r| = 0,1$ – малий ефект, $|r| = 0,3$ – середній, $|r| = 0,5$ – великий ефект.



Таблиця 2

Взаємозв'язки між пунктами та показники внутрішньої узгодженості FCV-19S

Твердження	Скоректована кореляція пункту зі шкалою α Кронбаха, якщо пункт видалений	Мені неприємно думати про COVID-19	Мої руки пітніють, коли я думаю про COVID-19	Я боюся втратити своє життя через COVID-19	При перегляді новин та історій щодо COVID-19 в соціальних мережах я нервую або тривожуся	Я не можу заснути, бо мене хвилює зараження на COVID-19	Моє серце б'ється частіше або калатається, коли я думаю про те, що можу заразитися COVID-19	
Найбільше я боюся COVID-19	0,49	0,81	0,31	0,35	0,40	0,40	0,33	0,39
Мені неприємно думати про COVID-19	0,51	0,82		0,32	0,41	0,48	0,30	0,38
Мої руки пітніють, коли я думаю про COVID-19	0,60	0,80			0,37	0,53	0,60	0,54
Я боюся втратити своє життя через COVID-19	0,59	0,80				0,48	0,34	0,52
При перегляді новин та історій щодо COVID-19 в соціальних мережах я нервую або тривожуся	0,67	0,78					0,48	0,54
Я не можу заснути, бо мене хвилює зараження на COVID-19	0,59	0,81						0,62
Моє серце б'ється частіше або калатається, коли я думаю про те, що можу заразитися COVID-19	0,68	0,78						

Примітка. Усі коефіцієнти кореляції r Пірсона статистично значущі, $p < 0,001$.



Значення коефіцієнтів кореляції між пунктами шкали коливалося від 0,3 до 0,62 (таблиця 2). Усереднене значення r Пірсона між усіма пунктами становило 0,43. Своєю чергою щільність взаємозв'язку елементів шкали із сумарним балом варіювався від 0,63 до 0,79.

На рисунку 1 представлена гістограма FCV-19S (кількість інтервалів значень обиралася за правилом Фрідмана – Діаконіса) у вибірці студентської молоді м. Києва.

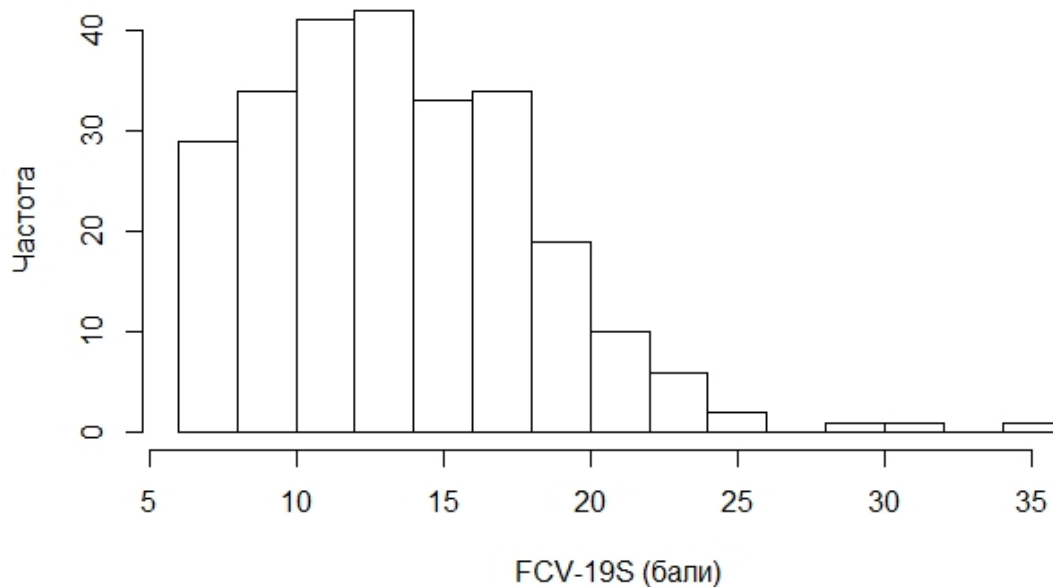


Рис. 1. Гістограма розподілу значень FCV-19S

У таблиці 3 подані описові статистики FCV-19S. Студентська молодь м. Києва загалом характеризувалася низьким рівнем страху перед коронавірусом ($M = 14,09$, $SD = 4,79$). Необхідно зазначити, що за результатами метааналізу студенти коледжів мали найнижчі середні оцінки за FCV-19S (17,95) у порівнянні з іншими соціальними групами [3, с. 6].

Страх перед коронавірусом залежать від цілої низки соціальних, психологічних та біологічних факторів. Низький рівень страху перед коронавірусом у молоді може бути зумовлений тим, що досліджувана демографічна група вирізняється загалом кращим станом здоров'я, а, отже, має менший ризик тяжкого перебігу респіраторних захворювань.

Соціологічне опитування проходило під час епідемії, що тривала вже рік. З часом неодмінно відбувається зростання психологічної втоми

від новин, рутинізація страху, зміщення фокуса уваги на розв'язання нагальних питань повсякденної життєдіяльності. Крім того, молодь, зазвичай, добирає контент за своїми інтересами та уподобаннями, приділяючи більше уваги соціальним мережам, а також різноманітним пізнавальним та розважальним ресурсам.

У дослідженні не зафіксовано зв'язку між FCV-19S та фактом хвороби респондента або члена його сім'ї на COVID-19.

Як видно з таблиці 3, у вибірковій сукупності жінки мали дещо вищі значення за FCV-19S, ніж чоловіки. Розподіл значень за вибіркою був асиметричним. Водночас розподіл значень FCV-19S у вибірці жінок наближається до нормального. Своєю чергою розподіл значень за шкалою у вибірці чоловіків мав більш виражену правосторонню асиметрію (лівий «хвіст» розподілу є важчим) та більш видовжений пік у порівнянні із сукупністю опитаних жінок.

Таблиця 3

Описові статистики FCV-19S за вибіркою загалом та за статтю

	За вибіркою загалом	За вибіркою жінок	За вибіркою чоловіків
n	253	131	122
Мінімум	7	7	7
Середнє	14,09	15,18	12,92
Стандартне відхилення	4,79	4,49	4,85
Максимум	35	32	35
Асиметрія	0,80	0,60	1,22
Екссес	1,37	1,02	2,74
1-й кuartиль	11	12	9
Медіана	14	15	12
3-й кuartиль	17	18	16

Для візуального зіставлення двох сукупностей за FCV-19S використано коробчасту діаграму («ящик із вусами»), на якій зображується зведена статистика, разом із графіком скрипки, що відбиває щільність розподілу числової змінної (рисунок 2). Нижня границя прямокутної коробки відповідає першому кuartилю (25% значень ряду, впорядкованих за зростанням, розташовуються нижче нього), верхня – третьому кuartилю (75% значень ряду, впорядкованих за зростанням, розташовуються нижче нього). Медіану або другий кuartиль (50% значень ряду розташовуються нижче медіани, а 50% – вище) позначає горизонтальна лінія, середнє значення – кружечок.



Висота коробки відповідає значенню міжквартильного інтервалу – різниці між значенням третього та першого квартиля. Міжквартильний інтервал вимірює розкиданість середньої половини даних. Він є непараметричним аналогом дисперсії.

Від коробки зверху та знизу відходять «вуси». Спостереження, що різко виокремлюється, вважається таке, що відстоїть від першого або третього квартиля на величину міжквартильного інтервалу, помножену на коефіцієнт 1,5 (такі спостереження показані вище «вусів» як ізольовані точки).

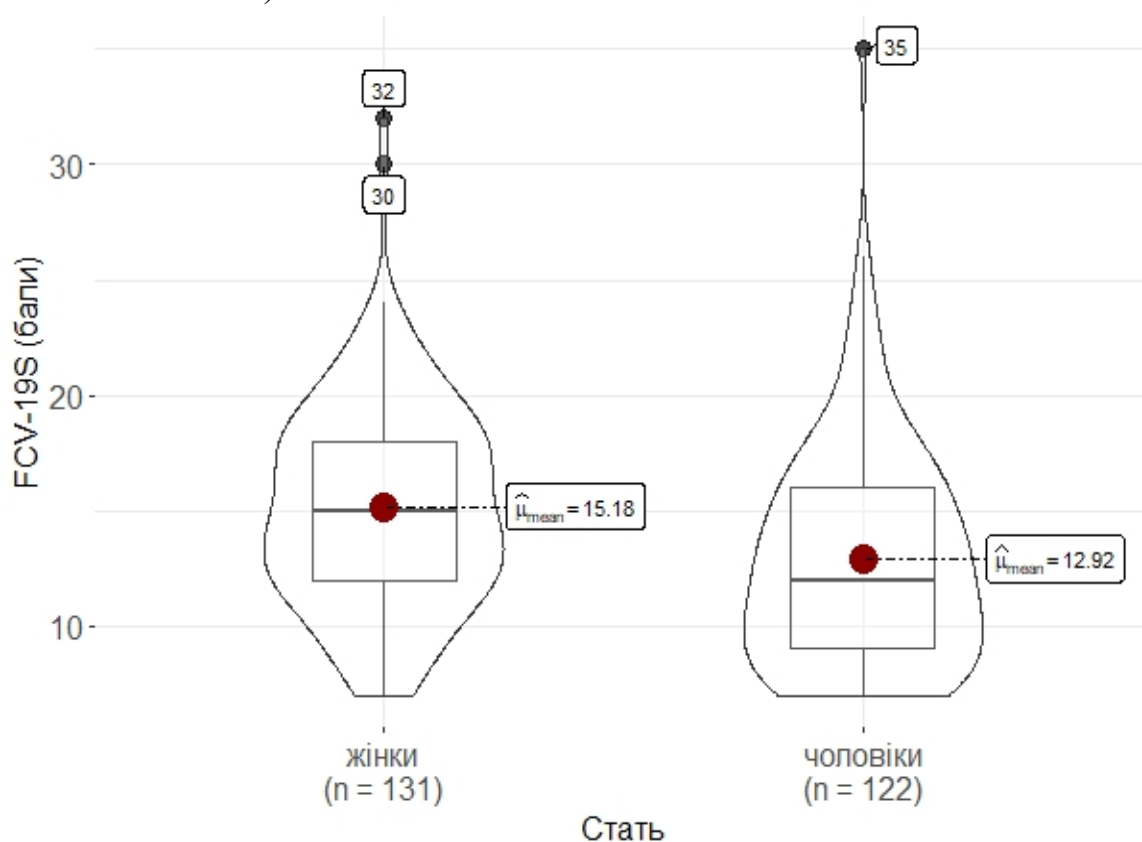


Рис. 2. Коробчаста діаграма/графік скрипки розподілу значень FCV-19S за статтю

З рисунка 2 видно, що значення середнього та медіани є більші в групі жінок, ніж у групі чоловіків. 50% усіх спостережень між першим та третім квартилем у групі жінок розташовано дещо вище за 50% аналогічних спостережень у групі чоловіків. У категорії опитаних чоловіків дещо вище варіабельність показника, ніж у категорії жінок.

У вибірці присутні три викиди. Наявність невеликої кількості респондентів, які набрали високі сумарні бали за шкалою, є передбачуваною та відповідає методиці.

Для перевірки гіпотези щодо різниці середніх значень FCV-19S у вибірці жінок та чоловіків використано t -критерій Уелча, для визначення важливості відмінностей між групами обчислено розмір ефекту (індекс Коена d). При інтерпретації розміру ефекту використовувалося таке емпіричне правило: $|d| = 0,2$ – малий розмір, $|d| = 0,5$ – середній, $|d| = 0,8$ – великий розмір. Дизайн дослідження з вибіркою, що містить дві групи ($n_1 = 131$ та $n_2 = 122$), дає змогу надійно (з ймовірністю понад 0,8) виявити ефект розміром $\delta \geq 0,355$, передбачаючи двосторонній критерій та припускаючи максимальну помилку I типу на рівні $\alpha = 0,05$.

У середньому жінки мали більші бали за FCV-19S ($M = 15,18$, $SD = 4,49$), ніж чоловіки ($M = 12,92$, $SD = 4,85$). Ця різниця (2,26, 95% ДІ [1,10, 3,41]) виявилася статистично значущою ($t_{\text{Welch}}(246) = 3,84$, $p < 0,001$). Розмір ефекту є середнім ($d = 0,48$, 95% ДІ [0,23, 0,73]). На підставі критерію Лівена не можна відкинути нульову гіпотезу про рівність дисперсій у двох сукупностях ($F = 0,259$, $p = 0,611$).

Нижчі середні бали за FCV-19S у вибірці чоловіків можуть бути зумовлені формуванням в індивідів характерних ознак (гендерних очікувань), які суспільство вважає належними для чоловіків: мужність, сміливість та безстрашність. Своєю чергою більший рівень страху перед коронавірусом у вибірці жінок ймовірно може бути пов'язаний із вищим рівнем нейротизму та експресії, більшою схильністю до стресу, а також підвищеною тривогою за стан свого здоров'я. Можливо також, що жінки та чоловіки використовували різні емоційні стратегії для подолання страхів, пов'язаних з епідемією.

Після змістовного та візуального аналізу розподілу значень шкали респонденти за вираженістю страху перед коронавірусом були поділені на чотири групи: з відсутністю страху (границі інтервалу: 7–14 балів) – 57,7% ($M = 10,80$, $SD = 2,34$); з легким страхом (15–17 балів) – 18,2% ($M = 15,98$, $SD = 0,77$); з помірним страхом (18–20 бал) – 15,8% ($M = 18,75$, $SD = 0,87$); із сильним страхом (границі інтервалу: 21–35 бали) – 8,3% ($M = 23,90$, $SD = 3,85$).

Взаємозв'язок між категоризованим показником та статтю є статистично значущим: $\chi^2(3, n = 253) = 13,7$, $p = 0,003$. Розмір ефекту для критерія незалежності хі-квадрат є індекс Коена w , де $w = 0,1$ – малий розмір, $w = 0,3$ – середній, $w = 0,5$ – великий розмір. Розмір виявленого ефекту був малим-середнім ($w = 0,23$, 95% ДІ [0,14, 0,36]).

На підставі аналізу розподілів відносних частот у двовимірній таблиці сполучення необхідно зазначити, що в 47,3% опитаних жінок та



68,9% чоловіків страх перед коронавірусом був відсутній. Різниця двох пропорцій (-21,5%, 95% ДІ [-34,1%, -9,9%]) була статистично значущою ($z = -3,46$, $p < 0,001$). Відповідно 20,6% та 15,6% респондентів виявляли легкий страх. 22,1% жінок та 9,0% чоловіків мали помірний страх. Різниця двох пропорцій (13,1%, 95% ДІ [4,4%, 21,9%]) була статистично значущою ($z = 2,86$, $p = 0,004$). 9,9% та 6,6% опитаних відчували сильний страх.

Для визначення практичної значущості відстані між пропорціями у двох групах використано індекс Коена h , значення якого має таку інтерпретацію: $h = 0,2$ – малий розмір, $h = 0,5$ – середній та $h = 0,8$ – великий розмір. Виявлений розмір ефекту різниці пропорцій щодо відсутності страху за статтю був середнім ($h = -0,44$, 95% ДІ [-0,69, -0,19]), розмір ефекту різниці пропорцій щодо помірного рівня страху – малим-середнім ($h = 0,37$, 95% ДІ [0,12, 0,62]). Отже, популяція жінок та чоловіків відрізняється між собою за відсутністю страху та помірним рівнем страху. Не було виявлено відмінностей між вказаними демографічними групами за легким та сильним рівнем страху.

Висновки. Поширення пандемії та її наслідки зумовили формування нових напрямів психологічних досліджень, одним із яких є вивчення страху перед коронавірусом різних соціальних груп. У багатьох психологічних опитуваннях застосовується шкала страху перед COVID-19, яка складається із семи пунктів.

Україномовну версію FCV-19S було апробовано на вибірці студентів одного із київських закладів вищої освіти. У результаті проведеного аналізу встановлено, що пункти виміральної шкали мали хорошу внутрішню узгодженість.

Київські студенти мали низький страх перед коронавірусом. Водночас група жінок характеризувалася дещо більшим страхом перед коронавірусом, ніж група чоловіків (відмінність середніх є статистично значущою, а розмір ефекту – середній). Середнє значення FCV-19S в групі жінок на 0,48 стандартного відхилення більше, ніж середнє значення в групі чоловіків.

Шкалу було розділено на інтервали та виокремлено чотири групи – респондентів, які не мали страху, а також тих, котрі мали низький, помірний та сильний рівень страху. У порівнянні з чоловіками, у жінок виявилось менше осіб, у яких страх був відсутнім, та більше осіб із помірним рівнем страху.

Представлені градації шкали можуть використовуватися психологами, які працюють з молоддю, для виявлення осіб, котрі мають

підвищений рівень страху перед коронавірусом та потребують професійної психологічної допомоги. Апробований інструментарій доцільно застосувати в інших дослідженнях із додатковим включенням психометричних шкал, що вимірюють психологічний дистрес, тривогу та депресію.

Недолік проведеного соціологічного опитування полягав у тому, що його результати не можуть розповсюджуватися на генеральну сукупність, оскільки вибірка не була репрезентативною.

Література:

1. The Fear of COVID-19 Scale: Development and Initial Validation [Electronic resource] / Daniel Kwasi Ahorsu [et al.] // *International Journal of Mental Health and Addiction*. – 2020. – Mode of access: <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00270-8> (date of access: 10.01.2021).

2. Fear of COVID-19 and its association with mental health-related factors: systematic review and meta-analysis [Electronic resource] / Zainab Alimoradi [et al.] // *BJPsych Open*. – 2022. – Vol. 8, no. 2. – Mode of access: <https://doi.org/10.1192/bjo.2022.26> (date of access: 13.07.2022).

3. Systematic Review and Meta-Analysis of Fear of COVID-19 / F. Luo et al. *Frontiers in Psychology*. 2021. Vol. 12. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.661078> (date of access: 08.05.2022).

4. Gender and COVID-19 related fear and anxiety: A meta-analysis [Electronic resource] / Ahmet Metin [et al.] // *Journal of Affective Disorders*. – 2022. – Mode of access: <https://doi.org/10.1016/j.jad.2022.05.036> (date of access: 14.07.2022).

5. Fear of COVID-19 lead to procrastination among Turkish university students: The mediating role of intolerance of uncertainty [Electronic resource] / Hacı Arif Doğanülkü [et al.] // *BMC Psychology*. – 2021. – Vol. 9, no. 1. – Mode of access: <https://doi.org/10.1186/s40359-021-00681-9> (date of access: 29.07.2022).

6. Procrastination during the COVID-19 Pandemic: A Scoping Review [Electronic resource] / Alejandro Unda-López [et al.] // *Behavioral Sciences*. – 2022. – Vol. 12, no. 2. – P. 38. – Mode of access: <https://doi.org/10.3390/bs12020038> (date of access: 03.08.2022).

References:

1. Ahorsu, D. K., Lin, C., Imani, V., Saffari, M., Griffiths, M. D., & Pakpour, A. H. (2020). The fear of COVID-19 Scale: Development and initial validation. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 20(3), 1537-1545. doi:10.1007/s11469-020-00270-8 [in English].

2. Alimoradi, Z., Ohayon, M. M., Griffiths, M. D., Lin, C., & Pakpour, A. H. (2022). Fear of COVID-19 and its association with mental health-related factors: systematic review and meta-analysis. *BJPsych Open*, 8(2). doi:10.1192/bjo.2022.26 [in English].

3. Luo, F., Ghanei Gheshlagh, R., Dalvand, S., Saedmoucheshi, S., & Li, Q. (2021). Systematic Review and meta-analysis of fear of covid-19. *Frontiers in Psychology*, 12. doi:10.3389/fpsyg.2021.661078 [in English].

4. Metin, A., Erbiçer, E. S., Şen, S., & Çetinkaya, A. (2022). Gender and COVID-19 related fear and anxiety: a meta-analysis. *Journal of Affective Disorders*, 310, 384-395. doi:10.1016/j.jad.2022.05.036 [in English].



5. Doğanülkü, H. A., Korkmaz, O., Griffiths, M. D., & Pakpour, A. H. (2021). Fear of COVID-19 lead to procrastination among Turkish University Students: The mediating role of intolerance of uncertainty. *BMC Psychology*, 9(1). doi:10.1186/s40359-021-00681-9 [in English].

6. Unda-López, A., Osejo-Taco, G., Vinueza-Cabezas, A., Paz, C., & Hidalgo-Andrade, P. (2022). Procrastination during the COVID-19 pandemic: A scoping review. *Behavioral Sciences*, 12(2), 38. doi:10.3390/bs12020038 [in English].



УДК: 316.42:330.101]:355.01](477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3\(3\)-258-268](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3(3)-258-268)

Болгов Владислав Євгенович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса, вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21021, тел.: (095) 308-34-80, <https://orcid.org/0000-0002-0631-302X>

СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ВІЙНИ, ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. Війна завжди є викликом для будь-якого суспільства, що випробовує на міцність всі види суспільних відносин. Економіка, як різновид таких відносин, під час стресових станів демонструє слабкі ланки всього суспільного ладу. Таким чином, війну, в яку втягнуто Україну, варто розглядати не тільки як кризу, але як лакмус проблем та генератор майбутніх суспільних перетворень, що забезпечать розвиток держави в майбутньому, в першу чергу - економічне зростання.

Перед тим, як визначати напрямки проведення реформ для забезпечення майбутнього стрімкого розвитку, необхідно визначити економічні наслідки існуючого кризового стану, перспективи його поглиблення та майбутні наслідки.

Сировинний характер вітчизняної економіки з низькими рівнем доданої вартості та технологічного укладу не забезпечує стійкість в умовах будь-якої кризи, у тому числі війни.

Розробка програми реформування вітчизняної економіки має базуватися на інституційних змінах українського суспільства. Соціологічні дослідження виявляють рівень сприйняття майбутніх перетворень, готовність суспільства до змін та забезпечення всебічної підтримки такої програми. Подібна програма повинна заглядати наперед та розглядати не просто заходи з відновлення держави після завершення війни, а передбачати кроки зі створення кардинально нового модерністського суспільства, що забезпечить довготермінові перспективи розвитку, економічного та геополітичного лідерства.

Відштовхуючись від даних соціальних досліджень, в статті проведено спробу окреслення сутності концептуальної програми відновлення України в повоєнний час.



Ключові слова: податки, реформи, соціологічне дослідження, економіка, державний бюджет, економічний розвиток

Bolhov Vladyslav Yevhenovych Philosophy doctor of economic, associate professor, associate professor of department entrepreneurship, corporate and spatial economics Vasyl' Stus Donetsk National University, 600-richya St., 21, Vinnytsia, 21021, tel.: (095) 308-34-80, <https://orcid.org/0000-0002-0631-302X>

SOCIOLOGICAL ASPECTS OF THE ECONOMY IN CONDITIONS OF WAR, CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR UKRAINE

Abstract. War is always a challenge for any society that tests all kinds of social relations. The economy, as a kind of such relations, during stressful situations shows the weak links of the whole social order. Thus, the war in which Ukraine is involved should be considered not only as a crisis, but as a litmus test of problems and a generator of future social transformations that will ensure the development of the state in the future, especially economic growth.

Before determining the directions of reforms to ensure future rapid development, it is necessary to determine the economic consequences of the current crisis, prospects for its deepening and future consequences.

The raw material nature of the domestic economy with a low level of added value and the level of technological structure does not provide stability in any crisis, including war.

The development of a program to reform the domestic economy should be based on institutional changes in Ukrainian society. Sociological research reveals the level of perception of future changes, society's readiness for change and ensuring full support for such a program. Such a program should look ahead and consider not just measures to rebuild the state after the war, but to take steps to create a radically new modernist society that will provide long-term prospects for development, economic and geopolitical leadership.

Based on the data of social research, the article attempts to outline the essence of the conceptual program for the restoration of Ukraine in the postwar period.

Keywords: taxes, reforms, sociological research, economics, state budget, economic development

Постановка проблеми. Україна вже 8 років перебуває в стані протидії російської агресії, яка з 24 лютого 2022 року переросла в стан активної повномасштабної війни. Головним питанням перед фахівцями є аналіз наслідків бойових дій для національної економіки та пошук можливостей розвитку у післявоєнний період.

На сьогодні не є секретом, що для ведення війни будь-яка держава потребує зосередження значних економічних ресурсів. Тому, визначення особливостей економічної політики під час війни, формування перспектив та інструментів відновлення національного господарства є актуальними питаннями для сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематиці забезпечення швидкого економічного розвитку присвячено величезну кількість праць як у вітчизняному, так і закордонному наукових колах. Найбільшу увагу заслуговують праці, які розглядають адаптацію світового досвіду відновлення країн після військових конфліктів до вітчизняних реалій. До таких авторів можна віднести Власюка В. [10], Новікова В. [11], Іванова С. [12], Кістерського Л. [13].

Мета статті полягає у визначенні наслідків українсько-російської війни для національної економіки, в окресленні шляхів їх швидкого подолання та створенні передумов модернізації українського суспільства у парадигмі стрімкого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Україна дуже гостро відчуває наслідки активізації російського вторгнення 24.02.2022 р. Так, за попередніми підрахунками та прогнозами, за результатами поточного року економіка України може впасти на 35-50 %. В той же час державний борг може сягнути рекордних 86 % від ВВП, для порівняння в 2020 році – 61 %, а в 2021 – 49 % [1]. Дефіцит державного бюджету може зрости з 4 % у 2021 році до 17,6 % у 2022 році. За прогнозами НБУ, інфляція за результатами поточного року може перевищити 20 % [2]. Крім того, за дослідженнями KSE Institute, станом на середину квітня 2022 р., загальні втрати української економіки від повномасштабного вторгнення РФ становлять 600 млрд. дол. [3]. Однак за домовленістю з МВФ, ця міжнародна фінансова установа виділятиме 5 млрд. дол. щомісячно, починаючи з травня по липень 2022 року, фінансової допомоги з метою покриття дефіциту держбюджету України [4].

За даними ООН, понад 7,7 млн. осіб змушені покинути свої місця проживання, за деяким даними ця кількість вже сягнула 10 млн., з яких майже 5,5 млн виїхали за кордон [5], до того ж, зруйнування підприємств – все це обумовлює значне зростання рівня безробіття в



Україні, яке може сягнути 20-25% у 2022 р. З таким цифрами Україна стикалася лише на початку 90-х років ХХ сторіччя, коли переживала наслідки втрати господарських зв'язків з країнами колишнього СРСР.

Для порівняння, для країни агресора на 2022 рік прогнози МВФ виглядають значно краще у порівнянні з вітчизняними. Так, падіння економіки РФ у 2022 році прогнозується на рівні 8-12,5%, а рівень безробіття зросте на 12 %. Така сприятлива ситуація обумовлена тим, що РФ отримує від продажів енергоносіїв 1,4 млрд. дол. щоденно, в тому числі і від європейських партнерів [6]. За даними Центру досліджень енергетики та чистого повітря, з 24.02.2022 р. по 24.04.2022 р. РФ вдалося експортувати викопного палива на суму 63 млрд євро., при цьому 71 % цих закупівель припадає на країни ЄС [7].

Саме на такі парадоксальні показники опиралося російське керівництво у своїх розрахунках на ведення так званої «спеціальної операції» в Україні. За дослідженням аналітичного центру «Український інститут політики» їх прогнози базувалися на ймовірних витратах на бойові дії та подолання їх наслідків максимум 35 млрд. дол., а додаткові надходження через зростання вартості енергоносіїв, як реакція світової економіки на гострий військовий конфлікт, склали б 200 млрд. дол. [8]. Тобто, спостерігався чистий економічний профіт. До таких висновків керівників РФ підштовхнула безкарність її попередніх порушень світових норм порядку та високий рівень залежності західних країн від російських енергоносіїв. Так, за оцінками експертів видання Bloomberg, доходи РФ від продажу нафти в 1-му кварталі 2022 року становили по 20 млрд. дол. щомісячно, що на 50 % більше в порівнянні з відповідним періодом попереднього року [9].

Проте, в квітні експорт російських нафтопродуктів скоротився на 1 млн. барелів на день, а з червня ці втрати потроюються [9]. Таким чином, завдяки тому, що світ вирішив протидіяти агресивній політиці РФ, вже в наступному році падіння російської економіки може поглибитися через посилення санкцій, зменшення попиту на російські нафту та газ і виплати репарацій. Так, наприклад, експорт США до РФ за 03.2022 р. скоротився в п'ять разів в порівнянні з 02.2022 р. і досяг найменшого значення за останні 20 років. За найоптимістичнішими прогнозами економіка РФ зможе досягти довоєнних показників лише в 2033 році. Однак, тут лишається багато невідомих: перш за все – політика Китаю та внутрішні регіональні протиріччя.

Таким чином, можна стверджувати, що подолання наслідків війни для України протікатиме значно легше, аніж для країни агресора. Крім



того, за умов підходу до відновлення країни як до можливості її перезавантаження дає великий шанс на шалений розвиток вітчизняної економіки.

Отже, головним питанням лишається вже не стільки наслідки бойових дій, як їх подолання, відновлення національної економіки та створення передумов для стрімкого розвитку.

Показовим є досвід вдалого відновлення країн після останніх великих воєнних конфліктів, що виходив з їх кардинального перезавантаження, а саме: план Маршала для Німеччини та Японії, план Пак Чон Хі для Південної Кореї.

Аналізуючи сутність вказаних програм можна визначити основні напрямки, що забезпечили їх успіх:

1. Скорочення витрат на утримання державного апарату;
2. Індустріалізація економіки;
3. Децентралізація суспільства.

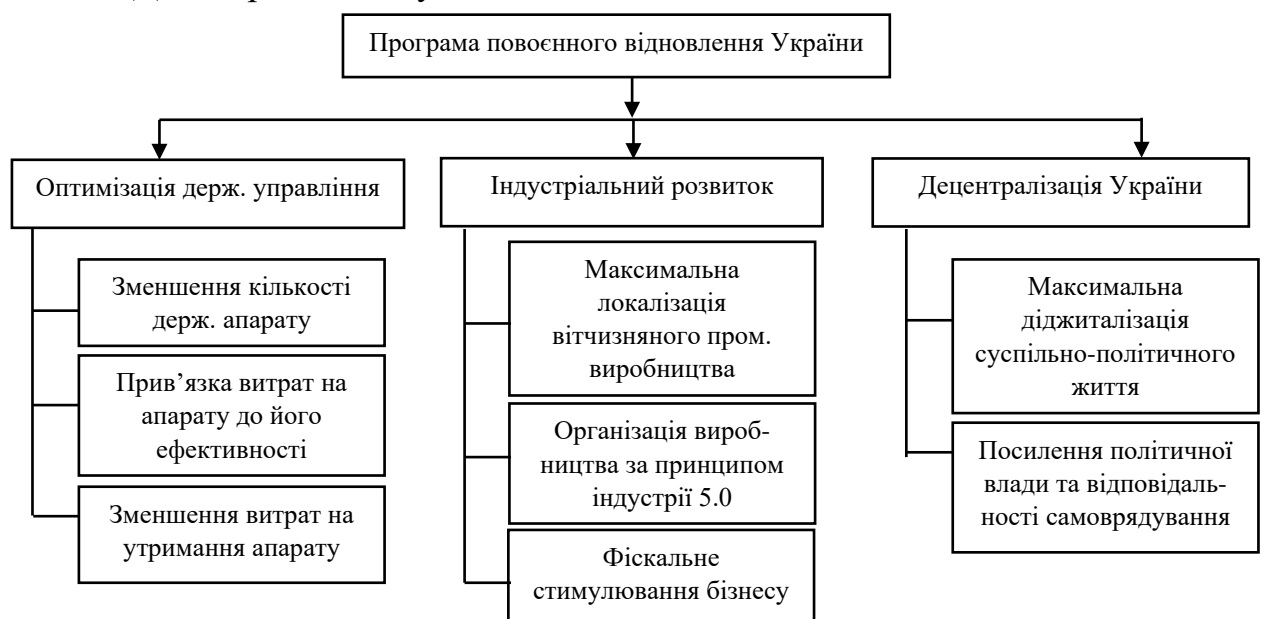


Рис. 1. Принципова схема концептуальної програми відновлення України в повоєнний час

Стосовно визначених напрямків реалізації програми відновлення, можна окреслити наступні, взаємопов'язані ланки, що є актуальними в сенсі реалізації у повоєнній Україні:

1. Скорочення витрат на утримання державного апарату має відбуватися як комплексний стратегічний інструмент побудови нового механізму управління країною, що ґрунтується на останніх досягненнях політологічних та соціологічних досліджень з урахуванням



національних особливостей та геополітичної перспективи існування нашої країни.

Тобто, такі дії повинні мати на меті не скорочення задля скорочення, а перш за все підвищення ефективності державних витрат в сфері управління через впровадження новітніх технологій, визначення критеріїв відповідальності та результативності виконання управлінських дій, скорочення регулюючих функцій держапарату.

В розрізі такого підґрунтя діджиталізація є дуже вдалим інструментом, ціллю якого має стати максимізація відкритості влади, її підконтрольності громадськості та подальша демократизація суспільства.

2. Саме індустріальні підприємства створюють додану вартість. В своєму відновлені Україна повинна спиратися на створення підприємств 6-го та 7-го технологічних укладів. Лише інноваційне виробництво має максимальний розмір прибутковості. Тим більше, що всі передумови, перш за все - науковий потенціал та ресурсна база, в нашій країні мають в наявності.

Доволі своєчасним в цьому напрямку виглядають рішення Кабміну та ВР України щодо зменшення податкового тиску на бізнес. Було б доцільним вдосконалити вітчизняне податкове законодавство в післявоєнний час в руслі його лібералізації. Тобто, максимально полегшити процес адміністрування податків через зменшення їх кількості та номінальних ставок.

За результатами соціологічного опитування підприємців та представників бізнесу, що проводилось автором з 18.04 по 02.05 2022 р. у Вінниці та Вінницької області, можна стверджувати про позитивне сприйняття ініціатив уряду щодо фіскального стимулювання підприємницької діяльності. Взагалі було опитано 118 осіб, переважно представників малого та середнього бізнесу.

Так, на запитання: «Чи підтримуєте Ви послаблення податкового тиску на бізнес на час воєнного стану?» схвально відповіли 86 % респондентів.

А на питання: «Чи потрібно по завершенню війни провести уніфікацію оподаткування з метою полегшення їх адміністрування?» позитивно відповіли 92 % опитаних.

Розподіл відповідей на питання: «В якому стані знаходиться Ваш бізнес на поточний час?» представлено на рис. 2. Підсумувати які можна висновком, що 87 % респондентів констатували наявність проблем різного рівня у веденні їхнього бізнесу.

З метою поживлення інноваційної активності існуючих підприємств та залучення іноземних інвесторів до створення нових високо технологічних виробництв варто на базі попереднього пункту створити сприятливі економічні умови, а саме: найпростішу та легшу систему оподаткування в синергії з дієвою судовою владою, що ефективно захищатиме право власності, перш за все в інтелектуальній сфері в межах вітчизняного та міжнародного права.



Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів на питання: «В якому стані знаходиться Ваш бізнес на поточний час?»

Як свідчить вдалий досвід Японії, Південної Кореї та Німеччини, в межах загальної економічної лібералізації має відбуватися процес розумного протекціонізму. Тобто, держава має забезпечити всіляку підтримку вітчизняним товаровиробникам з метою підтримки їх конкурентоздатності в порівнянні з транснаціональними корпораціями.

Процеси індустріального ренесансу спостерігаються в розвинених країнах світу, сутність якого полягає в розвитку п'ятої індустріальної революції.

Якщо четверта промислова революція обумовлена тотальною автоматизацією, створенням та широким використанням штучного інтелекту та великих даних в процесі виробництва товарів та послуг, що, в свою чергу, мінімізує людське втручання, а рушійною силою системи четвертої промислової революції є «Інтернет речей», то п'ята додає їм гуманістичного забарвлення, тобто її базою є не технологічні, а суспільні інновації.

Як стверджує засновник Salesforce Марк Беніофф: «Настає криза довіри до технологій. Під час п'ятої промислової революції нам знадобиться головний спеціаліст з етики та гуманності. Ви не можете



вести бізнес в Четвертій промислової революції без довіри ваших співробітників, клієнтів і партнерів» [14].

Тобто, сутність п'ятої промреволюції полягає не просто в створенні нових технологій з виробництва товарів та послуг, а в розробці філософії людського життя в співіснуванні зі штучним інтелектом. Яскравим прикладом є поява КоБотів (cobots) – універсальних роботів, що діють у співпраці з людиною, максимально підвищують ефективність праці [15]. Більш далекоглядними є плани та розробки Ілона Маска, що мають назву «Neuralink». Поглиблення процесу потребує інституціоналізації роботизованої форми життя, формування філософії та етичних норм співіснування людей, роботів та штучного інтелекту.

3. Виходячи з реалізації перших двох пунктів, буде посилюватися економічна та політична роль великих міст як індустріальних, освітніх та науково-дослідних центрів. З метою гармонізації цих процесів доцільним буде подальша систематизація законодавства в руслі посилення ролі самоврядування та децентралізації влади.

Так, за твердженнями видатного американського політолога Ф. Фукуями подальше розширення та поглиблення децентралізації є джерелом політичного та економічного розвитку сучасних суспільств [16].

На фоні кризи представницької форми демократії зростає популярність прямої форми, тим більше, що сучасні цифрові технології дозволяють її реалізацію.

Результативність таких значних структурних перетворень залежить від сприйняття суспільством цих змін. Загальнонаціональне опитування, що проводилось соціологічною групою «Рейтинг» демонструє готовність українського суспільства до оновлюючих реформ. До таких висновків підштовхують наступні цифри: активно долучитися до відбудови країни після війни готові 61% українців; професійний розвиток та нові знання є актуальними напрямком післявоєнних планів і вже 49% громадян роздумують як отримати додаткову освіту чи нові знання, а 38% - освоїти нову професію, 27% мріють після війни відкрити свою справу, 21% - піти на нову роботу [17].

Висновки. Слепе копіювання чужого досвіду на призведе ні до чого доброго. Однак, побудова програми відновлення України на принципах успішності, з урахуванням національних особливостей, та яка б враховувала модерністські принципи побудови суспільних відносин, забезпечить Україні швидке відновлення, стрімкий економічний розвиток та стійке суспільство.

Всі три окреслені напрямки відновлення України є взаємопов'язаними ланками модернізації вітчизняного суспільства, що мають забезпечити проривний розвиток національної економіки. Як свідчать останні висловлювання представників української влади, очільники держави це розуміють та опрацьовують програми по розвитку України у післявоєнний час [18].

Таким чином, основним напрямком розвитку національних економік, науки і техніки є розробка та впровадження суспільних інновацій як основи забезпечення конкурентних переваг всього суспільства в цілому.

Література:

1. МВФ очікує зростання держборгу України у 2022 році до 86,2% ВВП. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://interfax.com.ua/news/economic/825725.html>
2. Іванов О. Уникнути зростання цін неможливо [Електронний ресурс] / О.Іванов // Новое время. — 2022. — 2.05. — Режим доступу: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/inflyaciya-mozhe-perevishchiti-20-vidsotkiv-prognoz-golovi-nacbanku-eksklyuziv-dlya-nv-biznes-50238764.html>
3. Сайт Kyiv School of Economics [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zbitki-naneseni-infrastrukturi-ukrayini-v-hodiviyuni-skladayut-mayzhe-63-mlrd/>
4. У МВФ запропонували безоплатно виділяти Україні до \$5 млрд на місяць. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ubr.ua/finances/finance-ukraine>
5. Офіційний сайт ООН. Humanitarians seek \$2.25 billion for Ukraine response. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://news.un.org/en/story/2022/04/1116882>
6. Офіційний сайт офісу президента України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://president.gov.ua/news/toj-hto-finansuye-rf-ye-spivuchasnikom-voyennih-zlochiv-ya-74549>
7. Financing Putin's war on Europe: Fossil fuel imports from Russia during the invasion of Ukraine. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://energyandcleanair.org/financing-putins-war/>
8. Сайт Українського інституту політики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://uiamp.org.ua/uk>
9. Lee J. Europe's Ban on Russian Oil Has to Be Realistic. [Електронний ресурс] / J. Lee // Bloomberg. — 2022. — 08.05. — Режим доступу: <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2022-05-08/ukraine-war-sanctions-europe-s-ban-on-russian-oil-has-to-be-realistic?srnd=premium-europe>
10. Власюк В. Економічне відродження через індустріальний розвиток України / В. Власюк. — Харків: Повноколір, 2020 — 432 с.
11. Новіков В. Яка модель для відбудови економіки після війни потрібна Україні. [Електронний ресурс] / В. Новіков // Економічна правда. — 2022. — Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/16/684116/>
12. Іванов С. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України / С. Іванов // Економіка України. — 2019. — № 1 (686) – С. 75-89.



13. Kistersky L., Marmazov V., Piliaiev I. Modernization of South Korea: Origins, Achievements, and the Experience for Ukraine [Електронний ресурс] / L. Kistersky, V. Marmazov, I. Piliaiev // *Economy of Ukraine*. 2021. — №9. — Р. 41-60. — Режим доступу: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.09.041>

14. Коли почнеться п'ята промислова революція? Як вона змінить світ? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://uk.etcetera.media/6881-99.html>

15. Østergaard E. Welcome to Industry 5.0 / E. Østergaard // *InTech*. — 2018. — Vol. 65. — №2. — p. 22-25.

16. Fukuyama F. *State building: Governance and World Order in the 21st Century* / F. Fukuyama // Cornell University Press. — 2004. — 160 p.

17. Шосте загальнонаціональне опитування: адаптація українців до умов війни Соціологічна групою «Рейтинг» 23.03.2022. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/shestay_obschenacionalnyy_opros_adaptatsiya_ukraincev_k_usloviyam_voynu_19_marta_2022.html

18. Денис Шмигаль презентував основоположні позиції Плану і Фонду відновлення України. [Електронний ресурс] // Урядовий портал. — 2022. — 05.05. — Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-shmigal-prezentuvav-osnovopolozhni-poziciyi-planu-i-fondu-vidnovlennya-ukrayini>

References:

1. MVF ochikuye zrostannya derzhborgu Ukrayiny u 2022 roci do 86,2% VVP [The IMF expects Ukraine's public debt to grow to 86.2% of GDP in 2022]. (n.d.). *Interfax.com.ua*. Retrieved from: <https://interfax.com.ua/news/economic/825725.html> [in Ukrainian].

2. Ivanov, O. (2022) Unyknyty zhostannya cin nemozhlyvo [It is impossible to avoid rising prices]. *biz.nv.ua*. Retrieved from: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/inflyaciya-mozhe-perevishchiti-20-vidsotkiv-prognoz-golovi-nacbanku-eksklyuziv-dlya-nv-biznes-50238764.html> [in Ukrainian].

3. Site Kyiv School of Economics. *kse.ua*. Retrieved from: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zbitki-naneseni-infrastrukturi-ukrayini-v-hodi-viyni-skladayut-mayzhe-63-mlrd/> [in Ukrainian].

4. U MVF zaproponuvaly bezoplatno vydilyaty Ukrayini do \$5 mlrd. na misyac [The IMF has offered to allocate up to \$ 5 billion a month to Ukraine free of charge]. (n.d.). *ubr.ua*. Retrieved from: <https://ubr.ua/finances/finance-ukraine> [in Ukrainian].

5. *Official UN website*. Humanitarians seek \$2.25 billion for Ukraine response. *news.un.org*. Retrieved from: <https://news.un.org/en/story/2022/04/1116882>

6. Oficiyniy sait oficu prezydenta Ukrayiny [Official site of the Office of the President of Ukraine]. *president.gov.ua*. Retrieved from: <https://president.gov.ua/news/toj-hto-finansuye-rf-ye-spivuchasnikom-voyennih-zlochyniv-ya-74549> [in Ukrainian].

7. Financing Putin's war on Europe: Fossil fuel imports from Russia during the invasion of Ukraine. (n.d.). *energyandcleanair.org*. Retrieved from: <https://energyandcleanair.org/financing-putins-war/>

8. Sait Ukrayinski instytut polityky [Site of Ukrainian Institute of Politics]. *uiamp.org.ua*. Retrieved from: <https://uiamp.org.ua/uk> [in Ukrainian].

9. Lee, J. (2022). Europe's Ban on Russian Oil Has to Be Realistic. *Bloomberg*, 08.05. Retrieved from: <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2022-05-08/ukraine-war-sanctions-europe-s-ban-on-russian-oil-has-to-be-realistic?srnd=premium-europe>

10. Vlasyuk, V. (2020). *Ekonomichne vidrodzhennya cherez industrialnyi rozvytok Ukrainy [Economic revival through the industrial development of Ukraine]*. Harkiv: Povnokolir [in Ukrainian].

11. Novikov, V. (2022). Yaka model dlya vidbudovy ekonomiky pislya viyny potrebnna Ukraini [What model does Ukraine need to rebuild its economy after the war?]. *Ekonomichna Pravda – Economic truth*. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/16/684116/> [in Ukrainian].

12. Ivanov, S. (2019). Ekonomichne vidnovlennya i rozvytok krayiny pislya zbroynyh konfliktiv ta voyen: nevracheni mozhlyvosti dlya Ukrainy [Economic recovery and development of countries after armed conflicts and wars: missed opportunities for Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine Economy*, 1 (686), 75-89 [in Ukrainian].

13. Kistersky, L., & Marmazov, V., & Piliaiev, I. (2021). Modernization of South Korea: Origins, Achievements, and the Experience for Ukraine. *Economy of Ukraine*, 9, 41-60. Retrieved from: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.09.041>

14. Koly pochnetsya pyata promyslova revolyuciya? Yak vona zminyt svit? [When will the fifth industrial revolution begin? How will it change the world?] (n.d.). *uk.etcetera.media*. Retrieved from: <https://uk.etcetera.media/6881-99.html> [in Ukrainian].

15. Østergaard, E. (2018). Welcome to Industry 5.0, *InTech.*, Vol. 65., №2, 22-25.

16. Fukuyama, F. (2004). *State building: Governance and World Order in the 21st Century*, Cornell University Press.

17. Shoste zagalnonacionalne opytuvannya: adaptaciya ukrayinciv do umov viyny [Sixth nationwide poll: adaptation of Ukrainians to the conditions of war]. *Sociologichna grupa “Reyityng” – Sociological group “Rating”*. Retrieved from: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/shestoy_obschenacionalnyy_opros_adaptaciya_ukraincev_k_usloviyam_voyny_19_marta_2022.html [in Ukrainian].

18. Denys Shmygal prezentuvav osnovopolozhni pozyciyi Planu i Fondu vidnovlennya Ukrainy [Denis Shmygal presented the basic positions of the Plan and Fund for Reconstruction of Ukraine]. *Урядовий портал – Government portal*. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-shmigal-prezentuvav-osnovopolozhni-pozyciyi-planu-i-fondu-vidnovlennya-ukrayini> [in Ukrainian].



УДК 316.004

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3\(3\)-269-285](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3(3)-269-285)

Кислова Ольга Миколаївна кандидат соціологічних наук, доцент, кафедра методів соціологічних досліджень соціологічного факультету, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61122, тел.: (057) 707-56-70, <https://orcid.org/0000-0003-2241-1313>

ЦИФРОВІ МЕТОДИ В СОЦІОЛОГІЇ

Анотація. Стаття присвячена аналізу сутності цифрових методів, які розглядаються як засіб опанування евристичних можливостей великих даних з метою соціологічного аналізу інформації, що міститься в них. Мета статті – висвітлити сутність цифрових методів як різновиду аналітики великих даних, а також критичні питання їхнього застосування в соціологічних дослідженнях. Для досягнення поставленої мети проведено порівняння інтерпретації цифрових методів автором даного терміну Р. Роджерсом та представниками цифрових гуманітарних наук (Digital Humanities). Показано, що у науковому дискурсі поширено два трактування цифрових методів: 1) у вузькому сенсі – застосування цифрових пристроїв інтернету для дослідження природно цифрових об'єктів, що містять інформацію про соціальні явища та процеси; 2) у широкому сенсі – використання інтернету як багатопрофільного інструменту проведення соціальних досліджень.

Ретроспективний аналіз становлення цифрових методів на тлі еволюції інтернету дає підстави констатувати наступне. 1. Цифрові методи є специфічним різновидом методів онлайн-досліджень, що повною мірою використовують інформаційні та інструментальні можливості великих даних. 2. Характерною рисою цифрових методів є нівелювання антагонізму якісного та кількісного підходів. 3. Головна проблема цифрових методів у контексті дослідження суспільства, визначається складністю відокремлення досліджуваних соціальних феноменів від специфіки медіа, в яких містяться їх «цифрові сліди». 4. Перевагою цифрових методів є можливість усунути трудомістку процедуру збору соціологічної інформації. 5. Становлення цифрових методів є проявом формування нового способу наукового пізнання – цифрової епістемології, дослідження якої провокує вихід за межі

«методної проблематики» та звернення до етики і гуманістичних ідеалів.

Зроблено висновок, що цифрові методи є корисним інструментом пізнання, можливості якого необхідно тестувати поряд з обговоренням критичних питань.

Ключові слова: цифрові методи, великі дані, цифрові соціальні дослідження, онлайнові дослідження.

Kyslova Olga Mykolayivna PhD in Sociological Science, Associate Professor, Department of Methods of Sociological Research V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61122, tel.: (057) 707-56-70, <https://orcid.org/0000-0003-2241-1313>

DIGITAL METHODS IN SOCIOLOGY

Abstract. The article is devoted to the analysis of the essence of digital methods, which are considered as a means of mastering the heuristic possibilities of big data for the purpose of sociological analysis of the information contained in them. The purpose of the article is to highlight the essence of digital methods as a type of big data analytics, as well as critical issues of their application in sociological research. To achieve the goal, a comparison of the interpretation of digital methods by the author of this term, R. Rogers, and representatives of Digital Humanities was made. It is shown that two interpretations of digital methods are widespread in the scientific discourse: 1) in a narrow sense - the use of the Internet digital devices for the study of naturally digital objects containing information about social phenomena and processes; 2) in a broad sense - the use of the Internet as a multidisciplinary tool for conducting social research.

A retrospective analysis of the development of digital methods against the background of the evolution of the Internet gives reasons to state the following. 1. Digital methods are a specific type of online research methods that make full use of the informational and instrumental capabilities of big data. 2. A characteristic feature of digital methods is the leveling of the antagonism of qualitative and quantitative approaches. 3. The main problem of digital methods in the context of social research is determined by the difficulty of separating the studied social phenomena from the specifics of the media, which contain their "digital traces". 4. The advantage of digital methods is the possibility to eliminate the time-consuming procedure of collecting sociological information. 5. The formation of digital methods is a



manifestation of the organization of a new way of scientific knowledge - digital epistemology, the study of which provokes going beyond the boundaries of "methodological problems" and turning to ethics and humanistic ideals.

It is concluded that digital methods are a useful tool of cognition, the capabilities of which must be tested along with the discussion of critical issues.

Keywords: digital methods, big data, digital social research, online research.

Постановка проблеми. Великі дані (Big Data) – новий та досі не повністю осягнений феномен, поява якого зумовлена стрімким розвитком цифрових технологій. Великі дані є побічним продуктом цифрового середовища, вони фіксуються та зберігаються у вигляді «цифрових слідів» [1], що залишає людина, коли здійснює ділові, особисті чи інші соціальні трансакції за допомогою будь-яких цифрових пристроїв. Великі дані не є даними у звичному розумінні, оскільки вони являють собою поєднання *даних* (цифрових слідів), *методів* автоматизованого виявлення прихованих у них закономірностей (інтелектуального аналізу даних) та *технологій*, завдяки яким отримують доступ та здійснюють аналіз [2]. Великі дані накопичуються у надрах інтернету без зусиль дослідників, усуваючи трудомістку процедуру збору соціологічної інформації. Це провокує пошук можливостей їх застосування як емпіричної бази соціологічних досліджень. На цьому шляху існує маса перешкод, невирішених питань та критичних зауважень. Цифрові методи – це спроба вирішити окреслені завдання та знайти можливості використання великих даних з метою аналізу сучасного суспільства, що актуалізує дослідження їх сутності та перспектив впровадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «цифрові методи» запропоновано амстердамським соціологом Ричардом Роджерсом у 2007 році з метою диференціації новітніх методів соціологічного аналізу, що виникають у зв'язку з появою нових форм даних та розвитком цифрових технологій [3]. Р. Роджерс визначає цифрові методи як «натхненні інтернет-технологіями інструменти, що дають можливість обробляти нові формати даних методологічно інноваційними способами» [4].

Проблематика цифрових методів привертає пильну увагу дослідників, особливо в контексті дискусій про наслідки, спричиненні

поширенням великих даних та «обчислювальним поворотом» в галузі соціальних наук (див., наприклад, [5; 6; 7]). Майже десять років ці дискусії розвивалися з двох протилежних крайностей: 1) цифрові методи – інноваційні інструменти, що дають змогу отримувати доступ, створювати та новими способами аналізувати нові (цифрові) дані про суспільство, вирішувати нові дослідницькі завдання, знаходити нові підходи до старих питань [8]; 2) цифрові методи – це лише нова назва відомих методів соціальних досліджень, що набула популярності на тлі моди на все «цифрове» та «обчислювальне», вона «... використовується лише для позначення комп'ютерної реалізації традиційних методів» [9] та, завдяки фокусуванню на технічних особливостях опрацювання даних, звужує юрисдикцію соціології на користь комп'ютерних наук [5]. Водночас і прихильники, і критики цифрових методів погоджуються в одному – методи та інструменти, необхідні для роботи з великими даними, вимагають нових знань і навичок.

Сьогодні гострота протистояння між прихильниками та противниками цифрових методів поступово вщухає, дискусії переходять у конструктивне русло. Так, наприклад, Майкл Рауніг та Ельке Хьофлер пропонують проблематизувати та уточнити сутність поняття «цифрові методи» [9]. Майк Севідж перестає пророкувати кризу емпіричної соціології, зумовлену повсюдним оцифровуванням [5], та разом зі Сьюзен Хелфорд закликає розвивати «симфонічний підхід», що дозволяє «розмовляти соціологічно» з великими даними, усуваючи непорозуміння між прихильниками цифрових технологій та апологетами теоретизування [10]. Бернхард Рідер та Тео Рьоле критично аналізують виклики цифрових методів, зокрема тезу про необхідність набуття соціологами навичок програмування і «читання коду», та роблять висновок про превалювання вміння мислити: «Ми повинні навчитися мислити *за допомогою* технологій як засобу вираження волі та способу пізнання. Це необхідно не тільки для того, щоб вирішити, коли та які методи застосовувати чи як інтерпретувати отримані результати; також необхідно вирішити, де обчислення є зайвими, оманливими чи просто просувають ідею якогось фінансового агентства про «інноваційність» дослідження» [11]. Енріка Амато і Бьяджо Арагона висловлюють критично-оптимістичну думку щодо евристичних можливостей цифрових методів, які, на погляд авторів, слід вивчати у ширшому контексті: як прояв формування цифрової епістемології [12].

Водночас необхідно зазначити, що вітчизняні соціологи, на жаль, не беруть участі у цих дискусіях: проблематика цифрових методів майже не порушується у наукових публікаціях; великі дані



обговорюються лише у контексті розвитку методів збору соціологічної інформації та розглядаються лише як потенційний постачальник «даних» [13; 14]. При цьому ігнорується сутнісна відмінність «великих даних» від звичних «даних», зокрема те, що великі дані не існують поза контекстом технологій та методів їх аналізу. Вкрай нечисленними є публікації, що стосуються методів аналізу великих даних [2; 15; 16] та розглядають інтернет як інструмент сучасних соціальних досліджень [17; 18].

Мета статті – висвітлити сутність цифрових методів як різновиду аналітики великих даних, а також критичні питання їхнього застосування в соціологічних дослідженнях.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення поставленої мети ми розглянемо (1) інтерпретацію поняття «цифрові методи» автором даного терміну Р. Роджерсом та порівняємо її з тлумаченням, що сформовано у галузі цифрових гуманітарних наук (Digital Humanities) та широко поширене серед дослідників нових медіа, що сприятиме осягненню сутності цифрових методів; (2) проведемо ретроспективний аналіз становлення цифрових методів крізь призму еволюції інтернету та методів онлайн-досліджень, що дозволить висвітлити місце та роль цифрових методів у контексті сучасних соціологічних досліджень.

Інтерпретація поняття «цифрові методи»

Поняття «цифрові методи» у контексті соціальних досліджень стало предметом зацікавленості та обговорення завдяки зусиллям амстердамського соціолога Р. Роджерса, наукові інтереси якого сфокусовані на розробці новітніх інструментів соціологічного аналізу, зокрема тих, що ґрунтуються на перепрофілюванні цифрових пристроїв інтернету для проведення соціальних та культурних досліджень. При цьому інтернет постає одночасно джерелом даних та інструментом їх аналізу, а цифрові методи розуміються як методи «дослідження на основі API» [4], тобто методи вилучення та аналізу записів із наборів даних, доступних онлайн-платформам через їх інтерфейси прикладного програмування (Application Programming Interface, API). Таке розуміння цифрових методів сформовано за принципами Data Science, що зумовлено науковими уподобаннями автора.

Враховуючи певну термінологічну невизначеність та дискусії щодо сутності «цифрового», Р. Роджерс запропонував наочне представлення специфіки цифрових методів шляхом класифікації за двома критеріями: (1) *дані* (цифрові чи оцифровані); (2) *методи* (цифрові чи оцифровані) [19] (див. табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація основних підходів до вивчення цифрового середовища відповідно до переважних типів даних та методів їх аналізу

		Методи		
		Оцифровані	Природно цифрові	
Дані	Оцифровані	<i>Культурна аналітика</i> (Cultural analytics) <i>Культуроміка</i> (Culturomics)	–	Цифрові гуманітарні науки (Digital Humanities)
	Природно цифрові	<i>Вебометрія</i> (Webometrics) <i>Альтметрія</i> (Altmetrics)	<i>Цифрові методи</i> (Digital Methods)	Комп'ютерні науки (Computer Science)-

Своєрідність підходу Р. Роджерса полягає у розмежуванні понять «цифровий» та «оцифрований», зокрема фокусуванні на відмінностях між «природно цифровими» і «оцифрованими» даними, а також «природно цифровими» і «оцифрованими» методами. Відомо, що оцифровування чи диджитизація – це переведення будь-якої інформації в цифровий формат, що породжує *оцифровані дані*. Ці дані існували раніше в якійсь формі та, завдяки оцифровуванню, набули нових якостей, потрапили до цифрового середовища, в якому вони стали доступними для аналізу програмними засобами. *Природно цифрові дані* – це дані породжені цифровим середовищем, а не перенесені до нього: гіперпосилання, теги, пошукові запити, дані про відвідані вебсайти, PageRank, редагування у Вікіпедії, мітки часу, оцінки «подобається», IP-адреси тощо.

Логіка розрізнення природно цифрового та оцифрованого може бути поширена й на методи. Тоді, як наслідок, під «*оцифрованими методами*» розуміють звичні методи соціологічних досліджень, перенесені в інтернет та адаптовані до специфіки онлайн-досліджень. На відміну від них, «*цифрові методи*» – це методи, які від самого спочатку розроблялися для цифрового середовища, повною мірою застосовують можливості інтернету і не можуть використовуватися поза нього.



Проаналізуємо онтологічні відмінності виділених підходів крізь призму запропонованих критеріїв класифікації.

Культурна аналітика (англ. Cultural Analytics) – підхід до вивчення сучасної культури, що розроблений Левом Мановичем у 2005 році. Культурна аналітика застосовує оцифровані дані, хоча до аналізу інколи включається і цифровий медіаконтент. Концептуальні основи культурної аналітики полягають у синтезі досліджень сучасної культури з теорією медіа, візуальною аналітикою, дизайном, машинним навчанням та статистикою. Маючи на меті найкраще дослідити великі колекції багатого культурного змісту, прихильники культурної аналітики розробили безкоштовний програмний інструмент ImagePlot, який візуалізує колекції зображень та відео будь-якого розміру та дозволяє обчислювати певні характеристики цих зображень, що сприяє їх групуванню, кластеризації (за змістом або візуальними властивостями) та дослідженню шаблонів у метаданих: дати, імена, додані анотації, ключові слова та візуальні особливості (яскравість, насиченість, відтінок, форма тощо). Методи ImagePlot: 1) традиційна візуалізація – скорочення, узагальнення, абстракція; 2) картографування даних – висвітлення структури культурного артефакту під час відображення цього артефакту (всього або вибірки); 3) візуалізація тексту (www.flickr.com/photos/culturevis/); 4) візуалізація активності користувачів за допомогою автоматичного програмного аналізу ігрового відео. Отже, методи аналізу даних, що застосовуються культурною аналітикою, є «оцифрованими», тобто є перенесеними у цифровий формат методами статистики, експлораторного та інтелектуального аналізу даних.

Культуроміка (англ. Culturomics) – це підхід до вивчення тенденцій розвитку культури та певних культурних артефактів, заснований на кількісному дослідженні колекції оцифрованих Google книг методами обчислювальної лексикології. Отже, дані є оцифрованими, методи також. Проте інструмент дослідження є цифровим – це Google Ngram Viewer, розроблений міждисциплінарною групою науковців.

Вебометрія та альтметрія – приклади аналітичних підходів, що інтегрують підхід електронних соціальних наук з бібліометричними методами. Вебометрія – це різноманітні методи аналізу вебпосилань у такий спосіб, ніби це академічні цитати, тобто інтернет-посилання трактуються як показник схвалення або впливу. Вебометричні методи вбудовані в такі засоби, як IssueCrawler (програмне забезпечення для

картографування вебмереж, створеного Фондом Govcom.org) та VOSON (Virtual Observatory for the Study of Online Networks, Віртуальна Обсерваторія для Вивчення Онлайнових Мереж), які сканують вебсайти, знаходять зв'язки та візуалізують знайдені відносини у вигляді мережових графіків, показуючи кількісні характеристики мережі, наприклад, центральність чи інші. Альтметрія є розвитком ідей наукометрії та вебметрії, вона поєднує нові методи, які оцінюють результати дослідницької діяльності не на основі академічної ваги (scholarlyimpact), тобто кількості цитувань публікацій в наукових журналах, а по їх суспільному впливу (socialimpact). Різні альтметріки вимірюють рівень уваги до результатів наукової праці (скачування, перегляди публікацій), їх поширення (обговорення в блогах і на форумах, згадка в новинах, репости в соціальних мережах) і вплив, який вони чинять на суспільство (наприклад, посилання на наукову публікацію в експертних висновках чи урядових документах). Програмне забезпечення для проведення вебметричного та альтметричного аналізу – Webometric Analyst, що застосовується для розрахунку альтметрик, аналізу цитування, а також вебметрії, включаючи аналіз посилань. Отже, вебметрія та альтметрія аналізують цифрові дані, але застосовують «оцифровані методи», тобто класичні бібліометричні та інфометричні методи, адаптовані до особливостей цифрового середовища.

Цифрові методи (за думкою Р. Роджерса та його послідовників) – це методи призначені для аналізу «природно цифрових даних» за допомогою «природно цифрових методів». Вони ґрунтуються на вилученні записів із наборів даних, доступних веб-платформам, через застосування API [4; 20]. Загальний протокол таких методів має назву «стратегія слідування середовищу» та полягає у наступному: 1) інвентаризація наявних цифрових даних та відбір з них тих, що можуть сприяти досягненню мети дослідження; 2) аналіз того, як домінуючі пристрої інтернету використовують ці дані, наприклад, що робить Google із гіперпосиланнями або що робить Facebook з лайками; 3) перепрофілювання – втручання в роботу цих пристроїв з метою отримання та дослідження цифрових даних; 4) інтерпретація результатів, у тому числі обговорення обґрунтованості зроблених висновків. Як ми бачимо, таке тлумачення цифрових методів ґрунтується на баченні соціолога-аналітика як спеціаліста, що має певні навички програмування (зокрема втручання у роботу API) [20].



Лідером у розробці цифрових методів є «Ініціатива з цифрових методів» (The Digital Methods Initiative, DMI) – провідна європейська дослідницька група у галузі онлайн-досліджень, що розробляє методи та інструменти для перепрофілювання інтернет-пристроїв та платформ (таких як Twitter, Facebook та Google) для дослідження соціальних і політичних питань, бере участь у різноманітних фінансованих науково-дослідних проєктах.

Проте, поряд з трактування цифрових методів, що розвивається Ініціативою цифрових методів, існує ширше їх тлумачення: *цифрові методи – це методи проведення цифрових соціальних досліджень, тобто використання інтернету та цифрових технологій для збору та аналізу даних у соціальних дослідженнях* [8]. У цьому контексті «цифрове» та «оцифроване» не розрізняється, отже методи, що застосовуються всіма переліченими підходами, розглядаються як цифрові. Таке розширене тлумачення цифрових методів поширене серед прихильників ідей цифрового гуманітарного підходу (Digital Humanities) та серед дослідників нових медіа (див. [21; 22]).

Що спільного у розумінні сутності цифрових методів Р. Роджерсом з його послідовниками та іншими цифровими дослідниками? Тлумачення цифрових методів у цих двох підходах ґрунтується на ототожненні методу та інструменту, зокрема розгляді інтернету як цифрового інструменту (точніше низки інструментів) аналізу даних. Проте ми вважаємо, що ширша інтерпретація цифрових методів більше відповідає сучасності, особливо враховуючи еволюцію онтологічних властивостей інтернету, який є постачальником цифрових методів. Для обґрунтування даної тези звернемося до ретроспективи розуміння інтернету.

Становлення цифрових методів крізь призму еволюції інтернету

Виникнення цифрових методів тісно пов'язано як з розвитком інтернету, так і методів онлайн-досліджень. Отже, ретроспективний погляд, на нашу думку, дає можливість не тільки висвітлити контекст виникнення цифрових методів, а й продемонструвати потенціал їх подальшого розвитку. При цьому зазначимо, що виділені часові інтервали є дуже приблизними віхами, оскільки певні уявлення часто співіснують одночасно, виникнення ідей та їх поширення досить часто відбуваються асинхронно. Ці віхи можна деякою мірою асоціювати з розумінням інтернету різних версій: Web 1.0 – Web 4.0.

1990-2000 р.р. Інтернет як кіберпростір, призначений для розширення можливостей інформаційної взаємодії. При такому розумінні інтернет постає як штучний світ, що є симулятором реального

(фізичного) світу, проте ніяк не пов'язаний з ним. У цей час обговорюються евристичні можливості кіберсоціології та кіберметодів, зокрема методів імітаційного комп'ютерного моделювання, завдяки яким можна створювати симулятори досліджуваної предметної області чи певного соціального феномену та експериментувати з побудованою моделлю.

2000-2010 р.р. Інтернет як віртуальний простір, що локалізується онлайн та імітує головні характеристики реального (фізичного) світу. При цьому офлайн (фізичний) світ розглядається як базовий рівень, зміни в якому певною мірою відображаються у віртуальному інтернет-просторі. У цей час активно дискутуються концепції віртуалізації та віртуального суспільства і водночас поширюються дослідження інтернету, що призначені переважно відповісти на запитання: «Хто користується інтернетом (іншими словами, хто «живе» у віртуальному інтернет-світі)?». Такі дослідження спочатку проводяться із застосуванням традиційних соціологічних методів: опитування, інтерв'ю тощо. Згодом поширюються онлайнні дослідження (тобто дослідження за допомогою інтернету) та розробляються відповідні методи, які умовно поділяються на *інтернет-опосередковані методи* та *віртуальні методи*.

Інтернет-опосередковані методи розуміються як методи проведення соціологічних досліджень за допомогою інтернету, при цьому інтернет виступає лише у ролі засобу доступу до респондентів. Віртуальні методи – це методи дослідження особливостей «віртуального життя» в особливих віртуальних світах (наприклад, у Second Life чи ін.), соціальних взаємодій і комунікацій у віртуальному просторі, що створений інтернетом, вивчення мереж та спільнот, організацій та інститутів, наративів людей і світових культур. Ці методи розширюють можливості *етнографічних* досліджень, які, як виявилось, можуть здійснюватися в інтернеті. Термін «віртуальні методи» став популярним з 2005 р., коли англійська соціологиня Крістін Хайн випустила під своєю редакцією збірник статей з однойменною назвою, що презентує головні результати програми «Віртуальне суспільство» і на деякий час поняття «віртуальні методи» стало майже синонімом терміну «онлайнні методи». При цьому сутність віртуальних методів, за думкою К. Хайн, полягає в тому, що вони є « правонаступниками » традиційних соціологічних методів [23, р. 10], тобто вони є звичними соціологічними методами, що адаптовані до вивчення нового, «віртуального» середовища.



2010 – 2018 р.р. Інтернет як простір соціальних мереж та джерело соціальних даних. У цей час відбувається бурхливе зростання даних, зокрема спровоковане поширенням соціальних мереж. Ці дані зберігаються інтернетом та містять інформацію про всі цифрові дії користувачів, які вже опанували віртуальний онлайн простір настільки, що він став звичним середовищем їхнього існування. Соціальна реальність поступово починає розумітися як «доповнена», тобто така, де «реальні» (матеріальні) та «віртуальні» (онлайн) події тісно взаємопов'язані [24; 25]. Це дозволило говорити про завершення епохи досліджень «віртуального» [3] та про необхідність пошуку нових засобів дослідження суспільства, що має як «реальну», так і «віртуальну» складову.

На тлі «потоків даних», особливо тих, що генеруються соціальними медіа, соціальні дослідники звернули увагу на евристичні можливості великих даних, що виявилися скарбницею інформації про окремих людей, соціальні спільноти та певні соціальні процеси. Ця інформація зберігається у вигляді цифрових слідів – архівів дій на будь-яких цифрових пристроях. При цьому зберігається все: і те, що користувач навмисно публікує, щоб розповісти про себе на вебсайтах чи в інших соціальних медіа (активні цифрові сліди); і те, що користувач ненавмисно «розповів» про себе, наприклад, пошукові запити та відвідані сайти, інформація про IP-адресу, дані геолокації тощо (пасивні цифрові сліди). Отже, великі дані створили безпрецедентну можливість отримати таку інформацію, добутися якої раніше було неможливо: «Дані, зібрані інтернетом, тобто наші цифрові сліди, перетворилися на засіб доступу до приватної та навіть інтимної інформації: до наших відносин, переживань і настроїв» [26].

Дослідники зрозуміли, що «... вивчаючи інтернет можна багато чого дізнатися про суспільство, а не тільки про сам інтернет» [4]. Це стало головним поштовхом реалізації дослідницької програми «Цифрові методи», що сприяла розробці інструментів вивчення «природно цифрових даних» за допомогою «природно цифрових методів» з метою проведення соціальних та культурних досліджень. Мова йде насамперед про методи, побудовані на основі логіки API, що створює можливість отримувати дані з платформ соціальним медіа, як правило, у вигляді файлів у форматі CSV або JSON. Отже, цифрові методи у цьому контексті виступали як методи проведення соціологічних досліджень на основі API та розвивалися відповідно до ідей комп'ютерних соціальних наук, де навички програмування є необхідною компетенцією.

2018 р. Криза API. В березні 2018 західні ЗМІ оприлюднили інформацію про зловживання компанії Cambridge Analytica персональними даними користувачів соціальної мережі Facebook з метою політичної реклами та маніпулювання електоральними перевагами. Інформація про зловживання даними шокувала громадськість, спричинила величезний скандал та змусила власників платформ соціальних медіа переглянути свою політику конфіденційності. Проте захист персональних даних обмежився головним чином закриттям загальнодоступного доступу до API. Ця ситуація отримала назву «APIcalypse» [27] та спровокувала необхідність (1) переосмислення залежності цифрових дослідників від API, (2) вироблення нової стратегії аналізу великих даних.

Після 2018 р. Інтернет як постцифрова реальність: становлення даніфікованого суспільства (Datafied Society). Довгий час інтернет розглядався як деякий ізольований простір (інформаційний, спілкування, взаємодій тощо), що певним чином обмежений та відрізняється від матеріального (фізичного) світу. Проте останнім часом інтернет все більше посягає на реальний світ, він запровадив спосіб існування, де «цифрове» вже не акцентується, оскільки воно стало звичним та повсюдним. Сьогодні цифрові технології можна порівняти з повітрям, про яке ми замислюємося лише у разі його відсутності. А технології є «вбудованими, втіленими та повсякденними» [12].

Що це означає в контексті розвитку соціології? Насамперед виникає розуміння, що концепція цифрового суспільства, не будучи повністю розробленою, вже втрачає свою актуальність. На перший план виходить необхідність роздумів щодо сутності постцифрового суспільства, в якому проявляються соціальні наслідки цифровізації (як позитивні, так й негативні). У результаті формується концепція даніфікованого суспільства (Datafied Society), тобто суспільства заснованого на даних (точніше, на великих даних) [28]. Відповідно, *аналітика великих даних перетворюється на головного постачальника методів дослідження даніфікованого суспільства.* Мова вже йде не стільки про цифрові/оцифровані методи соціологічного аналізу, скільки про зміни відносин між наукою, технікою та соціологією.

У цьому контексті цифрові методи вже не можна розглядати як низку інструментів для проведення досліджень в інтернеті чи за допомогою інтернету; вони порушують більш широке коло питань, головними з яких є інтерпретація інтернету як індикатора суспільних проблем та/чи змін та становлення «цифрової епістемології».



Висновки. Підсумовуючи наше дослідження сутності цифрових методів, зробимо кілька зауважень стосовно їхньої сутності:

- У науковому дискурсі поширено два трактування цифрових методів: 1) у вузькому сенсі: застосування цифрових пристроїв інтернету для дослідження природно цифрових об'єктів, що містять інформацію про соціальні явища та процеси; 2) у широкому сенсі: використання інтернету як багатопрофільного інструменту проведення цифрових соціальних досліджень. Перше тлумачення цифрових методів застосовується головним чином у API-дослідженнях, друге – у дослідженнях, заснованих на інформаційному потенціалі великих даних. Отже, цифрові методи (у широкому сенсі) можна тлумачити як застосування аналітичного потенціалу великих даних в контексті досліджень сучасного суспільства.

- Цифрові методи є специфічним різновидом методів онлайн-досліджень, що повною мірою використовують інформаційні та інструментальні можливості великих даних.

- Характерною рисою цифрових методів є нівелювання антагонізму якісного та кількісного підходів, оскільки дані, що аналізуються за допомогою цифрових методів є переведеною у кількісний формат (даніфікованою) інформацією.

- Головна проблема, що виникає при застосуванні цифрових методів, визначається складністю відокремлення досліджуваних соціальних феноменів від специфіки медіа, в яких містяться їх «цифрові сліди». Ця проблема є багатоаспектною, вона стосується також «оманливості» великих даних, залежності від політики платформ, непрозорості алгоритмів тощо.

- Перевагою цифрових методів є можливість усунути трудомістку процедуру збору соціологічної інформації, а також нівелювати більшість проблем пов'язаних з нею, наприклад, «спіраль мовчання».

Водночас проведений нами аналіз становлення цифрових методів на тлі еволюції інтернету дає підстави констатувати тенденцію формування нового способу наукового пізнання – цифрової епістемології, важливим аспектом якої повинно стати прийняття креативної та водраз критичної методологічної позиції. Визнання ролі технології в конфігураціях, які можуть приймати соціальні дослідження, призводять до необхідності обговорення критичних питань: про конституцію знання; про сутність даних, на які ми спираємось обґрунтовуючи свої висновки; про специфіку процесу

цифрового дослідження та природу постцифрової реальності. Це спонукає нас вийти за межі «методної проблематики» та звернути увагу на поширення цінностей техногуманізму та датаїзму, які в епоху експансії великих даних та вбудованого в них штучного інтелекту спричинюють відхід від традицій гуманістичних принципів. Цифрові методи здатні вилучити з великих даних величезну кількість інформації про конкретну людину чи соціальну спільноту, часто не беручи до уваги інтереси цієї людини (чи спільноти). Отже, повернення до етики та гуманізму набувають особливого значення.

Насамкінець підкреслимо, що цифрові методи є корисним інструментом пізнання, можливості якого необхідно тестувати поряд з обговоренням критичних питань, найважливішим з яких, є те, що цифрові методи дають можливість досліджувати не все суспільство, а лише ту його частину, що занурена у цифрове середовище. За даними The Global State of Digital у 2022 році в інтернеті перебуває 62,5 % населення нашої планети, отже, досліджуючи великі дані (навіть самими витонченими методами) ми залишаємо поза фокусом уваги майже 40 %. Тож нагальною темою подальших досліджень є інтеграція цифрових та традиційних методів соціологічного аналізу.

Література:

1. Lazer D., Radford J. Data ex Machina: Introduction to Big Data. *Annual Review of Sociology*. 2017. № 43 (1). P. 19-39.
2. Кислова О. Великі дані в контексті дослідження проблем сучасного суспільства. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2019. № 42 (-). С. 59-68
3. Rogers R. A. *The End of the Virtual: Digital Methods*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2009.
4. Rogers R. *Digital Methods*. Cambridge, MA: MIT Press, 2013.
5. Savage M., Burrows R. The Coming Crisis of Empirical Sociology. *Sociology*. 2007. № 41. P. 885-899.
6. Schwandt S. (ed.). *Digital Methods in the Humanities: Challenges, Ideas, Perspectives (Digital Humanities Research)*. Bielefeld University, 2021.
7. Severson P. Applying Critical Digital Method: Ethics, Sampling Strategies and Analysis Methods. *Doing Digital Humanities: Concepts, Approaches, Cases*. Linnaeus University Press, 2020. P. 81-98.
8. Snee H. et al. Digital methods as mainstream methodology: An introduction. *Digital methods for social science*. Palgrave Macmillan, London, 2016. P. 1-11.
9. Raunig M., Höfler E. Digitale Methoden? Über begriffliche Wirrungen und vermeintliche Innovationen. *Digital Classics Online*. 2018. P. 12-22.
10. Halford S., Savage M. Speaking sociologically with big data: Symphonic social science and the future for big data research. *Sociology*. 2017. № 51 (6). P. 1132-1148.
11. Rieder B., Röhle T. Digital methods: From challenges to Bildung. *The Datafied Society: Studying Culture through Data*. Amsterdam University Press, 2017. P. 109-124.



12. Amaturio E., Aragona B. Per un'epistemologia del digitale: note sull'uso di big data e computazione nella ricerca sociale. *Quaderni di Sociologia*. № 81 (81-LXIII). P. 71-90.
13. Переверзев О. С. Сучасні практики використання новітніх неопитувальних методів збору даних у соціології. *Наукові записки НаУКМА. Соціологія*. 2017. № 196. С. 19-24.
14. Kharchenko N., Paniotto V., Perverzyev O. Up-to-date view on the crisis in survey methods and ways to overcome it. *Ukrainian Sociology in the 21st Century. Theory, Methods, Research Results*. Kharkiv : V. N. Karazin Kharkiv National University, 2018. P. 173-190.
15. Балабанов О. С. Задачі та методи аналізу великих даних (огляд). *Проблеми програмування*. 2019. № 3. С.58-85.
16. Верес О. М., Оливко Р. М. Класифікація методів аналізу Великих даних. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Інформаційні системи та мережі*. 2017. № 872. С. 84-92.
17. Голубова Г. В. Соціальні медіа як інструмент дослідження великих даних. *Проблеми економіки*. 2020. № 1 (43). С. 298-304.
18. Кислова О., Кузіна І, Дирда І. Дослідження онлайнової мови ворожнечі щодо ромської меншини в українському інтернет-просторі. *Ідеологія та політика*. 2020. № 2(16). С. 252-278.
19. Rogers R. Political research in the digital age. *International Public Policy Review*. 2014. № 8 (1). P. 73-87.
20. Venturini T., Rogers R. "API-based research" or how can digital sociology and journalism studies learn from the Facebook and Cambridge Analytica data breach. *Digital Journalism*. 2019. № 7 (4). P. 532-540.
21. Veltri G. A. *Digital social research*. John Wiley & Sons, 2019.
22. Hutchinson J. An introduction to digital media research methods: how to research and the implications of new media data. *Communication Research and Practice*. 2016. № 2 (1). P. 1-6.
23. Hine C. (Ed.). *Virtual methods: Issues in social research on the Internet*. Berg Pub Limited, 2005.
24. Кислова О. М., Берднік К. О. Нові медіа як комунікативні технології ХХІ століття: наслідки мережевізації та інтелектуалізації комунікацій. *Соціальні технології: заради чого? Яким чином? З яким результатом?* Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечнікова, 2015. С. 277-288.
25. Кислова О. Н., Николаевская А. М. Концепция дополненной реальности: от технологии к социологии. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2016. № 37. С. 49-54.
26. Кислова О. Соціальні наслідки big data: даніфікація соціального життя. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2019. № 43(-). P. 26-33.
27. Bruns A. After the 'APIcalypse': social media platforms and their fight against critical scholarly research. *Information, Communication & Society*. 2019. № 22 (11). P. 1544-1566.
28. Hintz A., Dencik L., Wahl-Jorgensen K. *Digital citizenship in a datafied society*. John Wiley & Sons, 2018.

References:

1. Lazer, D., & Radford, J. (2017). Data ex Machina: Introduction to Big Data. *Annual Review of Sociology*, 43 (1), 19-39 [in English].
2. Kyslova, O. M. (2019). Velyki dani v konteksti doslidzhennia problem suchasnoho suspilstva [Big Data in the Context of Studying Problems of Modern Society]. *Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina. Seriiia «Sotsiologhichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody» - Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods"*, 42(-), 59-68 [in Ukrainian].
3. Rogers, R. A. (2009). *The End of the Virtual: Digital Methods*. Amsterdam: Amsterdam University Press [in English].
4. Rogers, R. (2013). *Digital Methods*. Cambridge, MA: MIT Press [in English].
5. Savage, M., & Burrows, R. (2007). The Coming Crisis of Empirical Sociology. *Sociology*, 41, 885-899 [in English].
6. Schwandt, S. (2021). *Digital Methods in the Humanities: Challenges, Ideas, Perspectives (Digital Humanities Research)*. Bielefeld University [in English].
7. Severson, P. (2020). Applying Critical Digital Method: Ethics, Sampling Strategies and Analysis Methods. *Doing Digital Humanities: Concepts, Approaches, Cases*. Linnaeus University Press, 81-98 [in English].
8. Snee, H., Hine, C., Morey, Y., Roberts, S., & Watson, H. (2016). Digital methods as mainstream methodology: An introduction. *Digital methods for social science*. Palgrave Macmillan, London, 1-11 [in English].
9. Raunig, M., & Hofler, E. (2018). Digitale Methoden? Über begriffliche Wirrungen und vermeintliche Innovationen [Digital methods? About conceptual confusion and supposed innovations]. *Digital Classics Online*, 12-22 [in German].
10. Halford, S., & Savage, M. (2017). Speaking sociologically with big data: Symphonic social science and the future for big data research. *Sociology*, 51 (6), 1132-1148 [in English].
11. Rieder, B., & Röhle, T. (2017). Digital methods: From challenges to Bildung. *The Datafied Society: Studying Culture through Data*. Amsterdam University Press, 109-124 [in English].
12. Amaturio, E., & Aragona, B. (2019). Per un'epistemologia del digitale: note sull'uso di big data e computazione nella ricerca sociale [For a digital epistemology: notes on the use of big data and computation in social research]. *Quaderni di Sociologia – Sociology notebooks*, 81 (81-LXIII), 71-90 [in Italian].
13. Pereverziev, O. S. (2017). Suchasni praktyky vykorystannia novitnikh neopytuvalnykh metodiv zboru danykh u sotsiologhii [Modern practices of using the latest non-questionnaire data collection methods in sociology]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Sotsiologhiiia - NaUKMA Research Papers. Sociology*, 196, 19-24 [in Ukrainian].
14. Kharchenko, N., Paniotto, V., & Perverzyev, O. (2018). Up-to-date view on the crisis in survey methods and ways to overcome it. *Ukrainian Sociology in the 21st Century. Theory, Methods, Research Results*. Kharkiv : V. N. Karazin Kharkiv National University, 173-190 [in English].
15. Balabanov, O. S. (2019). Zadachi ta metody analizu velykykh danykh (ohliad) [Tasks and methods of Big Data analysis (a survey)]. *Problemy prohramuvannia - Problems in programming*, 3, 58-85 [in Ukrainian].



16. Veres, O. M., & Olyvko, R. M. (2017). Klasyfikatsiia metodiv analizu velykykh danykh [Classification of methods for the big data analytics]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnikha". Seriia: Informatsiini systemy ta merezhi - Proceedings of the National University "Lviv Polytechnic". Series: Information systems and networks*, 872, 84-92 [in Ukrainian].

17. Holubova, H. V. (2020). Sotsialni media yak instrument doslidzhennia velykykh danykh [Social media as a tool for big data research]. *Problemy ekonomiky - The problems of economy*, (43), 298-304 [in Ukrainian].

18. Kyslova, O., Kuzina, I., & Dyrda, I. (2020). Doslidzhennia onlainovoi movy vorozhnechi shchodo romskoi menshyny v ukrainskomu internet-prostori [Hate speech against the roma minority on ukrainian web space]. *The Ideology and Politics Journal*, 2(16), 252-278 [in Ukrainian].

19. Rogers, R. (2014). Political research in the digital age. *International Public Policy Review*, 8 (1), 73-87 [in English].

20. Venturini, T., & Rogers, R. (2019). «API-based research» or how can digital sociology and journalism studies learn from the Facebook and Cambridge Analytica data breach. *Digital Journalism*, 7 (4), 532-540 [in English].

21. Veltri, G. A. (2019). *Digital social research*. John Wiley & Sons [in English].

22. Hutchinson, J. (2016). An introduction to digital media research methods: how to research and the implications of new media data. *Communication Research and Practice*, 2 (1), 1-6 [in English].

23. Kyslova, O. M., & Berdnik, K. O. (2015). Novi media yak komunikatyvni tekhnolohii XXI stolittia: naslidky merezhevizatsii ta intelektualizatsii komunikatsii [New Media as Communication Technologies of the 21st Century: Implications of Networking and Intellectualization of Communications]. *Sotsialni tekhnolohii: zarady choho? Yakym chynom? Z yakym rezultatom? - Social technologies: why? How? What is the result?* Odesa: Odesa I. I. Mechnikov National University, 277-288 [in Ukrainian].

24. Kyslova, O. N., & Nykolaevskaia, A. M. (2016). Kontseptsyia dopolnennoi realnosti: ot tekhnolohyy k sotsyolohyy [The concept of augmented reality: from technology to sociology]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia: Sotsiolohichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody - Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods»*, 37, 49-54 [in Russian].

25. Kyslova, O. (2019). Sotsialni naslidky big data: danifikatsiia sotsialnoho zhyttia [Social consequences of big data: dataification of social life]. *Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina. Seriia «Sotsiolohichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody» - Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods"*, 43(-), 26-33 [in Ukrainian].

26. Bruns, A. (2019). After the 'APIcalypse': social media platforms and their fight against critical scholarly research. *Information, Communication & Society*, 22 (11), 1544-1566 [in English].

27. Hintz, A., Dencik, L., & Wahl-Jorgensen, K. (2018). *Digital citizenship in a datafied society*. John Wiley & Sons [in English].



УДК 339.138

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3\(3\)-286-294](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3(3)-286-294)

Носань Наталія Сергіївна доктор економічних наук, доцент кафедри менеджменту та економічної безпеки, Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, тел.: (0472) 37-21-42, <https://orcid.org/0000-0002-4005-8333>

Кладова Ольга Олександрівна здобувач вищої освіти, Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, тел.: (0472) 37-21-42

ПРОДАКТ-ПЛЕЙСМЕНТ ЯК СУЧАСНИЙ ПРИЙОМ МАРКЕТИНГУ

Анотація. У статті розкрито сутність та ефективність продакт-плейсменту як актуального напрямку маркетингу. У процесі дослідження продакт-плейсменту застосовувався емпіричний метод (опис), а також теоретичні методи такі як аналіз, узагальнення, класифікація, пояснення. На основі наукової літератури та джерел було досліджено види прихованої реклами, визначені переваги та недоліки, особливості застосування в сучасних умовах, проаналізовані приклади успішного продакт-плейсменту в кіно, а також визначено від чого залежить продуктивність такого способу просування продукції та головні цілі, які можна досягти за допомогою прихованої реклами.

Продакт-плейсмент виник на радіо в 1900-х роках. З розвитком кіно і телебачення на початку 50-х років він розширився. Тоді маркетологи вже спонсорували цілі програми. Наприкінці 1970-х – на початку 1980-х років у міру розквіту галузі почали з'являтися агентства з розміщення продуктів.

Сьогодні продакт-плейсмент – це певний прийом маркетингу, який полягає в рекламуванні та просуванні товару/послуги (тобто певного бренду), використовуючи ресурси та можливості індустрії кіно, мультфільмів, телевізійних шоу, ЗМІ або будь-який інших популярних медіа. Такий спосіб розміщення реклами має назву прихований, тому що об'єкт просування привертає увагу читачів та глядачів там, де навіть не очікували побачити. Основна ідея продакт-плейсменту –



малопомітність, ненав'язливість, привернути увагу публіки на продукт просування, але при збереженні акценту на користь головного сценарію, відсутність прямих закликів до споживачів щодо покупки або інших дій.

Сутність продакт-плейсменту дозволяє інтегрувати рекламні кампанії в різні види творчості авторів та підсилювати рекламу за рахунок жанру/сенсу/тематики. Поява технології блокування та уникнення реклами споживачам забезпечило подальше зростання продакт-плейсменту як важливого інструменту для сучасного маркетолога.

Ключові слова: продакт-плейсмент, маркетологи, рекламні канали, аудиторія, ризик, ненав'язливе просування, медіа-індустрія, об'єкт просування.

Nosan Natalia Serghiiivna Doctor of Economics, Associate Professor of the Department of Management and Economic Security, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Shevchenko Boule., 81, Cherkasy, 18031, tel.: (0472) 37-21-42, <https://orcid.org/0000-0002-4005-8333>

Kladova Olha Oleksandrivna Student of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Shevchenko Boule., 81, Cherkasy, 18031, tel.: (0472) 37-21-42

PRODUCT PLACEMENT AS A MODERN MARKETING RECEPTION

Abstract. The article reveals the essence and effectiveness of product placement as a relevant area of marketing. In the process of product placement research, the empirical method (description) was used, as well as theoretical methods such as analysis, generalization, classification, explanation. Based on the scientific literature and sources, the types of hidden advertising were studied, the advantages and disadvantages were identified, the peculiarities of application in modern conditions, examples of successful product placement in cinema were analyzed, and the productivity of this method of product promotion through hidden advertising.

Product placement originated on radio in the 1900s. With the development of film and television in the early 50's, it expanded. At the time, marketers were already sponsoring entire programs. In the late 1970s and early 1980s, as the industry flourished, product placement agencies began to appear.

Today, product placement is a marketing technique that involves advertising and promoting a product/service (ie, a brand) using the resources and capabilities of the film, cartoon, television, media, or any other popular media industry. This way of advertising is called hidden, because the object of promotion attracts the attention of readers and viewers where they did not even expect to see. The main idea of product placement is invisibility, unobtrusiveness, to draw public attention to the product promotion, but while maintaining the emphasis in favor of the main scenario, there are no direct appeals to consumers to buy or other actions.

The essence of product placement allows you to integrate advertising campaigns into different types of creative work and enhance advertising through genre/meaning /theme. The advent of technology to block and avoid advertising to consumers has provided further growth in product placement as an important tool for modern marketers.

Keywords: product placement, marketers, advertising channels, audience, risk, unobtrusive promotion, media industry, object of promotion.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку, суспільство навчилося фільтрувати рекламу. Якщо при перегляді фільму виникаю короткі рекламні ролики ми автоматично робимо звук тихіше або переключаємо на другий канал. Так само відбувається під час читання газет/журналів. Ми не загострюємо увагу на рекламних публікаціях. В першу чергу це зумовлено тим, що реклама починає охоплювати все більше місця в інформаційному просторі. Спеціалісти по розробці рекламних кампаній випускають непрофесійні відеоролики або не враховують цільову аудиторію на яку спрямований певний товар/послуга. Ще одними з причин неефективної реклами є відсутність диференціації низки об'єктів продажу та зменшення впливу рекламних каналів комунікації з клієнтом. На сьогодні, маркетологам важливо розробляти рекламні ролики, які б запам'ятовувались соціуму, розставляти «реklamні пастки» так, щоб їх неможливо було оминати, вигадувати нові шляхи комунікації зі споживачами. У зв'язку з необхідністю виділятися та бути впізнаним, фахівці почали використовувати продакт-плейсмент. Тобто це наявність у кіно, мультфільмах, телевізійних шоу або відео певних брендів. Спостерігаючи за тим, що транслюється по телебаченню, можна сміливо запевняти, що цей прийом маркетингу набув особливої актуальності і став цілою індустрією.



Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями ефективного продакт-плейсменту займалися як закордонні, так і вітчизняні науковці. Серед них відомі А. Попова, Ш. Бріман, Б. Кнабенгоф, Е. Гераскіна. Питаннями впливу прихованої реклами на вибір споживачів займалися такі вчені як А. Духін, Р. Картер, Ф. Котлер, М. Коробов та інші [1, С. 328].

Мета статті. Дослідження специфіки продакт-плейсмент як сучасного напрямку маркетингу. Для цього потрібно вирішити певні завдання:

- ознайомитися з сутністю та особливістю продакт-плейсменту;
- розкрити його види;
- проаналізувати переваги та недоліки прихованої реклами;
- охарактеризувати приклади успішного та ефективного продакт-плейсменту;
- визначити як зробити продакт-плейсмент продуктивним способом просування товарів та послуг.

Виклад основного матеріалу. Продакт-плейсмент виник на радіо в 1900-х роках. З розвитком кіно і телебачення на початку 50-х років він розширився. Тоді маркетологи вже спонсорували цілі програми. Наприкінці 1970-х – на початку 1980-х років у міру розквіту галузі почали з'являтися агентства з розміщення продуктів. Вони працювали від імені клієнтів бренду, інтегруючи свої продукти та послуги в художні фільми та телевізійні шоу [2]. Сьогодні продакт-плейсмент – це певний прийом маркетингу, який полягає в рекламуванні та просуванні товару/послуги (тобто певного бренду), використовуючи ресурси та можливості індустрії кіно, мультфільмів, телевізійних шоу, ЗМІ або будь-який інших популярних медіа. Такий спосіб розміщення реклами має назву прихований, тому що об'єкт просування привертає увагу читачів та глядачів там, де навіть не очікували побачити. Основна ідея продакт-плейсменту – малопомітність, ненав'язливість, привернути увагу публіки на продукт просування, але при збереженні акценту на користь головного сценарію, відсутність прямих закликів до споживачів щодо покупки або інших дій. Якщо порівнювати приховану рекламу з традиційними маркетинговими прийомами, то можна зазначити, що ефективність продакт-плейсменту в декілька разів перевищує результати інших методів просування. З метою мінімізування впливу прямої реклами, споживачі роблять наступні дії:

- перемикають канали або відходять від телевізора під час чергового рекламного блоку;

– підсвідомо відфільтровують непотрібну інформацію, яка надходить;

– встановлюють спеціальні програмні забезпечення на засоби ПК, які блокують медійну рекламу.

Через це рекламодавці почали використовувати напрямок маркетингу – продакт-плейсмент.

Особливістю такої маркетингової стратегії є принцип свідомості. Пропагандистами прихованої реклами називають тих творців та авторів медіа-продукту, які дотримались певних умов [3]:

1) Попередня домовленість маркетолога з творцями або авторами про те що, об'єкт просування стане частиною серіалу, фільму, телешоу, комп'ютерної гри або книги.

2) Підтвердження фінансового характеру фахівцем з розробки рекламних кампаній своїх намірів. Сьогодні продакт-плейсмент є найдорожчим видом реклами. Це зумовлено тим, що будь-який сценарій, сюжет або іншу творчу роботу зі створення та реалізації популярного контенту потрібно коректувати та адаптувати під продукт, який просувають. Робиться це з метою того, щоб об'єкт органічно вписався в загальну концепцію і викликав у публіки бажання його купити.

3) Наявність аналогів на ринку. Якщо продукт можна замінити аналогічним без погіршення якості художнього твору та сюжетної лінії.

4) Об'єкт, який просувається, роблять частиною постановочної сцени або кадру, з метою збільшення його продажу. Якщо виникають сумніви щодо зацікавленості маркетолога конкретним фільмом, серіалом, книгою тощо або при відсутності комерційної складової та доказів, що творець контенту використовує продукцію небезкорисливо, то в такому випадку прийоми продакт-плейсменту не впливають на авторський задум.

Взагалі існує три види продакт-плейсменту, кожен з яких підбирається залежно від конкретної ситуації, з метою отримання бажаного результату [4]. Перший вид – це візуальний. Його називають класичним видом прихованої реклами, тобто демонстрація бренду в кадрі. Актори фільму взаємодіють з об'єктом, який рекламують, або він просто знаходиться в епізоді. Прикладом такого продакт-плейсменту можна вважати MacBook у фільмі «Сутінки» (відсутнє смислове навантаження). Згадка про бренд або товар під час розмови це вербальний вид реклами. За рахунок цього роблять більший акцент на продукті. Вербальну рекламу навіть використовують в музичній



індустрії. Найпоширенішим цей вид є на платформі YouTube, де блогери запроваджують рекламу у свій контент. Третій вид – це змішаний. Найефективніший, але помітний спосіб просування. Назва бренду не просто з'являється у кадрі, герої усвідомлено починають взаємодіяти з об'єктом. Використання змішаного методу потребує досвіду та серйозних навичок. Незначна помилка здатна перетворити ненав'язливу приховану рекламу на подразник.

Проаналізувавши такий прийом маркетингу як продакт-плейсмент можна виділити наступні переваги [5]:

1) Розширене націлювання – розміщення продукту дає маркетологам і брендам можливість привернути увагу споживачів, до яких важко достукатися прямою рекламою.

2) Мінімізований ризик уникнення реклами – на відміну від традиційної реклами, спосіб продакт-плейсменту не можна пропустити.

3) Пильна увага – коли бренд відображається у фільмі, серіалі чи телешоу він буде представлений у доволіному середовищі. Немає необхідності змагатися за увагу публіки з десятками інших брендів.

4) Підвищена ефективність – оскільки цільова аудиторія, ймовірно, буде сконцентрована на перегляді фільму чи телешоу, рекламне повідомлення бренду, швидше за все, буде почуте.

5) Асоціація – якщо продукт рекламують поруч з улюбленим персонажем або знаменитістю, то потенційні споживачі матимуть позитивну асоціацію з маркою, навіть не усвідомлюючи цього.

6) Ненав'язливе просування – у продакт-плейсменті, як правило, бренди представлені в цілком природному, автентичному контексті, що зумовлює сприймати ці рекламні зусилля не як маркетинг.

Прихована реклама має також певні недоліки. Серед них [5]:

1) Висока вартість – розміщення продукту у кіно, мультфільмах чи ЗМІ зовсім не дешево. На відміну від недорогих онлайн-реклам, таких як банери, розміщення продукту вимагає значних інвестицій. Залежно від популярності обраного фільму чи телешоу та умов угоди, ціна може варіюватися від кількох тисяч доларів до покриття всієї вартості виробництва.

2) Обмежений контроль над виробництвом – коли бренд наймає спеціалістів для зйомки реклами свого продукту, саме бренд вирішує, як і коли продукт буде представлений на екрані. З продакт-плейсментом лівова частка творчої сили залишається в руках продюсерів.

3) Невизначені терміни – не всі фільми, музичні відео та телешоу виходять вчасно. Затримки трапляються з багатьох причин і маркетингологи не можуть вплинути на ситуацію.

Найпопулярніші приклади прихованої реклами. У радянському кіно зустрічаються різні товари, переважно не заради комерційного прибутку, а для достовірності та ефекту впізнавання у комічних ситуаціях. Наприклад, у «Службовому романі» персонаж Олега Басилашвілі дарує всім дуже дорогі цигарки «Мальборо». А Леонід Гайдай 1982 року зняв фільм «Спортлото-82», який, як можна здогадатися за назвою, рекламував однойменну всесоюзну лотерею [6].

У екранізації культового антиматеріалістичного роману Чака Паланика 1994 року «Бійцівський клуб» 2004 року глобальний кавовий гігант Starbucks відіграє цікаву роль як елемент розміщення продуктів. Режисер Девід Фінчер одного разу заявив, що насправді чашка Starbucks таємно розміщена в кожному кадрі фільму.

Класика рок-н-ролу «Світ Уейна» була одним із перших фільмів, у яких показані справжні продакт-плейсменти у сатиричній манері. На вершині фільму є сцена, яка показує, як герої Гарт і Вейн беруть участь у серії розміщення продуктів, які комічно розбивають четверту стіну, а персонажі тримають продукт і посміхаються в перебільшеній, саркастичній манері [6].

У легендарному фільмі «Той, хто біжить по лезу», зображено майбутнє, в якому на гігантських екранах показують рекламу відомого напою. Основний меседж – «Coca-Cola буде тут і через сто років».

У «Форресті Гампі» використовували багато брендів: на зустрічі із президентом герой Тома Хенкса із задоволенням п'є Dr. Pepper; потім набуває акцій якоїсь «фруктової компанії» (це, звичайно, Apple); а подруга Дженні дарує йому кросівки Nike, у яких Форрест влаштує свій знаменитий забіг. Реклама тут відіграє важливу роль. Реальні товари допомагають вписати вигаданий персонаж в історію країни і скласти портрет епохи [6].

Для того щоб продакт-плейсмент був ефективним, потрібно уважно дослідити контент, в який планується запроваджувати приховану рекламу. Потім сформулювати технічне завдання із цілями замовника. Не зайвим буде передбачити можливість участі маркетинголога у процесі побудови сцен із продакт-плейсментом. Такий підхід дозволить уникнути помилок сценаристів та режисерів.

При виборі майданчика для прихованої реклами рекомендується відштовхуватися від цільової групи споживачів. Наприклад, немає сенсу рекламувати футбольні м'ячі у мелодрамах, головними глядачами



яких є жінки. Важливо враховувати не лише стать глядачів, а й вік, соціальний статус, приналежність до якоїсь культури тощо.

Так само важливо правильно розрахувати час появи реклами. Краще показувати бренд у той момент, коли глядач максимально занурений у сюжет і не може відірватися від екрану.

Не слід забувати про PR-кампанію перед виходом фільму. Грамотний підхід до просування контенту дозволить не лише значно підвищити збори на етапі прокату, але й зробити бренд, що рекламується, більш впізнаваним.

Висновки. Таким чином продакт-плейсмент – це актуальний метод просування товарів та послуг, який дозволяє збільшити потенційну аудиторію продукту за рахунок правильної інтеграції та отримання лояльної групи клієнтів. Сутність продакт-плейсменту дозволяє інтегрувати рекламні кампанії в різні види творчості авторів та підсилювати рекламу за рахунок жанру/сенсу/тематики. Поява технології блокування та уникнення реклами споживачам забезпечило подальше зростання продакт-плейсменту як важливого інструменту для сучасного маркетолога. Прихована реклама через свою ненав'язливість і ефективність стає все більш популярним способом просування товарів і дозволяє істотно збільшити обсяг клієнтської бази. Продакт-плейсмент зустрічається всюди – у кіно, мультфільмах, кліпах, телепередачах, музичних творах і навіть книгах. Щоб подібна реклама працювала, її потрібно подавати у відповідному контексті. Не бажано робити продакт-плейсмент дуже нав'язливим. Інакше є ризик налаштувати людей проти продукції. Прихована реклама допомагає досягти такі цілей: підвищити впізнаваність бренду, звернути увагу соціуму на продукт та викликати бажання придбати об'єкт просування, покращити запам'ятовуваність конкретного продукту, формувати необхідні думки та коригувати мотиви споживача. На сьогодні, тенденції маркетингу швидко прогресують у міру того, як нова революційна технологія штучного інтелекту створює покращення для фільтрації, виявлення нових можливостей для брендів. Всі ці відповідні фактори вказують на те, що продакт-плейсмент тільки зростатиме в майбутньому.

Література

1. Марцінковська О.Б. Продакт-плейсмент як сучасний маркетинговий інструмент: юридичні аспекти та проблеми ефективності / О.Б. Марцінковська, О.А. Легкий //Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: С. І. Шкарабан (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2013. – Т. 13. – С. 327-333.



2. Стаття «Розміщення продукту: детальний огляд від BEN» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ben.productplacement.com/product-placement-an-in-depth-look-from-ben/>.

3. Стаття «Продакт – плейсмент» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.executive.ru/wiki/index.php/Продакт-плейсмент#:~:text.](https://www.executive.ru/wiki/index.php/Продакт-плейсмент#:~:text=)

4. Стаття «Что такое продакт-плейсмент и эффективно ли его использовать» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://blog.calltouch.ru/что-такое-prodakt-plejsment-i-effektivno-li-ego-ispolzovat/>.

5. Стаття «Продакт-плейсмент – хороша рекламна адаптація?» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.business2community.com/marketing/product-placement-good-advertising-adaptation-02026643>.

6. Стаття «16 примеров продакт-плейсмента в кино» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.movavi.io/ru/product-placement-in-movies/>.

References:

1. Martsinkovs'ka, O.B., & Lehkyy O.A. (2013). Produkt-pleysment yak suchasnyy marketynhovyy instrument: yurydychnyy aspekty ta problemy efektyvnosti [Product placement as a modern marketing tool: legal aspects and efficiency issues]. S.I. Shkaraban (Eds.), *Ekonomichnyy analiz – Economic analysis: Collection of scientific works of Ternopil National Economic University*. (Vols. 13), (pp. 327-333). Ternopil: Publishing and Printing Center of Ternopil National Economic University «Economic Thought» [in Ukrainian].

2. Stattya «Rozmishchennya produktu: detal'nyy ohlyad vid BEN» [Article «Product Placement: An In-Depth Look from BEN»]. [ben.productplacement.com](https://ben.productplacement.com/product-placement-an-in-depth-look-from-ben/). Retrieved from <https://ben.productplacement.com/product-placement-an-in-depth-look-from-ben/> [in English].

3. Stattya «Prodakt – pleysment» [Article «Product placement»]. www.executive.ru. Retrieved from <https://www.executive.ru/wiki/index.php/Продакт-плейсмент> [in Russian].

4. Stat'ya «Chto takoye prodakt-pleysment i effektivno li yego ispol'zovat'» [Article «What is product placement and is it effective to use it»]. blog.calltouch.ru. Retrieved from <https://blog.calltouch.ru/что-такое-prodakt-plejsment-i-effektivno-li-ego-ispolzovat/> [in Russian].

5. Stattya «Prodakt-pleysment – khorosha reklamna adaptatsiya?» [Article «Product Placement – A Good Advertising Adaptation?»]. www.business2community.com. Retrieved from <https://www.business2community.com/marketing/product-placement-good-advertising-adaptation-02026643> [in English].

6. Stat'ya «16 primerov prodakt-pleysmenta v kino» [Article «16 Examples of Product Placement in Movies»]. www.movavi.io. Retrieved from <https://www.movavi.io/ru/product-placement-in-movies/> [in Russian].



УДК 378:662; 008

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3\(3\)-295-312](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3(3)-295-312)

Худавердієва Вікторія Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, тел.: (050) 834-12-70, <https://orcid.org/0000-0002-0100-5079>

СОЦІОЛОГІЯ ТУРИЗМУ: СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті проаналізовано феномен туризму як соціокультурне явище. Розкриваються головні важелі розвитку туризму, його основні аспекти та соціальні функції. Туризм - явище складне та багатопрофільне. При розвинених формах туризм сильно впливає як на саму людину, так і на багато сфер його життя - організацію праці та відпочинку, економічний і соціальний розвиток, перетворює середовище в регіоні, в якому розвивається. В даний час туризм розглядається як предмет наукового вивчення, зі своїм понятійним апаратом, функціями та сферою впливу. Туризм, будучи одним із проявів соціальної форми руху, є важливим фактором, що сприяє багатоплановим комунікаційним зв'язкам і впливає на генезис цивілізаційного процесу. Проте довгий час він не мав однозначного і чіткого визначення, і по-різному трактувався як окремими фахівцями, так і організаціями. У статті розглядаються соціальні та культурні чинники розвитку сучасного туризму. Особливу увагу приділено питанням потреби індивіда у туристичних послугах, визначено соціальний характер потреби туриста, проаналізовано особливості задоволення потреб у туристських послугах. Сучасний туризм - особлива соціальна сфера економіки, впливова індустрія, яка виробляє до 10% світового валового продукту, в якій зайняті мільйони співробітників, основних засобів і залучені величезні капітали. Сучасний туризм перебуває під впливом багатьох чинників: соціальних, культурних, економічних, політичних. Визначено, що серед основних явищ, що впливають на розвиток сучасного туризму, слід назвати глобалізацію економіки, зростання ролі інформації та перетворення наукових знань в основний фактор світової економіки, становлення нового суспільства, що спирається на знання, докорінна зміна ставлення



соціуму до людини. В результаті дослідження встановлено, що у сучасному світі туризм поєднує в собі багато сфер життєдіяльності людини і впливає як на саму людину, так і на всі сфери її життя і на життя суспільства в цілому, здійснюючи пізнавальну функцію. У місцях із розвиненою сферою туризму спостерігається зміна у суспільстві – йде переорієнтація робочої сили у професії, які пов'язані з туристичною діяльністю.

Ключові слова: туризм, туристична діяльність, культура, соціальні функції туризму.

Khudaverdiyeva Viktoriya Anatolyivna Cand. econom. Science, docent of State biotechnological university (SBTU), Alchevskih St., 44, Kharkiv, 61002, tel.: (050) 834-12-70, <https://orcid.org/0000-0002-0100-5079>

SOCIOLOGY OF TOURISM: SOCIO-CULTURAL ASPECT

Abstract. The article analyzes the phenomenon of tourism as a socio-cultural phenomenon. The history of the development of tourism in culture, its main aspects and social functions are revealed. Tourism is a complex and multidisciplinary phenomenon. With developed forms, it has a strong influence both on the person himself and on many areas of his life - the organization of work and leisure, economic and social development, transforms the environment in the region in which it develops. Currently, tourism is considered as a subject of scientific study, with its own conceptual apparatus, functions and scope of influence. Tourism, being one of the manifestations of social development, is an important factor that brings rich communication links and contributes to the genesis of the civilized process. The last hour of wines is not unambiguous and clear designation, and is interpreted in a different way by both okremi fakhivtsy and organizations. The article deals with social and cultural factors in the development of modern tourism. Particular attention is paid to the needs of the individual in tourist services, the social nature of the tourist's needs is determined, the features of meeting the needs in tourist services are analyzed. Modern tourism is a special social sphere of the economy, a powerful industry that produces up to 10% of the world's gross product, which employs millions of employees, fixed assets and attracted huge capital. Modern tourism is under the influence of many factors: social, cultural, economic, political. Among the main phenomena affecting the development of modern tourism, one should mention the globalization of the economy, the growing role of



information and the transformation of scientific knowledge into the main factor in the world economy, the formation of a new society based on knowledge, a radical change in the attitude of society to man. In the modern world, tourism combines many spheres of human activity and has an impact both on the person himself and on all areas of his life and on the life of society as a whole, carrying out a cognitive function. In places with a developed tourism sector, there is a change in society - there is a reorientation of the workforce in professions related to tourism.

Keywords: tourism, tourist activity, culture, social functions of tourism.

Постановка проблеми. Соціологічні дослідження туризму – явище відносно недавнє. Набагато частіше ми стикаємося з аналізом туризму як об'єкта економічної діяльності або механізму міжкультурної комунікації. Разом з тим, саме у сфері туризму стають видимими та фіксованими найважливіші форми освіти та відтворення соціальної структури суспільства, набуття соціальної солідарності. Все частіше фіксується, що розвиток та функціонування туризму безпосередньо пов'язане з його соціальною функцією, з особливою системою смислів та інститутів, якими наділено простір туризму. Туризм, таким чином, є важливим соціальним явищем у житті світової спільноти, заснований на гуманістичних цілях і принципах [1]. Питання про туризм як об'єкт соціологічних та інших наукових досліджень вимагає своєї спеціальної розробки. Невизначеність та широта об'єкта дослідження робить досить невизначеним сам предмет вивчення. Однак соціологічна складова у дослідженні туризму є досить значною та актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні соціальні та смислові грані туризму, концептуальний апарат соціології туризму розглядалися в роботах М.М. Белкіна [2], Бігуса М. М., Гальківа Л. І., Добушовського П. А. [15], Прокопишина-Рашкевича Л. М., Шадурської Б. О., Петровича Й. М. [18-19] та інших.

Поняття «соціологія туризму» виникло з поняття «соціології дозвілля». У свою чергу, «соціологія дозвілля» - це галузь соціології, що вивчає поведінку індивідів та соціальних груп у вільний час, способи задоволення потреб у відпочинку, розвагах, спілкуванні, розвитку особистості, а також функціонування закладів дозвільних послуг. Розвиток туризму пов'язаний з територією, регіоном, тому доцільно звернути увагу на поняття «соціологія регіону». Соціологія регіонів - область соціології, що досліджує закономірності

територіальної організації соціального життя та планомірної зміни соціального вигляду регіонів. Соціологію туризму як поняття можна пов'язати з психологією (із сприйняттям цінностей, із задоволенням потреб), а це - люди, інтереси, ціннісні орієнтації.

Дусенко С.В. у 2004 році в кандидатській дисертації дає перше в історії соціології визначення соціології туризму. «Соціологія туризму – це галузь соціології, що вивчає поведінку людей під час відпочинку як елемент способу життя, співставляючи його з робочим часом, соціальними інститутами (сім'єю, освітою), культурою тощо; досліджуючий зв'язок туризму та суспільства; визначальне місце та роль туризму у системі суспільних відносин. Вивчення та знання працівниками туристичної сфери потреб та цінностей людей, закономірностей територіальної організації соціального життя суттєво важливі для розуміння проблем клієнтів та надання їм відповідних послуг. Знання соціології туризму може сприяти ефективній роботі із різними категоріями клієнтів туристичних фірм» [3].

Проблематика дослідження формувалася на перетині кількох проблемних напрямків науки про суспільство. Насамперед, це класичне проблемна галузь досліджень щодо заснування соціальної структури суспільства. У цьому плані слід зазначити соціологічні роботи таких авторів, як Бурдє П. [4], Філіппов А. Ф. [5], Merton R. [6], М. Вебер, Т. Парсонс [7], Дж. Гелбрейт, А. Гранберг, Фуруботн Є.Г., Ріхтер Р. [8] та інших.

Мета статті. Для соціальних наук залишаються відкритими два питання. Перший полягає у вивченні впливу туризму на суспільство та зростання соціальних потреб, що виникають через розвиток туризму. Другий - пов'язаний з вивченням зміни наших уявлень про туризм, його функції та соціальну роль. Цим починають серйозно займатися психологія та соціологія. У той же час з'являється багато інших проблем. У міжнародному туризмознавстві туризм називають соціальним феноменом. Соціальний (від латин. *socialis* - суспільний) - що відноситься до життя суспільства. Феномен (нім. *phanomen* - що є) - трактується у двох значеннях: філософське поняття, синонім явища, даного нам у досвіді чуттєвого пізнання; незвичайне, рідкісне явище; винятковий факт, людина. По мірі формування соціальних наук вчення про «соціальний феномен» туризму набуває складнішу структуру. Більшість вчених аналізують вузькі аспекти туризму, такі як територіальна організація, економічні механізми, психологічні мотивації [4-8]. Вивчення туристичної діяльності почалося з



економічної дисципліни, в якій воно зародилося, а згодом охопило практично всі науки.

Виклад основного матеріалу. Соціологічна складова туризму поки що недостатньо представлена у вітчизняній соціології. Соціологія туризму перебуває в стадії інституціоналізації. На нашу думку, соціологія туризму є галуззю соціології, яка вивчає структуру, функціонування та розвиток туризму як суспільного феномену з погляду соціальних інститутів, соціальних організацій та соціальних відносин. Соціологія туризму розглядає як предмет аналізу мотивів, цілей, інтересів та моделі поведінки індивідів, залучених до туризму, а також функціонування туристичних організацій.

Потреба в соціологічному осмисленні туризму викликана винятковим впливом сучасного туризму на різні сфери діяльності соціуму в глобальному світі. На думку експертів, рівень міжнародного туризму по прибуттям у 2000-2023 роках може становити понад 1 трлн. туристів [9], однак окремі вчені вважають, що він становитиме не більше 937 млн. Спочатку туризм був локальною соціальною практикою, що застосовувалася обмеженою соціальною спільнотою. Але, починаючи з другої половини ХХ століття, туризм, що досяг глобальних масштабів і залучив у процес свого виробництва та споживання глобальні людські ресурси, зачіпає багато сторін суспільного життя, значно впливаючи на його соціальні аспекти.

Як видно з таблиці 3, розмір пасажирських перевезень в Україні у 2020 році порівняно з 2019 роком скоротився з 975 млн. дол. США до 313 млн. дол. США, також скоротилася кількість прибуттів іноземних туристів у межі національних кордонів з 13710 тис. до 3382 тис. Аналогічну тенденцію має показник кількості відправлень та розмір туристичних витрат в інших країнах (табл. 1).

Згідно з даними Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), у 2019 році було здійснено 1,5 млрд. міжнародних туристичних поїздок. Кількість міжнародних туристичних поїздок збільшилась на 4%, повідомляє АТОР. Лідером світового туризму, як і раніше, залишається Франція. Країна прийняла 90,2 млн. відвідувачів, що на 800 000 більше, ніж у 2018 році. Найбільш відвідувані країни світу: Франція (90,2 млн. туристів), Іспанія (83,8 млн.), США (78,7 млн.), Китай (67,5 млн.), Італія (64,6 млн.), Туреччина (52, 5 млн.), Мексика (44,9 млн.), Таїланд (39,7 млн.), Німеччина (39,4 млн.). Також були названі найшвидше зростаючі напрямки 2019 року. Лідером виявилася М'янма, де приріст туристів порівняно з 2018 роком становив 40,2 відсотка. У 2011 році в цій країні



з новою силою спалахнув конфлікт між корінними араканцями-буддистами та етнічними бенгальцями-мусульманами, яких місцеві жителі вважають нелегальними мігрантами з Бангладеш. Експерти зазначають, що у 2019 році ситуація нормалізувалася, що сприяло зростанню туристичного потоку до М'янму. Найшвидше прогресуючі туристичні напрямки світу за підсумками 2019 року: М'янма +40,2%, Пуерто-Ріко +31,2%, Іран +27,9%, Узбекистан +27,3%, Чорногорія +21,4% і т.д. [9].

Таблиця 1.

Показники в'їзного та виїзного туризму в Україні в динаміці за 2000-2020 роки (за даними КНОЕМА [10]).

№ з/п	Показники	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Виїзний туризм, пасажирські перевезення (млн. дол. США)	169	417	908	580	645	758	824	975	313
2	Прибуття іноземних туристів у межі національних кордонів (тис.)	11 691	20 489	24 114	13 025	13 734	14 579	14 342	13 710	3 382
3	Відправлення (тис.)	-	-	17 741	23 336	25 226	27 067	27 977	29 346	11 251
4	Туристські витрати в інших країнах (млн. дол. США)	561	3 078	4 134	5 408	6 306	7 536	8 287	8 907	4 823

На початку ХХ ст. виник і набув поширення соціальний туризм, обумовлений суспільною потребою. Його основними рисами є масовість, інтенсивність, перетворення на індустрію відпочинку зі своїми організаційними формами і методами, туристичним продуктом і виробничим циклом. Нині туризм стає, з одного боку, дедалі більше диференційованим, з іншого – спеціалізованим, за умови різноманітності соціальних потреб у відпочинку, розвагах, подорожей та ін. У результаті масовізації сучасної культури формується особливий тип людини, яку визначають як «людину масову, споживаючу». У соціальній сфері відбуваються трансформації, пов'язані з тим, що ринок виробників змінюється ринком споживачів [3]. Ускладнюється



мотивація туристичного попиту: поряд з рекреаційним зростаюче значення набувають освітній, комунікативний та інвестиційний аспекти туризму.

Сьогодні туризм перетворився на найбільшу галузь виробництва, поступаючись за прибутковістю лише видобутку та переробці нафти. Туризм (за даними Всесвітньої туристичної організації) забезпечує 10% обороту виробничо-сервісного ринку планети. На сферу туризму припадає близько 6% світового валового національного продукту, 7% світових інвестицій, 11% світових споживчих витрат, 5% усіх податкових надходжень, кожне 16-те робоче місце. Консалтингова компанія Strategy Partners представила підсумки міжнародного дослідження конкурентоспроможності країн у сфері подорожей та туризму The Travel and Tourism Competitiveness Report 2019 [11], проведеного WEF у партнерстві зі Strategy Partners та Євразійським інститутом конкурентоспроможності.

Порівняно з 2018 роком склад топ-10 країн рейтингу не змінився. До першої трійки традиційно увійшли Іспанія, Франція та Німеччина, які набрали по 5,4 бали кожна. Слідом йдуть Японія (5,3), Сполучені Штати Америки (5,3), Великобританія (5,2). Австралія, Італія та Канада отримали по 5,1 балу рейтингу. Завершує «десятку найкращих» Швейцарія, яка у 2019 році набрала 5,0 балів. Варто зазначити, що цього року Великобританія опустилася з п'ятої на шосту позицію через погіршення бізнес-атмосфери та меншу увагу до власних природних та культурних ресурсів. Щодо Європи, то у поточному рейтингу найбільше зростання показала Сербія, піднявшись одразу на 12 пунктів у загальному рейтингу (з 95-го на 83-є місце). Естонія, яка раніше займала 37-ю позицію, у 2019 році опустилася на 46-є місце. Латвія посіла 56-й рядок рейтингу, Грузія - 70-й, Азербайджан - 71-й, Казахстан - 81-й, Україна - 88-й, Молдова - 103-й, Таджикистан - 107-й, Киргизія - 115-й. Зазначено, що загалом конкурентоспроможність країн у сфері подорожей та туризму (T&T) продовжує зростати у всьому світі [12].

У 2019 році цей вид індустрії приніс 10% світового ВВП і приблизно стільки ж міжнародного ринку праці [12]. Щодо України, то цей показник за останні 20 років коливається в межах від 8,7% у 2005 році до 5,2% у 2019 році [10] (це найнижчий показник за весь період дослідження, і нажаль причин для такого падіння достатньо) (табл. 2).

Експерти очікують, що наступного десятиліття цей показник може подвоїтися завдяки збільшенню кількості представників середнього класу, особливо в Азії. За даними СОТ, щороку одна

третина населення світу бере участь у поїздках. Згідно з прогнозами, приріст міжнародного туризму складатиме щорічно 4 %. Таким чином, туризм, з одного боку, детермінований соціально-економічним, науково-технічним розвитком суспільства та культури, а з іншого – перетворився на сильний чинник та показник суспільного благополуччя та цивільності.

Позитивний вплив туризму на економіку відбувається лише в тому випадку, коли туризм у країні розвивається всебічно, не перетворюючи економіку країни на економіку послуг. Економічна ефективність туризму передбачає, що у країні має розвиватися паралельно й у взаємозв'язку з іншими галузями соціально-економічного комплексу. Дати повне і неоднозначне визначення поняття «туризм» досить складно. У цій дефініції важко відобразити всі найважливіші властивості, риси та ознаки цієї діяльності. Туризм можна визначити як діяльність, як виробництво, як сферу життя, як потребу, як послугу, як спілкування. У його визначенні можна акцентувати увагу на окремих аспектах: економічному, психологічному, моральному, правовому, педагогічному, політичному та ін. У 1954 р. ООН затвердила таке визначення туризму: «Туризм це активний відпочинок, що впливає на зміцнення здоров'я, фізичний розвиток людини, пов'язаний з пересуванням за межами постійного місця проживання». Згідно Манільської декларації з світового туризму, прийнятої в 1980 р., туризм стали розуміти як діяльність, що має велике значення в житті народів через безпосередній вплив на соціальну, культурну, освітню та економічну галузі життя держав та їх міжнародні відносини.

Таблиця 2.

**Загальне туристичне споживання всередині країни (України)
у динаміці за 2000-2019 роки (за даними КНОЕМА).**

№ з/п	Показники	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
1	Туризм, загальний внесок у ВВП (частка, %)	7,2	8,7	7,6	5,4	5,4	5,6	5,4	5,2
2	Туризм, загальний внесок у ВВП (млрд. дол. США)	2,2	7,5	10,4	4,9	5,1	6,3	6,8	7,1
3	Туризм, внутрішнє споживання (млрд. дол. США)	1,9	6,2	8,9	4,3	4,4	5,3	5,9	6,2



4	Туризм, внутрішнє споживання, реальний темп приросту (%) (Щорічна відсоткова зміна у мільярдах доларів США 2000 року)	17,6	-7,0	0,5	-8,9	2,5	2,0	3,0	-0,1
5	Витрати міжнародних туристів усередині країни (млрд. дол. США)	0,5	3,4	4,5	1,4	1,5	1,7	2,0	2,2
6	Витрати міжнародних туристів усередині країни (млрд. одиниць нац. валюти) (млрд., у національній валюті)	3,0	17,4	35,8	30,4	37,5	45,7	53,8	63,0
7	Витрати міжнародних туристів у країні, реальний темп приросту (%)	19,4	-6,3	-3,4	-7,1	5,4	0,0	6,6	5,5
8	Туризм, витрати резидентів усередині країни (млрд. дол. США)	1,4	2,8	4,3	2,9	2,9	3,5	3,9	4,0
9	Туризм, витрати резидентів у країні (частка, %)	4,2	3,1	3,1	3,1 9	3,0	3,0	3,0	2,8

У матеріалах Всесвітньої конференції з туризму, проведеної Всесвітньою туристичною організацією (СОТ) у 1981 р. у Мадриді, туризм визначається як один з видів активного відпочинку, що представляє собою подорожі, що здійснюються з метою пізнання тих чи інших районів, нових країн та поєднуються у ряді країн з елементами спорту. У 1993 р. статистична комісія ООН прийняла більш широке визначення туризму: «Туризм – це діяльність осіб, які подорожують і здійснюють перебування в місцях, що перебувають за межами їхнього звичайного середовища, протягом періоду, що не перевищує одного року поспіль, з метою відпочинку, діловими та іншими цілями».

У Законі України «Про туризм» від 15.09.1995 № 325/95-ВР визначення таке: «Туризм – це тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності на місці, куди особа від'їжджає» [13]. У сучасному світі туризм є одним із ефективних засобів задоволення дозвільних потреб людей, і в даний час набуває масового характеру. Це сталося завдяки зростанню взаємозв'язку та взаємозалежності країн у результаті відкритості кордонів та збільшення масштабів міжнародної торгівлі, що охоплює як обмін товарами і капіталом, але й послугами. Індустрія туризму надає у той же час важливий вплив на міграційні процеси населення, сприяє обміну соціокультурною інформацією між спільнотами у глобальному масштабі. Словом, туризм як невід'ємний елемент соціальної системи впливає на буття окремого індивіда, соціальних груп, соціуму в цілому, що дозволяє окреслити якісно нові характеристики туризму та осмислити їх у рамках соціологічного підходу.

Відмінною рисою сучасного туризму є його соціальна спрямованість. Розвиток туріндустрії останніми роками відбувається швидкими темпами. Людина, подорожуючи країною та світом, пізнає нове. Розвиток і збагачення людського інтелекту, світогляду, вдосконалення духовно-моральних відносин стають необхідною умовою відтворення суспільства. Це призводить до розбудови механізмів соціокультурної ідентифікації особистості. Руйнується психологічна прихильність до традиційних соціально-групових структур, відбувається відрив людини від колективу, що супроводжується не тільки усвідомленням особистої свободи і незалежності, але іноді і дискомфортом, тугою за колективом, в якому людина була раніше. Такий розпад систем зовнішньої детермінації життєдіяльності особистості не просто послаблює її залежність від соціокультурного середовища, але призводить до виникнення зворотних ліній детермінації: залежності соціальних структур від стану душі людини, її світовідчуття. Кожна людина, вирушаючи в подорож, прагне отримати позитивні емоції, зняти стрес, відновити духовні та фізичні сили, пізнати нове, поглибити знання про природу, історію та культуру інших країн і народів. Отже, людині треба дати можливість організувати свій відпочинок, відновити сили та здоров'я. Стаття 1 «Хартії Туризму» (1985 рік, ЮНВТО) говорить: «Право кожної людини на відпочинок та дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку, а також право



вільно пересуватися без обмежень, крім тих, які передбачені законом, визнається у всьому світі» [14].

Будь-яка діяльність, яку планує, організовує та вдосконалює людина, має певну соціальну функцію [1]:

1. Пізнавальна функція. Пізнання - процес відображення, аналізу та відтворення дійсності в мисленні; розуміння закономірностей навколишнього світу, законів природи та суспільства; сукупність знань та досвіду.

2. Виховна функція. Туризм відіграє у вихованні підростаючого покоління. Цікаві та змістовні екскурсійні програми та маршрути розширюють кругозір дитини, формують її світогляд. В Японії всі школярі в організованому порядку подорожують своєю країною, це не лише збагачує знання про рідний край, а й виховує патріотичні почуття до батьківщини. Подібні екскурсійні програми були і у вітчизняній практиці, і їхня підтримка з боку уряду та науки є першочерговою серед завдань розвитку туризму.

3. Оздоровча функція відновлює сили та внутрішні резерви людини, витрачені як під час трудової діяльності, і під час виконання поточних побутових обов'язків. Оздоровчий ефект диференціюється на профілактичний (характерний для більшості сучасних видів відпочинку та туризму) та лікувальний (відомий ще з давніх часів).

4. Соціально-комунікативна функція дозволяє учасникам подорожі спілкуватися в неформальній обстановці без урахування соціального стану та субординації, віку, громадянства та інших ознак, що розрізняють людей.

5. Спортивна функція. Туризм – природний вид спорту, навантаження у ньому легко дозуються. Людство має у своєму розпорядженні різноманітні спортивні програми, але тільки туризм має всі необхідні складові здоров'я: зв'язок з природою, зміна обстановки, емоційно-психологічне розвантаження, підвищення фізичної активності.

6. Естетична та емоційно-психологічна функції. Під естетичною функцією туризму передбачається можливість насолоджуватися природою, творчістю архітекторів та художників. Естетична функція взаємопов'язана з емоційно-психічною функцією. Отримуючи естетичне задоволення, людина знімає напругу та втому, набуває позитивних емоцій від спілкування з людьми та відвідування туристичних місць.

7. Творча функція. Величезним творчим потенціалом туристичного подорожі є те, що його учасники, відволікаючись від

буденних побутових дрібниць, виходять за межі стандартного, стереотипного існування, у них з'являється можливість зосередитися на вирішенні нових проблем.

8. Паломницька функція. Паломники (поряд із торговцями) є першими мандрівниками, які мають точну мету переміщення в часі та просторі. Паломники втілюють початок класичного туризму.

9. Вирівнююча функція. Туризм дедалі активніше сприяє розвитку віддалених, малонаселених регіонів.

Зі зростанням потреби людей у подорожах зростає в обсягах і індустрія туризму як комплекс підприємств, установ та організацій, які забезпечують виробництво та споживання товарів та послуг для туристів. Тому швидкими темпами зростає соціально-економічна роль туризму у житті людства. Туризм різною мірою впливає на життя суспільства, його інтереси, матеріальну та духовну діяльність, суспільну поведінку, систему цінностей. Характер взаємовідносин між туристами та місцевим населенням визначається тим, що й ті, й інші є носіями різних культур, зв'язок між ними відбувається у той момент, коли туристи відпочивають, а місцеве населення працює, та має тимчасовий характер.

Вплив туризму на життя місцевого населення може бути як позитивним, так і негативним. Позитивні сторони впливу туризму: створення робочих місць, зростання доходів, унаслідок чого відбувається підвищення рівня життя; прискорюються соціальні та культурні процеси, процес урбанізації та розвитку міських служб, інфраструктури та культурних організацій; відроджуються місцеві культурні цінності, розвивається народна творчість, традиції, звичаї, народні ремесла; підвищується попит на сільськогосподарську продукцію та товари місцевого виробництва; поряд з охороною та відновленням місцевих пам'яток культури, відбувається відродження місцевого культурного життя, підвищується привабливість регіону.

Туризм сприяє розвитку місцевих підприємств: об'єкти культури та розваги (виставки, музеї, кінобізнес, шоу-бізнес, меморіальні комплекси та пам'ятники), які через оподаткування приносять дохід регіону та місцевому населенню; підприємства з виготовлення сувенірів, спеціального туристичного спорядження та народного промислу (продукція цих підприємств у всьому світі спрямована на туристів); транспортні підприємства та місцеві фірми (пункти прокату автомобілів, використання автобусів під екскурсії, громадський транспорт, місцеві авіакомпанії значною мірою орієнтовані на прибутки від туризму) [15].



Найважливіша соціокультурна характеристика туризму у тому, що він є соціальною практикою, яка змінює людину і позиціонує її у соціальному просторі. І це реалізується його функціями, його соціальним призначенням. Механізм функціонування феномена туризму визначає вплив туристичної діяльності лише на рівні внутрішнього світу людини, міжособистісних відносинах, соціуму, фокусуючи найзначніші трансформації сучасної соціокультурної ситуації, у результаті туристичний досвід стає соціально значимим. Туризм, будучи одним із проявів соціальної форми руху, є важливим фактором, що сприяє багатоплановим комунікаційним зв'язкам і впливає на генезис цивілізаційного процесу. Проте довгий час він не мав однозначного і чіткого визначення, і по-різному трактувався як окремими фахівцями так і організаціями. Водночас сучасний туризм – дуже складне та багатогранне явище, тому вивчення феномена туризму потребує звернення до психології, антропології, соціології, економіки, географії, інформатики, права.

Тому туризм як соціальний феномен є предметом соціології, яка (як соціологія туризму) досліджує соціальні умови, що сприяють переміщенню людини та вибору нею виду відпочинку, напряму подорожі, поведінку та мотивації людей у різних аспектах залежності від соціально-демографічних та інших характеристик. Туризм невіддільний від таких явищ і понять як «вільний час», «дозвілля», «рекреація» та «відпочинок».

У сучасному значенні туризм – це діяльність, пов'язана з масовим туристським рухом, що здійснюється з використанням природно-кліматичних та історико-культурних туристських ресурсів, матеріально-технічної бази туризму та інших важливих факторів, що визначають рівень та якість обслуговування. Туризм у сучасних умовах є невід'ємною частиною життя людини та одним із ефективних засобів реалізації соціокультурних цінностей у сфері дозвілля. Аксіологічний аналіз туризму є підставою для вивчення його сучасного стану, оскільки цінності входять до числа основних компонентів мотивації людської діяльності, багато в чому детермінують специфіку сприйняття індивідом навколишньої дійсності та особливості його поведінки [16]. Туризм представляє собою соціальну діяльність, а соціологічний метод дослідження туризму дає можливість розгляду соціальних груп, включених до нього, дозволяє аналізувати мотиви, звички та традиції як гостей, так і жителів приймаючої сторони, вивчає індивідуальну та групову поведінку туристів. Поряд з цим туризм можна позначити як

інтегрований вид діяльності, яка включає активність суб'єктів різного рівня і може бути націлена на досягнення різних результатів. Туризм - це діяльність комплексного характеру, що поєднує відпочинок з пізнанням історії, цінностей культури, навчанням, підтримкою здоров'я, це діяльність, що дає можливість вирішення ділових проблем, зайнятися улюбленою справою, що передбачає самовираження та самоствердження особистості. Туризм істотно впливає на соціальну, культурну, освітню сфери життя країн. У рамках міжнародних зв'язків і прагнення до миру, заснованого на справедливості та повазі окремих особистостей і суспільства в цілому, він виступає позитивним і постійним фактором, що сприяє взаємному пізнанню та розумінню, а також як основа для досягнення вищого рівня довіри між народами - рівня національної самосвідомості [17].

Сфера туризму має подвійну природу: вона, з одного боку, є комерційною сферою діяльності, з іншого - має соціально-спрямований характер з метою задоволення та розвитку суспільних потреб, впливає на процес розвитку особистості, виступає джерелом та інструментом перерозподілу національного доходу всередині регіону та країни. Туризм водночас орієнтований і на вирішенні практичних проблем. У зв'язку з цим особливого значення набуває функція задоволення життєвих потреб суспільства за допомогою забезпечення соціального благополуччя, створення передумов для стабільного розвитку регіону, які стримують ймовірність соціальної напруги. Результати його різнобічної діяльності можуть використовуватися на користь різних соціальних груп, служити способом формування стереотипів, ціннісних переваг. Міжнародні зв'язки дають можливість краще зрозуміти спосіб життя мешканців інших країн, що сприятиме руйнуванню забобонів та стереотипних уявлень про інші суспільства, наголошуючи на його впливі на гуманітарні аспекти глобалізації та зростання рівня соціальної безпеки.

Роль, місце і значення туризму в житті культури і суспільства визначаються його основними функціями: 1) задоволенням потреб у самоактуалізації; 2) пізнавальною, через цю діяльність відкриваються можливості для активного набуття нових знань про культуру; 3) комунікативної, пов'язаної з розширенням та зміцненням меж спілкування; 4) соціалізацією та інкультурацією особистості, пов'язаної з можливістю засвоєння соціальних та культурних норм; 5) мотиваційної, тобто дана діяльність здатна сформуванати у свідомості людини певні ідеали та зразки поведінки, і навіть стиль життя [18].



Висновки. Вивчення впливу туризму з наукової точки зору з недавніх пір привернула увагу вчених багатьох галузей знань. Туризм став об'єктом вивчення соціологів, економістів, глобалістів. У зв'язку з цим виникла потреба у розробці точних визначень та термінів. Проблема вивчення впливу туризму та його функцій у житті суспільства не така проста, як здається на перший погляд. Нею щорічно займаються різноманітні організації - Ліга Націй, Організація Об'єднаних Націй (ООН), Всесвітня туристична організація Організації Об'єднаних Націй (UNWTO), Організація економічного співробітництва та розвитку.

Туризм сьогодні є високоприбутковою галуззю економіки, що динамічно розвивається. Вплив туризму має складний характер і може бути як позитивним, так і негативним [19]. Важко оцінити і виявити всі можливі соціальні впливи туризму. Його розвиток на регіональному рівні багато в чому визначає структуру доходів місцевих бюджетів, в які туризм міг би приносити значний внесок. Туристська галузь, займаючи важливе місце у суспільстві, приймає на себе найважливіші соціальні функції: відновлення психофізіологічних ресурсів суспільства; сприяння працездатності людини та раціональному використанню вільного часу; забезпечення зайнятості населення та зростання його доходів; спрямованість на підтримку та відновлення рекреації регіонів.

Облік туристичних міст сильно змінюється для того, щоб задовольнити потреби туристів. У міському плануванні та благоустрої дедалі більше уваги приділяється створенню місць відпочинку, розробці пішохідних прогулянкових маршрутів історичними вулицями міст, які безпосередньо пов'язані з впливом туризму. Адаптувавши досвід США до вітчизняних умов, спираючись на їх досвід організації автомобільного туризму, ландшафтні, технічні ресурси приміської зони, з'явилася можливість вирішення проблеми організації короткострокового відпочинку населення шляхом створення на територіях приміських зон паркових доріг. Сьогодні туризм став складовою стратегічних концепцій економічного та соціального розвитку. Лише поодинокі країни не рекламують себе як туристичні центри. Туризм намагалися і намагаються розвивати країни, які мають зовсім різні економічні та політичні системи. Ставши товаром, вираженим у послугі, туризм набув загальносвітової значущості, граючи важливу роль у процесі формування «глобального світового порядку».

Література:

1. Туристична діяльність та її соціальні функції у житті людини. URL: <http://www.kazatur.narod.ni/mut/7.HTML>
2. Белкін М. Навіщо і за чим? Мандрівник та турист в історичній перспективі. *Інтелектуальний Форум*. 2017. № 1.
3. Дусенко С.В. Інфраструктура у системі управління регіональним туризмом. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук. 2015, 180 с.
4. Бурдье П. Соціологія політики. К. 2013. 336 с.
5. Філіппов А. Ф. Гетеротопологія природних просторів. *«Вітчизняні записки»*. 2012. № 6-7.
6. Merton R. Science, Population and Scintyю. *Sociological Review*. 2006. Vol. 28.
7. Parsons T. On institutions and social evolution: selected writings. Leon H Mayhew, ed. Chicago: University of Chicago Press, 2002. 363 pages.
8. Фуруботн Є.Г., Ріхтер Р. Інститути та економічна теорія: Досягнення нової інституційної економічної теорії. Пер. з англ., за ред. В. С. Катькало, Н.П. Дроздовий. К: Видавництво держ. ун-ту, 2005. 702 с.
9. UNWTO. Call for Action for Tourism's COVID 19 Mitigation and Recovery, published 1 April 2020. URL: <https://www.unwto.org/news/unwto-launches-a-call-for-action-for-tourisms-covid-19-mitigation-and-recovery>
10. World Data Atlas. KNOEMA. Світовий атлас даних. URL: <https://business.knoema.com/about-team/>
11. The Travel & Tourism Competitiveness Report. Retrieved from URL: <https://www.weforum.org/reports>
12. Туризм. Світовий ринок. 2022/01/20. URL: [https://www.tadviser./index.php/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F:%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC_\(%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9_%D1%80%D1%8B%D0%BD%D0%BE%D0%BA\)\)](https://www.tadviser./index.php/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F:%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC_(%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9_%D1%80%D1%8B%D0%BD%D0%BE%D0%BA)))
13. Закон України «Про туризм» від 15 вересня 1995 року (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
14. Імре Перені. Місто, людина, довкілля. Проблеми рекреації у містобудуванні. - Будапешт: Академія наук Угорщини, 2017.
15. Бігус М. М., Гальків Л. І., Добушовський П. А. Туристичний бізнес під впливом сучасних змін, зумовлених світовими викликами. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2020. № 3. С. 7-12. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-69-1>
16. Коpecь Г. Р., Кулиняк І. Я. Сучасні напрями розвитку підприємств у сфері туризму в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми економіки та управління». 2020. Вип. 4. № 2. С. 37–48. DOI: <https://doi.org/10.23939/semi.2020.02.037>
17. World Tourism rankings. Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/World_Tourism_rankings
18. Петрович Й. М., Бондаренко Ю. Г., Просович О. П. Інституційне середовище як важлива передумова розвитку рекреаційно-туристичної сфери. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми економіки та управління». 2019. Т. 6. № 3. С. 3–15. DOI: <https://doi.org/10.23939/semi2019.03.003>



19. Прокопишин-Рашкевич Л. М., Шадурська Б. О., Петрович Й. М. Індустрія туризму в Україні: перспективні напрями та виклики сучасності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми економіки та управління». 2020. Т. 4. № 1. С. 72–82. DOI: <https://doi.org/10.23939/semi2020.01.072>

References:

1. Turystychna diial'nist' ta ii sotsial'ni funktsii u zhytti liudyny [Tourist activity and its social functions in human life.] Retrieved from: <http://www.kazatur.narod.ni/mut/7.HTML> [in Ukrainian].

2. Bielkin M. Navischo i za chym? Mandrivnyk ta turyst v istorychnij perspektyvi. *Intelktual'nyj Forum* [Why and for what? Traveler and tourist in historical perspective. Intellectual Forum.] 2017. № 1. [in Ukrainian].

3. Dusenko S.V. Infrastruktura u systemi upravlinnia rehional'nym turyzmoz. *Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata sotsiolohichnykh nauk* [Infrastructure in the regional tourism management system. Dissertation for obtaining the scientific degree of Candidate of Sociological Sciences] 2015, 180 s. [in Ukrainian].

4. Burd'ie P. *Sotsiolohiia polityky* [Sociology of politics] K. 2013. 336 s. [in Ukrainian].

5. Filippov A. F. *Heterotopolohiia pryrodnykh prostoriviu «Vitchyzniani zapysky»* [Heterotopology of natural spaces "Patriotic notes"] 2012. № 6-7. [in Ukrainian].

6. Merton R. Science, Population and Sciencyiu. *Sociological Review* [Science, Population and Science. Sociological Review] 2006. Vol. 28.

7. Parsons T. *On institutions and social evolution: selected writings*. Leon H Mayhew, ed. Chicago: University of Chicago Press, 2002. 363 pages.

8. Furubotn Ye.H., Rikhter R. *Instytuty ta ekonomichna teoriia: Dosiahnennia novoi instytutsijnoi ekonomichnoi teorii*. Per . z anhl, za red. V. S. Kat'kalo, N.P. Drozdovj. K: Vydavnytstvo derzh. un-tu [Institutions and economic theory: Achievement of a new institutional economic theory. Trans. from English, edited by V.S. Katkalo, N.P. Thrush K: State Publishing House. University] 2005. 702 s. [in Ukrainian].

9. UNWTO. *Call for Action for Tourism's COVID 19 Mitigation and Recovery*, published 1 April 2020. Retrieved from: <https://www.unwto.org/news/unwto-launches-a-call-for-action-for-tourisms-covid-19-mitigation-and-recovery>

10. *World Data Atlas. KNOEMA. Svitovyj atlas danykh* [World Data Atlas. KNOEMA. World Data Atlas.] Retrieved from: <https://business.knoema.com/about-team/>

11. *The Travel & Tourism Competitiveness Report*. Retrieved from Retrieved from: <https://www.weforum.org/reports>

12. *Turyzm. Svitovyj rynek. 2022/01/20* [Tourism. World market.] Retrieved from: [https://www.tadviser./index.php/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F:%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC_\(%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9_%D1%80%D1%8B%D0%BD%D0%BE%D0%BA\)\)](https://www.tadviser./index.php/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F:%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC_(%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9_%D1%80%D1%8B%D0%BD%D0%BE%D0%BA)))

13. *Zakon Ukrainy «Pro turyzm» vid 15 veresnia 1995 roku (iz zminyamy ta dopovnenniamy)* [Law of Ukraine "On Tourism" dated September 15, 1995 (with amendments and additions)]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua>

14. Imre Pereni. *Misto, liudyna, dokillia. Problemy rekreatsii u mistobuduvanni*. - Budapesht: Akademiia nauk Uhorschyny [City, people, environment. Problems of recreation in urban planning. - Budapest: Hungarian Academy of Sciences] 2017.

15. Bihus M. M., Hal'kiv L. I., Dobushovs'kyj P. A. Turystychnyj biznes pid vplyvom suchasnykh zmin, zumovlenykh svitovymy vyklykamy. *Naukovyj pohliad: ekonomika ta upravlinnia* [Tourist business under the influence of modern changes caused by global challenges. Scientific view: economics and management] 2020. № 3. S. 7-12. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666Kh/2020-69-1> [in Ukrainian].

16. Kopets' H. R., Kulyniak I. Ya. Suchasni napriamy rozvytku pidpriemstv u sferi turyzmu v Ukraini. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnika». Seriya «Problemy ekonomiky ta upravlinnia»* [Modern directions of development of enterprises in the field of tourism in Ukraine. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series "Problems of economics and management"*] 2020. Vyp. 4. № 2. S. 37–48. DOI: <https://doi.org/10.23939/semi2020.02.037> [in Ukrainian].

17. World Tourism rankings. Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/World_Tourism_rankings

18. Petrovych J. M., Bondarenko Yu. H., Prosovych O. P. Instytutysijne seredovysche yak vazhlyva przedumova rozvytku rekreatsijno-turystychnoi sfery. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnika». Seriya «Problemy ekonomiky ta upravlinnia»* [Institutional environment as an important prerequisite for the development of the recreational and tourist sphere. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series "Problems of economics and management"*] 2019. T. 6. № 3. S. 3–15. DOI: <https://doi.org/10.23939/semi2019.03.003> [in Ukrainian].

19. Prokopyshyn-Rashkevych L. M., Shadurs'ka B. O., Petrovych J. M. Industriia turyzmu v Ukraini: perspek-tyvni napriamy ta vyklyky suchasnosti. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnika». Seriya «Problemy ekonomiky ta upravlinnia»* [Tourism industry in Ukraine: promising directions and modern challenges. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series "Problems of economics and management"*] 2020. T. 4. № 1. S. 72–82. DOI: <https://doi.org/10.23939/semi2020.01.072> [in Ukrainian].



УДК 316.347:314.74

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3\(3\)-313-322](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3(3)-313-322)

Чернова Катерина Олексіївна доктор соціологічних наук, професор, Київський національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, тел.: (044) 249-91-35, <https://orcid.org/0000-0003-0646-5696>

МІГРАЦІЙНА КРИЗА В УКРАЇНІ: ЕТНОСОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Соціологічний аналіз українського етносу свідчить про наявність постійних міграційних процесів, які виникли внаслідок тривалої бездержавності, приналежності України до складу різних територіальних об'єднань та впливу зовнішніх чинників, основним серед яких є російська військова агресія. Нині в українському суспільстві відбуваються радикальні суттєві зміни. Сучасний етап розвитку українського соціуму характеризується трансформаційними процесами, в ньому тривають масштабні зміни, які зумовлюють нестабільність та невизначеність перспектив соціального життя. Серед реалій новітнього українського суспільства є те, що наслідком російського військового вторгнення стало переміщення багатомільйонної кількості українців за межі своєї батьківщини.

Актуальним на сьогодні є пошук можливостей для економічного розвитку. Цей процес потрібно розпочинати під час самого конфлікту, що поступово сприятиме відродженню інституцій, ринків і підприємств; реконструкції загальноекономічного ринкового механізму. Для України першочерговим завданням є вивчення та імплементація успішного досвіду інших країн щодо ринку праці та модернізації національного господарства, забезпечення структурної перебудови економіки на ринкових засадах, забезпечення синергії людського потенціалу та нації, які є вагомим джерелом ділової активності й виконання найважливіших державницьких функцій.

Стаття присвячена дослідженню явища міграційної кризи, найбільшої після Другої світової, спричиненої російським вторгненням в Україну. Аналізуються вимушені міграційні потоки співгромадян, їхня роль у формуванні кількісного та етнічного складу населення, різні вектори переміщення, основний серед яких посідає західний.



Ключові слова: міграційні процеси, людський капітал, етнос, соціальна дистанція, соціальна мобільність, стратегія інтеграції.

Chernova Kateryna Oleksiivna Doctor of sociological sciences, Professor, Kyiv National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov, tel.: (044) 249-91-35, <https://orcid.org/0000-0003-0646-5696>

MIGRATION CRISIS IN UKRAINE: THE ETHNO-SOCIOLOGICAL ASPECT

Abstract. Sociological analysis of the Ukrainian ethnos testifies to the presence of permanent migration processes resulting from a long period of statelessness, Ukraine's belonging to various territorial associations, and the influence of external factors, where the main is Russian military aggression. Radical and significant changes are currently taking place in Ukrainian society. Transformational processes characterize the current stage in the development of Ukrainian society, and large-scale changes in it continue, which cause instability and uncertainty in the prospects of social life. One of the realities of modern Ukrainian society is that the Russian military invasion has resulted in the displacement of many millions of Ukrainians outside their homeland.

The search for economic development opportunities is relevant today. This process should begin during the conflict itself, which would gradually facilitate the revival of institutions, markets, and enterprises and the reconstruction of the general economic market mechanism. For Ukraine, the primary task is to study and implement the successful experience of other countries in the labor market and modernize the national economy, ensure the economic restructuring on market principles, the synergy of human potential and the nation, which are a significant source of business activity and the most important state functions.

This article explores the phenomenon of the migration crisis caused by the Russian invasion of Ukraine, which is the largest since World War II. It provides the analysis of forced migration flows of fellow citizens, their role in the formation of the quantitative and ethnic composition of the population, and different vectors of displacement, where the main is the Western.

Keywords: migration processes, human capital, ethnicity, social distance, social mobility, integration strategy.

Постановка проблеми. Активізація етносоціальних та етнополітичних процесів вплинула на діяльність етносів як суб'єктів і



об'єктів соціального життя. При цьому зросла соціально-політична, економічна та культурна роль етнічних груп, дослідження яких посідає центральне місце в структурі етносоціологічного знання. Тому розгляд сутності цього явища потребує детального наукового обґрунтування.

В сучасній етносоціології напрямок вивчення міграційних процесів, закономірностей й особливостей виникнення та розвитку специфічних соціумів (етнічних спільнот), структурні зв'язки у рамках цих соціумів набули важливого значення. Вивчення параметрів етнічної спільноти та особливості соціальної адаптації до умов іноетнічного оточення аналізували такі дослідники, як: В.Євтух, В.Трошинський, І.Ключковська, В.Арбеніна, Ю. Бачинський, О.Майборода, Н.Черниш та ін. Із зарубіжних дослідників відзначимо праці: Дж.Армстронг, А.Ашкеназі, Н.Брубейкер, Р.Коен, В.Маркус, К.Платт, Я.Розумний, У.Сафран, А.Фігус-Ралько, С.Хантінгтон, Г.Шеффер. Такі чинники, на нашу думку, мають бути у полі зору тих, хто досліджує українських мігрантів на нинішньому етапі розширення зв'язків незалежної Української держави з українцями, що в силу різних обставин опинилися поза її межами.

Виклад основного матеріалу. Одна з найболючіших втрат, яку українській економіці завдало російське воєнне вторгнення – це втрата людського капіталу. Україна сьогодні переживає важкі часи складних випробувань, оскільки відбувається утвердження нашої країни як демократичної європейської нації. Поряд з цим, маємо, на жаль, руйнівні процеси, спрямовані на знищення української державності та ідентичності, насадження шовіністичних російських ідеологем «руського мира» тощо.

Так, за даними ООН, від початку вторгнення змушені були покинути свої домівки та перетнути український кордон 6,8 мільйони співгромадян. І це без урахування ще 3,8 мільйона людей, які з тих же причин набули статусу внутрішньо переміщеної особи. [1]

З виникненням масового напливу українських біженців, Європейський Союз уперше запровадив власну директиву про тимчасовий захист, згідно з якою українці мають право жити, працювати й отримувати допомогу в усіх 27 незалежних державах, що розташовані в Європі. Їм не потрібно проходити тривалого процесу подання документів на одержання притулку, мешкати в таборах біженців. Найпопулярнішими країнами для пошуку захисту від російської агресії стали Польща, куди прибуло 3,1 млн. наших громадян, Румунія — 857 тис. осіб, Угорщина — 557 тис., Німеччина —

400,8 тис., Молдова — 470 тис., Словаччина — 391 тис., Чехія — понад 300 тис. чоловік, Болгарія — 102 тис. Чимало наших співвітчизників прихистили країни Балтії і Скандинавії.

Зазначимо, що Директива про тимчасовий захист діє у всіх країнах-членах ЄС, крім Данії. Вона не застосовується в інших країнах Шенгенської зони (в Швейцарії, Норвегії, Ліхтенштейні, Ісландії). Отже, все, що ЄС стовідсотково гарантує, це надання тимчасового захисту в одній з країн-членів на вибір українців. [1, 2]

Наші співвітчизники виїхали також і до Росії: за даними, наданими на початку травня Управлінню верховного комісара ООН у справах біженців владою РФ, в країні – агресорі їх перебуває 578 255. У Білорусі, яка стала плацдармом для нападу РФ на нашу країну, за інформацією офіційного Мінська, попросили захисту 23,5 тис. громадян України. [1]

Щодо держави Ізраїль, де сьогодні проживає 500 тисяч вихідців з України єврейського походження, а також кількадесят тисяч етнічних українців, то нині там призупинено дію безвізу для українських громадян. Зазначимо, що останнім часом звідти було депортовано кілька родин українців-утікачів від війни. Бо вони, мовляв, не належать до «пріоритетних категорій в'їжджаючих осіб», визначених за етнічною ознакою: не були членами сімей ізраїльтян першої лінії родинності, новими репатріантами та особами, що мають єврейське коріння. [1]

На нашу думку, стратегія інтеграції може бути реалізована лише в мультикультурному суспільстві із низьким рівнем упереджень, існуючої толерантності та позитивними взаємовідносинами між різними групами суспільства. Як відомо, емпіричними референтами стану міжетнічних відносин у їх об'єктивованих формах можуть бути такі соціальні факти: поширеність міжетнічних контактів, їх добровільний або примусовий характер; підстави, на яких вони виникають: родинні, дружні, виробничі зв'язки, ситуативні контакти в місцях масового скупчення; факти дискримінації, обмеження прав та інтересів окремих національностей, сфери, на які воно поширюється; наявність та поширеність зіткнень, конфліктів між представниками різних національностей. [3, с. 178]

У ході аналізу результатів міжетнічних відносин, скажімо, в такому аспекті, як можливі шляхи ліквідації конфліктних ситуацій, напруги в національних відносинах і т.д., істотного значення набуває характеристика соціального й етнокультурного середовища, в якому здійснюються міжетнічні контакти, спілкування, зв'язки, взаємодія і



проявляється соціальне та ідеологічне значення етнічності як для статусу тієї чи іншої групи, так і в етнонаціональній ситуації в цілому. [4, с. 104]

У цьому випадку доречно звернутися до таких понять як "етнопсихологічна дистанція", "етнокультурна дистанція", які використовуються як міра подібності або відмінності не лише в соціальних позиціях, але і в макросистемних соціальних і соціально-політичних орієнтаціях етнічних груп. Соціальна дистанція, аналіз якої одними з перших здійснили Г.Зіммель, Т.Парк і Е.Берджес вважається одним із центральних понять, що характеризують ступінь близькості або віддаленості соціальних груп. [5, с. 150, 180]

Величина соціальної дистанції між людьми із різних соціальних або етнічних (расових) груп, включених в нову єдину соціальну систему, дозволяє, згідно Р.Парку, розмірковувати не тільки про ступінь інтеграції і солідарності спільноти, скільки про загальний рівень розвитку демократичної культури. З точки зору теорії, для демократії характерною є відносна відсутність соціальної дистанції між членами єдиної спільноти. [6, с. 256] Згідно з концепцією Р.Парка, під соціальною дистанцією виступає така характеристика соціальних зв'язків і контактів, "як міра розуміння і близькості". Богардус відзначав, що демократичне суспільство прагне до зменшення соціальної дистанції між представниками різних соціокультурних груп, але певна соціальна дистанція завжди існує між людьми. [7, р. 299-308] Методика Богардуса була модифікована, адаптована та апробована у 1990-1991 рр. українськими соціологами Н. В. Паніною та Є.І.Головахою для вивчення рівнів міжнаціональної толерантності. [8, р.21-30]

Відомо, що життєздатність і життєдіяльність зарубіжних українців знаходяться в прямій залежності від соціально-економічної та суспільно-політичної ситуації в країнах поселення. Так, зокрема, закордонні українці активно просуваються на зарубіжні ринки праці. За даними польської облікової бази PESEL, понад 100 тисяч українських біженців від війни вже легально влаштувалися на роботу — кожний четвертий працездатний із тих, що набули статусу біженця. Це офіційна звітність; як стверджують експерти, справжня кількість працівників може бути вдвічі більшою. [1, 9].

Зазначимо, що трудова мобільність є органічною ознакою робочої сили, що характеризує її готовність і здатність до зміни робочого місця під впливом об'єктивних і суб'єктивних причин. Серед форм трудової мобільності розрізняють добровільну й вимушену, а серед видів –

професійно-кваліфікаційну, кар'єрну (статусну), внутрішньо- та міжорганізаційну, галузеву і територіальну. Саме територіальна трудова мобільність, пов'язана зі зміною місця проживання, є трудовою міграцією. Кожна із зазначених форм трудової мобільності може існувати на двох рівнях – потенційному і реальному. [10]

«Коли йдеться про біженців, 25% працевлаштованих — це цінність світового значення, — заявив уповноважений польського уряду у справах біженців з України Павло Шефернакер. — Це свідчення безпрецедентного працелюбства шукачів притулку. Такого не було в жодній країні Євросоюзу, якій досі доводилося приймати біженців». Між іншим, українців працевлаштовують у Польщі навіть без знання польської мови. Пропонують підробіток у приватному секторі та з неповною зайнятістю й погодинною оплатою. [1] Подібна ситуація на ринку праці й у решті європейських держав, де достатньо вакансій і для висококваліфікованих спеціалістів. Надто в ІТ-сфері, медицині, а також у царині інженерії та високих технологій. Залученню таких фахівців з-поміж прибулих українських біженців активно сприяють уряди більшості країн Європи. І роблять це, безумовно, з далекоглядним прицілом. «Ми готуємося до того, що багато кваліфікованих біженців залишаться у нас надовго. Німецький ринок праці для них відкритий», — заявив федеральний міністр праці Губертус Гайл. [1] І в Чехії вже 24 тисячі наших співвітчизників одержали роботу на підставі виданої їм спеціальної однорічної візи. Більшість влаштувалася на заводи, в логістичні центри, у сфери транспорту та послуг. В Литві офіційно знайшли роботу 7,6 тисячі осіб, тобто близько 30% загальної кількості працездатних утікачів від війни. За словами міністра праці Моніки Навіцкене, українці за останні два місяці вже сплатили понад 3 мільйони євро податків до бюджету країни. [1]

За результатами дев'ятого загальнонаціонального опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» 26 квітня 2022 року, 20% дорослого населення зазначили, що їм довелося змінити місце проживання (цей показник сталий з середини березня). Найбільше тих, хто змушений виїхати, у східних регіонах (58%) та серед молоді (33%). [11] До речі, за даними Агентства ООН у справах дітей ЮНІСЕФ, у воєнний час за кордон виїхало щонайменше 2 млн. українських дітей. [12] Аналізуючи міграційні процеси в низці країн ЄС, можна стверджувати, що внаслідок тривалої адаптації більшість родин знайшли роботу та не



планують повертатися до України. Молодому поколінню значно легше пережити психологічні стреси, пов'язані з виїздом за кордон, розірванням соціальних контактів з родинами, опанувати нову мову та пристосуватися до іноетнічного середовища

Згідно вище наведеного дослідження, з початку квітня дещо зменшилася кількість тих, хто планує повертатися додому найближчим часом (з 29% до 22%). Натомість побільшало тих, хто хотів би повернутися, але трохи пізніше (з 24% до 31%). Майже не змінилася кількість тих, хто має намір повернутися додому, але після завершення війни. (43%). [11]

Як поінформувала прикордонна служба, впродовж тільки останнього місяця з-за кордону додому прибуло понад 1,3 млн. співвітчизників. [1] Зазначимо, що вони також повертаються через деякі несприятливі обставини, що виникають для них у країнах перебування. Для прикладу наведемо ситуацію у Болгарії, де протягом перших двох місяців війни майже 60 тис. українських біженців були розміщені в готелях на морських курортах. Країна одержує достатньо грошей від ЄС, щоб відшкодувати ці витрати. Однак розмістити всіх українських біженців у Болгарії влітку буде складно через початок туристичного сезону. Частина наших співвітчизників, можливо, залишиться працювати на тамтешніх приморських курортах, але для переважної більшості з них потрібно знайти альтернативний притулок...Така перспектива також спонукатиме їх повертатися додому. [1]. Від себе зазначимо, що в умовах соціальної напруги, економічного спаду, конфліктної ситуації становище емігрантів значно погіршується.

Важливо, що дві третини респондентів, котрі втратили роботу внаслідок війни, готові змінити місце роботи. 58% респондентів не проти перекваліфікуватися на іншу професію, а 49% – готові працювати в іншому регіоні країни. Найбільше тих, хто готовий змінити свій фах та місце роботи серед мешканців східних регіонів. 70% підтримують можливу мобілізацію чоловіків призовного віку певних професій для відбудови країни, замість служби в армії. Не підтримують – 6%. Частіше за таку ініціативу старші опитані, відносно менше підтримують – молодь. [11]

На думку проф. Е.Лібанової, ринок дуже зміниться. Найбільший попит буде, звісно, на професії, пов'язані з відновленням України. Будівельники та всі, хто пов'язаний з будівельною галуззю. Одне робоче місце у будівництві – це шість-сім робочих місць у суміжних галузях, які обслуговують будівельну галузь. Відновлення мостів,

аеродромів, доріг, підприємств. Будівництво буде величезним. За її словами, ще однією галуззю, яка матиме величезний попит, стане та, що стосується харчової промисловості. [13]

За інформацією Інституту економіки та прогнозування НАН України, нині три чверті (75%) українських підприємців продовжують займатися бізнесом. Майже всі з тих, хто втратив справу, планують відновити її: більшість — після війни, третина — за нагоди, не чекаючи кінця військових дій, і невелика частина — найближчим часом, не чекаючи нагоди. Збільшилось число власників та топ-менеджерів, які характеризують свій бізнес, як “такий, що працює, як і раніше” і “такий, що працює частково” (ріст з 41% до 45%). Причому 38% підприємців, що набагато більше, ніж у попередню хвилю опитування, зазначили, що, в результаті, їхній бізнес не потребуватиме галузевої трансформації. Також український бізнес відновлює намір виплачувати гроші працівникам та постачальникам. Якщо у березні виплати працівникам на довоєнному рівні планували здійснювати 14% роботодавців, то станом на кінець квітня — 23%, а кількість тих, хто не планує виплати зменшилась на третину (з 33% до 20%). Позитивна тенденція і у виплатах постачальникам, тут відновлення довоєнних виплат росте з 19% до 32%, а падіння невиклат — майже у 2 рази, з 29% до 16%. [14]

Значні позитивні зміни відбулися з думками про майбутнє України. Відчутно зменшилася як кількість тих, хто вважає, що ситуація не буде змінюватися (з 38% до 13%), так й кількість тих, хто вважає, що ситуація буде погіршуватися (з 35% до 7%). При цьому значно зросла кількість оптимістів: з 13% до 76%. З точки зору регіонального та вікового поділу відповіді є доволі однорідними – всі регіони вірять у краще майбутнє України. [15] Українці готові долучитися до відбудови країни. Плани про відбудову України об’єднують українців, більшість посідає консолідовану, активну позицію.

Висновки. На сьогодні доцільним є наукове напрацювання теорії і практики міжетнічної взаємодії українських біженців в умовах іноетнічного середовища, визначення в цих процесах активної ролі політичних та культурних інститутів обох сторін. Встановлено, що потенційно на рівні етнічних груп існують досить вагомні можливості їхнього життєзабезпечення. Але на практиці в силу ряду об’єктивних і суб’єктивних причин, в першу чергу, генерованих умовами існування етнічних спільнот в інонаціональному середовищі, в тому числі



політикою офіційних кіл в сфері міжнаціональних відносин, відзначені потенційні можливості поки що не завжди реалізуються.

Інтеграційна стратегія, на нашу думку, спроможна здійснити стабілізуючий вплив на суспільство та поєднати всі регіони на основі демократичних базових цінностей, що сприятимуть стратегії посилення соціальної солідарності та гуманізації суспільного життя в українському суспільстві.

Література:

1. <http://www.silskivisti.kiev.ua/19960/index.php?n=51220>. ;
2. <https://yur-gazeta.com/golovna/direktiva-pro-timchasoviy-zahist-u-krayinah-es-vs-pidgotuvav-pereklad.html>
3. Арбеніна В.Л. Етносоціологія : навч. посіб. / В.Л. Арбеніна. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. – 316 с.
4. Евтух В.Б. Концепции этносоциального развития США и Канады: типология, традиции, эволюция, – К. : Наук. думка, 1991. – 177.
5. Євтух В.Б., Трошинський В.П., Галушко К.Ю. Етносоціологія: терміни та поняття. Навчальний посібник. – К.: Видавництво УАННП "Фенікс". – 2003б – 280 с.
6. Park R.E. The Concept of Social Distance // Park R.E. Race and Culture – Glencoe Ill. The Free Press, 1950. - P. 256.
7. Bogardus E. Measuring Distance // Sociology and Social Research. – 1925. – Vol. 9. – P. 299-308.
8. Golovakha E., Panina N. Inter-Ethnic Relations and Ethnic Tolerance in Ukraine // Jews and Jewish Topics in the Soviet Union and Eastern Europe. – Jerusalem. 1991. Vol. 14. – P. 27-30.
9. <https://business.dia.gov.ua/poland-assistance>; <http://www.silskivisti.kiev.ua/19960/index.php?n=51220>.
10. Мобільність робочої сили України в умовах воєнної економіки (nas.gov.ua)
11. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/devyatyy_obschenacionalnyy_opros_socialno-ekonomicheskie_problemy_vo_vremya_voyny_26_aprelya_2022.html
12. <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/two-million-refugee-children-flee-war-ukraine-search-safety-across-borders>
13. ІТ-ринок та будівництво: Про український ринок праці в умовах війни – Елла Лібанова Український бізнес показує позитивну динаміку – опитування КШ Gradus.app/documents/214/
14. Український бізнес показує позитивну динаміку - опитування КШЕ Gradus_Research.pdf
15. Дванадцять загальнонаціональне опитування: динаміка оцінки образу держави (18-19 травня 2022) https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvenadcatyy_obschenacionalnyy_opros_dinamika_ocenki_obraza_gosudarstva_18-19_maya_2022.htm.

References:

1. <http://www.silskivisti.kiev.ua/19960/index.php?n=51220>. ; [in English].
2. <https://yur-gazeta.com/golovna/direktiva-pro-timchasoviy-zahist-u-krayinah-es-vs-pidgotuvav-pereklad.html> [in English].

3. Arbenina, V.L. (2007). *Etnosociologija [Ethno-sociology]*. H. : HNU im. V.N. Karazina [in Ukrainian].
4. Evtuh, V.B. (1991). *Koncepcii jetnosocial'nogo razvitija SShA i Kanady: tipologija, tradicii, jevoljucija [Concepts of ethno-social development of the USA and Canada: typology, traditions, evolution]*. K. : Nauk. dumka [in Ukrainian].
5. Evtuh, V.B., Troshhins'kij, V.P., Galushko, K.Ju. (2003). *Etnosociologija: termini ta ponjattja [Ethnosociology: terms and concepts]*. K.: Vidavnictvo UANNP "Feniks" [in Ukrainian].
6. Park R.E. The Concept of Social Distance // Park R.E. Race and Culture – Glencoe III. The Free Press, 1950. - P. 256. [in English].
7. Bogardus E. Measuring Distance // Sociology and Social Research. – 1925. – Vol. 9. – P. 299-308. [in English].
8. Golovakha E., Panina N. Inter-Ethnic Relations and Ethnic Tolerance in Ukraine // Jews and Jewish Topics in the Soviet Union and Eastern Europe. – Jerusalem. 1991. Vol. 14. – P. 27-30. [in English].
9. <https://business.diaa.gov.ua/poland-assistance>; <http://www.silskivisti.kiev.ua/19960/index.php?n=51220> [in English].
10. *Mobil'nist' robochoj sili Ukraïni v umovah voennoj ekonomiki [Mobility of the labor force of Ukraine in the conditions of the war economy]*. Retrieved from nas.gov.ua [in Ukrainian].
11. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/devyatyy_obschenacionalnyy_opros_socialno-ekonomicheskie_problemy_vo_vremya_voyny_26_aprelya_2022.html [in Ukrainian].
12. Retrieved from <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/two-million-refugee-children-flee-war-ukraine-search-safety-across-borders> [in Ukrainian].
13. *IT-rinok ta budivnictvo: Pro ukraïns'kij rinok praci v umovah vijni – Ella Libanova [IT market and construction: About the Ukrainian labor market in the conditions of war - Ella Libanova]*. [in Ukrainian].
14. Ukraïns'kij biznes pokazue pozitivnu dinamiku – opituvanja KSh [Ukrainian business shows positive dynamics - KSH survey] Retrieved from [Gradus.app/documents/214/Ukraïns'kij_biznes_pokazue_pozitivnu_dinamiku_-_opituvannja_KShE_Gradus_Research.pdf](https://gradus.app/documents/214/Ukraïns'kij_biznes_pokazue_pozitivnu_dinamiku_-_opituvannja_KShE_Gradus_Research.pdf) [in Ukrainian].
15. *Dvanadcjate zagal'nonacional'ne opituvannja: dinamika ocinki obrazu derzhavi [The twelfth nationwide survey: dynamics of the state image assessment]*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvenadcatyy_obschenacionalnyy_opros_dinamika_ocenki_obraza_gosudarstva_18-19_maya_2022.htm. [in Ukrainian].

Журнал

«Вісник науки та освіти»

*(Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія»,
Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)*

Випуск № 3(3) 2022

Формат 60x90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2.

Видавець:
Громадська наукова організація
«Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія ДК №4957 від 18.08.2015 р.,
Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070.

Підготовлено рекламним агентством
«GoToPrint» Адреса, Україна, Київська обл.,
м. Київ, вул. Льва Толстого, 63
e-mail: gotoprint@gmail.com